

СРІБНА СУРМА

**статті, матеріали й документи до діяльності
Української Військової Організації**

Збірник ч. 5.

ЗИНОВІЙ КНИШ

ДАЛЕКИЙ ПРИЦІЛ

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

в 1927 - 1929 роках.

СРІБНА СУРМА

ТОРОНТО

Автор застерігая собі всі права.

zovaniiko

Друкарня «КИЇВ», 686 Річмонд вул.

Торонто, Онт., 1967

Після арештування полк. Андрія Мельника, Крайового Коменданта Української Військової Організації, зайшли в ній великі переміни. З первісних її кадрів, колишніх вояків обидвох українських армій, тільки одиниці залишилися в ній, переважно у Начальній і Крайовій Командах. Широкі маси членства, рядового і на середніх ступнях, потонули в буднях, вросли в легальне суспільне життя, виявляли себе в культурній, економічній і легальній політичній ділянках. Головною причиною цього було те, що змінилася зовнішня політична констеляція. На всіх українських землях, як виглядало, займанці закріплюються, не було надій на швидкі зміни, революція і повстання були не за плечима, тільки за горами, за морями. Відпав стимул до безпосередньої дії, що тримав у напруженні, казав забувати про родину, професію, заробіткову працю. Ціле українське суспільно-політичне життя переставилося до праці й боротьби на довшу мету.

Цей соціологічний процес пристосування до вимог нової, післявоєнної і припечатаної мировими трактатами дійсності, поставив Українську Військову Організацію у скрутне положення. Рубом стало перед нею питання: бути їй, чи не бути? Коли ні — то чи розв'язатися, чи зіллється з котроюсь з уже існуючих політичних сил, влити в неї свіжу кров і загострити методи політичної боротьби. Коли так — то яким способом діяти, на кого спертися? Наскрізь легальний характер українських політичних партій поза ССРСР і цілковитий брак тих партій у самому ССРСР відразу відкидали посередню розв'язку,

щоб стати на позиції, аналогічні до колишніх бойових формацій Польської Партії Соціалістичної чи московських ес-ерів.

Розв'язку принесло саме життя, і швидше, якби хто міг сподіватися. Замість маліти, кадри Української Військової Організації стали рости, поповнятися новим, молодим елементом. Горнулися до неї юнаки, що ніколи не служили в війську, ні в українському, ні в ворожому, займанському. Їх було багато, щораз більше, і стало ясно, що коли не знайдеться для них місце в Українській Військовій Організації, вони оформляться в нову політично-революційну організовану силу.

В тих юнаків не було ніякіської військової заправи, ніякого бойового чи навіть просто життєвого досвіду. Була тільки безмежна любов до України, був запал, охота до боротьби і готовість на жертву собою. Але в військовій чи революційно-бойовій організації того замало.

І тут постала конечність перед Українською Військовою Організацією переробити цей повний патріотичного піднесення молодняк у революційних бойовиків і політичних діячів. Він борсався в шорах подиктованої конечністю дисципліни, тут і там проривався крізь неї, робив помилки, клав жертви і тяжким способом та дорогою ціною здобував революційний досвід. Не завжди знаходив зрозуміння у власній суспільності.

Таким чином діяльність Української Військової Організації переставлялася на далекий приціл. Пішла велика праця над перевихованням цілого покоління, вироблення і пристосування його до боротьби вже не на сьогодні чи завтра, але в відповідний момент у дальшій майбутності. На місце революційних актів, що все ще відбувалися і були потрібні, як вентиль безпеки в перегрітій революційним піднесенням атмосфері, щораз більше на перше завдання висувався вишкіл: військовий, бойовий, політично-пропагандивний. Вишкіл індивідуальний, у трійках чи п'ятках, у менших чи більших гур-

тах, у гірських таборах. У логічній своїй консеквенції це згодом му́сло довести до переміни УВО з військово-терористичної на революційно-політичну організацію, що й сталося кілька літ пізніше.

Я належав до того нового покоління, що не нюхало воєнного пороху і просто зо шкільної лавки пірнуло «в революцію». Впарі з сотнями й тисячами моїх товаришів переживав я великі надії і дрібні розчарування, вибухав поривами і загнuzдував нетерплячку. І разом з тим, силою обставин та вимогами конспіративного життя, піднімався вгору по організаційній драбині.

Як один з небагатьох живих ще учасників того прецікавого і може недоцінюваного періоду діяльності Української Військової Організації, коли ми все ще йшли гарячими слідами наших попередників, але коли рисувалися вже перед нами контури нової, могутньої сили — Організації Українських Націоналістів — старався я списати ці події для історії. Зробив я це на канві моїх власних спогадів, доповнених свідченнями й розповідями інших моїх сучасників, і підпертих писаними джерелами й документами. Всім тим, що помогли мені в цій праці — а імена їх знайдете, читаючи книжку — моє сердечне спасибі.

Зиновій Книш

1. Розділ

ПЕРША НІЧ В АКАДЕМІЧНОМУ ДОМІ

Поворот з вакацій. — Управитель Ерстенюк приділив мені кімнату. — Між комуністами. — Нелегальна комуністична література під моїм матрасом. — Несамовита історія студента Леха. — Студентський самосуд. — Поліційна ревізія. —

Поїзд заїхав на станцію Персенківка під Львовом. Довгенько там стояв, машина пихкала парою, подорожні нетерпеливилися, чому нема в'їзду на головний двірєць. Хіба ж це війна? Славити Бога, вже шість літ минуло, коли до Львова долинав гук гарматніх пострілів, був час забути про те. І подумати, що в соймі в Варшаві сидить п'ятсот вибранців народу, лихий їх знає, що вони там роблять, а тут поїздом до міста неможна на час доїхати... Такими завваженнями перекидалися люди в вагоні, майже самі поляки, тут і там трапився жид. І хіба тільки я один-одним українець.

Не спішилося мені. Міг би я й тут висісти, та до трамваю не так то вже і близько, а клунок у мене важкенький. Здається, небагато тих студентських статків, але поставити їх на плечі — давить. Є що нести. На головному двірці юрба з рук видирає валізку, кожен хоче заробити кілька грошів, трапляються й бідніші студенти між ними. Та хто в Персенківці висідає з поїзду, щоб оплатилося їм ждати?

Вечір стояв теплий, хоч уже й середина осені — 19 жовтня 1926 року. Приїхав я до Львова, як студент другого року права. Вписали мене товариші перед кількома тижнями, я забарився ще в Коломиї, викінчували ми там усякі студентські справи. В кишені в мене лежало повідомлення, що прийнято мене на мешкання до Академічного Дому при вул. Супінського ч. 21, по приїзді маю зголоситися в управителя, він покаже мені місце в кімнаті. Чесно я собі на те заробив. Цілі вакації ішла в краю акція на допомогу в устаткуванні Академічного Дому, пущено клич: «одне ліжко для Академічного Дому!» На те потрібно було назбирати сто золотих. Наша Студентська Секція в Коломиї не сиділа, згорнувши руки, зорганізувався аматорський гурток під проводом «залізного студента» з царських ще часів у Варшаві, Олекси Скалозуба, що примандрував до Коломиї з українським військом. Дали ми кілька театральних вистав в околиці, а що прихід ішов на Академічний Дім — публіка заповняла залю, наша Секція «перевиконала плян» і кілька наших студентів, між ними і я, здобули в тому Академічному Домі приміщення.

До того часу була там жіноча гімназія Сестер Василянок. Тільки внизу, неначе в підземеллі, чинна була студентська харчівня, т. зв. менза,¹⁾ завжди повна студентів, що приходили туди не тільки на обід, але й на те, щоб милуватися видом гарненьких гімназисток, що й собі пускали бісиків до хлопців. На мешкання для студентів митрополит Андрій Шептицький відпустив кам'яницю при вул. Марка ч. 20, недалеко від Академічного Дому. Місця там небагато і приміщення недуже вигідні, але коли пуста в кишені і нема даху над головою — ці кімнати здавалися нам палацом. Тепер же ж для гімназії Сестер Васи-

¹⁾ З латинської мови — стіл. Так в університетах називали місце, де харчувалися студенти.

ліянок поставлено великий модерний будинок при вул. Длугоша, Академічний Дім звільнився, перебрало його під своє ведення «Товариство Прихильників Освіти» і студенти збігалися туди, як до Єрусалиму.

Одним з них був я. Що там значить, чи поїзд приїде пів чи навіть годину пізніше, коли в свідомості сидить приємна певність, що непотрібно блукати по місті, впрошуватися на нічліг до товаришів, турбуватися про завтрашній день — у мене свій дім, Академічний Дім.

Нарешті поїзд рушив і за кілька хвилин вкотився на криту дахом головну залізничу станцію у Львові. Огорнули мене рух і гармідер з усіх сторін. На вулиці викрикували продавці газет, вийшов надзвичайний випуск з якоїсь нагоди. Не дуже тим люди цікавилися, нема тижня, щоб не друковано якогось надзвичайного видання, часто з блаженської зовсім причини. А вже цього року вдосталь сенсації, коли в травні місяці Йосип Пілсудські зробив державний переворот у Варшаві та перебрав владу в свої руки. Трохи не кожного дня випускали надзвичайні додатки до газет, аж набридло.

Непізня ще була година, коли ввійшов я в двері Академічного Дому. Трапився знайомий студент у сінях і від нього довідався я, що за управителя в нас студент Дмитро Ерстенюк. Його кімната остання в коридорі першого поверху наліво, там же й канцелярія. Ерстенюка я знав з вигляду. Був це жонатий уже чоловік, мав троє дітей, геть чисто лисий. Років йому було вже добре по тридцятці. Перейшов він австрійську і потім українську визвольну війни, а коли перед роком знесено бойкот польських державних університетів, він пішов докінчувати перервані війною студії на філософському факультеті. Людина був він добряча і лагідної вдачі, любив виголошувати довгі промови і завжди забирав слово в дискусіях на сту-

дентських зборах і доповідях. Студенти його любили, поважали за старший вік і щирю душу.

Привітався я з ним, він заглянув у реєстр мешканців Академічного Дому і подав мені число моєї кімнати. За співмешканців дістав я двох комунізуючих студентів: Осипа Леха,²⁾ студента ветеринарії з Золочівщини та одного з братів Яворських з Дрогобиччини. Їх було на той час у Львові кілька, запеклі

²⁾ Про долю того Леха розказували пізніше несамовиту історію. Не знаю, скільки в тому правди, за що купив, за те і продаю. Переповідав її мені в тюрмі комуніст Балицький, студент, українець латинського обряду. Коли в 1933 році застрілився Хвильовий, а потім і Скрипник, багато українських в'язнів, засуджених за комунізм, порвали з комуністичною партією і шукали зближення з в'язнями-націоналістами. Одним з них і був цей Балицький, походив чи не з Бережанщини або з Підгаєччини в Галичині. Про Леха розказував він мені так. Свого часу, коли після відомої "паціфікації" проголошено наглі суди на українських землях, в польській пресі надруковано коротке повідомлення, що на подвір'ї тюрми в Луцьку повішено урядовця відділу безпеки волинського воєвідства. Перед тим зірвала з ним його наречена і відослала на руки його родини заручинний перстень. Стільки всього для публіки в газетах. Це був епілог закритої для людських очей тасмничої інтриги. Десь недавно перед тим відбувалися доповняльні вибори в одній з волинських округ, КПЗУ (Комуністична Партія Західної України) виставила там — під чужою фірмою, бо ж сама була нелегальна — кандидатуру одного з своїх членів. Кинено в повіт агітаторів, між ними й Леха. На Волині поліція не панькалася ні не церемонилася — половили агітаторів і посадовили в арешті. Коли вже Лех сидів, вийшло на яву, що він має ближче відношення до комуністичної партії. Його здорово побили і він до чогось там признався. Тоді мав з ним розмову повішений пізніше урядовець воєвідського відділу безпеки в Луцьку і поставив йому справу одверто: або будеш працювати для нас, тоді вийдеш на волю, або не схо-

комуністи-фанатики.³⁾ Дуже це мені не сподобалося і я просив Ерстенюка, чи не можна б зробити якоїсь заміни.

— Подумаємо, — сказав він, — тепер пізно вже, зараз десята година, замикаємо браму.⁴⁾ Та й не всі ще студенти приїхали. За кілька днів напевно будемо робити різні пересунення й переміщення, постараюся дібрати вам інше товариство. А тим часом ви добре перегляньте свої речі, чи не маєте там якої нелегальщини.

— Ні, не маю. А хіба щось висить у повітрі?

--- То ви нічого не знаєте?

— Нічого. Я просто з поїзду, з Коломиї.

чеш, то ніколи світа не побачиш. Лех піддався. Йому влаштували втечу з тюрми і перехід кордону на большевицький бік. Недовго там загрів місця — його зловили і розстріляли. Виявилось, що цей же урядовець відділу безпеки стояв на послугах большевиків і видав їм Леха. Не знав він, що один з слідчих НКВД, що судили Леха і знали цю справу, працював для польської розвідки і в свою чергу всипав їхнього співпрацівника в Луцьку. Такими крутими стежками ходила тоді доля людей, ніхто не знав, від кого залежить — жити йому, чи помірати.

³⁾ Пам'ятаю добре тільки двох з них, старшого Матвія і молодшого Федора. Пізніше вони перейшли кордон і з усіх них мабуть тільки один урятувався від переслідвань галичан за "єшовщини". Я бачив його у Львові після того, як німці прогнали большевиків. Комуна геть вивітрила йому з голови і він з жалем говорив про свою молодість, даремне протрачену в боротьбі за чужу для свого народу справу.

⁴⁾ У Львові був звичай, що о десятій годині ввечері сторожі замикали брами кам'яниць. Хто не мав власного ключа, мусів викликати сторожа дзвінком і платити т. зв. шперу за відкриття дверей. В той час це коштувало 20 грошів.

— Сьогодні ввечері вбито куратора⁵⁾ Собінського. Є вже надзвичайні повідомлення газет. Більше як певно вночі прийде поліція на ревізію. Ну, я мушу ще обійти кімнати і кожному про те нагадати. Побачимося завтра.

Зайшов я до своєї кімнати, привітався з обидвома співмешканцями, що тільки глянули на мене з-під лоба і буркнули щось під носом, і присів на хвилину на вільному ліжку. Ні, не витримаю тут! Собака в погребі менше нудьгував би, як я тут між цими похмурими й насупленими типами.

Вийшли вони на коридор, а я взявся розпаковувати валізу і стелити постелю. Чую, щось шелестить у ліжку. Підніс я ріжок матрасу — а вся сітка під ним устелена большевицькою підпільною літературою. Заглянув я під два другі ліжка — нема нічого. Ач, собачі сини, себе бережуть, а мене то хай дідько візьме!

Вилетів я на коридор і першого стрінув Михайла Демковича-Добрянського з нашої Групи Української Націоналістичної Молоді. Де не взявся ще один і другий, вістка обігнала весь Академічний Дім, що комуністи зробили склад своєї бібули⁶⁾ в моїй кімнаті. Всі гурмою туди посунули, позбирали в простирадла їхні речі й винесли на подвір'я, самі ж вони вже й на очі не показувалися зо страху. Пішли зо скаргою до управителя Ерстенюка. Що ж він міг їм порадити на цей самосуд? І так було вже по всьому, він тіль-

⁵⁾ Для шкільної адміністрації Польща була поділена на шкільні округи, очолені кураторами. Українські землі Галичини в загальній адміністрації ділилися на три воєводства — львівське, тернопільське і станіславівське — а в шкільній всі три вони творили одну шкільну округу.

⁶⁾ Бібулою називали гідпільну літературу, з уваги на те, во вона часто друкувалася на тоненькому папері, щоб займати якнайменше місця.

Український Академічний Дім у Львові.

ки скористався з нагоди, щоб виголосити до нас одну зо своїх промов, що в Академічному Домі є своя влада, що він її представник, що без нього нічого невільно самочинно робити і т. д. Ми вислухали його, тут і там перебиваючи окликами: «геть з комуною! Геть з большевицькими провокаторами!» Та й на тому скінчилося.

А над ранком налетіла поліція. Не в усіх кімнатах робила ревізію, переглядала тільки особисті документи. З просоння я мало що розумів їх, тицьнув під ніс мою університетську виказку та й вони не дуже розбалакувалися зо мною і за хвилину я знову спав сном блаженних.

Вранці виявилось, що після першої ревізії два тайні поліцисти вернулися ще раз і забрали з собою студентів Миколу Ковалиська та Павла Генгала. Перший з них перед кількома тільки місяцями вийшов на волю з т. зв. процесу поштовців,⁷⁾ а другий теж частенько бував гостем у поліційних арештах. Це діялося на моїх очах, я саме зійшов до їдальні поснідати.

Серед таких то невеселих подій минула моя перша ніч в Академічному Домі.

⁷⁾ Процес Івана Паславського й товаришів — разом дванадцять — за експропріації польських державних грошей у поштових урядах на цілі Української Військової Організації.

II. Розділ.

ЯК І ЗА ЩО ВБИТО СОБІНЬСКОГО?

Перші вістки. — Чи УВО? — Голоси польської преси. — Коментарі жидівської «Хвілі». — Польська шкільна політика супроти українців. — Українська самооборона: шкільні плебісцити і збірні лекції. — Її образок з одного села. — Вбивство Собіньського — як світло блискавки. — Ревізії й арешти. —

Тим часом хтось скочив до міста і приніс газети. В ранішніх виданнях польських часописів передавалися вже здогади, що цим убивством керувала українська рука. Український часопис «Новий Час» ось так переповідав цю подію на підставі звідомлень польської преси:

Вбивство куратора Собіньського.

«О год. 6 вертався куратор Собіньскі зо своєю жінкою додому при вул. Королівській ч. 3. За ними в віддалі около 30 кроків ішло двох невідомих людей. На 15 кроків перед домом, де мешкав покійний Собіньскій, ті два невідомі зближилися на кілька кроків до Собіньського й один з них вистрілив. Стріл поцілів у голову. Собіньскі впав на землю і закінчив життя. Оба справники вбивства втекли в сторону гори св. Яцка. За справни-

ками йшли два студенти, вихованці бурси «Товариства Школи Людовей», що міститься в тому самому будинку, де мешкав Собіньскі. На відгук стрілу вони обидва втекли, а не гналися за вбивниками, і через те вбивники мали час для втечі і зникли в темряві вечора. На місце вбивства прибули в короткому часі поліційні урядовці, воевода і т. д. Тіло Собіньського перенесено до мешкання.

Поліція розпочала слідство, поліційні стежі розійшлися по місті, але справників не зловлено».⁸⁾

В замітках від себе додавав «Новий Час», що вся польська преса зійшлася на думці, що вбивство організували й виконали українці, цебто Українська Військова Організація. Свідки вбивства, згадані два вихованці польської ремісничої бурси, мали чути, як справники говорили з собою по-українськи. Це правдоподібно вигадка, бо в таких моментах люди мовчать, коли можна здогадуватися, що хтось підслухає їхню розмову. Виявилось, наче б то, що Собіньскі від довшого часу діставав листи з погрозами і в наслідок того його все охороняв поліційний агент. В останньому часі, на домагання Собіньського, цю охорону знято. Склалося так, що недавно перед тим була в Собіньського українська делегація під проводом посла Сергія Хруцького з Холмщини. Делегація інтерв'ювала в куратора в справі нещадної колонізації українського шкільництва. Тепер польська преса в послі Хруцькому бачила морального винуватця смерті Собіньського. Вдарила вона в великий дзвін, заповідала маніфестації польської суспільності і недвозначно закликала до погрому й відплатної акції супроти українців. Ось кілька її голосів, поданих знову ж за «Новим Часом»:

⁸⁾ «Новий Час», ч. 78 (287), п'ятниця, 22 жовтня 1926.

«Дзеннік Людови», орган соціалістів, кінчить статтю, присвячену цій події, в такий спосіб: «Бл. п. куратор Собіньскі впав жертвою неурегульованої системи і лінії поступування у відношенні до інших національностей, упав жертвою (якщо правдивими покажуться підозріння поліції, що вбивство виконали українці) заїлого націоналізму. Упав жертвою неначе з власної волі, бо кількакратно пропоновано бл. п. кураторові перенесення на інше становище. Але він уважав за свій обов'язок сумління і переконань витримати на пості у Львові, хоч стало одержував погрози і хоч поліційні чинники перестерігали його перед плянованим замахом».

«Слово Польське» переконане, що «страшний учорашній злочин у безпосередніх своїх мотивах мусів вилягтися з трійливої, душної атмосфери, що панує сьогодні в Польщі». Добачується воно великої небезпеки в заініційованій новим урядом ліберальній (?) політиці супроти непольських народів, якої противником був Собіньскі. Є воно переконане, що вбивство сконсолідує всю польську суспільність «в обороні найсвятішого національного інтересу».

Краківські **«Ілюстровани Курер Цодзенни»** в статті п. н. «Хто сіє вітер — збирає бурю», подає таку вістку: «Гаряча польська молодь голосно говорить про те, що коли влада не зловить убивників, вона за єдиний вихід уважати буде пристосування терору й відплати супроти українських політиків».⁹⁾

Жидівський часопис польською мовою, «Хвіля», завжди дуже обережно висказувався в усіх справах,

⁹⁾ "Новий Час" чч. 78 (278) і 79 (288) з п'ятниці 22 і понеділка 25 жовтня

що впливали з польсько-українського суперництва та боротьби. З приводу вбивства Собіньського «Хвіля» переповіла погляди одного жидівського посла до варшавського сойму. Назвища його не подала, зазначивши тільки, що він спеціально займався справами шкільництва і студіював шкільні відносини в Польщі. На думку цього жидівського посла, в справі українських шкіл мав Собіньські свій окремий погляд, що незавжди покривався з поглядом начальника другого відділу Міністерства Освіти, теперішнього віце-міністра Гайчака. Гайчак був за ліберальним трактуванням українського шкільництва і розширення його прав, у той час як Собіньські систематично змагав до польщення галицької суспільності при допомозі шкільництва. «Помимо своєї особистої доброти і свого великого такту» — закінчував жидівський політик, — «Собіньські не був схильний до ніяких уступок і це може сталося причиною його трагічної смерті».¹⁰⁾

Часопис «Слово Польське», перший горлодер на все місто, написав виразно, що Собіньського вбила Українська Військова Організація. Це підхопила й інша польська преса, теж і поза Львовом. Відчувалося, що такі інформації ідуть з кіл польської політичної поліції. Сама ж Українська Військова Організація мовчала. Не видала ніякого комунікату в цій справі, але й не заперечувала вісток польської преси. Все ж таки було ясно, що це вбивство мало політичний характер. Не було певности, чи за ним криється Українська Військова Організація, зовсім добре міг убити Собіньського хтось з його багатьох жертв: він безцеремонно проганяв українців з учительських посад, переносив їх на захід Польщі, часто розділяючи в той спосіб родини з собою, посилав учителів на передчасні емеритури, декому зовсім від-

¹⁰⁾ Подано за "Новим Часом", ч. 78 з 22 жовтня 1926.

мовляв емеритальної платні. Завдав він багато горя людям і неодні уста з прокляттям вимовляли його ім'я та кликали Божої кари на його голову. А вже коли хтонебудь брав якусь участь в українському державному житті 1918-1919 років, той не міг сподіватися нічого доброго від Собіньського. І коли справді діставав він листи з погрозами, то напевно не від Української Військової Організації, що ніколи тим не займалася, тільки хіба від людей, котрих він тяжко кривдив у шовіністичному засліпленні.

На цьому місці не від речі було б подати кількома словами основи польської шкільної політики в Галичині.

Тяжким зусиллям української галицької суспільности, довголітньою легальною боротьбою у львівському соймі й віденському парламента доведено до того, що з вибухом першої світової війни було в Галичині 2426 народніх українських шкіл,¹¹⁾ шість гімназій, не пригадую вже одна чи дві вчительські семінарії і кілька катедр у польському взасаді львівському університеті. Після того, як Галичина ввійшла в склад польської держави, польський міністер освіти Станіслав Грабські, професор економії львівського університету, запеклий україножер з партії польських «народових демократів», виступив з програмою плянової колонізації Галичини й Волині. Впродовж 25 років східні окраїни Польщі, заселені українцями, мали стати чисто польською національною територією. Різні були пункти в цій фантастичній програмі, але головний натиск покладено на школу, як засіб приспішеної колонізації.

В 1924 році схвалено в варшавському соймі закон, що вводив примусову двомовність навчання в усіх державних народніх школах на українській національній території. Таким чином одним помахом

¹¹⁾ За даними "Енциклопедії Українознавства".

пера перекреслено довголітні здобутки культурної праці українців. Одночасно закон постановляв, що у львівській шкільній окрузі і також на Волині й Поліссі можливо допустити українську мову навчання, під такими умовами:

а) згідно з державним переписом людности в тих громадах мусить бути щонайменше 20% українців,

б) прохання мусять внести батьки щонайменше сорок дітей у шкільному віці. Підписи батьків мають бути легалізовані, цебто potwierdжені в нотаря або іншими передбаченими в законах способами.

Це ставило великі труднощі перед організованою українською суспільністю. Не тільки треба було витратити час на збирання підписів і платити за те нотареві, але й часто не було кому зробити того на місці. Повітові осередки мусіли висилати людей, щоб переводили й допильновували акцію на місцях. Помило всіх тих труднощів, помимо всіх перепон адміністраційної влади, українці самої тільки Галичини відразу внесли понад 100,000 деклярацій за 130,000 дітей.

Не набагато це придалося. Польська шкільна адміністрація чіплялася всяких закарлючок і дрібних формальностей, щоб відкинути прохання. А раз прохання відкинено — плебісцит дозволений був аж за три роки.

Всі школи були або державні, або приватні на підставі дозволу державної влади. В самообороні своєї культури українці шукали різних способів, щоб рятувати своїх дітей перед винародовленням і духовим каліцтвом. М. і користали з постанов давнішого закону, що дозволяв провадити збірні лекції в гуртах найбільше десяти осіб. Але й ці приватні лекції були сіллю в оці поляків, від куратора у Львові почавши і на звичайному сільському поліцистові скінчивши. Батьків тероризували, курси розганяли, не дивлячись

на те, чи є до того якийсь законний претекст. Українська галицька преса тих років переповнена була дописами з місць про самоволю польської адміністрації. Вибираю з них один, з моєї рідної Коломийщини, друкований у львівському «Новому Часі» на кілька днів перед смертю Собіньського:

«Дня 2 жовтня 1926 року перепроварила державна поліція ревізію в Голови Кружка «Рідної Школи» в Мишині, забираючи від нього статуту Кружка, затвердені воєвідством, протоколи і список членів. Ревізію переводили три поліцаї. На запит Голови Кружка, Василя Миронюка, сина Михайла, на чие доручення переводять ревізію і чи мають на неї уповноваження, поліцист Квятковскі заявив, що це нікого не може обходити. Коли Голова Кружка настоював на своїм і жадав, щоб йому сказали, яким правом переводять ревізію, показав Квятковскі письмо, засланяючи його наголовок і число, в яким вичитав Голова, що наказується опечатати льокаль, де відбуваються збірні лекції, і розігнати дітей. Під тим письмом находився підпис печеніжинського¹²⁾ старости Тишковського.

По перепровадженні ревізії в приватнім домі Голови Кружка, візвав його Квятковскі, щоб він пішов з ним до льокалів, де відбувається наука. І так опечатала поліція дві хати, де відбувалися лекції, а саме: в Насті Миронюк і Андрія Мочернюка, розігнала дітей і заборонила відбувати дальшу науку. Тут забрала шкільні підручники, зшитки, записки вчителя, книжки Кружка, листи з Головної Управи «Рідної Школи» і копії листів до Головної Управи, стінні карти України, Польщі і Європи.

¹²⁾ Від містечка Печеніжин коло Коломиї.

Свідками того були: студент Михайло Кравчук, учитель Осип Зельський, Василь Миронюк, Дмитро Мочернюк син Андрія і Настя Миронюк.

Цю подію випередило письмо шкільного інспектора Ригеля, котрим він поручав провізоричній управительці місцевої державної школи, Дригорцевій,¹³⁾ виказати на кару всіх тих дітей, що ходять на збірні лекції.

Дня 4 жовтня виїхала делегація з 12 людей до старости в Печеніжині, щоб інтерв'ювати в цій справі. На делегацію викрикував староста Тишковскі, як на своїх слуг, погрожуючи їм у різний спосіб. Коли один з делегатів звернув чемно увагу старости, що до нього прийшли люди на скаргу в справі розігнання збірних курсів, розлючений шляхтич накинувся на того чоловіка та піднесеним голосом почав кричати. Врешті покарав Михайла Кравчука п'ятиденним арештом, а одного делегата, що не мав при собі «доводу особистого» — також. На заяву делегації, що батьки мають право вчити своїх дітей приватно, закричав староста, що він у своєму повіті не дозволить нікому уряджувати лекції».

Це зразок з одного тільки підгірського села. Подібні сцени повторялися кожного дня на всій широкій українській землі від прип'ятських боліт до карпатських гір — скрізь ішла затяжна й уперта боротьба за душу української дитини. Хто міг про неї чути і кого могла вона в світі зацікавити! Українських часописів світ не читав, меморіяли з покликами на заповнену мировими трактатами охорону національних меншостей нечитані мандрували до коша, чужу пресу інтересували тільки сенсації. І така сенсація прийшла. Смерть представника польської влади, душо-

¹³⁾ Чи не помилка, назвище мабуть перекручене, правдоподібно повинно б бути "Григорцевій".

**В одній з кімнат Академічного Дому. Сидить перший з-ліва
Василь Генрик-Косій, стоїть Володимир Поладюк.**

хвата Собіньського сліпучою блискавкою перерізала темряву ночі над українськими землями під Польщею. Про те мусіли заговорити найперше самі ж польські газети і, горлаючи проти українців, тим самим звертали увагу і польської і світової прилюдної опінії на відносини між українським та польським народами. Піднялися про те голоси в польському соймі, звітувала про них світова преса в своїх звідомленнях і кореспонденціях з Варшави.

Чого не змогли зробити тонни задрукованого паперу, це досягнув один стріл бойовика Української Військової Організації. В нікого вже не було сумніву про політичний підклад убивства Собіньського. А справників не зловлено, робота чиста — комар носа не підточить.

По цілому краю розлилася широка хвиля арештів. Авже ж, нічого було шукати за вбивниками Собіньського десь у Стрию чи в Коломиї, але поліція використовувала нагоду для ревізій по українських установах і в мешканнях чільних українців, головно ж серед української студентської молоді. В часописах про те писалося мало, в українських тільки короткі вістки та й то неповні, а польська преса мовчала, як води в рот набрала. Ціле слідство окутане було таємницею, репресійна акція нуртувала під землею. В рубриці «Ревізії й арешти», що не зникала зо сторінок української преси, від коли поляки зайняли Галичину, день за днем читалися тільки сухі, короткі повідомлення:

«Вночі по вбивстві, о год. 12, переведено ревізію в Українськiм Академічнiм Домі при вул. Супінського. Ревізію переведено в усіх кімнатах. Поліція нічого не знайшла.

На другий день, у середу о год. 6 вранці переведено ревізію в мешканні студентів при вул. Вишневецьких ч. 2 й арештовано студентів: Володимира Качмарського, Михайла Німціва і Сто-

цького та гімназійних учнів, братів Романа й Євгена Качмарських...

Переведено ревізії рівнож у Духовній Семінарії і в Домі Інвалідів. Арештованого Михайла Матчака випущено на волю. Як подають польські газети, в помешканні гімназистів при вулиці Бема знайдено склад зброї. Наскільки в цьому правди — невідомо. Взагалі дуже мало відомо, де переведено ревізії й кого арештовано».¹⁴⁾

Зате таємними стежками приватної інформаційної служби вістки про слідчу акцію поліції негайно доходили до керівного осередку Української Військової Організації у Львові. Ніколи невідомо, що принесе ревізія чи арешт хочби й найпростішого члена — поліція завжди могла натрапити на нитку, що вела б її до центру. Тому приймалися засоби обережності, мінялися нічліги, згущувалася конспірація. А через те часом ослабала організаційна діяльність, уривалися зв'язки, нераз і надовго.

Бувши малесеньким коліщатком на самому низу організаційної машини, я нічого про те не знав. Навколо мене пливло життя, то бурхливо, то спокійно, а я, як десятки й сотні таких же самих юнаків з свіжішого нарибку Української Військової Організації, тільки й те могли робити, що ждати, аж доки знову не зголоситься хтось до нас і не покличе до діла в ім'я зложеної присяги.

¹⁴⁾ "Новий Час", ч. 79 (288) з 25 жовтня 1926.

III. Розділ.

ПОЧАТКИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

Старі впливи Українського Студентського Союзу і Профоруса. — Масовий наплив студентства до Львова. — Студентська Громада і боротьба за неї. — Сходини в «Просвіті». — Потреба ідеологічного вишкелення. — Група Української Націоналістичної Молоді. — Її два перші Голови. — Дискусії в Академічному Домі. — Тінь Донцова лягає на студентство. — Початок ідеологічного зрізничкування студентської молоді. —

Та скільки ж можна сидіти бездільно? Спокій і терпеливість не товариші для молодости. Як не може вона виявитися в одному, шукає другого, безчинности не визнає. І так, якимось неначе мимоходом, потягнула мене в свій вир політична праця в організаціях студентської, а пізніше й усієї іншої молоді. Як тільки вернулися студенти з вакацій, відновилася діяльність різних професійних, культурних, наукових але й політичних гуртів. Я належав до найактивнішого з них — «Групи Української Націоналістичної Молоді». Хоч брав я в ній участь від самого зарання її початків, трудно мені було б сказати, як саме вона постала. Почалося з того, що студентське життя поволі переливалося зо старих форм довкола тайно-

го українського університету в нові, обумовлені дійсністю, що витворилася після знесення бойкоту польських державних університетів і масового напливу туди української академічної молоді. Сотні й тисячі студентів або з'їжджалися до Львова, щоб там записатися до котроїсь з Високих Шкіл, або на те, щоб зібрати інформації і потім далі поїхати в інший університетський осередок. Куди мали вони їхати і до кого звертатися за порадою? Не було легального студентського товариства, крім невеликої ще тоді числом «Студентської Громади» при польському університеті Яна Козимира у Львові. В ній об'єднувалися тільки студенти, досі обложені товариським бойкотом. І хоч цей останній тепер знесено і наложено на них обов'язок свого рода покути посиленою національною працею — це тоді окреслювалося словом «експіація» — до них ще не було повного довір'я. Та й невідомо, де її шукати, тієї «Студентської Громади», своєї домівки вона не мала, існувала в рамках університету на автономних університетських статутах, за опікуна визначив їй університетський сенат професора теології Адама Герстмана. Це був парадокс, що «опікуном» української академічної молоді став україножер, ксьондз Герстман. В разі потреби користувалася вона кімнатами університетського будинку, за стараннями свого опікуна. Тодішній Голова Студентської Громади, правник Гупало, і близька коло нього група студентів, з котрих ближче знав я тільки медика Стронціцького, щиро зайнялися новими студентами і справді всіх сил докладали, щоб їм допомогти. Та це не вистачало, до того ж ані вони не знали новиків, ані новики не все вміли їх знаходити.

Фактично керував студентським життям Український Студентський Союз, що постав у 1920 році і скоро мусів зійти на нелегальний статус через поліційні переслідування, зокрема після атентату Степана Федака на маршала Пілсудского і воєводу Грабов-

ского. Цей Союз мав свої розгалуження по всьому краю в формі Студентських Секцій. Спершу це були секції Українського Студентського Союзу, а після заборони його діяльності притулилися вони при різних легальних товариствах, як студентські секції «Просвіти», «Молодої Громади», спортивного товариства «Сокіл» і т. п. Через них ішов зв'язок до студентської централі у Львові і більшість молодих студентів та гімназійних учнів, що їм свіжо шелестіли в кишенях матуральні свідоцтва, їхали до Львова по тих зв'язках.

Український Студентський Союз проявляв дуже широку діяльність на різних ділянках суспільного життя. Чисто студентсько-університетськими справами, ще за часів існування таємного українського університету, завідувала організація «Профорус» — скорочена назва «Професійного Союзу Українського Студентства». Мала вона свою секцію для зв'язків з середнешкільниками і кожного року відбувала напів легальні з'їзди у Львові. Я приїжджав на ті з'їзди як делегат спершу середнешкільного осередку і потім Студентської Секції в Коломиї і знав з назвища і з вигляду провідних членів Профоруса. Коли ж сам записався спершу на філософський, а потім на правничий факультет львівського університету, стояв з ними в безнастанному контакті. Головою Профоруса напередодні його ліквідації був Дмитро Квасниця, дуже здібна й високоідейна людина, пізніший ревізор у Ревізійному Союзі Українських Кооператив. Пам'ятаю довкола нього таких старших наших товаришів, як Володимира Гафтковича, пізнішого сокільського організатора і просвітянського діяча, Івана Полюгу, що якийсь час працював у квестурі тайного університету і також перейшов до праці в матірньому товаристві «Просвіта», моїх земляків Івана і Гриця Дранчуків, студента медицини Ярослава Хмілевського, що виїхав пізніше за кордон і там докінчив свої студії, Івана (непевний за ім'я) Павлика, тихого і дуже сумлін-

ного працівника, що весь час ходив з випханим різними паперами грубезним портфелем, та інших. Були це люди, що перейшли українську визвольну боротьбу, віддали свої сили на організацію та розбудову тайного українського університету, перевели на тому найкращі роки життя і зреклися всякої особистої кар'єри. Хоч і не дуже міг я це доцінювати, будши всього двадцятилітнім юнаком, та поважав їх за те і щиро старався їм помагати, наскільки це лежало в межах моїх можливостей.

Перші наші контакти мали на меті довести до того, щоб маса новоприбулих студентів, влившись в своє професійно-допомогове товариство Студентська Громада, залишилася під ідейним впливом Українського Студентського Союзу, доки не знайдеться інша і для теперішнього часу відповідніша студентська крайова організаційна централь, і через нього стояла в зв'язку з Цесусом — Центральним Союзом Українського Студентства. Затурбовані ми були вислідом загальних зборів Студентської Громади, що мали відбутися з початком академічного року. Ішлося про те, щоб обрати її Управу з вірних Українському Студентському Союзові людей, а перш усього Голову, на котрого висунено старшого студента Осипа Боднаревича, що був на Українських Високих Школах і тепер записався, разом з іншими, на філософський відділ львівського університету. Часу було обмаль, все робили ми скоропоспішно. Майже щодня сходилися на нараду до невеликого ресторану при вул. Миколая, напроти старого університетського будинку, обговорювали там наші пляни, виборчу тактику. Цих перших виборів ми не виграли, не встигли в такому короткому часі організаційно охопити та освідомити новонаплилих студентів. У часі зборів Боднаревич закликав нас опустити залю нарад. Не всі погоджувалися на сецесію, дехто, менше зорієнтований, лишився на залі. Кінець-кінців Головою таки лишився

Гупало і все покінчилося якимсь компромісом. Тим я вже не цікавився, бо суто-студентські справи входили в коло моїх заінтересувань тільки як частина загальної політичної акції на відтинку молоді, а було ясно, що на найближчих загальних зборах старе членство Студентської Громади, що складалося з бойкотованих давніше студентів, буде в незначній меншості й не матиме ніяких надій на провід. Так воно пізніше й сталося.

Після загальних зборів Студентської Громади наші контакти не припинилися. Ми й далі сходилися, переважно в бібліотеці «Просвіти» або в інших кімнатах її будинку під ч. 10 в Ринку, часом у Національному Музею при вул. Мохнацького. Спершу не було якогось визначеного порядку в наших нарадах і дискусіях. Пригадую, що якийсь час жваво дискутувалася думка, чи не було б можливо втримати продовження українського університету в формі викладів українознавства, з уваги на те, що в польському львівському університеті зовсім не було катедри української мови ані новітньої української літератури. Викладалися там тільки церковно-слов'янська граматика і доривочні предмети старої літератури до XIX сторіччя. Почалися такі курси в Національному Музею і я прослухав там декілька лекцій проф. Іларіона Свенціцького. Потім це завмерло.

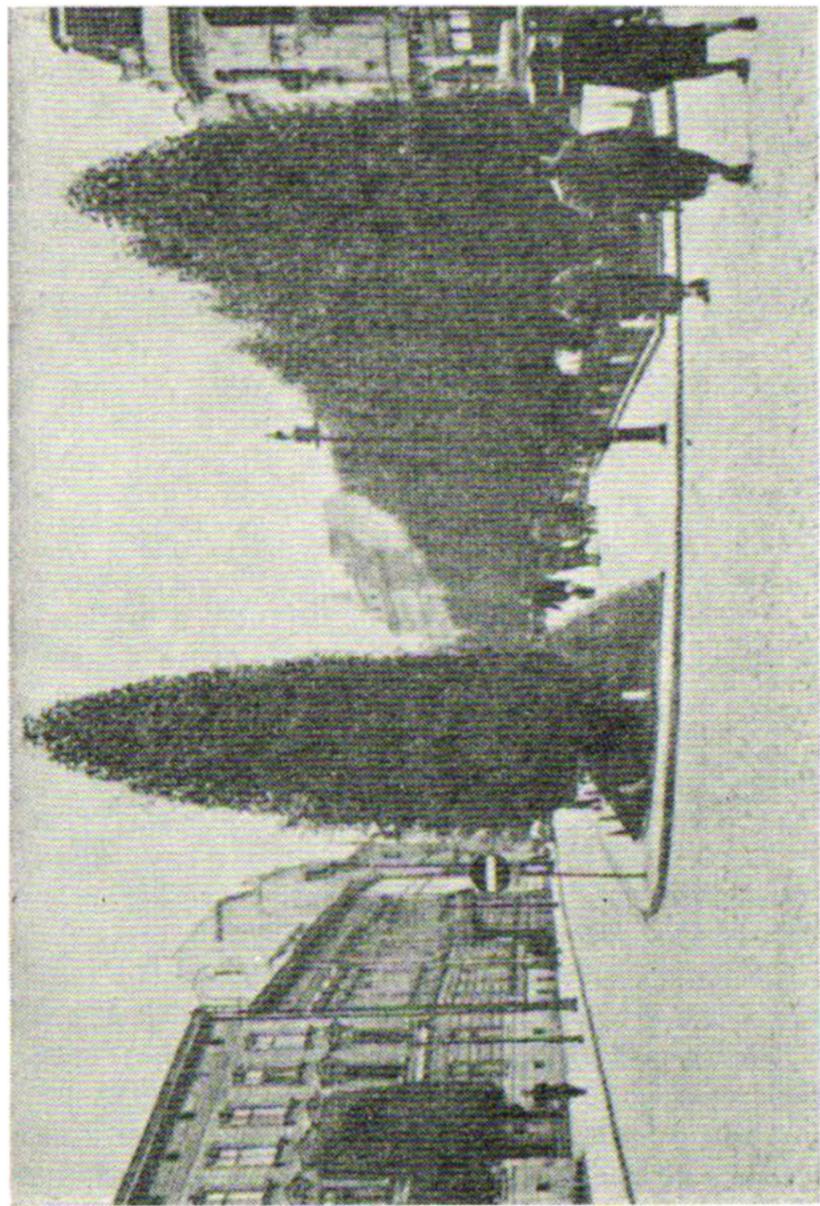
На чергу дня стало питання, яким способом притягнути ближче до суспільної праці нововписану в львівські високі школи українську молодь. Мали ми кілька засідань у присутності тодішнього Голови «Просвіти», проф. Михайла Галущинського. Посиляли нас організованим порядком на села Львівщини й сусідніх повітів на люстрації читалень, доповіді, переведення загальних зборів тощо. Після кожної такої недільної роз'їздної кампанії збиралися ми на обговорення нашого досвіду в залі засідань «Просвіти» під проводом проф. Галущинського. Число учасників

збільшалося, крім тих, що брали участь у тих сходинах з самого початку, кожного тижня прибували свіжі обличчя. Швидко показалося, що цей рух «Просвіти» хочуть використати для своїх цілей комуністи, підсилаючи своїх «добровольців» для тої акції. Разів два-три вони сиділи мовчки, тільки прислухувалися, а потім розв'язалися їм язика і почали вони висувати кіхті. Їхнім речником був студент Богдан Дудикевич, що залишився комуністом до сьогодні, помимо всіх чисток, розчарувань та внутрішніх перемін у комуністичній партії. Коли вони пустили фарбу, їх просто перестали запрошувати до співпраці і вони з «Просвіти» зникли.

Це змусило первісний гурток ініціаторів пожвавлення студентського життя призадуматися над потребою політичного виховання українського студентства і взагалі української молоді. Знову почалися наради в вужчому гурті, під проводом Дмитра Квасниці. На одному з таких засідань познайомився я з Дмитром Палєвим. Кілька днів пізніше постановлено там оформитися в постійну організаційну одиницю і тут не можу собі пригадати, яку для неї прийнято первісну назву. Квасниця з Палєвим відчитали короткий ніби правильник ніби статут, над ним провелася доволі гаряча дискусія і після того ми стали вже діяти не як принагідний, напів конспіративний, гурт, тільки як організована група. Прийнялася назва «Група Української Націоналістичної Молоді» і першим нашим Головою обрано Дмитра Квасницю.

Не було вже змислу скриватися по закутках, навпаки, коли ми хотіли здобувати собі прихильників, мусіли виплисти на широкі води. «Група Української Націоналістичної Молоді» перенеслася до Академічного Дому. Якби хтось захотів докладно подати, в чому саме полягала її діяльність, знайшовся б у клопоті. Одне, що відбувалося регулярно, це засідання її проводу. Для тієї цілі управитель Академічного До-

му дозволив уживати вечорами однієї кімнати в партері, що служила також йому за канцелярію. Провід «Групи» складався з обраного Голови і Секретаря та назначених Головою «зенових», цебто ланкових, провідників окремих звен. У скорому часі «Група» розрослася до небувалої величини і число звен множилося не то що з кожним тижнем, але з кожним днем. Вливалася туди вся незрізничкована маса студентів, за винятком лівих елементів, цебто найперше комуністів, що мали свої нелегальні організації, і соціалістів-радикалів, що свою юнацьку організацію «Каменярі» створили багато пізніше — бо й було їх мало в тому часі — але трималися осторонь від «Групи Української Націоналістичної Молоді», приходили тільки прислухуватися доповідям і дискусіям. Власне, годі було тоді говорити про якусь ясно викристилізовану націоналістичну ідеологію і націоналістичний світогляд. Всі «трималися купи» по двох головних напрямках, що в'язали нашу «Групу» в цілість: антикомуністична, протисоветська постава і заперечення польської державности на західньо-українських землях, з чого випливало поборювання угодовецьких настроїв. Хто визнавав ті засади і підписав коротеньку заяву — ставав членом «Групи Української Націоналістичної Молоді». Були теж якісь членські внески, дуже невеликі, пристосовані до завжди порожньої студентської кишені. Позатим жодних окреслених обов'язків, хіба приходити на різні збори, відчити й мітинги. Недиво, що «Група» розбухла. Такий, напр., студент Корчинський зо Стрийщини кожного дня приносив кільканадцять нових членських заяв і побив усі рекорди в приєднуванні нових членів. Виринали нові постаті, що пізніше зіграли визначну роль в студентському житті і в націоналістичному русі. Крім Богдана Кравцева, що був активний від самого початку, з'явилися на горизонті Степан Охримович, Іван Габрусевич, Степан Ленкавський, Михай-

Академічна вулиця у Львові.

ло Турчманович, Володимир Янів, Михайло Демкович-Добрянський та інші. Первісне ядро «Групи» з Дмитром Квасницею на чолі вже не справлялося з тою масою свіжих людей. Не все її розуміло і з природи речі мусіло стояти подальше головної течії — вони не були студентами, не жили студентським життям, стрічалися з нами тільки офіційно, на сходинах і за-сіданнях, рідко в щоденному житті.

На короткий час на чоло «Групи» висунувся студент-правник Зенон Диденко. Він ходив зо мною до гімназії в Коломиї і був членом нашої коломийської «Студентської Секції». Коломийська Секція, невелика числом, була дуже здисциплінована, з'являлася точно й у цілості на всіх сходинах, виступала одностайно і мала в своєму гурті кількох добрих бесідників. До них, крім згаданого вже Зенона Диденка, належав ще старший студент Василь Француз та й я, як то кажуть, не шукав за словом у кишені. Через те, хто-небудь задумував щось зробити на студентському відтинку, старався наперед порозумітися з нашою коломийською Секцією. Коли ж — а було це з початком осені — Дмитро Квасниця зрезигнував зо свого становища Голови «Групи», ми підперли кандидатуру Диденка, що переміг двох своїх противників і став Головою. Тих кілька місяців були неначе «Штурм унд Дранг Періоде»¹⁵⁾ націоналістичного руху, коли почало зарисовуватися справжнє його ідейне обличчя. Це відбувалося головним чином на публічних студентських зборах з доповідями й дискусіями. По найбільшій часті влаштовувала їх «Група» в авлі Академічного Дому, запрошуючи туди доповідачів з-поміж старших українських громадян, або виступав на них хтось з самих студентів. Такі виступи йшли кожного тижня, часом частіше, навіть імпровізовані, напр.,

¹⁵⁾ З німецької мови: період бурі й тиску (в юнацькому віці людини або суспільного руху).

після вечері лишався більший гурт студентів і знайшовся принагідний бесідник. Пам'ятаю, як виступали в нас проф. д-р Володимир Старосольський, Дмитро Паліїв, Володимир Целевич, пані Марія Донцова та її сестра, дружина посла Самійла Підгірського з Волині. Кілька разів говорив д-р Палійчук, що недавно вернувся з Праги і поступив на працю в кооперації. Він був прихильником гетьманської ідеології і популяризував серед студентів ідеї Вячеслава Липинського з його «Листів до братів-хліборобів».

А понад усім тим щораз могутніше рисувалася тень Дмитра Донцова. Ні разу не бачив я його в Академічному Домі, ніколи не виступав він перед чистостудентською аудиторією у Львові. Зате всі читали «Літературно-науковий Вістник», що його він редагував, захоплювалися його гострим пером і з запертим віддихом слухали його публічних доповідей чи пак відчитів. Читав він їх не занадто часто, два-три рази на рік, звичайно в залі «Української Бесіди» в «Народному Домі». Якраз тоді вийшла з друку головна його праця «Націоналізм». Всі її читали й хотіли вважати неначе новою євангелією, може не так з уваги на її зміст — бо не всі його тоді добре розуміли і мушу признатися, що і я до них належав, — але головно тому, що написав її Донцов і в першій її частині громив «лібералів», «соціалістів» та «демократів», бив наліво й направо, як крокодил хвостом.

Диденко познайомився з Донцовом, заходив до нього на розмови додому і радився з ним у всяких питаннях ідеологічних та політичних. Це він привів одного дня на наші сходи обидві сестри — Донцову й Підгірську.

Хоч Донцов ніколи не дискутував зо своїми опонентами на студентському форумі, та переміг їх усіх і дух його неподільно заволодів у «Групі Української Націоналістичної Молоді». І тоді поволі почалася диференціація в «Групі». Найперші відійшли гетьманці.

Малувано їх було, зате вони міцно трималися свого гурту, орієнтувалися на вироблену ідеологію Липинського, що ненавидів Донцова і зневажав його особисто в своїх статтях, м. і. у відомій передмові до «Листів до братів-хліборобів». За ними щораз менше ентузіязму до «Групи» почали виявляти студентикатолики. Тільки одиниці з них лишилися, що потрапили якось погодити в своєму сумлінні католицизм з націоналізмом. Лишилися тільки ті, що вже починали розбиратися в націоналізмі, і нездецидована ще та невироблена студентська маса, що з одного боку інстинктивно схилялася до гострих кличів Донцова, а з другого ще одною ногою стояла в традиції старої націонал-демократичної партії, що зіграла колись визначну роль в національно-політичному розвитку галицької землі.

Такий був стан, коли я, втративши зв'язок з Українською Військовою Організацією, почав сильніше активізуватися в «Групі Української Націоналістичної Молоді».

IV. Розділ.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ

Реорганізація української національної демократії. — Створення УНДО. — Його два крила. — Залицання УНДО до студентства. — Інтриги проти Диденка. — Головою став Осип Боднарівич. — Поширення націоналістичної організації на ремісничу і робітничу молодь. — Просякання націоналістичних впливів у руханково-спортових та освітніх товариствах українського Львова. — Праця в «Зорі». — Ідеологічні вишкільні курси для провідного активу. — І провінція віджила. — Союз Націоналістичної Молоді. — Його орган «Смолоскип». — Вибори до самоврядування в Галичині. — Брак політичної літератури. —

Осінь це час, коли найбільше себе виявляють студентська живучість та енергія. Набравшись сили на сонці, надихавшись свіжим повітрям українських піль та гір, студент просто не мав де подіти накопиченої в собі енергії. До іспитів далеко, десь аж у травні й у червні, м'ясниці й забави починаються аж по Різдві — куди ж дівати наснаження животньою силою юнакові? І тоді найлегше підійти до нього з ідеологією та політикою.

Мабуть з такими думками носилися тоді старші діячі національно-демократичного табору. Він нещодавно переорганізувався. Дня 11 липня 1925 року відбувся з'їзд національних демократів, де об'єдна-

лися дві головні його галузі: Трудова Партія, як продовження давньої Національно-Демократичної Партії, та Українська Партія Національної Роботи,¹⁶⁾ що її вже в повоєнних роках створили Дмитро Паліїв, д-р Володимир Кузьмович і д-р Дмитро Донцов. Мала вона своїм органом добре редаговану «Заграву». На з'їзді створено з них одну нову партію п. н. Українське Національно-Демократичне Об'єднання.¹⁷⁾ Головою її став д-р Дмитро Левицький, секретарем — Володимир Целевич. «Заграва» вже давніше перестала виходити, нова партія мала до своєї диспозиції два великі часописи — щоденник «Діло» і дводенник «Новий Час», офіційним її органом став пізніше тижневик «Свобода».

Таким чином українська національна демократія виступила одноцілим фронтом. Однак в самому її заранні почали в ній зарисовуватися щілини: на правому боці угодовецька група т. зв. автономістів¹⁸⁾ тільки приносила, а на лівому щораз сміливіше підносила голову советофільська орієнтація.¹⁹⁾

16) Ця партія звичайно вживала тільки ініціалів своєї назви — УПНР — і в своєму нутрі читала їх: Українська Партія Національної Революції.

17) Скорочено: УНДО. Партія перетривала до вибуху війни 1939 року, пізніше заниділа, на еміграції лишилися з неї тільки одиниці.

18) Ця група обмежувала політичні аспірації українців у Галичині до територіальної автономії в межах польської держави.

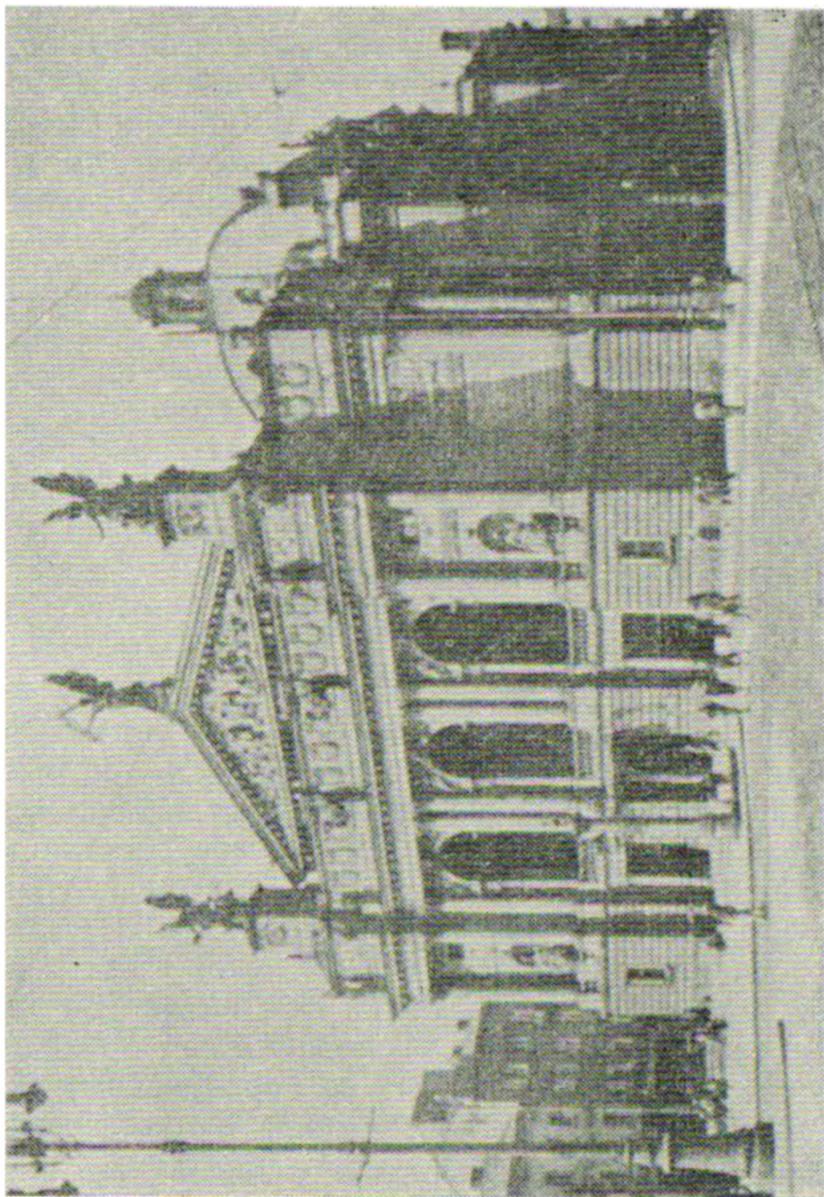
19) Советофільські елементи відкололись від УНДО в 1927 році і створили «Українську Партію Праці». Провідними в ній діячами були письменник Вячеслав Будзинівський, гімназійний учитель Гриць Микетей та д-р Михайло Західний, адвокат у Бережанах. Вони підтримували зв'язки з групою д-ра Євгена Петрушевича в Берліні. Видавали два тижневики у Львові: «Ряду», що її редагував Гриць Микетей,

Завівши ось так порядок у своїх старших рядах, партія почала розглядатися, якби то запевнити собі доплив свіжої крові з-поміж молоді. «Група Української Націоналістичної Молоді» це був ласий кусок і на неї почали собі гострити зуби в проводі УНДО. Запрошували Диденка на різні розмови й наради, на обговорення біжучої політичної ситуації, накреслення дальших шляхів української політики тощо. Мабуть видався він їм непевний, вони ж знали про давніші його зв'язки з Донцовом, що їх він і тепер не порвав. Десь у партійних верхах мусіла застати постановка, щоб висунути Диденка з головства в «Групі Української Націоналістичної Молоді» і в слід за тим пішла проти нього кампанія. Це виявилось у висказах незадоволення і критики діяльності «Групи» на сходах зенових, у дискусіях на ширших сходах і в розмовах при всяких нагодах. Правду сказавши, підстави до тієї критики не було, бо саме тепер «Група» розгорнула небувалу активність. Перший раз від двох літ вийшли ми поза тісні рами студентського середовища. Скрізь, де тільки гуртувалася молодь у Львові, можна було знайти членів «Групи» при роботі, що йшла не випадково, не принагідно, а за проробленим пляном. Найперше взято під обстріл ремісничу молодь, зорганізовану в українському ремісничому товаристві «Зоря». Це була стара організація, мала свою власну кам'яницю при Вірмен-

призначену головно для інтелігентних кіл, і "Працю", що мала обслуговувати селянський і робітничий світи. Її редактором був мій знайомий студент, пізніше письменник Іван Шкварко. Любив він пограти в шахи і ми часом стрічалися за шахівницею, де він розказував мені всякі сенсаційні закулісові історії про угодовщину в УНДО. При відвороті в 1941 році большевики його арештували і він чудом урятувався від розстрілу. Це він описав у своїх мемуарах п. н. "Проклинаю".

ській вулиці, об'єднувала в собі ремісників-майстрів різних фахів, а попри те теж челядників і ремісничих учнів, т. зв. термінаторів. Ремесло у Львові було переважним чином польське і жидівське, але деякі цехи, як столярський, шевський і кравецький, мали в собі чималу кількість українців, головно челядників та учнів, що стягалися до Львова з довколишніх сіл. У ремісничому домі при Вірменській вулиці гуділо, як у гнізді джмелів, кожного вечора було там повно людей, а вже коли прийшла субота чи неділя, то й голки на землю не впустив би. Головою в тих роках був управитель переплетні «Просвіти» Гевак, щирий український патріот і приятель молоді. Хто з ним договорювався про освітню й політично-освідомну працю серед ремісничої молоді, того не вмів би я сказати, більш як певно мусів він стояти в контакті з командою Української Військової Організації і потім з ініціаторами націоналістичної організації. Ніби то знав він, а ніби й не знав, що там роблять студенти в його організації — часом краще йому було вдавати, що про те не знає — але про зміст і ціль роботи мусів бути поінформований, бо ставився до нас дуже тепло і прихильно, в усьому йшов на руку, своїм авторитетом шанованого Голови товариства дуже облегчував нашу працю.

А наші завдання були дуже прості: якнайчастіше перебувати серед ремісничої молоді, нав'язувати з нею особисті приятельські відносини, брати участь в її забавах, культурних імпрезах і так здобувати собі її довір'я. Потім придивлятися, хто з-поміж неї більш меткий та ініціативний, входити з ним у розмови на політичні теми і притягати до націоналістичної юнацької організації. Впродовж кількох місяців ми виловили кілька найактивніших одиниць з провідницьким хистом, для них улаштували спеціальний політичний вишкільний курс і згодом вони очолили «Ремісничу Групу Української Націоналістичної

Оперний театр у Львові.

Молоді». Провід тієї «Групи» брав участь у спільних засіданнях зо зеновими студентської «Групи» в Академічному Домі. З тих хлопців вийшли пізніше організатори ОУН серед ремісничого й робітничого елементу у Львові, деякі з них вибилися на чільні становища в націоналістичному русі. Багато полягло в буремних воєнних роках. Я їх знав майже всіх, будиши одним з тих, що їх призначено до праці в «Зорі». На вечірніх політично-освідомних курсах мені припало викладати політичну географію України і сумежних країн.

Незалежно від того провід Групи Української Націоналістичної Молоді розподілив своїх членів, як опікунів, по різних товариствах, що діяли на передмістях Львова та по окремих його дільницях. Для мене, мого приятеля Володимира Попадюка і нашого товариша з Чортківщини, Омеляна Дращиньовського, припало товариство «Сокіл» на Городецькій дільниці. Інші ходили на Богданівку, Клепарів, Замарстинів, Личаків — скрізь, де тільки діяло якенебудь товариство, в котрому можна було знайти молодь. У «Соколі» вже мали ми до діла не з самими тільки хлопцями, було там доволі дівчат і так сполучалося приємне з пожиточним. Це була пізня осінь 1926 і зима 1927 років, кожного тижня йшли забави, всякі товариські розваги, що стягали до себе десятки молоді обидвох статей. Почувалися ми в тому гурті дуже добре, нас полюбили й уважали за своїх, ми брали участь у всякій навіть дрібній праці і так у щоденних контактах закріплювали свій вплив. За нами трьома, відповідальними за товариство, приходили інші студенти і скоро «Сокіл» на Городецькому став, побіч свого побратима на Личакові, одним з найактивніших українських осередків у Львові, що видав багато добрих бойовиків УВО. Дехто й дружину там собі знайшов, як от наш друг Василь Геник-«Косій», що згинув пізніше від большевиків у 1941 році.

Неможна сказати, що це було заслугою одного чи другого проводу «Групи Націоналістичної Молоді». Чи це був би попередній Квасниця, чи теперішній Диденко, чи пізніший Боднарівч або Кравців — ефект був би такий самий. Сповнені по вінця бурхливою, кипучою енергією молоді студенти-націоналісти з ентузіазмом кидалися в вир суспільно-політичної праці і це мусіло принести дивіденду в виді закріплення націоналістичних впливів, найперше серед молоді, а потім і серед тих кіл суспільности, що стояли близько до молоді і мали з нею до діла. І з того боку трудно було щонебудь закинути тодішньому проводі «Групи». Проти Диденка поведено неперемірчиву й безшабашну кампанію, незавжди чистими способами. М. ін. закидали йому якісь грошеві зловживання, хоч грошей у «Групі» було, як кіт наплакав. Уся робота потребувала грошей хіба на те, щоб купити зшиток протоколів засідань. Але велися якісь збірки, а часом передавалися дрібні пожертви на Українську Військову Організацію і з того боку поведено атаку на Диденка. Він дуже глибоко взяв собі це до серця, не мав уже охоти залишатися в проводі, уступив і виїхав зо Львова. І з того часу пропав, як камінь у річку. Приїздив з початком року на вписи, під кінець року на екзамени та й стільки його бачили. Ніколи вже пізніше не брав він участі не то в студентському, але й у загально-громадському житті.

Головою «Групи Націоналістичної Молоді» став Осип Боднарівч, колишній студент Українських Високих Шкіл, пізніший Голова «Студентської Громади» і журналіст, що співпрацював з «Новим Часом» і з «Ділом». Разом з ним прийшли до голосу нові люди, а серед них на перше місце висунув Боднарівч Михайла Демковича-Добрянського, що став чи то секретарем, а чи організаційним референтом. Богдан Кравців, один з-поміж співосновників «Групи», зали-

шився щоправда в її проводі, одначе було видно, що Боднарівч не мав до нього такого беззастережного довір'я, як до Демковича-Добрянського. Я залишився тільки одним зов звенових, що з них нікого не відсунено, навпаки, ще нові прибули і робота пішла своїм порядком.

Відразу стало помітно, що Група Української Націоналістичної Молоді взяла напрям на УНДО. Ніби існувала вона далі так само, як давніше, та й праця велася та сама і наче б то нічого назовні не змінилося. Тільки членства стало так багато, що не сила було його помістити в одній групі. В самому Львові вже були три «Групи» — студентська, реміснича й робітнича. Такі ж самі групи поставали в провінційних містах, як у Тернополі, Коломиї, Станиславові, Стрию і Перемишлі. Зав'язками їх ставали колишні «Студентські Секції». Тепер ці секції оживали тільки в вакаційному часі, коли студенти верталися з університетів додому, проте на місцях лишилася якась кількість колишніх студентів, що не пішли в університет, знайшли собі якусь працю і так всякли в місцеве життя. Довкола них зібралися молоді люди різних станів і так творилися осередки молоді, що по традиції називали себе «Студентськими Секціями», хоч присуті нічого або дуже мало мали спільного з студентськими справами. Їхня ділянка простягалася головно на спорт і товариські розваги, взимі грали в шахи, час-до-часу влаштовували доповіді. Поволі заповнялися вони політичним змістом, тобто збільшенням зацікавлення до політичних справ, під впливом вітру, що віяв зо Львова і по зв'язках студентів з Групи Української Націоналістичної Молоді. Наспіла пора, щоб знайти якесь одностаїнне оформлення для всіх тих осередків молоді. Справу розв'язано в той спосіб, що вони дістали назву «Союз Української Націоналістичної Молоді». Трохи дивна була така організаційна структура: низові клі-

тини організації не мали ніякого впливу на справи своєї централі, а рівнозначна їм Група Української Націоналістичної Молоді у Львові, силою свого центрального положення і столичного значення, стала організаційною надбудовою і крайовою централею. Ніхто на те не звертав уваги, не було ніякої ривалізації, всі були вдоволені, що діло не стоїть на місці, що організація росте і здобуває собі вплив та значення.

З весною 1927 року Союз Української Націоналістичної Молоді дістав свій власний орган, місячник «Смолоскип». Вийшло його кілька чисел, пробував і я в ньому сили мого слабкого ще тоді й невиробленого пера.

На сходинах студентської «Групи» щораз частіше почали бувати провідні члени УНДО. Вони приходили з доповідями, а то й так собі, як гості, прислухуватися нашим дебатам. Бачив я там Володимира Целевича, редактора Дмитра Палієва, д-ра Любомира Макарушку, один раз д-ра Степана Біляка, адвоката з Городка, іншого разу керівника канцелярії УНДО, Гладишовського. Якщо не помиляюся, заходив також інспектор Ліщинський, Голова дуже рухливої в тому часі «Народньої Організації Українців міста Львова», що була прибудівкою УНДО і влаштовувала бурхливі віча з приводу різних актуальних подій поточного політичного життя. Цей останній мав симпатію в студентів за свої гострі проти-польські виступи на тих вічах.

Склалося так, що розписано тоді вибори до громадських рад у Галичині. Останні самоуправні вибори відбувалися ще перед війною і вже годі було довше правити наказами методами та призначеними згори ставлениками польської державної адміністрації. Поляки не встигли ще опрацювати одностайного для цілої державної території виборчого самоуправного закону і в Галичині вибори мали відбутися на підставі старого австрійського права ще з поло-

вини минулого століття з деякими пізнішими поправками. Це були перші вибори в Галичині після війни, до котрих станула українська суспільність. Вибори до варшавського союму в 1922 році українці збойкотували, станувши на становищі, що Польща тільки тимчасово адмініструє українськими землями і не має права розписувати на них виборів до загально-державної законодавчої установи. Українські політичні партії порозумілися в справі спільної виборчої акції, щоб якнайповніше використати всі можливі і принаймні по сільських та маломістечкових громадах, де українці мали більшість, вибрати українську самоуправу. Зав'язався спільний Виборчий Комітет, що випустив заклик до української суспільности, крім того діяли комітети при партійних центрах. Виборчий Комітет УНДО звернувся до проводу Союзу Української Націоналістичної Молоді, щоб допомогти в виборах, відпустити бесідників для вічевої акції. Коли нас про те Боднарівич повідомив — не було спротиву. Всі розуміли, що справа важна, в виборах узяти участь потрібно, а ще й те за тим промовляло, що це загально-національна справа, де всі українці йдуть спільним фронтом і тому члени Союзу Української Націоналістичної Молоді не працюють для УНДО, тільки для всієї української суспільности в Галичині.

Зголосився і я. У виборчому комітеті партії УНДО, зараз побіч Народньої Гостинниці, прийняли мене дуже люб'язно, розклали на столі виборчий календар з уже зазначеними датами віч у різних місцевостях і проєктованими в других, і там я з керівником канцелярії Гладишовським вибрав собі дні, коли можливо буде мені поїхати. В цілому виїздив я який десяток разів, звичайно в неділю, бо це була весна і люди в будний день не мали часу, працювали в полі. Один раз був я з послом Сергієм Хруцьким у бібрецькому повіті, раз з послом Любарським, а раз з Володимиром Целевичем у містечку Куликові між

Львовом і Жовквою, а позатим посилали мене самого в недалекі околиці Львова. У вічевій акції брав я участь перший раз у моєму житті і спочатку трохи побоювався, щоб не скомпромітувати і себе і виборчий комітет. Мені йшло всього на 21 рік і хоч до того часу був я незлим крикуном на зборах, та все те йшло серед чотирьох стін переважно студентських домівок. Тепер уперше доводилося виступати перед широкою громадою різношерстної публіки, в присутності поліцистів та інших представників польської адміністрації. І не тільки промовляти, але й давати відповіді та пояснення на всякі запитання про подробиці виборів. І треба бути приготованим на всякі прокативні виступи. Правда, кожен з нас обзнайомився перед тим з виборчим законом, а крім того Целевич широко нам його коментував на зборах Студентської Групи Націоналістичної Молоді. До того, люди привикли шанувати «делегатів зо Львова», хочби він був собі звичайна капустияна голова або кукурудзяний сніп. Все таки було б соромно, якби хтось з місцевих мудрагелів і т. зв. у Галичині «хлопських філософів» загнав мене в сліпий кут. Яюсь ішло мені щасливо, люди були вдоволені, до Народньої Канцелярії надходили прихильні звідомлення і в УНДО коло мене, як і коло інших моїх товаришів виборчих агітаторів, пильно надскакували та всіляко нам годили, сподівалися в нас пізніших діячів своєї партії.

Це тривало майже три місяці і весь цей час добре топталася стежка між вулицями Костюшка й Супінського. Боднарівч трохи не щодня бував в УНДО, а в нас регулярно кожного тижня на сходах можна було застати когось з діячів УНДО. В розгарі виборчої акції це яюсь не дуже помічалось і, мабуть, уважалось зрозумілим та оправданим. Хоч слід сказати, що помимо своєї ваги виборча акція до самоуправління вважалася в масі членства побічною

справою. Поперше, тільки одиниці в ній брали безпосередню участь. Подруге, весь час ішла звичайна дотеперішня праця у львівських товариствах і над політичною самоосвітою всередині «Групи». Національно-політична українська література в тому часі була бідна, просто не було що читати, коли лишити на боці переклади соціалістичних і комуністичних теоретиків. Вистане сказати, що для внутрішнього вишколу ми послуговувалися книжкою соціалістичного автора, Юліяна Охримовича, п. н. «Розвиток української політичної думки», брошурою хоч не злою, то все таки з соціалістичною закруткою.

А потім прийшли вакації, всі роз'їхалися і силою того факту припинилися на якийсь час зв'язки з УНДО.

V. Розділ.

ЗНОВУ В УВО

Розправа з советофільством. — Чистки комуністів у «Студентській Громаді та в «Самопомічі». — Поїздки Донцова по Галичині. — Стріча з «Павлом» на квартирі при вул. Люблинської Унії. — Віднова зв'язку з УВО. — Вимога зміцнити конспірацію. — Перші доручення. — Поїздка на Волинь. — За приплив волинських студентів до Львова. — В редакції українського часопису в Луцьку. — Пригоди в Рівному. — В сенатора Черкавського в Крем'янці. — Гостина в Галини Журби. — Невдача в Ковлі та в Володимирі.

Осінь 1927 року принесла з собою новий розгін у молодому націоналістичному русі. На перше місце висунулася розправа з советофільськими елементами. Їх до решти вичищено зо Студентської Громади, де Головою обрано Осипа Боднаровича, що був водночас Головою Союзу Української Націоналістичної Молоді. Потім відобрано їм управу студентської кооперативи «Самопоміч». Маєтку в ній ніякого, була це крамничка в їдальні Академічного Дому, що продавала хліб, цукор, канцелярійне приладдя і всякі потрібні студентам дрібнички. Значення її полягало в тому, що вона не тільки давала можливість утриматися одному студентові, вона була стратегічним пунктом у центрі студентського життя. Коло неї завжди був рух, студенти одні купували, другі лишали записки, під-

ручники та скрипки²⁰⁾ для товаришів, що їх не застали, або на випадок, коли приїде хтось з провінції. Управителем крамнички був студент українського університету Бичківський, з борідкою клинцем, як у Троцького. Походив з Волині, після знесення бойкоту не вписався до університету, а що був комуніст, то ж партія тримала його на цьому важному зв'язковому пункті. Впродовж одного місяця вписалося до «Самопомочі» більше сотні членів Союзу Української Націоналістичної Молоді, без гвалту й крику обрали свою управу на загальних зборах, викинули Бичківського і на його місце поставили старшого вже студента Івана Шемлея з Чортківщини.

Далі одного по однім почали викидати комуністичних людей з львівських товариств. Цей же Бичківський був також членом «Сокола» на Городецькому і коли він там після одної моєї доповіді почав був розводити якусь свою агітку, йому відобрали голос і пізніше його та ще кількох таких самих виключили за шкідливу для товариства роботу.

Не було ані одного комуніста в Академічному Домі, хіба котрий приховався і сидів нижче трави, тихше води. Управителем Академічного Дому став тепер Богдан Кравців, член проводу Союзу Націоналістичної Молоді.

Ішла підготовка до відсунення советофілів з центральних українських культурних і економічних установ, а скрізь потрібно було помочі Союзу Націоналістичної Молоді. Все те відбувалося в супроводі барабанного антибольшевицького вогню, що розгорівся під впливом писань Донцова. Хоч як старався він триматися здалеку від практичної політичної робо-

²⁰⁾ Відбиті на розмножувачі тексти університетських викладів.

ти,²¹⁾ проте тяжко було йому відмовитися, коли члени Союзу Націоналістичної Молоді запрошували його на виступи з доповідями по галицьких містах. Іздив він до Тернополя, Коломиї, Станиславова і Стрия — скрізь доповіді влаштовувала йому місцева Група Української Націоналістичної Молоді під якоюсь фірмою чи то касинового, чи спортивного або іншого культурно-освітнього товариства. Його супроводжали члени Союзу Націоналістичної Молоді зо Львова, що були родом з даного міста, до них долучалася вся місцева націоналістична група. На всіх його відчитих залі були переповнені, про те дбали націоналісти, а й без того кожному цікаво було поглянути, що воно за птиця цей д-р Дмитро Донцов. По більших міських осередках звичайно читав він два реферати, один у суботу і другий у неділю. Мені припало подбати про виступ Донцова в Коломиї. Коломийські хлопці й дівчата зо шури вилазили, щоб усе вийшло на славу. Не дивлячись на те, що при цьому д-р Дмитро Донцов здобував собі особисту популярність і прихильність до редагованого ним «Літературно-Наукового Вістника», його поїздка була одним великим тріумфальним походом націоналістичної ідеї. В слід за тим ішли чистки комунофільського елемента найперше скрізь там, де мала якась слово молодь, а потім і серед загалу української інтелігенції.

Що б там не говорити про публіцистичну діяльність д-ра Дмитра Донцова та її вплив на галицьку українську суспільність, які б там закиди не висувати проти нього, тільки сліпий або злісняк і заздрісник може заперечити цей колосальний вплив, що мав він на початки українського націоналістичного руху. Я

²¹⁾ Дехто ввесь час брав це йому за зле. Та не треба забувати, що жив він у Польщі на статусі політичного емігранта і кожної хвилини могли його звідти прогнати, як небажаного чужинця.

сам це переживав, сам був того свідком, можливо, сам ніколи не став би націоналістом, якби не Дмитро Донцов. Його може не завжди приємні риси характеру, його особисті взаємини з провідними особами організованого націоналістичного руху, його пізніші тісні зв'язки з одним відламом націоналістичної організації тут ні при чому. Вони не можуть заслонити незаперечного факту, що Дмитро Донцов — свідомо чи несвідомо, хотів він того чи ні — надхнув галицьку українську молодь небувалим політичним патосом і штовхнув її на шлях націоналізму. В ім'я історичної правди я, як свідок і сучасник, хочу це на цьому місці ствердити.

Серед тієї метушні в студентському житті і в Союзі Української Націоналістичної Молоді тихо сталася подія, що на все життя рішила про мою долю. Один з моїх добрих знайомих студентів з львівської націоналістичної групи переказав мені, щоб я перед вечором того самого дня зайшов до мешкання пані Панкевичевої при вулиці Люблинської Унії. Іти мушу дуже обережно, щоб випадково не потягнути за собою поліційних шпиків.

Пані Панкевичевої я в той час особисто не знав, було мені відомо, з часів тайного українського університету, що працювала вона в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, а її дочка Соня, студентка медицини, була одною з перших організаторок медичних курсів того ж університету. З нею я також особисто не був знайомий, знав її тільки зо слуху, поскільки в студентському житті була вона доволі рухлива. Тепер вона виїхала зо Львова, кінчила медицину за кордоном, здається, що в Празі. Думав я собі, що може знову буде мова про віднову якихсь курсів, як продовження українського університету, і не дуже то прикладав уваги до перестороги, щоб зберігати конспірацію. Вулицею Люблинської Унії, що йшла вбік від Куркової вулиці, вела трамвайна

лінія ч. 4 і я під'їхав майже на саме місце стрічі, оглянувся на боки, не завважив нічого підозрілого, зайшов на перший поверх і застукав умовленим способом. У передній кімнаті притьмарене світло не дало пізнати, хто відчинив двері, та я й не дуже приглядався. Мені показали рукою на відхилені двері до кімнати.

За столом сиділи три молоді люди. Двох з них я знав, це були Дзюник Попадюк та Омелян Дrajнньовський, мої співмешканці з Академічного Дому та товариші праці в Соколі III на Городецькій. Третій, високого росту і темноволосий, промимрив під носом своє псевдо «Павло». Не вдаючися в довгі вступи, він відразу приступив до речі. Для розмови зо мною запросив він обох знайомих мені свідків на те, щоб я не підозрівав у тому якоїсь провокації і мав до нього довір'я. Коротко, зміст нашої розмови зводився до того, що Українська Військова Організація, зазнавши ударів після репресій на вбивство Собінського, віджила і заактивізувалася. Він визбирує всіх її колишніх старшин і молодших членів, прийшла черга і на мене. Яке буде моє в ній місце і завдання, про те ще буде час говорити пізніше, ця перша стріча має на меті тільки устійнити моє відношення до УВО та поінформувати загально про положення в організації і вимоги її до своїх членів.

Часи змінилися від 1920 року, коли почала діяти УВО. Тоді її членом був чи повинен бути майже кожен колишній старшина й підстаршина української армії. Тепер же ж ряди її заповнилися людьми молодшими, що в війні участі не брали. Їм бракує може досвіду, але він з часом прийде. Зате їм легше конспіруватися, бо в армії майже всі були собі особисто знайомі і привикли до явного способу діяння. А потреба конспірації сьогодні більша, як коли, бо за ці роки поліція не стояла на місці, навчилася багато, пізнала свого противника і збрала досвід. Та й методи нашої діяльності мусіли змінитися. І безпосе-

редня ціль організації — збройна боротьба за визволення — відсунулася на пізніший час, це вже не 1920 - 1923 роки, коли ще була надія на можливість повстання кожної хвили. Головне зусилля йде не тільки на військово-технічну, але й політично-психологічну підготову до боротьби і якщо ми хочемо справитися з нашим ділом, цілу нашу свідомість мусить просверлувати думка про необхідність якнайглибшої конспірації в роботі.

Вже в цій кімнаті і в часі цієї самої розмови міг я те завважити. «Павло» мав туфлі на ногах, щоб приглушувати кроки, а ми мусіли непорушно сидіти на кріслах і не ходити по кімнаті — сусідам було відомо, що пані Панкевичева живе сама, не треба викликати в них зацікавлення, чому і які до неї заходять гості. Говорили ми півголосом і завжди звернені лицем до вікна.

Ці дрібниці зовсім не видавалися мені смішні. Навпаки, я ставився до них дуже поважно, помимо дрижаків таємничости. Так воно й повинно бути, думав я собі.

«Павло» устійнив кличку до мене, в скорому часі хтось до мене на неї зголоситься. Якби зайшла нагла справа — до нього можна дістатися через зв'язкову Дзюню.²²⁾ Але тільки в справді надзвичайно важливому випадку, не слід надуживати того зв'язку.

Скінчилася наша розмова, виходили ми одинцем, у відступі 10 - 15 хвилин, «Павло» лишився на місці.

З різними враженнями вертався я до дому. До Української Військової Організації належав я ще з гімназії в Коломиї. В часі противиборчої і саботаж-

²²⁾ Дарка Герасимович, студентка музики в Музичному Інституті ім. Миколи Лисенка у Львові, пізніша дружина Романа Барановського, що перейшов на службу польської поліції. Подейкували, що в якійсь мірі це мало статися під її впливом.

ної акції в 1922 році брали туди навіть 15-річних юнаків для всякої дрібної, помічної роботи і майже не було гімназійного учня, щоб не обтерся тоді об УВО. Розносили летючки, наклеювали відозви на мурах і плотах, слідкували за підозрілими людьми, пильнували приміщень, де відбувалися організаційні наради. Ці засідання часто йшли в моїй хаті. Ми жили тоді в будинкові колишньої ремісничої бурси при Гетьманській вулиці, пізніше була там «народня кухня» в часі, коли йшла американська допомогова акція президента Гувера, завжди заходили туди всякі люди і нікому не було це підозріле. Старші учні, що вже перейшли через українську війну, сиділи в організації глибше, а нас «малих» уживали до різних послуг. А потім прийшла справа допомоги українському університетові, студентські акції, що весь час дуже близько стояли до Української Військової Організації. Якщо хто коли й думав про конспірацію, то вважав це за обов'язок берегтися перед поляками. Між собою ніхто не притримувався ніяких конспіративних засад та й майже неможливе це було в такому місті, як Коломия, де всі себе знали: українці, поляки і навіть жиди.

А потім якимось повривалися організаційні зв'язки. Наш Окружний Комендант УВО в Коломиї, сотник Іван Ревюк, кудись зник. Хто прийшов на його місце, про те «дрібна рибка» вже не знала. Коли ж виїжджав я, та й інші мої товариші, на студії у Львові, нас нікому не передали і ніякого зв'язку до нас не було. Застрягли ми в політичну роботу в «Групі» і потім у Союзі Націоналістичної Молоді і так якимось забулася Українська Військова Організація.

І нагло вона знову вірвалася в наше — також і моє — життя. Серед таємничих обставин, окутаних романтикою конспірації, з'явився незнаний її представник, що жив у сутінках і виходив на світ тільки вечорами, стрічався у відлюдних місцях і лише через

зв'язкових та на клички. Чути було, що йдемо кудись, а ніхто не знав, куди, до чого це нас доведе і чого від нас буде УВО вимагати.

«Павло» справи не присипляв. Два або три дні пізніше викликав мене через Дзюню на розмову коло ставу «Світезь». Ми проходилися по дорозі від «Світезі» до вул. Потоцького і я бачив, що на обидвох кінцях того проходу стоїть охорона, слідкує, чи не заблукається туди який поліційний агент.

Мені доручено в нічому не міняти дотеперішнього способу життя. Розглядатися і в студентській «Групі» і в Соколі III за хлопцями, що їх варто б притягнути до Української Військової Організації. Ані з ними, ані з ніким іншим ніколи не заходить в розмови про УВО. Моя ціль тільки пізнавати їхню політичну й моральну вартість, вербунок належатиме до кого іншого. Незле було б трохи притихнути в зовнішніх виступах, щоб не звертати на себе зайвої уваги — бути пересічним студентом, як багато інших. Не влучено мене до ніякої «трійки» чи «п'ятки», до якогось часу мій контакт ітиме дотеперішнім способом через Дзюню або на кличку.

Тих кілька днів пережив я, неначе під хмелем. Думки, як зайці, стрибали сюди й туди, якимсь неладним порядком, а то й зовсім без порядку. Чув я, що від тепер буде інакше, не знав як, — у голові все збилося в клубок.

А ще трапилося, що я на два тижні мусів виїхати зо Львова. На Волинь. Було це так, що Товариство Прихильників Освіти постановило розгорнути акцію за привабленням до Львова українських студентів з Волині. Колись Львів гудів від волиняків, за тайного українського університету. Трохи тому, що цей університет мав атракційну силу для активних і на боротьбу наставлених студентів, а трохи й тому, що туди приймалися студенти з приватних українських середніх шкіл без т. зв. права прилюдности, цебто

без наданої польською шкільною владою рівноправності з державними школами. Український університет зліквідувався і хвиля відплила. Нові студенти переважно записувалися до університетів у Варшаві або в Вильні і «сокальський кордон» у той спосіб неначе добровільно закріплювався. Конче потрібно було назад повернути приплив волинських студентів до Львова, як природного культурного й політичного центру українців у Польщі, і в тій справі йшли якісь розмови між представниками галицької та волинської інтелігенції, що стрічалися з собою на плятформі УНДО. Постановлено перевести ширшу збірку на Волині й Поліссі і вона мала стати основою стипендійного фонду для менше заможних волинських студентів. Цей фонд поповнявся б пізніше додатковими збірками й записами і служив би виключно потребам українських студентів з Волині. Для популяризації тієї справи серед волинської громадськості і для підготовки переведення збірки мав поїхати хтось з львівських студентів і сталося так, що вибір упав на мене.

Порозумівся я з незнаним мені осібняком, що заступав Павла — його на той час не було у Львові — і стало на тому, що в часі моєї поїздки я буду слідкувати також за політичними настроями. Зокрема треба старатися, чи не вдасться зловити особистого контакту з молодими людьми, не конче студентами. До студентів можна б знайти доступ у Варшаві чи в Познані, а от якби познайомитися з якимись учителями або кооператорами — було б хороше діло.

Поїхав я до Луцька. Був я там раз, перед чотирьома роками, пробував записатися під чужим назвищем як екстерніст²³⁾ до польської гімназії, щоб за нього здати матуру, за те його батько мав мені запевнити утримання на студіях за кордоном. Нічого з

²³⁾ Учень, що не ходить до школи, вчиться вдома, тільки при кінці року здає екзамени.

того не вийшло, якраз тоді випущено припис, що на натуральному свідоцтві має бути фотографія. Міг я здати замість нього матуру, та не міг дати його фотознімки замість моєї. Тоді до Луцька треба було їхати окружною дорогою на Радивилів-Рівне, пересідати в напрямі на Ковель і з'їжджати вбік з малої станції Ківерці. Дуже довга й незручна дорога. Тепер же ж поїзди курсували безпосередньо на шляху Львів-Луцьк, продовжено залізничу лінію через Стоянів, що її почали будувати ще за часів світової війни.

Приїхав я під вечір, заночував у якомусь жидівському нічліговому домі при Рівенській вулиці, що її тепер переназвано вулицею Болеслава Хороброго. Леде діждався ранку, щоб вирватися з нестерпних запахів жидівських перин, до яких долучалися ще риба й цибуля і все те зливалося в якусь незвичну для людського носа мішанину. Перші кроки вели до воєводського уряду довідатися, чи є вже дозвіл на збірку. В вестибюлі прийняв мене дверник, що широкими шараварами, кунтушем, довгими вусами й голеним лобом скидався на Заглобу,²⁴⁾ або й на козака Мамаю. Ще заки встиг він слово промовити, всунув я йому «куку в руку» і він, майже не розгинаючись у безнастанних поклонах, провів мене до потрібного мені референта та постарався, щоб прийнято мене відразу, без чекання. Показалося, що все готове: дозвіл на збірку даний, старости і поліційні станиці на місцях повідомлені. Збірку можна вести лістами по хатах, коробками по вулицях, у грошах, збіжжю та різних сільсько-господарських продуктах. Я аж здивувався, що все так гладко пішло, був приготований

²⁴⁾ Персонаж історичної трилогії польського письменника Генрика Сенкевича, що її дія відбувалася в Україні XVII сторіччя ("Вогнем і мечем", "Потоп" і "Пан Володійовський").

на хождения і всі митарства, а тут не минуло й пів години, як уже було по всьому.

Зо Львова дали мені контакт до редактора українського тижневика в Луцьку, Сергія Вишнівського. Нічого ближче про нього не сказали, хіба те, що в нього гарна доня-студентка. А може це не рідна дочка, тільки своячка. Цікавий був я побачити ту кралю, що ж, не довелося, не запросив мене до хати, говорили ми в плохенькому редакційному приміщенні. Виглядало мені, що про всю ту справу чує від мене вперше. Проте поставився гарно, обіцяв допильнувати всього на місці, скличуть збори й оберуть комітет, зроблять збірку на залишені листи і гроші перешлють до Львова. Та й у газеті буде він пригадувати про те. Вигляд у нього був утомлений, редакторська праця в українському часописі не з медом приходилася. Стіни майже голі, побілені вапном, стілець давно забув про кращі часи. Не ліпилася якимось розмова, хоч я на всі лади пробував, конче хотів ще з кимсь познайомитися на місці. Вишнівський обіцяв це мені влаштувати колись пізніше, тим часом відписав мені з адміністраційної картотеки адреси громадян, куди треба мені заглянути в дорозі.

Покрутився я ще годину-дві по місті, нецікавому і трохи сумному жовтявим кольором цегли, оглянув руїни старовинного замку над Стиром — тепер там примістилася пожежна сторожа — посидів трохи над річкою і настала пора поспішати до рівенського поїзду.

Запав добрий присмерк, коли висідав я з поїзду на рівенському дворці. Замість шукати ночівлі, спробував я, чи не вдасться ще того самого вечора зловити адвоката Миколу Багринівського. В Луцьку мені його представлено, як відомого на всю округу патріота й діяча, хоч родом він, здається, був не з Волині, поселився тут уже по війні, замандрувавши при відвороті з України Української Дієвої Армії. В мі-

сті його всі знають, кожен покаже, де він живе, неварто й адреси записувати. Сів я на тарадайку, що підвозила подорожніх до міста, візник поінформував мене якимось українсько-московською мішаниною, що адвокат Багриновський живе «в собственном домі на Топольовій вулиці», а це від станції далеченько.

Скинув мене він перед великою хатою з ярко освіченими вікнами. Там Багриновський мав свою канцелярію і була вона справді велика. Перейшов я дві чи три кімнати, повні дівчат і урядовців за столиками й писальними машинками, заки добився до кабінету шефа. Прийняв він мене стоячи на порозі, ані не запропонував увійти до середини, ані не запропонував сідати, так і видно було, що якнайшвидше хотів мене позбутися. Студентські справи йому мало відомі, збірками він зовсім не цікавиться, знає про них хіба з того, що приходять до нього за жертвами. А от «Союз Українок», це організація, куди мені слід було б піти. Його Голова, забув уже назвище, працює в нотаря, якби поспішити, можна б її ще там застати — прозорий натяк, щоб мені звідсі забиратися.

Стемнілося вже надворі, прохожих на вулиці малувато, нелегко мені допитатися до нотаря. На моє щастя застав я ще ту паню, саме збиралася додому. Запросила мене до себе, там зручніше буде поговорити, як стоявши на вулиці. Квартиру вона мала далеко на передмісті і довго ми шлапали вулицями, заки туди дісталися. По дорозі розказав я їй про моє діло, не було що багато додавати в хаті при чаю. Погодилася вона поговорити з жінками, збірку зроблять напевно, от тільки незнати, скільки того буде. Збирають вони по вулицях «у карнавки», а відомо, що паперці рідко туди попадають, звичайно дзвінка монета. Можна б попробувати по хатах, це буде трудніше, тут працюють до пізна, а молодих людей нема, студенти в університетах, шкільної молоді багато приїжджає з сіл і вертаються туди ночувати.

Жінка була симпатична і щиро перейнялася моїм проханням. Дуже виправдувалася, що не може мене переночувати. Місце знайшлося б — вона займала кімнату з кухнею і передпокоем, і не в тому заковика. Вона боїться, що злязикі сусіди пустять на неї неславу, мовляв, забаглося їй «каваліра» і привела собі молодого хлопця. Щоправда стара вона ще не була, але вдвоє старіша за мене і могла б бути мені мамою. Пожартували ми трохи про те, відвела вона мене до місця, де вулиці ясніше освітлені і нема вже страху, щоб утопитися в болоті. Порадила піти до «Бельгійського Готелю» недалеко залізничної станції.

В портієрці готелю сиділи два жида, говорили мішаною польсько-московською мовою, подивилися на мої документи, що я студент зо Львова, і дали мені «найліпшу кімнату» на першому поверсі. Ця найліпша кімната мала одне невелике віконце, що виходило на сліпе, звідусіль закрите подвір'ячко. В куті стояло двоспальне ліжко, крісло коло дерев'яного стола перехлябилося на один бік — ось вам усі меблі. Світло вимикалося з коридору, як у в'язниці. На щастя двері відчинялися до середини, я підпер їх столом і кріслом, щоб на всякий випадок забезпечитися перед нічними відвідинами, здавалося мені, що в цьому готелі можна всього сподіватися. Тільки затягнув покривало на себе, коли — стук-стук до дверей!

— Хто там?

— Пан уже спить?

— Ще ні, але вже засинаю. Чого вам?

— Ну, я хотів запитатися, чи панові не нудно...

— ?...

— ... бо ми тут маємо всіляке товариство. Якої бажав би собі пан, блондинки чи брунетки?

А щоб ти скис, думаю собі, зо своїм «товариством», а наголос:

— Ні, дякую вам, я втомлений з дороги і завтра досвіта виїжджаю.

— Аяй! Такий молодий пан і не бажає собі товариства? Може пан собі думає, що ми тут щонебудь даємо? Ні, прошу пана, нас у місті знають, у нас усе «перша кляса»!

Ледве відчепився я жидюги з його «першоклясним товариством».

Не було щастя. В Дубні заповданої мені особи не знайшов, мусів їхати далі, до Крем'янця, стратив майже два дні. Крем'янець містечко приємне, в садках, далеко видно гору з якоюсь чи то вежею, чи рештками замку. Заїхав до сенатора Черкавського. Було там якесь товариство в гостях і мій приїзд не дуже їм випав на руку, я це відчував, не показуючи по собі. Не хотілося мені, щоб знову з нічим відправили від порога. Зайнялася мною пані Черкавська, як мені здавалося, а може це була якась інша дама з родини. Найбільше говорили ми про Симона Петлюру, що його вбито минулого року, а тепер ішов процес Шварцбарта перед паризьким судом. Пані Черкавська, як і ціла та родина, були великими прихильниками політики Симона Петлюри і наша розмова скидалася більше на монолог — вона говорила, а я слухав. Не виявляв я охоти йти до міста і мене лишили на нічліг. Познайомився я з якимсь молодим чоловіком, моїм ровесником, і помімо найкращих старань не міг зійти з ним у розмові на щиріший тон. Пробивав усякої — від політики до спорту й дівчат — розійшовся такий же чужий, як на початку. Принаймні обіцяв пані Черкавській допомогти в збірці на студентів.

Вагався я, чи вступати мені до Здовбунова. Містечко маленьке, важне тільки своєю вузловою станцією, місцева українська громада незначна. Не знаю, що переважило, щоб я Здовбунова не минув. І сталося дуже добре, бо з цілої моєї тодішньої поїздки по Волині єдиний Здовбунів лишив у мені гарне враження. Адреса там у мене була до письменниці Галини Журби. Жила вона в бідненькій хатині разом

зо своїм чоловіком Нивинським, кооперативним діячем. Обід варили на нафтовій машинці, «прімусі», ліжко для мене помагав я майструвати з дощок, бо не було де лягати, а до міста не пустили. Давно вже мене так щиро й сердечно не приймали і я з усього серця був вдячний тим людям, що їх ніколи перед тим не бачив. Нивинський працював чи то в кооперативі, чи в Союзі Кооператив, а були це тільки початки розвитку кооперації і її працівники не раз добре му- сіли стягати пояс на животі. Пані Галина давала якісь лекції і заробляла дещо пером, а відома річ, як у нас платять за те перо — мітлюю більше заробиш. Але й рідного сина не вітали б краще, як мене. Розмова в нас плила без упину, обоє вони були люди освічені і цікавилися політичними справами. Нивинський був мабуть ес-ером, т. зн. світоглядом стояв близько галицької радикальної партії, вони приблизно в тому часі злилися разом. Проте прихильно ставився до націоналізму, вимагав від нього тільки, щоб був активним, не кохався в вербалістиці, у пишномовних фразах. День злетів швидко, що майже не стало часу поговорити про збірку на студентів. До поїзду я спізнився і це дало мені нагоду побути ще один день у тих гарних і милих людей, про котрих до сьогодні в мене лишився якнайкращий спогад. Хотіли познайомити мене з молодим активістом Семенюком, учителем по освіті. Не було його вдома. З ним пізніше зв'язалися інші і він зіграв видну роль, як піонер націоналістичного руху на Волині, був суджений у великому націоналістичному процесі в Луцьку.

З жалем покидав я це подружжя — шлях стелився мені на Ковель. Спрямували мене там до д-ра Пирогова. Вже по його хаті можна було пізнати, що це добрий товстосум: подвір'я, сад, господарські будинки, все те виглядало на поміщицький двір. І положення гарне, трохи за містом. А сам д-р Пирогів нагадував Микиту Стороженка або сотника з опо-

відань Квітки-Основ'яненка. Приїхав я до нього раннім пополуднем, просидів майже до ночі — з чим прийшов, з тим і пішов. До моєї справи вухо в нього наче трохи приглухло. З чемности притакував, хоч зразу ж пізнав я, що цікавість у нього не надзвичайна. У Львові бував дуже рідко, дочка його студіювала в Варшаві. Проте, не відмовився, щось там обіцяв зробити. Навчений досвідом, як тільки почав гуснути сумерк, я встав з крісла, щоб розпрощатися й піти. Затримав мене, хотілося йому побалакати, не дивлячись на мої слова, що до міста неблизько, я тут чужий, дороги не знаю, нічлігу ще не маю і т. д. З розмови виходило, а чи то так мені здавалося, що живе він серед українського народу і немов чужий у ньому почувается. З нічого не вмів я вгадати, чи є в нього якась цікавість до життя й потреб того народу. Це був український пан, культурний і витончений у розмові, але тільки й ця розмова йому вистачала. Жалівся, що небагато в нього нагоди «обмінятися думками з путящими людьми», і щоб зарадити якось тому, заложили вони собі недавно клуб, назвавши його «Основа» по старій традиції минулого сторіччя.

Коли вже мені добре загуркотів у животі барабан, я піднявся й пішов. Мене не затримано, ніхто й підвечірку не здогадався подати для студента з далекої будь-що-будь дороги. І так за весь час цієї волинської поїздки: що бідніші люди, то більше в них серця.

Голодний і заболочений — по вулицях стояли ковбані грязюки — добрив я до середмістя. Не міг знайти кімнати в готелі, довелося переждати ніч на залізничній станції, поїзд до Володимира Волинського відїздив аж пізнім ранком. У Володимирі потрібно мені було говорити з д-ром Арсеном Річинським, відомим діячем, що зокрема цікавився церковними справами. Не застав його вдома і з нічим поїхав до Львова.

Білянс моєї волинської поїздки вийшов блаженський. Для студентської збірки зробив я трохи, принаймні визбирав зачіпні пункти, полишав збіркові лісти з уповноваженнями, роз'яснив, у чому суть справи, та морально зобов'язав деяких людей. Зате політичний бік вийшов зовсім темний. Старшого покоління інтелігенція, наскільки можна було зорієнтуватися, цілком мало цікавилася політичними справами, про Українську Військову Організацію мало, а то й зовсім не чула. Якась активність у політичному діянні була їй чужа. Коли про те їм говорити, німотна тиша вас огортала, слова не знаходили відгуку. Вернувся я по тих двох тижнях, так і не роздивившись до пуття.

VI. Розділ.

ВИБОРИ ДО СОЙМУ В ВАРШАВІ

Передвиборча гарячка. — Брак ентузіазму в молоді до виборів. — Різниці в поглядах на ролю Української Парляментарної Репрезентації. — Нема спільного українського виборчого бльоку. — Боднарівич тягне націоналістів за УНДО-м. — Блок національних меншостей у лісті ч. 18. — Студентське віче в справах виборів і мій виступ на ньому. — Репресії Боднарівича. — Виїзд на різдвяні вакації. — Телеграма зо Львова. — Відрядження на вибори в Коломийщину. — Агітую в Заболотівщині. — На вічу в радикалів і в німецькій колонії. — Поворот до Академічного Дому. — Забава домашньої прислуги. —

Під кінець 1927 року розв'язано польський сойм у Варшаві і розписано нові вибори на початок 1928 року. Не можу собі тепер пригадати, чи це кінчалася каденція старого сойму, обраного виборами в 1922 році, чи якась інша причина до того була, та це й не таке важливе.

У Львові загуділо. Не враховуючи виборів до громадських рад з цьогорічної весни, політичні вибори, вибори до парляменту, проходили в Галичині дуже давно. Пам'ятало про них старе й середнє покоління ще з австрійський часів, коли вибори йшли завжди два рази: до львівського сойму і до віденського

парляменту. Було це так давно, стільки подій перекотилося над нами від того часу, прошуміла воєнна хуртовина, перейшла визвольна боротьба — був час про те забути. А молоде й наймолодше покоління зовсім нічого не знало про вибори і трудно було в нього дошукатися ентузіазму до тої справи.

Не було вже мови — брати участь у виборах, чи ні. Всі сходилися на думці, що до виборчої урни треба піти, вже хочби для національної маніфестації і тому, щоб використати можливості виборчої агітації для пожвавлення політичної активності народних мас. Кожного дня газети приносили всякі коментарі до виборчої ситуації, декларації, звістки про переговори виборчих комітетів, становище політичних партій тощо. Рух був, як у мурашнику.

В Союзі Української Націоналістичної Молоді не відчувалася виборча гарячка. Вся та передвиборча суматоха неначе сковзалася по поверхні і не заходила глибше в наше життя. До питання виборів підходили ми раціонально, не було там ніякого патосу політичної боротьби, захоплення політичним рухом, що його з природи речі тягнула за собою кожна виборча акція. До виборів треба йти, це ясно, бо йнакше використає їх усяка хруніяда.²⁵⁾ Та й на тому кінець. Це мав бути один з засобів політичної дії. В легальних же українських політичних партіях справа розумілася інакше. Говорилося там про Українську Парляментарну Репрезентацію, що вийде з тих виборів, і буде вона не тільки політичним представництвом українців у польському соймі, але й політичним проводом українського народу, що жив під Польщею. Для нас це йшло за далеко, ми, цебто тодішні націоналісти з Со-

²⁵⁾ Від слова хрунь, цебто свиня, яким у Галичині означували зрадників і національних відступників, як теж безхарактерних людей, що для вигоди й особистої користи вислугувалися полякам на шкоду своєму народові.

юзу Української Націоналістичної Молоді та з Української Військової Організації, вважали, що такий стан буде регресом, відступом з вищих політичних позицій, що на них станув український нарід під час визвольних змагань. Парляментарна Репрезентація може бути корисна, як один з відтинків боротьби українського народу за своє політичне визволення. Вона мусить підпорядкуватися національному прововоді, бути одним з його рамен, не повинна сама займати місця національного проводу.

Щойно коли справа станула в такому аспекті, розгорнулися над нею палкі дискусії. До того часу на регулярних сходах звенових події виборчої акції тільки реєструвалися в щотижневих звітах. Але час ішов, реченець виборів наближався, політичним партіям було спішно і вони, а зокрема УНДО, вважали, що настав уже час, щоб молодь явно себе определила, де вона стоїть. На одних сходах Голова Союзу Боднаревич подав нам до відома, що в виборчій акції не можемо стояти осторонь, нашим обов'язком — допомогти в тому, щоб помимо всіх передбачених виборчих махінацій і шахрайств вибори випали своєрідним плебісцитом. Проти того заперечень не було, тільки виринули сумніви, яким способом це зробити. Першим кроком до такої маніфестації національної єдності було б порозуміння політичних партій. А тим часом переговори двох найбільших з них — національно-демократичної і соціально-радикальної — не довели до успіху, не створено спільного виборчого бльоку, як це було весною в часі виборів до громадських рад. Не могли погодитися, скільки котрій партії признати виборчих мандатів. Якщо б створений був такий спільний виборчий блок — ми станули б йому до помічної праці так само, як навесну, може ще в більшій мірі і з посиленою активністю. Але як нам бути тепер? Помагати обидвом партіям, чи може зовсім лишити на боці Союз Націоналістичної Мо-

лоді, щоб не в'язати його з ніякою політичною партією, а членам дати вільну руку в виборах, зобов'язавши їх, щоб не сиділи даремно і помагали в виборах, де хто може і хоче.

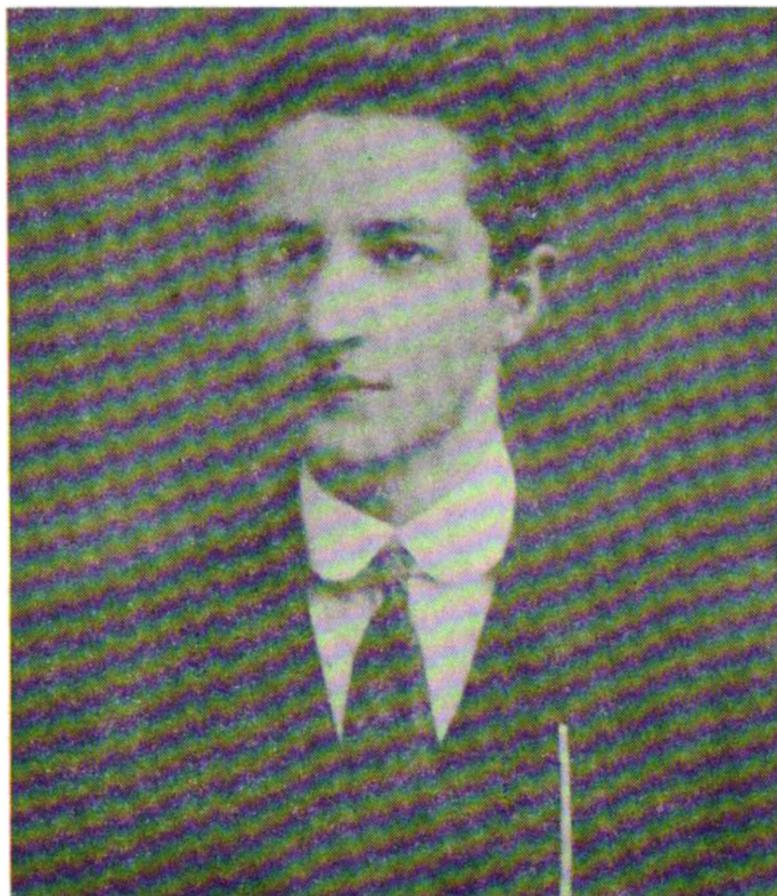
Тут Боднарівич кинувся, якби вжалив його шершень. Дискусія входила на слизьке і могла звести нанівець сподівання Центрального Комітету УНДО, з яким він стояв у зв'язках, а може — не пригадую собі докладно — і самий був його членом. Заявив нам, що тут не може бути двох думок. Раз ми вважаємо, що треба взяти участь у виборчій акції, і раз нема спільного виборчого комітету, ми мусимо заявитися по стороні тої політичної сили, що стоїть найближче до нас, цебто по стороні Виборчого Комітету УНДО. І ще й це промовляє за тим, що за ним без сумніву заявила більшість українського народу, до того ж він заключив виборчий бльок з іншими національними меншостями на наших землях, а саме з жидами й німцями, всі йтимуть під спільною лістою ч. 18 і від перемоги тієї лісти залежить не тільки наш національно-політичний інтерес, але й честь українців, як партнерів у тому бльокові. Виходячи з такого заложення він склав перед Виборчим Комітетом заяву, як Голова Союзу Націоналістичної Молоді, що Союз приступає до виборчої акції по стороні УНДО для лісти ч. 18 і на символічне припечатання тісного зв'язку в цій акції погодився, щоб його назвище поміщено на шістнадцятому місці державної виборчої лісти.²⁶⁾ Це тому, що по найбільш оптимістичним підрахункам з тієї лісти могло вийти яких

²⁶⁾ За тодішньою виборчою ординацією в Польщі голосування відбувалося на зголошені в окремих територіальних виборчих округах лісти. Незалежно від того, партії пропонували т. зв. державні виборчі лісти, з яких призначувано послів пропорційно до здобутих виборчих голосів на території цілої польської держави.

10 - 12 послів, нема надії, навіть у разі смерти чи ре-зигнації котрогось з них, щоб дійти аж до шістнад-цятого назвища і через те відпадає закид, що його назвище там поміщене з особистих розрахунків. Во-но тільки символізує співпрацю Союзу Української Націоналістичної Молоді з Українським Національно-Демократичним Об'єднанням. На післязавтра запо-віджено студентське віче в Академічному Домі, прий-дуть туди чільні члени Виборчого Комітету і там практично буде з'ясовано, в яких формах має укла-датися ця співпраця.

На хвилину стало тихо, хоч мак сій. Ця заява вдарила обухом по голові і ніхто не знав, що сказати й від чого зачинати. Я перший забрав слово і виска-зався проти такої постави, бо це не тільки якнайдаль-ше йдуча співпраця в політичній виборчій акції — це можна б від біди пояснювати наглою потребою в теперішній ситуації — але переміна Союзу Україн-ської Націоналістичної Молоді в прибудівку УНДО, а принаймні перший крок до того. Надто великої це ваги і засаднича політична справа, щоб Голова, без порозуміння з організацією, хочби навіть спільним рішенням з Проводом Союзу, сам і наперед опреді-лював становище організації. І я застеріг собі пра-во в тому змислі говорити на вічу. Хіба, що тут за-раз же на сходинах зенових буде рішено, що на ві-чу не вільно промовляти інакше, як тільки в напрямі, накресленому деклярацією Голови Союзу.

Боднарівич Сачив мовчанку, не знав, як її оці-нювати, лякався зачинати над тим дискусію і запи-тався лише, чи є ще хтось такої самої думки, щоб лишити свободу вислову на студентському вічу. На великий мій жаль тільки наймолодший зеновий, Во-лодимир Янів, зсолідаризувався з тим становищем і підняв руку догори. Осмілений тим Боднарівич зараз же сказав, що ми нікому не накладаємо намордника, кожен може говорити так, як йому диктує сумління.

**Володимир Янів,
член Проводу Союзу Української Націоналістичної Молоді
і Студентської Екзекутиви.**

Два дні пізніше заля харчівні Академічного дому виповнилася вщерть членами Союзу Націоналістичної Молоді. Для багатьох не стало місця, стояли в коридорчику від сходів і понатягували шиї, як журавлі, понад головами товаришів. За президійним столом зайняли місце Осип Боднарівич, як Голова, Михайло Добрянський, як Секретар Союзу Націоналістичної Молоді. Побіч на лавці сиділо кілька гостей з УНДО, між ними обидва запрошені промовці: редактор «Нового Часу», Дмитро Паліїв, що реферував політичну, і д-р Любомир Макарушка, що обговорював правнотехнічну сторінку виборів і виборчої акції. Всі слухали уважно, ніхто не перебивав, та не видно було якогось захоплення, чи хочби більш як звичайного зацікавлення. Скінчилися доповіді, до дискусії зголосився перший промовець — я. Маю враження, що охочих говорити було більше, та всі знали, що я не погоджуюся зо становищем Боднарівича, що буду на тому вічу промовляти, і дали мені першенство. Помимо молодого мого віку мав я багато нагод промовляти на великих зборищах народу, привик до широкої аудиторії, навіть до такої капризної, як студентська, і ораторська трема була мені чужа. Проте я чув, що огортає мене зворушення і дрижать жижки під колінами. Невідомо, як сприймуть студенти мое слово: прихильно, байдуже, а може й вороже? І що після того? Як уложаться відносини в Союзі Націоналістичної Молоді? Адже ж від сьогоднішнього вечора багато може залежати, чи не перейменуємося ми на секцію УНДО чи МУНДО,²⁷⁾ як тут і там уже з посмішками почали нас називати. Короткими словами, без патосу і звичної для студентських промов пишномовности, повторив я думку, що в виборах допомогти ми повинні, але не сміємо в'язатися, як організація,

²⁷⁾ Молоде Українське Національно-Демократичне Об'єднання.

з однією тільки партією, бо в той спосіб затираємо своє політично-ідеологічне обличчя, затрачуємо індивідуальність. Та й не бачу причини до того, бо політичні методи діяння тієї партії, хоч може й добрі для частини суспільности, та нічого не мають у собі, щоб захопити націоналіста і коли б я мав можливість вибирати, то без надуми заявився б скоріше за методами Української Військової Організації у визвольній політичній боротьбі. Необережно і непотрібно вирвалося це мені в промові, запізно я спам'ятався. Одначе показалося, що це мало рішальний вплив на тих, що вагалися, їм здавалося, що я виступаю тут у порозумінні з Українською Військовою Організацією, як її речник на студентському форумі. Насправді ж того аж ніяк не було і я сподівався доброго отчешашу на найближчій зустрічі з причини того неfortunного вислову, вирвавшись з ним, як Пилип з конопель.

Щораз більше симпатії бачив я в очах слухачів, а Паліїв вертівся, якби його хто посадив на цвяхах. Мені не хотілося якраз його особисто зачіпати, він же ж був колись членом УВО, багато зробив для тої організації, та що ж коли так нещасливо склалося, що якраз його делегував Центральний Комітет УНДО на те віче. Ці симпатії виявлялися оплесками, надиво, навіть сам д-р Любомир Макарушка завзято плескав у долоні.

З уваги на пізню пору ще тільки Паліїв забрав слово «для роз'яснення», хотів спершу розправитися зо мною, але як досвідчений політичний грач уже після перших слів зорієнтувався по шморганнях носом і шарудінні ногами, що краще змовчати. Віче закінчилося спокійно, ніяких резолюцій не схвалено, та кожному було ясно, що тісне зв'язання Союзу Української Націоналістичної Молоді з УНДО-м не знайшло прихильного відгуку, невідомо, як ця справа уложиться, коли минуть вибори.

А на другий день у звідомленні «Нового Часу» зо студентського віча невідписаний автор, правдоподібно сам Дмитро Паліїв, назвав мене «чорним духом, що зводить українське студенство на манівці безвідповідальщини й демагогії». Натомість мій шаховий партнер, студент і редактор Іван Шкварко, зробив мені ведмежу прислугу, помістивши замітку про віче в тижневику «Рада» і кваліфікуючи мій виступ, як «тверезу поставу здорового українського студентства».

Це дало привід Боднарівчєві на найближчих сходинах зняти мене з посту звенового за «недбайливе виконування своїх обов'язків». Сталося це в моїй не-присутності, я про ті сходини не знав і підозривав пізніше, що мене зловмисно про них не повідомлено. Зовсім виключити мене з Союзу Націоналістичної Молоді Боднарівчє не зважився, можливо, що це викликало б більшу реакцію та й мене самого спонукало б до жвавішої акції в обороні моєї чєсти. Звеновий не мав майже ніякого значення, це була функція неначе десятника для скорішого повідомлювання членів про різні збори, сходини й виступи Союзу або в імені Союзу. Зате давала вона право брати участь у щотижневих сходинах звенових, промовляти на них і через те бути в курсі поточних справ. Хоч, останніми часами Боднарівчє ішов понад головами звенових, про все рішав або самий, або в порозумінні з секретарем, Михайлом Демковичем-Добрянським.²⁸⁾

²⁸⁾ Я зумисне спинився довше коло цього студентського віча, бо на мою думку воно започаткувало відворот націоналістичного студенства від УНДО і було зворотною точкою в настроях молодих націоналістів, що переважили за самостійною націоналістичною організацією і довели пізніше до включення Союзу Української Націоналістичної Молоді в Організацію Українських Націоналістів.

Зовсім не жалів я за своїм постом зведеного, тільки сумно було мені, що ні один зеновий не обстав за мною, не виступив у моїй обороні. Приходили вони до мене, нарікали на Боднаровича, та це в нічому не міняло мого гіркого смаку.

Тривав він недовго. Правду сказавши, я сподівався гіршого від УВО, на стрічу з її представником ішов я кілька днів пізніше з деяким острахом, почувваючися до вини за свій необережний висказ. Одначе мабуть у Крайовій Команді УВО було якесь занепокоєння посяганнями УНДО по націоналістичну молодь і там були вдоволені, що хтось зо студентів пробував дати тому відсіч. Не тільки ніхто не читав мені нотації, навпаки, мій виступ за даної ситуації визнано потрібним.

Наближалося Різдво, студенти почали роз'їжджатися на різдвяні вакації. Поїхав і я додому на свята, думавши лишитися там трохи довше. За всіми тими справами я трохи занедбався в науці — тоді йшов третій рік моїх правничих студій — і хотів я посидіти в мамі на пирогах та наздігнати втрачене, приславшись на кілька тижнів до моїх книжок та скриптів.

Два або три дні після Різдва, коли ми вже спали, хтось постукав у шибку. Спросоння чув я, як мати встала, щоб відчинити двері. Післанець приніс телеграму до мене, каже мати, вся бліда. Бо треба знати, що телеграма в тих «старих, добрих часах» завжди була вісткою якогось нещастя. Ніхто не посилав телеграми з весілля або з хрестин. Тільки тяжка хвороба, нещасливий випадок або похорони були нагодою для розсилки телеграм по всій рідні. Мені ані в думці не було, хто б це міг мати наглу справу, щоб аж телеграфічно мене шукати. Відчиняю телеграму: «Негайно приїжджати, прискорений екзамен. Павло». Мати заспокоїлася, зацитькав я її якоюсь байкою про піврічні іспити, професорські комісії і т.

д. Надавала мені повну торбу різдвяних ласощів на дорогу і на другий день пополудні був я вже у Львові, а ввечері стрінувся з Павлом на звичайному нашому місці при кінці вулиці Листопада.

Розмова наша була коротка. В колимийській виборчій окрузі кандидує Дмитро Паліїв. Він колишній член Начальної Команди УВО, ще й тепер час-до-часу віддає якісь прислуги для організації, а коли вийде послом, можна буде його використати для політичної акції за кордоном. Тому Українська Військова Організація зацікавлена в тому, щоб він вийшов послом. Я родом з Коломиї, знаю тамошні відносини й людей, мені доручають їхати туди, зголоситися в Місцевому Виборчому Комітеті, порозумітися з Палієвим і помагати йому в виборчій акції.

Трудно було уявити собі більшого сорому для мене. Я виступав проти Дмитра Палієва на студентському вічу, всім про те було відомо, «Новий Час» назвав мене «чорним духом», Боднарівич трохи не викинув мене з Союзу Націоналістичної Молоді — а тепер Українська Військова Організація нікого іншого тільки мене посилає в виборчу округу Палієва агітувати за ним. Я це глибоко переживав, відчував як особисту образу і незаслужену кривду. Я не проти виборів і можу поїхати на агітацію, наприклад до Перемишля або до Сокаля, але чому якраз туди, де кандидує Паліїв? Чи не можна б того перемінити?

Нічого не вдіяв. Павло співчував зо мною, він зо свого боку говорив про те в Крайовій Команді, ще заки вислав мені телеграму. Такий виразний наказ Крайової Команди: їхати до Коломиї і докладати всіх зусиль, щоб Палієва обрали послом. Мусів я скоритися, в Українській Військовій Організації дисципліна, хоч добровільно взята на себе, була дуже строга і не було мови про те, щоб не підчинитися наказові з-гори. Та можна собі подумати з яким серцем сі-

дав я на поїзд і що діялося в моїй душі по дорозі до Коломиї...

Палієва зловив я ввечері в домівці спортивного товариства «Сокіл». У присутності Миколи Максимюка, що був тоді зв'язковим УВО на Коломию, сказав я Палієву, що приїжджаю з наказу Крайової Команди помагати в виборчій агітації де і як це буде потрібне в цій окрузі. Палієва неначе заціпило. Він такий був зачудований, що забув язика в роті. Коли прийшов до себе, видно було, що йому страшно заїмпонувала дисципліна в УВО. Він раз-у-раз потискав мені руку й запевняв, що ніколи того не забуде ані Українській Військовій Організації ані мені особисто. Просив мене поїхати в Заболотівщину. Там сильні впливи «Сель-Роб»-а, а д-р Володимир Мурович, адвокат у Заболотові, щойно недавно в тих околицях, не знає добре ні людей ні відносин, по своїй натурі запальний і нелегко йому справитися з організованою сельробівщиною, що має до диспозиції вироблених та вишколених на курсах у Советській Україні агітаторів.

Поїхав я до Заболотова і просидів там кілька тижнів. Д-ра Муровича знав я з бачення, у Львові ми належали до шахового клубу та стрічалися за шахівницею. Моїм приїздом він утішився і запропонував, щоб замешкати в нього. Роботу почали ми зараз таки з першого дня, коли він скликав до своєї канцелярії не то передвиборчу нараду не то ширші збори довірених громадян. Люди заповнили три кімнати та й у сінях не вміщалися і так почалася наша виборча акція. Не було дня, щоб не їздив я до ближчого чи дальшого села в околиці, язик мені розв'язався і я виголошував промови, якби сам був кандидатом на посла. Це було тим легше, що всі ті віча організував виборчий комітет лісти ч. 18, цебто ундівський, не приходили на них ані кандидати ані агітатори з радикальної партії і я по суті розправлявся тільки з

сельробівщиною, накликаючи голосувати на національну українську лісту. Ролі ми поділили між себе так, що я говорив на загальні політичні теми, д-р Мурович про безпосередні виборчі справи, а хтось з місцевих чи довколишніх громадських діячів доповнював це льокальним кольоритом. За ті два тижні здобув я чималий досвід у зустрічах з людьми, пізнав багато священиків, учителів, кооператорів та інших представників сільської і маломістечкової інтелігенції. Були це гарні люди, щиро віддані українській справі патріоти, сподобали собі молодого студента-крикуна і дуже запрошували його, щоб після скінчення правничих студій поселився в їхніх сторонах.

Не було вже потреби довше сидіти в Заболотіві. Об'їхали ми всі села, скрізь відбули як не віче, то принаймні виборчу нараду, позасновували на місцях льокальні виборчі комітети, назначили мужів довір'я, наладнали зв'язок для постачання виборчої літератури, брошур, летючок, виборчих інструкцій і т. д. Ще хіба перед самим днем виборів можна б нашвидкуруч об'їхати цілу околицю для «підкріплення сердець». Попращався я з цілим тим виборчим апаратом і приїхав до Коломиї.

Паліїв діставав звідомлення про нашу акцію в Заболотівщині і дуже з неї був задоволений. Тепер просив ще поїхати в кілька загрожених місць у Коломійщині. Не багато це pomoже, але й не пошкодить, треба спробувати. Тут праця була інакша. В коломиїському повіті з-давен-давна сильні були впливи радикальної пратії, це ж тут розгортався січовий рух і тут мав свій осідок «січовий батько», д-р Кирило Трильовський. Радикальна партія в Коломиї мала добрий штаб виборчих агітаторів, виборчий комітет діяв під енергійним проводом молодого адвоката д-ра Івана Новодворського. Боротьба йшла завзята, на кожному вічу, чи скликаному з рамени радикальної, чи за старанням ундівської партії, з'являлися агітато-

ри з обидвох комітетів, кожен хотів перехилити симпатії в сторону своєї партії, а коли ні, то розбити віче, щоб не дати змоги противникові закріпити своїх впливів. Такий спосіб виборчої пропаганди аж ніяк мені не подобався і я почував, що зовсім до нього нездатний. Якби на вічу приходилося схрещувати шаблі з поляками або большевиками — це що інше. Але розпинатися за те, щоб на посольському фотелі засів не Іван, тільки Дем'ян, такий же самий українець, якось не було мені понутру. Пам'ятаю, післали мене на велике віче в селі Камінка, не пригадую точно, чи це була Мала чи Велика Камінка. Приїхав я туди ще з одним агітатором з Коломиї, зголосилися ми в священика, що був мужем довір'я лісти ч. 18. Від нього довідалися, що віче скликав виборчий комітет радикальної партії і ми там будемо не господарями, тільки учасниками. Заборонити участі в вічі ніхто не міг, закон постановляв, що кожному там вільно приймати участь, а коли хто хотів говорити в колі самих своїх прихильників, — міг скликати довірочну нараду за запрошеннями. Пішли ми на те віче і були в величезній меншості. Стрінувся я там з д-ром Іваном Новодворським, добрим моїм знайомим та останнім Окружним Комендантом Української Військової Організації в Коломиї до часу, коли радикальна партія ще підтримувала Українську Військову Організацію. Ще віче й до половини не дійшло, як набрав я переконання, що наша присутність там цілком непотрібна і було б краще, якби ми зовсім туди не приїжджали. Правду сказавши, вибори проходили під кличем, щоб не допустити до обрання поляків українськими голосами і для націоналіста не було великої різниці, чи послом оберуть члена унівської партії, що репрезентувала ліберально-демократичні кола української суспільності, чи радикальної, що в той час була представником інтересів українського селянського ста-

ну.²⁹⁾ Дуже неловко я там себе почував, виголосив з обов'язку промову, що її слухали цікаво, доки говорив я про загальні речі, і байдуже а то і з негодуванням, коли заохочував голосувати на Палієва. А коли скінчилося віче і ми хотіли вертатися до Коломиї пішки, д-р Новодворський мусів просити своїх однопартійців, щоб відвезли нас разом з ним. Це були тверді «радикальні дуби», не погоджувалися на те, казали, що яким способом ми сюди прийшли, таким і назад вертаймося, та вкінці дали ще одну пару коней і ми разом з д-ром Новодворським приїхали під ніч до міста.

Один раз доводилося мені виступати на вічу німецьких колоністів на передмісті Багінсберг у Коломиї. Всі вони чудово говорили по-українськи, живучи від сотні літ між українським народом. Але дітей посилали не до українських, тільки до польських шкіл. Зате ж голоси свої віддавали на ундівського кандидата, їм поставлено посла на певному місці загальної державної лісти. Привів мене до них німець-дентист, великий прихильник нашого спортивного товариства «Сокіл», і я промовляв там на тему оборони прав національних меншостей у Польщі. Погостили мене пивом, що його спроваджували звідкись аж з Баварії, і розійшлися ми приятелями.

Наближався час, коли треба було мені вертатися до Львова. Головна агітаційна виборча робота була вже пророблена, лишалася тільки виборча техніка, а з нею справлялися вже місцеві люди. Паліїв подякував мені і через мене Українській Військовій Організації за допомогу, купив мені залізничний квиток і на від'їздному ще раз запевнив про свою прихильність та зобов'язання для УВО.

²⁹⁾ До Другого Соціалістичного Інтернаціоналу приступила радикальна партія аж у 1931 році.

Вернувся я до Львова трохи втомлений. Що б там не говорили, але щоденне галайкання на вічах, дванадцять а то й шістнадцять годин на добу балачки з окремими людьми, з виборчого апарату, з мужами довір'я, а то і з цікавими виборцями, що так просто хотіли б собі поговорити з «делегатом зо Львова» — до того треба кінської сили. Аж коли я увсв до поїзду, почала з мене вилазити втома і я напів сонний заїхав до своєї кімнати в Академічному Домі. Хоч рання ще була година, не йшов я нікуди, ляг у стебло.

Спати мені не дали. Внизу товариство української домашньої прислуги, що мало свою домівку недалеко Академічного Дому, давало забаву — це був якраз кінець м'ясниць. Щось їм не вийшло з музикою, не прийшла замовлена оркестра — хоч сядь та й плач, замість танцювати. Хтось зо студентів піддав думку, чи не пошукати б за музикантами серед мешканців Академічного Дому і зорганізувати оркестру «для домашнього вжитку». Гітариста знайшли десь аж під дахом Академічного Дому, а мені на лихо, хтось пригадав собі, що в вільних хвиликах тягну смиком по скрипці — зігнали й мене з ліжка. Хоч як не хотілося йти, але тяжко відмовити. Гірка була доля українських служниць, сільських дівчат, що поневірялися у Львові за собачий гріш, переважно на жидівській службі. Як же ж відмовити їм забави, до котрої приготовлялися і на неї ждали? До самого ранку пригравали ми їм до всякого танцю, вдячні вони нам були за те і щиро гостили всякими горілками й закусками з буфету. Серед тих служниць були дівчата, що до них помалу почала добиратися найперше Українська Військова Організація, а потім Організація Українських Націоналістів. Вони тільки що почали організуватися, а вже рік пізніше мали велике, як на тодішні відносини, товариство опіки над домашньою прислугою «Будучність»

VII. Розділ.

ПОВІЯЛО НОВИМ ВІТРОМ

Арештування «Павла». — Роман Барановський Бойовим Референтом. — Перенесення до Бойового Реферату. — Перехід на новий спосіб життя. — Театральна студентська студія «Арс». — Даємо вистави у Львові й на передмістях. — Амбіції Романа Барановського. — Підготовка до нападу на пошту при вул. Глибокій у Львові. —

Павла у Львові я не застав, мабуть виїхав за кордон звітувати від Крайової Команди УВО про положення в краю у зв'язку з виборами. Говорив я з його помічником, розказав йому, як там було в Коломийщині перед виборами, умовився, що дасть мені знати, як тільки вернеться Павло, і взявся тим часом наздоганяти науку, приходив бо кінець академічного року, річні іспити вже так якби за плечима.

Не діждався я тої стрічі. За який місяць після того, як відбулися вибори, поліція зненацька застала Павла між плотами передміських городів — чи не на Замарстинові це було — і посадила його під ключ. Сталося це ненадійно для всіх, а передусім для самого Павла, він був певний, що його «засипано» та видано в руки поліції, тільки невідомо, хто. Газети надрукували вістку про його арешт пізніше, поліція не дозволила негайно помістити, сподівалася

Роман Барановський-Рибак.

ще когось піймати. На щастя скінчилося на цьому одному випадку.

Справи в Українській Військовій Організації тепер були вже ліпше наладнані. Несподівана всипа чи арешт одної людини, хоч і на ключевій позиції, не вривали зв'язків. Вони йшли глибшим підпіллям і щонайвище доводилося припинити на часочок. Не минув тиждень, коли ми довідалися про арештування Павла, як сказав мені Дзюник Попадюк, що на кличку зголосився новий зв'язковий і хотів би поговорити зо мною. Був це Роман Барановський.

Брати Роман і Ярослав Барановські належали до зовсім молодого покоління членів Української Військової Організації, що почали виявляти себе в дії після 1924 року, коли в УВО на перше місце висунувся сотник Юліян Головінський, найперше як Бойовий Референт у Крайовій Команді, а потім як Крайовий Комендант УВО у Львові. Роман Барановський народився 1904 року, Ярослав — 1906, тоді ж коли і я, отож були вони моїми ровесниками і легко було нам, приналежним до того самого покоління, знаходити спільну мову. Вони приступили до УВО в Станиславові, де ходили до гімназії, потім Юліян Головінський притягнув їх до Бойового Реферату і вони були наймолодшими членами в його «летючій бригаді». Арештовані 1925 року, ставали перед судом у «процесі поштівців» на весні 1926 року і дістали навдивовижу легкі присуди — по три роки кожний. За стараннями їхньої розгалуженої та впливової родини скинено їм одну третю кари «за добру поведінку у в'язниці» і з уваги на злий стан здоров'я. На волю вийшли десь під Різдво на переломі 1927/1928 років, кілька тижнів відпочивали вдома, в селі Темерівцях коло Галича, де їх батько був священиком. А тепер обидва вони виринули у Львові і, як виходило, знову заактивізувалися в Українській Військовій Організації. Ярослава Барановського до того часу не знав я зовсім, а

Романа, здавалося мені, десь бачив давніше, можливо, що приїздив він за якимись справами до Коломиї з сусіднього нам Станиславова.

Зв'язок з львівським апаратом УВО дістав він через ревізора Дмитра Квасницю, колишнього Голову Союзу Націоналістичної Молоді, що передав його помічникові Павла, а від нього отримав кличку до Дзюника і до мене. Відбули ми кілька зустрічей день за днем під ряд і тоді він повідомив нас обидвох з Дзюником, що обидва ми переходимо до розпорядимости Бойового Реферату. В зв'язку з тим мусимо трохи змінити спосіб нашого життя. Мешкати будемо далі в Академічному Домі. З одного боку це не дуже то зручно жити так на очах усієї студентської маси, серед котрої всякі типи й донощики крутяться, та наші засоби не дозволяли нам перебратися до приватних кімнат десь у місті. А з другого, може так і краще, щоб нагло не зникати зо студентського горизонту. Зате мусимо цілком покинути студентське й політичне життя в тому сенсі, щоб не висуватися на чоло в студентських організаціях і в Союзі Націоналістичної Молоді. Про нас повинно витворитися в наших товаришів враження, що поза наукою та розвагою нічого іншого нас не обходить і не цікавить. Тоді перестануть нами інтересуватися і не буде чи пак менше буде за нами слідкувати поліція. Стрічатися будемо далі в студентській харчівні в Академічному Домі. Він записався на якісь торговельні курси і живе у Львові на статусі студента, це йому дає право бувати без підозріння в Академічному Домі та в студентській харчівні, скрізь там, де збираються студенти.

Перехід на новий спосіб життя, зрештою не дуже різний від попереднього, пішов дуже легко. Я й так від кількох місяців майже не показувався в Союзі Націоналістичної Молоді, та й у Львові не було мене майже два місяці, трохи за мене забули. Ще під

кінець 1927 року, коли Боднарівч почав оточуватися своїми прихильниками й відсувати набік тих, хто стояв в опозиції до його ундофільської політики, ми з Дзюником випадково знайшлися в студентській театральній студії. Саме добра нагода себе в ній більше виявити. Почалося з того, що одного дня пополудні зайшли ми до нашої товаришки з університету, Ліди Туркевичівної. В домі о. Туркевича, пароха церкви св. П'ятниць на межі Замарстинова і Жовківської дільниці, від давна збиралося молоде товариство. Було в нього багато дітей — два сини й чотири дочки — різного віку і завше повно там було молоді. Молодший син, Зиновій Туркевич, студював право на одному році зо мною, а наймолодша дочка Ліда записалася на філософський факультет, куди також був приписаний Дзюник. Час-до-часу бували ми там з Дзюником, як багато інших студентів, що їх сотні пересунулися через відкритий дім о. Туркевича. Вся родина Туркевичів була музикальна, дочки мали мистецькі заінтересування і завжди там можна було знайти людей з різними артистичними нахилами. Саме того пополудня натрапили ми на сходини якогось там з-черги зліпеного артистичного гуртка, що прибрав собі назву «Аргус». Діяльності там було, що й згадувати неварто, хіба те, що сходилися в Ірини й Ліди Туркевичівних, випивали чай чашку за чашкою, викурювали хмари цигарок, проводили час на піднесених розмовах і часом потанцювали. Обидва ми з Дзюником, наставлені на практику і видні висліди з роботи, не так то вже добре почувалися в тому товаристві. Я запропонував, щоб замість такого неокресленого й підоблачного «Аргус»-а заснувати театральню-мистецьку секцію при товаристві «Студентська Громада» і вже за кілька днів прийшов з готовим правильником та пляном діяльності такої секції, назвавши її іменем «Арс», щоб не надто відбігати звуково від попередньої назви «Ар-

гус». Члени «Аргус»-а не дуже того похочували, їх цілком задовольняв дотеперішній спосіб проводити час на підвечірках у Ліді Туркевичівної. Приблизно в цей час вернулася з Берліну, від своєї сестри, що жила там постійно, Ірина Туркевичівна. Сама вона була співачка, цікавилася театральним мистецтвом, викладала режисуру на різних мистецьких курсах, зокрема на культурно-освітніх курсах львівської «Просвіти». Вона зараз же підперла цей проєкт, як такий, що давав нам до вжитку невелику залю і сценку в Академічному Домі, а також могли ми рахувати на студентську публіку в перших наших виступах. Так почав діяти «Арс».

Швидко після того я поїхав додому і потім на вибори в Коломийщину, геть забув про «Арс». На диво, не помер він скоропостижною смертю. Ірина Туркевич енергійно взялася за діло і поставила п'єсу Володимира Винниченка «Гріх». Та п'єса ішла наперед на студентській сцені в Академічному Домі, звідти пересунулася через Богданівку, Клепарів, Личаків — скрізь, де тільки була зала і сцена, там публіка радо вітала студентський театрик. І тепер настала дуже добра нагода ще більше розрухати «Арс». Ірина Туркевичівна взялася за постановку п'єси «Вогні Іванової ночі» і ми счинили довкола того буйний вітер. Якийсь час тільки про те й говорено, що незабаром ітиме ця п'єса в цілком новій, оригінальній постановці Ірини Туркевич. Дали мені роль в тій штуці, та ще й одну з головних, і хоч я почувався на сцені як ведмідь-бурмило, то наша режисерка цілком була з мене задоволена.

Ось так наверху йшли проби й виставки, гармідер довкола студентської сценки, а тим часом ми відбували свої стрічі з Барановським, що прибрав собі псевдо Рибак. Йому кортіло виявити себе ініціативою і він справді в той час працював багато, вештався ночами по цілому Львові на зустрічі й розмови

з людьми, підготовляючися до посиленої бойової акції на зразок тієї, що її колись започаткував Юліян Головінський. На тій підготові зійшли майже два місяці.

В половині червня повідомив нас з Дзюником Барановський, що Бойовий Реферат УВО заплянував експропріацію польських державних грошей на більшу скалю і ми обидва візьмемо в ній участь, як виконавці нападу на поштовий уряд при вул. Глибокій у Львові. Завтра маємо піти, кожен окремо, на місце, розглянутися добре у внутрішньому розположенні поштового уряду та околиці, обдивитися по подвір'ю кам'яниці, де міститься цей уряд і сусідньої кам'яниці від вул. Снядецьких. Після того зійдемося разом і він виложить нам плян експропріаційної акції. Справа дуже поважна, ми повинні здобути яких 20-25 тисяч золотих на потреби Української Військової Організації. Обсервацію пошти веде він від кількох місяців при допомозі жіночого відділу УВО. Як реченець нападу визначено початок найближчого місяця, правдоподібно буде це третього або четвертого липня.

Оглянули ми з Дзюником місце, добре придивилися цілому комплексові кам'яниць між вулицями Лева Сапіги, Глибокою, Снядецьких і На Байках. Це мало нам послужити, щоб ліпше зрозуміти плян задуманої акції, після чого мали б ми туди піти вдруге і точніше обзнайомитися з тереном, мавши на увазі детальний плян нападу.

VIII. Розділ.

НАПАД НА ПОШТУ ПРИ ВУЛ. ГЛИБОКІЙ

Обсервація способу урядування пошти. — Рибак виробив плян нападу. — П'ятка виконавців і п'ятка охоронників. — Відворот автом. — Збірка боївки в Соколі III та інструктаж для неї. — Розподіл роль. — Прийшов день 3 липня. — Алібі в сестер Туркевичівних. — Дві хвилини перед шостою — всі на місцях. — Несамовитий крик. — Відворот. — Нема здобичі. — Сплигуємо з авта по-одному. — Вночі від'їзд до Коломиї. — Як то було всередині.

Поштовий уряд при вул. Глибокій приміщувався на партері кам'яниці під числом 3. Працювали в нім чотири жінки й один нижчий службовець, їх звали в Польщі «возьними». Службові години кінчалися о шостій ввечері, точно в тому часі возний замикав двері на ключ, нікого вже не впускав до середини, а хто ще був в уряді, тому полагоджували його діло й випускали до сіней. Службовички швиденько порядкували свої папери, складали їх на столі й по шухлядах, кожній спішно було додому. Останніми виходили начальниця уряду і возний, вони ждали на поштовий амбулянс, що приїжджав кілька хвилин по шостій, забирав торби з грішми, що назбиралися за день, і відвозив їх до головного поштового уряду в середмісті, при вул. Словацького. Пильна обсервація впро-

довж кількох місяців виявила, що амбулянс ніколи не приїздив швидше, як п'ятнадцять хвилин по шостій. Треба ж було лишити кілька хвилин на те, щоб підрахувати гроші, приготувати в'язки й реєстри поручених і грошових листів. Амбулянс обслуговував кілька таких поштових урядів і завжди їхав однією і тою самою трасою, хіба трапилося, що чи то вулицю направляли, чи каналові труби закладали в якомусь місці, тоді мусів їздити іншим шляхом. Отож, як сказано, за два місяці обсервації встановлено, що авто поштового амбулянсу ні одного разу не приїхало швидше, як о год. 6 і 15 хвилин, а звичайно це діялося на кілька хвилин перед пів до сьомої. Возьний відкривав двері, урядовці з амбулянсу забирали гроші й аж тоді начальниця поштового уряду і возьний замикали двері уряду на ключ і кінчали свою щоденну працю. На ніч залишалися в уряді тільки поштові

СИТУАЦІЙНИЙ ШКІЦ ОКОЛИЦІ ПОШТОВОГО УРЯДУ ПРИ ВУЛ. ГЛИБОКІЙ У ЛЬВОВІ.

1. Поштовий уряд при вул. Глибокій ч. 3.
2. перехідна брама з вулиці Глибокої на вул. Снядецьких.
3. Львівська політехніка.
4. Українська державна т. зв. Академічна гімназія.
5. Державна вселюдна школа ім. св. Магдалини.
6. Українська студентська бурса.
7. Державна воєвідська поліція і пізніша тюрма при вул. Лонцького.
8. Міське трамвайне депо.
9. Большевицький консулат.
10. Друкарня "Біблос".
11. Мешкання родини Качмарських.
12. Шевська робітня Качмарських.
13. Костьол св. Магдалини.
14. Польська жіноча гімназія т. зв. Сакракерки.
15. Кам'яниці здовж вулиці Снядецьких.
16. Вільна, незабудована площа.

значки, різні формулярі й друки, печатки і невеличка готівка дзвінкою монетою, щоб було з чим почати урядування. Значки і дрібні гроші зберігалися в огнетривалій касі в куті канцелярії начальниці. Каса велика, старого типу, що замикалася на ключ, не на автоматичну сейфову комбінацію, мала служити охороною перед вогнем, а не перед крадіжжю, бо ніколи в ній не залишалося на ніч більше, як 10-20 золотих. Дівчата — кожен раз інша — вибирали собі час на останню мінуту перед шостою, возьний замикав за ними двері, вони чи то рекомендували листа, чи то виповняли грошові перекази або надавали пакет і блистро стежили очима, що діється в уряді. Службовички, переважно такі ж самі молоді дівчата, задоволені, що скінчився вже день праці, жваво цокотіли язиками, розказували про свої пляни на вечір, обмінювалися різними завваженнями про свою службу тощо, часом можна було з ними нав'язати розмову і витягнути дрібні інформації, що їх не завважити б очима. Через такий поштовий уряд переходило денно яких п'ять до шість тисяч золотих. В перших кількох днях кожного місяця ця сума більшала вдвоє, втрое або й більше, можна було розраховувати на те, що напевно знайшлося б яких 15-20 тисяч золотих. Ці інформації підтверджувалися вислідами обсервації інших поштових т. зв. дільницьових урядів у Львові.

Зібравши їх, Роман Барановський особисто ходив кілька разів на пошту для перевірки, після чого випрацював плян нападу і пояснив його нам на рисунку приміщення поштового уряду.

На дві-три хвилини перед шостою п'ятка бойовиків увійде до великої передньої кімнати поштового уряду («А»), призначеної для публіки. Всі будуть удавати, що мають якесь діло: один надаватиме пакет, другий буде виповняти грошовий переказ при столику і т. д. Це треба перетягнути поза шосту годину, а на всякий випадок доти, доки не вийде звідти

остання особа і сторож замкне за нею двері на ключ. В тому моменті бойовики витягнуть пістолі і почнуть акцію, всі в одній хвилині. Перший стероризує вольного, скаже йому піднести руки вгору й обернутися лицем до стіни. Три кинуться до кімнат «Б» і «В», два з них таким самим чином стероризують урядничок, а четвертий миттю зачинить вікно від вулиці в бюрі начальниці і забере приготовані до транспорту гроші в наплечник. П'ятий бойовик, що з початку акції теж буде в кімнаті «А», зачинить у ній вікно від вулиці і перейде за перегороду помагати четвертому. Забравши гроші і замкнувши за собою двері від коридора на ключ, всі вийдуть крізь сіни не на вулицю, тільки на подвір'я кам'яниці, переділене парканом від подвір'я кам'яниці при вул. Снядецьких ч. 4, паралельної до вул. Глибокої. Коло брами тієї кам'яниці ждатиме авто під газом, щоб негайно рушити з місця. Акцію буде охороняти друга п'ятка: два від сторони Глибокої вулиці, два від Снядецьких і п'ятий у сінях кам'яниці поштового уряду. Увечері перед нападом приготує він закрутки з коліщатами при брамі і як тільки пічнетесь відворот після нападу, просуне крізь них колодку з автоматичним замком, щоб з вулиці ніхто не міг дістатися до кам'яниці, доки не від'їде авто з бойовиками.

Авто поїде звичайною в місті швидкістю вниз вулицею Потоцького. На розі Потоцького й Шимонівців скине одного бойовика, на розі Шимонівців і Листопада — другого, по одному на рогах дальших вулиць, лишаться два, що відвезуть на місце здобичу і зброю. Кожен мусить підхарактеризуватися, щоб змінити свій вигляд, але не пересадно, щоб не впадало це ввічі. Всі постараються, щоб на рогах вулиць, де висідатимуть з авта, ждала дівчина і з нею, вдаючи закохану пару, підуть якнайдалі в інший бік, бо можна сподіватися поліційної погоні з облавою. Кожен теж відповідає за своє алібі. Найкраще негайно

виїхати зо Львова, ніби на вакації, а кому це можливе, то ще перед нападом на кілька днів і вернутися до міста непомітно в самий день нападу.

Плян був простий і добрий. Рибаківі дуже залежало на тій акції, це був перший його самостійний виступ і з тим він зв'язував різні надії.

Так само, як з нами, Рибак обговорив цей плян з іншими наміченими учасниками, після чого зібрав нас усіх на подвір'ї Сокола III, щоб ми собі придивилися і в критичний день могли відрізнити «своїх» від випадкових прохожих і чужих людей у поштовому уряді. Зібрався нас гурт хлопців, усі по 20-22 роки, ніхто з них не нюхав пороху, єдиний Дзюник Попадюк, старший від нас на п'ять років, був кілька місяців в українському війську і потім ще якийсь час у польській підхорунжівці в Люблині. З них одного тільки Володимира Ординця знав я по назвищі, решта — цілком незнайомі, хоч бачив я їх часами в Соколі III. Трохи це мене занепокоїло, бо напевно й вони мене бачили і мусіли знати моє назвище. Запізно було б тепер міняти склад боївки, коли всі вже були втаємничені, та й не так то легко стягнути до такої акції когось з інших міст у Галичині. Кожен мусів знати Львів і добре в ньому орієнтуватися і чутися в великому місті, як у себе вдома.

Тоді Рибак поділив між нас ролі. Мені припало починати акцію, тероризуючи возьного. Дзюник наляжав до трійки, що мала ввійти до внутрішнього бюро. Відворот у сінях крив Ординець — це він мав замкнути входову браму на колодку. Мене вдарило, що нікого з нас Рибак не призначив провідником акції. Коли я на другий день його про те запитав, він пояснив, що зробив це цілком свідомо. На випадок якоїсь пізнішої всипи, провідник відповідав би найбільше, його могли б скарати на горло, підтягнувши під якийсь там параграф. А так — кожен виконує свій наказ, кожен відповідає сам за себе. Може доб-

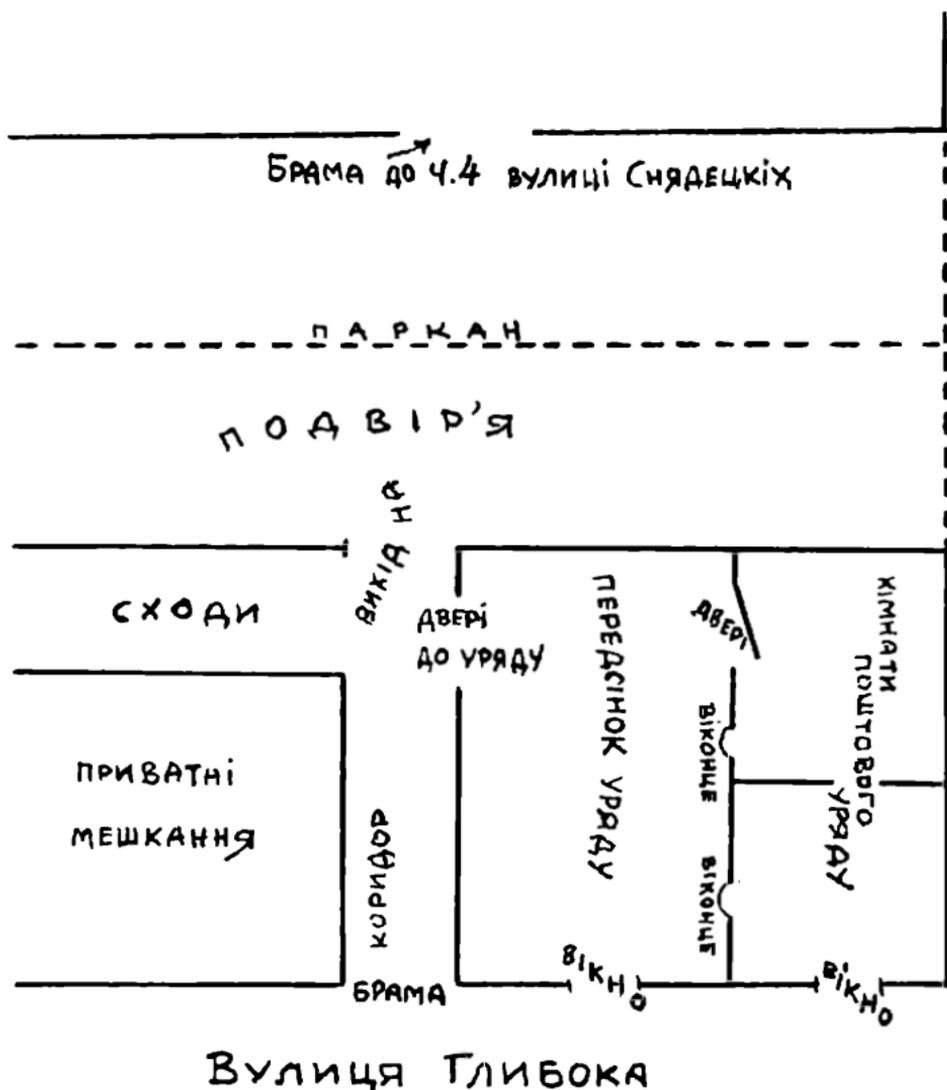
ре він думав, але потім показалося, що завжди мусить один відповідати за виконання пляну. У війську навіть коли тільки два вояки, то ніколи не йдуть поруч, завжди один веде другого.

Лишилося ще кілька днів. Більшість студентів уже роз'їхалася додому, під кінець червня рідко кого ще можна було бачити у Львові, Академічний Дім геть опустів. Ми з Дзюником мали добру вимівку лишитися — на день перед нападом ішла вистава наших «Огнів Іванової ночі» в залі Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка, остання в цьому академічному році. А в самий день акції Ірина Туркевич, режисер «Арса», заплянувала в себе в городі пращальну зустріч з чаєм і різними товариськими забавами. На таких забавах у городі бувало багато людей, одні приходили, другі відходили, і ми з Дзюником умовилися, що вискочимо звідти на дві години й вернемося так, щоб ніхто не завважив нашої неприсутности. Тяжко це не було, кожен зайнятий собою і не цікавився другими, а якби приперло, то Ліда й Ірина Туркевичівні мали посвідчити, що весь час були в нашому товаристві і що ми ні на хвилину не виходили з городу. Не розкриваючи перед ними правди, мали це вмовити також в інших членів родини Туркевичів.

Настав день 3 липня, чудовий, теплий літній день. Зараз після обіда почали напливати гості до хати Туркевичів при вул. Бальоновій ч. 2 і десь коло четвертої години було вже так густо, що годі спокмітитися, хто є, кого нема, хто коли прийшов і де його шукати, чи в садку, чи в кімнатах, чи в інших закапелках просторого городу. Після п'ятої години ми з Дзюником тихенько висунулися і кожен окремо поїхав на Глибоку вулицю. Виждавши кілька хвилин на одній з бічних вуличок, увійшов я до брами кам'яниці ч. 3. Кам'яниця стара, стіни темнуваті, нікого там не було. Надягнув я на себе довгий дощовик, насадив на голову червону польську студентську шапочку.

На носі в мене було пенсне без оправы, а в руках приготований пакет з якоюсь фіктивною адресою в Любліні. Автоматичний пістоль типу Ортгіс, уживаний тоді в Українській Військовій Організації, спочивав у зовнішній кишені піджака. Точно на дві хвилини перед шостою увійшов я до першої залі поштового уряду, там застав уже кількох, а майже на п'ятих мені прийшов останній. Возьний голосно негодував, що стільки осіб найшло в останній хвилині. Викинути нас не міг, бо не було ще шостої години, денервувався тільки і наглив, щоб поспішати. З чужих був тільки якийсь старший чоловік, виглядав на жида. Він щось там полагодив коло віконця і швиденько вийшов, возьний випустив його до сіней і перекрутив ключ у замку. В цій же хвилині я скомандував йому по-польськи: «руки вгору!», наставивши дуло ортгіса. Зо страху йому тряслися коліна, белендів щось незрозуміле і я лякався, чи не зомліє він і не впаде на землю. Казав я йому обернутися лицем до стіни, тримати високо руки і сперти їх на стіну. Рівночасно, майже в тій секунді, Дзюник ще з двома метнувся за перегородку, де сиділи уряднички і начальниця, її з-польська називали «керовнічка», що була водночас касиркою в уряді. Останній тип спокійно зачинив вікно в першій кімнаті, вихиливши перед тим голову на вулицю поглянути, чи все там гаразд, і, не поспішаючи, пустився йти за перегородку. Ну, гадаю собі, цей і англійця міг би загнати в кут своєю флегмою.

Все йшло миттю, на секунди. І раптом почувся несамовитий крик. Якась жінка завищала пронизливо, якби її різали ножом. А ще за хвилину вийшли з-за перегороди Дзюник з товаришами, один з них тримав наплечник у руці. Відчинив я їм двері від коридора, випустив до сіней, увесь час не спускаючи очей з возьного. Лихий його знає — дзвонить зубами зо страху, а коли побачить, що виходимо, може в ньому прокинутися відвага. Та йому в нетямі було все, не

Шкіц кам'яниці при вул. Глибокій ч. 3, подвір'я і переходу на вулицю Снядецьких.

знав він, чи дихає ще, чи вже мертвий. Мусівши замкнути двері на ключ, я йшов останній. Ординця вже в сінях не було, він замкнув браму на колодку й побіг з іншими. А тут ще мені пригода сталася — запутався я ногами в поли довжелезного пороховика і не міг перелізти через пліт на сусіднє подвір'я. Щастя, що минулої ночі цей паркан підпилено, я потиснув плечем, пліт перевернувся і я вибіг до авта, де сиділи вже всі, ждучи на мене, не знаючи, що сталося. Шофер рушив нешвидко, аж коли з'їхав униз на вулицю Потоцького, потиснув газу. Мені припадало вискочити першому на розі Потоцького й Шимоновичів. Усе так швидко промайнуло, що я ледве встиг зняти з себе плащ і віддати його Ординцеві, разом з шапкою й пістолем. Авто спинилося на мить, на мене ждала Нуся Чемеринська і ми, взявшись під руки та вдаючи пару воркуючих голубів, поволі пішли в напрямі ставу «Світезь», а потім через Вулицьку Гору до трамваю, де я попрощався з Нусею і вернувся на Бальонову. Дзюник приїхав швидше від мене, на нього ждала Марійка Кравцівна на розі вул. Листопада і звідти мав він краще трамвайне сполучення.

Ніхто не завважив ані нашого відходу ані приходу. Покрутилися ми по саду ще півтора години, доки не запав присмерк, намагаючися якнайбільше виставляти себе на очі, щоб кожному вбитися в пам'ять. Наші речі в Академічному Домі вже стояли спаковані, квитки мали ми в кишені і ще тої самої ночі сіли в поїзд та на ранок заїхали до Коломиї. В нашому переділі порожньо, ми самі з Дзюником, можна виспатися. Та не до сну нам було в цю ніч. По дорозі Дзюник розказав мені, як то було всередині. Коли він увійшов до другої кімнати за перегородкою, застав там касирку і якогось типа з папером в одній і банкнотом у другій руці. Прийшов на хвилину запізно — касирка замкнула гроші в касі. Од-

ною рукою зачинив він вікно, у другій тримав пістоль. Незнаний тип притулювся до стіни в куті за шафою і в несамовитій тиші, що настала на хвилину, чути було, як клацають йому зуби. Дзюник крикнув до жінки, де ключ до каси, та вона навряд чи розуміла, що він каже. Впала снопом на крісло і зо страху змочила підлогу під собою. А далі очі стали їй стовпом і вона закричала, як на пуп, та вже й не могла закрити уст, верещала без пам'яті в істерії. Два другі хлопці тим часом спорожнили шухляди з дрібняків і позбирали все з підручних кас на столиках. Ключа до каси не знайшли, він висів на ланцюжку на шиї в напів божевільної з істеричного страху касирки. Даремне було довше ждати, кожної хвилини міг над'їхати поштовий амбулянс і счинити алярм, — вони почали відворот.

Ось така правда. Пізніше це не перешкодило касирці, поліції і польській пресі представляти її як героїнку, що своєю відвагою сполохала «гайдамацьких бандитів» і вони втекли, злякавшись крику старої жінки. Хто міг це спростувати і направити заподіяну кривду тим хлопцям, що їх зробили страхополохами? Декого з них нема вже між живими, то може до дітей його дійдуть ці рядки, нехай слова свідка й самовидця будуть їм сатисфакцією і реабілітацією чести й відваги їхніх батьків. Це були відважні, хоч молоді й недосвідчені хлопці, вони нічим себе не посоромили і не принесли неслави своїй організації.

ІХ. Розділ.

НЕПЕВНІ ДНІ

Вхопили Дзюника. — Новини від Юзика Сениці: шпіцлі зо Львова шукають за мною. — Всипа? — Ночівлі в городі. — Ганяються по всій Галичині. — Буде наглий суд. — Дзюник якби з пекла вернувся. — Що він чув і бачив на поліції? — Як дійшло до перших арештів. — Швачка в вікні пізнала шофера. — По нитці до клубка. — Помилка Рибака. —

Заїхав я до мого дядька-вчителя, що мав видавництво історичних книжок для молоді «Ока». Він завжди запрошував мене чи то на літні вакації, чи то на Різдвяні або Великодні свята і я тепер скористався з тих запрошень, зручніше було мені переждати якийсь час у Коломиї, як удома, хоч була й та невігода, що Дзюник Попадюк також жив у Коломиї і якби що до чого, то поліція за одним помахом піймала б у жменю двох горобців. В домі дядька — як і в цілій Коломиї — тільки й мови було, що про останній напад на пошту. Питалися й мене, чи не знаю щось ближче, як це відбувалося, нікому й на гадку не приходило в'язати мене з тією подією. І так я сидів там, як у Бога за дверима, раненько йшов купатися в Пруті, вертався додому аж пізнім вечором, мало кому показуючись на очі, ждучи на вістку зо Львова.

А її не було. Газети рясніли різними замітками, нотатками й коментарями — це ж був початок вакацій, «огірковий сезон», коли газетам завжди бракувало про що писати. Та нічого з того не можна було виловити, крім того хіба, що поліція «є на сліді» справників. Ніхто не брав того надто серйозно, така чванькувата писанина незмінно з'являлася на сторінках преси після кожної бойової акції УВО. Проте, цим разом ми помилилися.

Ввечері 6 липня прибіг до мене захеканий мій сусід Юзьо Сениця. Ледве встиг перехопити віддиху і промовити:

— Дзюника взяли!

— Коли?

— Може перед годиною. Є в магістратському арешті,³⁰⁾ зараз повезуть його до Львова.

Казав я Юзикові сісти і спокійно про все розказати. Самому ж мені далеко було до спокою.

Юзьо Сениця був сином залізничника, що його поляки звільнили зо служби, як багато інших українців. Тоді він узявся доставляти пісок і дрібне каміння та ринь до будови доріг, розробив це пізніше в невелике підприємство і з того приводу багато в нього було знайомих серед міських і повітових польських урядовців. Юзик покинув школу і помагав батькові. Цього вечора вийшов він на Ринок, де по одній його стороні, т. зв. лінії А - Б, звичайно проходжувалися коломияни в свята, а в звичайні дні вечорами. Стрінувся там зо своїми знайомими поляками, серед них був один поліцейний агент і він питався Юзика, чи я в Коломиї і де живу. Зацікавлений Юзик, ніби нехотя продовжував розмову і довідався, що зо Львова приїхали два поліцейні шпіцлі,³¹⁾ арештували Дзюника Попадюка, один з них тепер його пильнує

³⁰⁾ Магістрат — управа міста.

³¹⁾ З-німецька: шпик, поліцейний агент.

в магістраті, а другий вийшов з ними на прохід по А - Б, може побачуть мене або довідаються про мене. На розі найближчої вулиці Юзик попрощався з ними і наче ошпарений погнався до мене.

Всипа! Коли допиталися до Дзюника, то скоріше чи пізніше доберуться до мене. Подякував я Юзикові, просив мовчати, навіть своїм домашнім нічого про те не говорити, а якби агенти ще раз питалися про мене, сказати, ніби він чув, що я поїхав на прогульку в Карпати.

Запала ніч і мені нікуди вже було йти. Ночував я не в кімнаті, тільки в городі. Дядькова хата стояла при Євангелицькій вулиці, недалеко залізничної станції і так була положена, що неможливо було оточити її непомітно поліцією. Велике подвір'я й город відкриті були на три сторони і вже здалеку видно, хто туди йде. Вийшов я тихцем зо своєї кімнати і ляг собі на траві між кущами порічок. Спершу розбурхані думки шугали по голові, а потім молодість узяла верх над нервами і я й не счувся, як заснув.

Цілий день пересидів у садку з книжкою, ввечері пішов до Миколи Максимюка, щоб знайшов мені квартиру десь поза Коломиєю. Наспіла вже вістка від моєї матері, що й у мене вдома була поліція, само собою не знайшли там нічого і забралися, обкидавши матір лайками і погрозами. Приїхав зо Снятина мій товариш з університету — поліція легітимує підозрілих людей у поїздах і на станціях. По нараді між нами стануло на тому, що покищо годі рухатися з місця, треба виждати який тиждень, кінець-кінців перед несподіваним наскоком поліції завжди можу захоронитися в садку і в разі потреби втекти чи в поле чи поміж жидівські хатки.

Газети нагло замовкли про справу, подавши коротку вістку, без назвищ, що поліція зловила справників нападу на пошту і в скорому часі вони стануть перед наглим судом у Львові.

Володимир Ординець.

Минули два чи три дні і знову забіг до мене Юзик Сениця, котрому я суворо наказав не приходити, щоб не привести на слідах поліції.

— Є Дзюник!

— Та невже?

— Приїхав раненько і нікуди не виходить, боїться, що звільнили його тільки тому, щоб по його сліді дібратися до тебе. Йому конче треба побачитися з тобою, як це зробити?

Умовилися ми на стрічу пізньою вечірньою порою в одному з закутків міського парку так, щоб ніхто не міг за нами слідкувати. Я й очам своїм не їняв віри, коли побачив Дзюника, та й він сам не знав, що це має значити. Це ж просто неймовірне — з пащі лева по кількох днях вийти на волю! Його весь час переслідувала думка, що поліція випустила його тільки на те, щоб приспавши чуйність у перших днях після звільнення, дібратися через нього до мене, як до останнього і єдиного учасника нападу, що не був у руках поліції, а далі і до властивих організаторів акції. Передаю коротко його звіт до Бойового Реферату УВО про його арештування й допит на поліції:

«Ввечері 6 липня ц. р., день перед св. Іваном, мала відбуватися в Коломиї забава з танцями. Я вибрався туди, прилагоджував собі темний одяг і прасував штани. Надворі ще не зовсім стемнілося, коли до кімнати вскочили два поліційні агенти з Коломиї, знайомі мені з вигляду, і третій, незнайний. Як показалося, це був один з тих, що приїхали зо Львова, щоб мене арештувати. В руках тримали пістолі і крикнули «Руки вгору!» Хоч і налякався я не на жарти, та водночас на мить стало мені смішно, що аж трьох пістолів треба було, щоб арештувати одного члена УВО, що аж ніяк не був ні великаном, ні силачем.³²⁾ Обшук

³²⁾ Дзюник був невеликого росту.

зробили дуже короткий і побіжний, видно було, що їм спішно. Питалися за зброєю. Я зодягнувся, скували мені руки й відвели до арешту в магістраті.

Того самого вечора відвезли мене до Львова. Не тільки ланцюжки на руки заклали, а й за ногу прикували до лавки. Бачив я, що справа поважна. Поліцисти зайняли для нас один переділ у вагоні, люди проходили коридором і зглядалися на мене, як на якесь чудовище.

На залізничій станції у Львові чекало на нас поліційне авто, поїхали ми до арештів при вул. Яховича. Не встиг я й розглянутися по камері — це була одиночка — а вже покликали мене на допит. Ще ніколи не бачив я стільки поліційних комісарів нараз: повна кімната поліції, в мундирах і по-цивільному, приходили якісь грубші риби тільки на те, щоб кинути на мене оком. З усіх них знав я тільки підкомісаря Чеховського.

Почався допит. Якийсь нервовий, швидкий, перериваний. Питання ставили без розбору, один поперед другого, і так це тривало чотири години. Хоч як це дивно, я, що від хвилини арешту аж до початку допиту, ніде правди діти, таки добре боявся, тепер почувався певніший і більш зрівноважений. З криків я нічого собі не робив, а покищо ніхто мене ні разу не вдарив.

В часі того допиту довідався я, що арештовано Володимира Ординця, Мироша і Євгена Качмарського. Падали й інші якісь назвища, осіб мені незнаних, і я не мав поняття, чи мали вони якесь відношення до нападу. Авже ж, я все заперечував. Мені сказали, що ці три арештовані засипали мене і даремне діло мені борсатися, все пропало й нічого мені не pomoже. Мимо того я далі все заперечував і жадав ставки до очей. Алібі зразу я не подавав, щоб не виглядало воно пі-

дозріло, закривався тим, що все те впало на мене нагло, я не пригадую собі добре, де був тоді, мушу в спокою подумати. І так поволі, потроху, неначе самі вони витягнули з мене те алібі.

Дуже багато розпитували мене про Ренса³³⁾ і з тих запитів можна було здогадуватися, що його не знайшли і не арештували. Все те повторялося регулярно кожного дня. Годинами допитували про одне й те саме, тупцювали на місці. Цікаво, що допити йшли тільки вдень, по ночам лишали мене в спокою. Погрозам не було кінця, до биття не дійшло, хоч декілька разів майже на волосок стояв я від того.

На третій, а може на четвертий, день привели Мироша до конфронтації. Як заповіли, він мав мені потвердити до очей, що я брав участь у нападі. Мирош виглядав прибитий і наскрізь заломлений. Не давши йому прийти до слова, я зараз же заявив, що цього чоловіка бачу перший раз у моєму житті і коли він мене обтяжує, то це провокація. При тому сплюнув я набік. Поліцисти нагримали на мене, щоб мовчати, а на Мироша це вплинуло і мусіло йому піддати відваги. Він неначе спам'ятався і сказав, що не може мене з певністю пізнати, здається йому, що це не я був, тільки хтось інший, подібний до мене. За те при мені таки дістав кілька разів по обличчі. Серед лайки, в супроводі копняків та стусанів попід ребра вивели його з кімнати.

На другий день мене звільнили. Як довідався я пізніше, в міжчасі обидві панни Туркевичівні, Ліда й Ірина, потвердили моє алібі, поліція навіть перепросила їх за те, що турбувала, і дала зрозуміти, що це чисто бандитська справа, тільки випадково замішалися туди назвища кількох сту-

³³⁾ Моє псевдо.

дентів і вони це, для порядку, мусіли перевірити».

Дзюник присів у хаті на кілька днів, а потім покрутився по місті, відвідував знайомих, увесь час пильнуючи, чи не тягнеться за ним поліційний хвіст. Нічого не завважено, а тим часом положення заспокоїлося, проголошено в часописах кінець поліційного слідства і реченець наглого суду над Володимиром Ординцем і товаришами. Міг і я виповзти на світ, бувати серед людей, удаючи, ніби нічого не знаю і ніколи не скривався. Одного з наших виправили ми до Львова довідатися в Рибака, як нам далі бути. Його інформації відхиляли заслону з того всього, що діялося впродовж останніх двох тижнів.

Перш усього, як виявилось, в часі нападу на пошті при вул. Глибокій ч. 3 було вдвоє стільки грошей, як звичайно. Цілком неждано міська електрівня, що мала недалеко свої бюро, пополудні того дня принесла до поштового уряду около 25,000 золотих на своє конто ПКО.⁸⁴⁾ Робила це дуже рідко, принаймні не завважала того кількамісячна обсервація того поштового уряду. Звичайно електрівня складала свої депозити на головній пошті в середмісті. Побачивши таку купу грошей, касирка зденервувалася, хоч знала, що вони лежатимуть у неї всього кілька годин, і замкнула звичайно завжди відкриту касу на ключик та повісила його собі на шиї. Якби це був чоловік, він може під враженням нападу перелякався б не менше від неї, та принаймні розумів би, що до нього говорять. Касирка ж попала в істерію, відійшла від тямки і не здавала собі справи, що діється довкола неї.

Нещастя хотіло, що на партері в помешканні кам'яниці при вул. Снядєцких ч. 4, перед брамою котрої ждало авто на відворот бойовиків, працюва-

⁸⁴⁾ Поштова Каса Ощадности, свого рода поштовий банк.

ла того дня мандрівна швачка. Був звичай у Галичині, що коли назбиралося більше всякого дрібного шиття, латання й цирування, наймали швачку на день-два, щоб усе те пошила. І якраз мусіло трапитися, що саме того дня найнято там швачку, українську дівчину, добру знайому шофера! День був гарячий, вона сиділа з роботою коло вікна, побачила водія і завела з ним розмову. Вже кілька хвилин після того було відомо, що в сусідстві відбувся напад на пошту. Господарі мешкання бачили, що швачка розмовляла з водієм, і нетрудно було поліції допитатися до неї. Ще того самого вечора шофер сидів під ключем у барабанному вогні перехресних питань.

Та це було б, так сказати б, «пів біди й лиха». Передбачалася така можливість, що поліція впаде на слід авта-таксівки, початково була навіть думка, щоб за день-два шофер самий зголосив в поліції, ніби він нічого не знає, його найняли, тепер він довідався про бандитський напад на пошту, спочатку боявся, потім переборов у собі ляк і, як добрий громадянин, доніс про те поліції. З невідомої причини ця думка відкинулася. Рахувалося, що до шофера поліція може й допитатися, все ж був би час два-три дні поховати кінці в воду. Тепер же ж поліція мала шофера в руках того самого вечора.

Рибак заплянував, що шофер не буде нічого заперечувати. Признається, що таксівку замовив у нього Володимир Ординець, знаний йому як шлюсарсько-механічний помічник. Він записав у книжку замовлень його ім'я й адресу, день і годину, на коли замовлено авто, і прийняв від нього завдаток. Ординця негайно повідомив би про те хтось з родини шофера, шукаючи його не вдома, тільки на умовленому місці, в одному з підльвівських сіл. Тоді він мав би утекти за границю приготовленим для нього зв'язком і способом і на тому мусів би урватись

ввесь слід, шофер бо не знав нікого з інших учасників нападу, так принаймні запевняв Рибак.

Як досі, все йшло по лінії передбачених можливостей. Щоправда водія арештовано за скоро, повідомити Ординця своєчасно не було можливо, він поїхав на село. Поліція прибула туди вдень, не застала його в хаті, пішла за ним на поле, де він косив траву. Здалеку бачив він поліцистів, як ідуть до нього, і міг утекти. Не зробив того, може не сподівався всипи зараз на другий день, ніхто ж бо його не повідомив про арешт водія Штокала, як було умовлено.

Можливо. І це ще не було б найгірше, хоч шкода такого відважного і бойового хлопця. Він був кремезної будови і сильний, як ведмідь, правдоподібно витримав би поліційні побої і не видав би товаришів. Помилку, нерозважну і непростиму в своїх наслідках, зробив сам Рибак. До нападу на пошту взяв трьох хлопців, що жили в одній і тій же кам'яниці з Володимиром Ординцем. Раз поліція попала на слід Ординця, — а це бралось до уваги, — мусіла зацікавитися його товаришами, найближчими та ще й такими, що жили з ним в одній кам'яниці і з котрими його всі й кожного дня бачили. Їх арештовано того самого дня, коли й Ординця. Прикрутилася поліційна гайка, під терором і побоями один з них не витримав, заломився, признався самий і всипав других. Барановського-Рибакка притягнуто до відповідальності за нерозважність, а хоч і виправдано цим разом,³⁵⁾ то це стало причиною його огірчення і в дальшому довело до того, що пішов він на службу поліції і зовсім скотився на дно.

³⁵⁾ Про те буде мова даліше.

Х. Розділ.

НАГЛИЙ СУД

Вагання, чи скликати наглий суд. — Його безправність. — Боротьба за право. — Склад трибуналу, прокурор та оборонці. — Шість підсудних. — Прокурор обвинувачує. — Нема часу на порозуміння з підсудними. —

Як тільки появилися в газетах перші вістки про те, що поліція впала на слід справників нападу на поштовий уряд при вул. Глибокій ч. 3, польська преса піддавала натяки, що відбудеться над ними наглий суд. Не дуже до того читачі прив'язували уваги, найперше тому, що не було ще відомо, чи дійсно поліція зловила справників. Та й неясне було, чи можливо скликати наглий суд, чи затримали ще свою силу постанови, видані про ті суди в воєнних і безпосередньо післявоєнних часах.

Мабуть і польська влада сама не знала, на яку стати, і остаточну постанову про скликання наглого суду над справниками нападу дано аж 18 липня. Тоді й визначено реченець наглого судового розгляду на четвер, 19 липня, год. 10 рано. Як бачимо, до самого останку суд вагався і не диво. Коли б точно притримуватися тодішнього законного стану в Польщі, скликання наглого суду було б неможливе, незгідне з законом. Мало що собі з того робило польське правосуддя, націлене в політичних справах, як завжди,

на помсту, не на правовість. Суть цієї справи з'ясує нам стаття з українських правничих кіл, поміщена в щоденнику «Новий Час» під кінець процесу п. н. «Боротьба за право»:

«Закон про наглі суди каже, що наглий суд можна примінити до злочинця, якого зловиться на гарячому вчинку або щодо якого нема найменшого сумніву, що він того злочину допустився, тільки тоді, коли існування наглих судів у даній окрузі було проголошено прилюдно при звуках труб і барабанів, афішами, з проповідниць і т. п., то значить, коли це було в особливо сильний спосіб подане до відома і неначе впоєне в свідомість населення.

Чому аж так треба ті суди проголошувати?

Ця форма проголошення має істотне значення. Бо ціль наглих судів лежить не в тому, щоб строгіше карати за доконані вчинки, але щоб через загрозу наглих судів стримувати людей від доконування вчинків. Наслідком того оголошення наглих судів не є формальним актом, але актом, що має суттєве значення.

Якщо віднести це до останнього випадку, то фактом є, що обвинувачені, які знайшлися тепер перед наглим судом, а з яких найстарший має 21 років, не могли знати про діяння наглих судів. Бо ці суди були проголошені ще в 1918 році, коли ті хлопці не могли собі здавати з того справи і тепер не були свідомі їхнього діяння. Але не тільки хлопці і не тільки ляїки з-поміж старшого громадянства не здавали собі справи з того, що наглі суди тепер існують. Не знали про те навіть правники, з яких деякі цілою силою своєї аргументації доказують, що наглі суди не існують.

Не зважаючи на довгий протяг часу, як і на обставину, що навіть найстрашніші речі з часом забуваються, проголошення діяння наглих судів

не повторсно. Не повторено навіть тоді, коли в справі тих наглих судів видано нові закони.

Бо в той час, коли в пам'яті населення вже зовсім затерлася думка про нагли суди і ніхто її не пригадував, хоча це було правною konieczністю, якщо ці суди мали бути колинебудь примінені, то в законодавчих польських колах про ту справу думали, та не тільки думали, але й видавали нові закони.

Згідно з австрійським кримінальним законом, перед наглим судом треба було поставити злочинця безпосередньо після докінчення злочину і розправа могла тривати найдовше три дні, а в дні проголошення присуду мав він бути виконаний. Польський закон з 1922 року каже, що прокурор, який поставить когось перед наглим судом, може вести впродовж 14 днів допитання, а декрет президента польської держави з грудня 1927 року, що саме доводить поступування наглому суду, не враховуючи в те промов прокурора й оборонців, може тривати три дні, а як є більше обвинувачених, то з доданням по одному дню на кожного. В останньому випадку обвинувачені, з уваги на те, що наглий суд загрожує карою смерті, чекають уже 22 дні, висячи між життям і смертю. Не диво, що оборонці назвали цей закон страшним і жорстоким.

Та найважливіше, що про існування того страшного закону ніхто нічого не знав, бо це не було ніде оголошене. Сорок четверта стаття польської конституції каже, що декрет президента втрачає силу, коли на протязі 14 днів після зібрання сейму не буде йому предложений, або сейм по предложенню його відкине. А про те предложення декрету сеймові мусить бути оголошене в Дневнику Державних Законів. Якщо така умова була, то значить, що з моментом непредложення де-

крету в приписаному реченні і неоголошення того в Дневнику Державних Законів той декрет тратить обов'язуючу силу. Щоб тому запобігти, президент держави видав новий декрет з 23 грудня 1927 року, в якому сказано, що декрети президента тільки тоді тратять обов'язуючу силу, коли в Дневнику Законів буде оголошена заява президента міністрів про те, що даного декрету не предложено соймові.

Але, поминаючи те, що сам цей останній декрет ствердив найвиразніше, що до його видання всі декрети, щоб мати обов'язуючу силу, мусіли бути предложені в приписаному реченні соймові і мусіло бути оголошено про те в Дневнику Законів — сам той факт, щоб набрати обов'язуючої сили, мусів бути предложений соймові в приписаному реченні, а про те предложення повинно бути оголошено в Дневнику Законів. Бо — як зовсім правильно сказано у своєму внесенні в часі наглого суду оборонець д-р Володимир Старосольський — щоб бути джерелом нового закону, декрет мусить перш за все бути сам законом.

Тим часом усі ті декрети не були предложені в приписаному реченні соймові, а щонайменше це не було оголошене в Дневнику Законів, значить, вони не стали законами. А в такому разі: чи міг уважати себе за компетентний до судження учасників нападу на пошту наглий суд, що спирався на декрети, які не є законами?

Це питання видвигнула оборона, стаючи на становищі, що цей наглий суд з того приводу (крім ще інших приводів) є некомпетентний до судження учасників нападу на пошту. Прокуратура і суд станули на противному становищі. Ось на цьому тлі і вив'язалася боротьба за право між обороною і трибуналом». ³⁰⁾

³⁰⁾ "Новий Час", ч. 90 (542), п'ятниця 27 липня 1928, рік IV.

В склад трибуналу наглого суду покликано суддів: Маліцького, як голову трибуналу, трьох членів — Ангельського, Бендашевського і Згуральського — та одного заступника, Дворжака. Обвинувачував прокурор Сивуляк, відомий на львівському терені з кількох давніших наглих судів. Цікаво, що був він українського роду з т. зв. старорусинів, цебто галичан давньої москвофільської орієнтації.

Обвинувачених приводили на залю по одному. На залі публіки небагато, переважно знайомі і близька рідня підсудних. Враження її передає часописний звітодавець:

«Обличчя всіх шістьох молодих хлопців, від 18 до 21 років, інтелігентні. По одязі видно зараз, що не зв'язані вони якимись спільними зайняттями та не працюють у тих самих фахах. Одні роблять враження студіюючої молоді, другі робітничої. Що звело одних і других разом? Чи те, що пише польська преса: розчитаність у сенсаційних романах, виховання на кінодрамах та брак охоти до праці? Такі думки родяться в кожного, хто дивиться на цих молодих хлопців, що стоять рядом за лавою обвинувачених, спокійні і зрівноважені, бережені з-заду шістьома поліціантами, а над якими, як меч Дамокля, висить кара смерти...»³⁷⁾

Ось як представляє обвинувачених прокурор у своєму акті обвинувачення:

1. Володимир Ординець, греко-католик, уроджений у 1907 році, колись шлюсар, тепер учиться приватно до семінарійної матури, син Петра й Катерини. Батько був залізничником, згинув минулого року в нещасливому випадку на двірці. Мати бере невелику пенсію і з того удержується. Живуть у Львові, досі не був караний.

³⁷⁾ "Новий Час", ч. 88 (540), понеділок 23 липня 1928.

Богдан Ординець

Іван Плахтина

Володимир Мірош

Евген Кучмарський

Засуджені в наглом суді за напад на пошту при вул. Глибокій
ч. 3 у Львові.

2. Володимир Мирош, греко-католик, літ 20, син Миколи й Катерини, скінчив п'ять клас гімназії і торговельну школу. Батьки живуть у Звенигороді на господарстві около п'яти моргів поля.³⁸⁾ Має двох братів, один ще при батьках, а другий шевським челядником³⁹⁾ у Львові. Не був караний.

3. Євген Качмарський, уроджений у Львові 23 вересня 1910 року, греко-католик, скінчив п'ять гімназійних клас, тепер учиться до матури. Батько — шевський майстер у Львові. Має чотирьох братів і сестру, караний не був.

4. Іван Плахтина, уроджений у Львові 28 січня 1908 року, син Івана й Тереси, електромонтерський челядник. Скінчив дві класи виділової школи⁴⁰⁾ і промислову школу. Батько, що був палячем у фабриці Шпрехера, умер перед сьоми роками, мати — дення зарібниця. Має брата і сестру, караний не був.

5. Євген Скицький, уроджений у Львові 10 березня 1910 року, син Івана і Юлії, електромонтерський учень. Скінчив три класи виділової і три промислової школи. Батько працює денним зарібником, живе у Львові. Має брата і сестру, також не караний.

6. Іван Штокало, уроджений у Грибовичах коло Львова 18 березня 1908 року. Шофер, їздить батьковим автом-таксівою, має шоферський іспит. Скінчив чотири класи народньої і три промислової школи.

38) Міра землі, трохи менше одного гектара.

39) Ремісники в Галичині належали до своїх організацій, т. зв. цехів. Науку зачинили від учнів або термінаторів. Вищий ступінь — челядник, що вже опановував ремесло, але не мав ще права працювати самостійно. Челядник "визволювався" перед цеховою іспитовою комісією на повноправного члена цеху, майстра.

40) В австрійській системі шкільництва — вищі народні школи по містах.

Батько паламарем у Преображенській церкві у Львові. Має трьох братів і одну сестру, не був караний.

До оборони зголосилися адвокати: д-р Степан Шухевич, як оборонець Володимира Ординця, д-р Лев Ганкевич, що боронив Володимира Мироша, д-р Володимир Старосольський, що заступав Євгена Качмарського, д-р Андрій Стронціцький з Бібрки для оборони Івана Плахтини, д-р Іван Волошин, що заступав Євгена Скицького і д-р Маріян Глушкевич, що боронив Івана Штокала. Все — ветерани судової залі в десятках політичних процесів, обзнайомлені з практиками суддів і прокурорів, не нові для них польські штучки і фальшивства в політичних процесах.

Справу відкрив голова трибуналу ствердженням, що розпорядок про наглі суди з загрозою кари смерти в справі грабунку, оповіщений у своєму часі, згідно з законними вимогами, є досі в правній силі і тому цей наглий суд, скликаний на внесення прокурора за порозумінням з міністерством справедливости і внутрішніх справ, є компетентний судити предложену йому справу.

В наглих судах не відчитували акту обвинувачення, виголошував його прокурор устно. Обвинувачував він підсудних за злочини з параграфів 190, 191-192 карного закону, а саме, що вони зо зброєю в руках і з грабунковою метою напали на філію поштового уряду ч. 13 при вул. Глибокій ч. 3. Своє обвинувачення прокурор склав так, наче б напад виконала ботівка не з п'ятьох, тільки з трьох членів — бо стільки їх сиділо на лаві обвинувачених, як безпосередні справники. З його вступної промови виходило, що в день нападу о год. 6-ій були в приміщенні поштового уряду ще дві особи, що вийшли на кілька хвилин перед тим. Одна з них надавала пачку до Люблина, між нею і возьним Червінським постала суперечка, возьний не хотів прийняти пачки з уваги на недостатне її опакування, а вже не було часу, щоб це поправити. Двері

замкнено на ключ, щоб не впускати нових людей до уряду.

Рівнобіжно до сіней є дві кімнати, до кожної ведуть окремі двері і між собою вони теж сполучені дверима. В першій кімнаті приміщений пакунковий відділ, де стало сидить службовичка Любінецька, возний Червінські помагає їй важити пакети. В другій кімнаті сидять при столиках касирка і водночас управителька пошти, Тустановска, уряднички Добростанська і Ковальчиківна. В одному моменті люди, що були в сінях, вийняли револьвери і вбігли до каси. Ковальчиківна зо страху зомліла, а Тустановска почала кричати. Ще був у кімнаті торговельний агент Леопольд Вайншток, що збирав місячні рати від урядничок. Він вибив шибку в вікні до вулиці і кричав рятунку. Це, мабуть, злякало справників, вони втекли через подвір'я сусідньої кам'яниці від сторони вулиці Снядецьких, виламавши паркан, до авта, що там на них ждало. Перед тим замкнули браму від вул. Глибокої на колодку, щоб унеможливити погоню. Всі були підхарактеризовані, щоб не можна їх пізнати. Один був у прозорій масці на обличчі, інші з піднесеними комірами і в шапках.

Негайно поліція почала слідство і зараз у перших днях поарештувала справників. Початок до викриття всієї справи вийшов з того, що шофер, ждучи справників на вул. Снядецьких, розмовляв з одною жінкою крізь вікно і ще з якимсь Шиманським. При їхній допомозі вдалося віднайти водія, показалося, що був ним обвинувачений Іван Штокало. На підставі його слів арештовано всіх інших справників нападу.

Як вийшло зо слідства, напад організували Ординець і Мирош. Пакунок надавав Качмарський. Мирош і Плахтина стероризували урядничок, цей останній узяв кілька золотих від Любінецької і від Вайнштока. Напад підготовлено перед кількома тижнями, Ординець зробив пробу з автом Штокала, що мав чекати

на розі вул. Фредра на Скицького і бути точно о шостій годині перед визначеною брамою при вул. Снядецьких. І так дослівно сталося. Дальший плян був, що на одній з вулиць буде чекати на них панна з течкою і з трояндою в руці, в одязі студентки, їй мали справники віддати гроші. Втікаючи, вони по одному вискакували з авта та вийшли за місто. В часі їзди автом віддали пістолі Мирошові, а він завіз їх автом до мешкання Володимира Кубова і сховав їх там під підлогою. Признався він до того в часі поліційного слідства і револьвери там знайдено. Прокурор навмисне підкреслив цю обставину. Мирош пізніше перед слідчим суддею відкликав свої зізнання, як видумані під поліційними побоями, але саме знайдення тих револьверів підтверджує їх правильність.

У зв'язку з цією справою арештовано ще Володимира Кубова, Романа Качмарського та Вену Краєвську. Вони будуть відповідати перед звичайним судом за співучасть у нападі.⁴¹⁾

Так, по словам прокурора, мав виглядати перебіг нападу, а як воно було насправді, я вже сказав.

В імені лави оборонців д-р Маріян Глушкевич просив трибунал дати оборонцям можливість порозумітися з підсудними і переглянути акти слідства, без того ж бо неможлива ніяка оборона. Тому поставив внесення, щоб відкласти справу на 24 години. Коли взяти до уваги, що наглий суд, згідно з новим законом, може потривати й вісім днів, цей перерив не такий то вже великий.

Як звичайно, прокурор спротивився тому внесенню, кажучи, що в історії діяння наглих судів не було ще випадку, щоб на порозуміння з обвинуваченими віддавали аж 24 години. На його думку вистачає одногодинний перерив.

⁴¹⁾ Всіх їх пізніше звільнено, не знайшовши за ними вини.

Ще раз від оборонців забрав слово адвокат д-р Володимир Старосольський. Коли прокурор мав повних 14 днів до розпорядимости на підготову обвинувачення, то навіть прийнявши жорстокість процедури наглого суду, справедливість вимагає, щоб оборонці дістали один день, як мінімально потрібний час, щоб сумлінно виконати обов'язки оборонців. Чи справді ніколи досі не признано стільки часу оборонцям, про те ще можна б спорити, зате цілком безспірний є той факт, що це перший раз відбувається справа в наглому суді за новим законом, що допускає вісім днів процесу і що ж супроти того значить один день для оборони?

Трибунал проголосив одногодинний перерив на порозуміння між оборонцями й підсудними, прихилившись до думки прокурора й відкинувши внесення оборони.

ХІ. Розділ.

ШІСТЬ ДНІВ НАП'ЯТТЯ⁴²⁾

Поліція реєструє глядачів при вході до судової зали. — Допит Ординця. — Обвинувачують тільки за грабунок, не за УВО. — Питання оборонців д-ра Ганкевича і д-ра Старосольського. — Наймолодший обвинувачений. — Роля Скицького. — Шофер Штокало і його таксівка ч. 115. — Ще одна спроба оборони звалити наглий суд. — Чому не судять за УВО? — Зарисовується тінь шибениці. —

Після перериву голова трибуналу повідомив підсудних, що можуть боронитися, як хочуть. Перший буде допитуваний Володимир Ординець, всі інші вийдуть з зали і в свій час їх туди будуть приводити поліцисти.

Так почалися дні напруги й нап'яття, не тільки для самих підсудних, що не мали ніяких надій, а й для їхніх родин і товаришів з Української Військової Організації. З увагою перечитували вони звідомлення з усіх часописів, українських і польських. На залю можна було кожному прийти, суд був явний і кожен громадянин міг йому прислухуватися, не вимагалися навіть карти вступу на залю. Мало хто з членів УВО

⁴²⁾ Хід і сцени з судового розгляду переповіджені за газетними звідомленнями в "Новому Часі" та на підставі особистих моїх, далеко пізніших, розмов з деякими підсудними.

користав з того, хоч багатьох дуже кортіло. При дверях до судової залі стояли поліційні агенти, записували назвище й адресу кожного, хто туди входив. І хоч само по собі це ще не було ніяким доказом революційної дії, поліція пильно нотувала в своїх картотках, хто цікавиться політичними процесами. Крайова Команда не заборонила бувати на судових процесах, тільки відраджувала — нема потреби сунути-ся поліції під очі.

Володимир Ординець, сильно збудований юнак у спортовому піджаку з відкритим, викладаним коміром сорочки, спокійно і певно відповідав на питання суддів і прокурора, по-військовому випростовуючися при відповідях. Признався, що брав участь у нападі, виконуючи наказ Української Військової Організації. Його завданням було замкнути на колодку двері в брамі від вул. Глибокої і після відвороту віддати здобуті гроші описаній йому перед тим студентці на розі вулиці Шимоновичів і Листопада. Не знав, які завдання мали інші учасники нападу, кожен з них дістав окремо свій наказ і точно його дотримувався. Нікому він не роздавав пістолів перед нападом, як член УВО в бойовому відділі мав свій власний, так само мали їх інші члени в бойовому рефераті, кожен за нього відповідав і мав обов'язок утримувати його в чистоті і здатності до вжитку. На питання прокурора вияснює деяку розбіжність між своїми зізнаннями на поліції і тут, у суді. Передусім — там його побили, а далі, коли побачив, що арештували інших його товаришів — достосовувався до їхніх зізнань, щоб їм допомогти, частинно відтяжити їх і взяти більше вини на себе. В такій ситуації почував це своїм обов'язком, як найстарший віком між ними. Інтересно, що хоч і суд і прокуратура цілком відлучили від справи Українську Військову Організацію, що з її доручення й наказу відбувся напад, а це тому, щоб відняти цьому

всяку політичну закраску і через те віддати її під наглий суд, судді ставили про те питання в часі допиту:

Суддя АНГЕЛЬСКИ: Як довго ви були членом Української Військової Організації?

ОРДИНЕЦЬ: Один рік.

АНГЕЛЬСКИ: Чи відома вам ціль організації?

ОРДИНЕЦЬ: Визволення всіх українських земель з-під займанщин і створення самостійної української держави.

АНГЕЛЬСКИ: Як до того дійти?

ОРДИНЕЦЬ: Це знає Команда організації.

АНГЕЛЬСКИ: Що ж мають робити члени?

ОРДИНЕЦЬ: Виконувати накази своєї Команди.

АНГЕЛЬСКИ: Чи сказали вам, що ви, як член організації, маєте робити?

ОРДИНЕЦЬ: Ні, в разі потреби нам кожного разу давали точні накази.

АНГЕЛЬСКИ: Ви стрічалися з ким небудь з організації?

ОРДИНЕЦЬ: Так, з кількома людьми.

АНГЕЛЬСКИ: Що ж ви з ними говорили?

ОРДИНЕЦЬ: Говорили про те, що мусимо здобути українську державу.

АНГЕЛЬСКИ: Чи ви склали присягу?

ОРДИНЕЦЬ: Так.

АНГЕЛЬСКИ: Як виглядає та присяга?

ОРДИНЕЦЬ: Присягаю перед українським народом... далі не знаю напам'ять.

АНГЕЛЬСКИ: Що маєте виконувати накази?

ОРДИНЕЦЬ: Так.

АНГЕЛЬСКИ: Під якою загрозою?

ОРДИНЕЦЬ: Смерти.

Доля Ординця, як теж і тих його товаришів, що призналися на поліції, була припечатана і не багато тут могла вдіяти оборона. Д-р Лев Ганкевич, що пер-

шого дня процесу заступав д-ра Степана Шухевича,⁴⁸⁾ старався своїми питаннями викликати деякі симпатії до особи обвинуваченого і підкреслити політичний підклад його вчинку:

Д-р ЛЕВ ГАНКЕВИЧ: У вас знайдено «Сурму?»

ОРДИНЕЦЬ: Так.

д-р ГАНКЕВИЧ: А що це є?

ОРДИНЕЦЬ: Орган Української Військової Організації.

д-р ГАНКЕВИЧ: Читали ви там щось про цілі організації?

ОРДИНЕЦЬ: Так, читав.

д-р ГАНКЕВИЧ: А не було там коли якого оповідання про те, що хтось так само робив, як ви? Це було не тепер, але давніше і в іншій державі.

ОРДИНЕЦЬ: Писалося там про те, що теперішній маршал Польщі, Пілсудскі, як член польської бойової організації, що хотіла здобути незалежність для Польщі, виконував такі самі акти.

д-р ГАНКЕВИЧ: А скажіть мені, як і чим Українська Військова Організація хоче здобути незалежність Україні?

ОРДИНЕЦЬ: Збройною боротьбою.

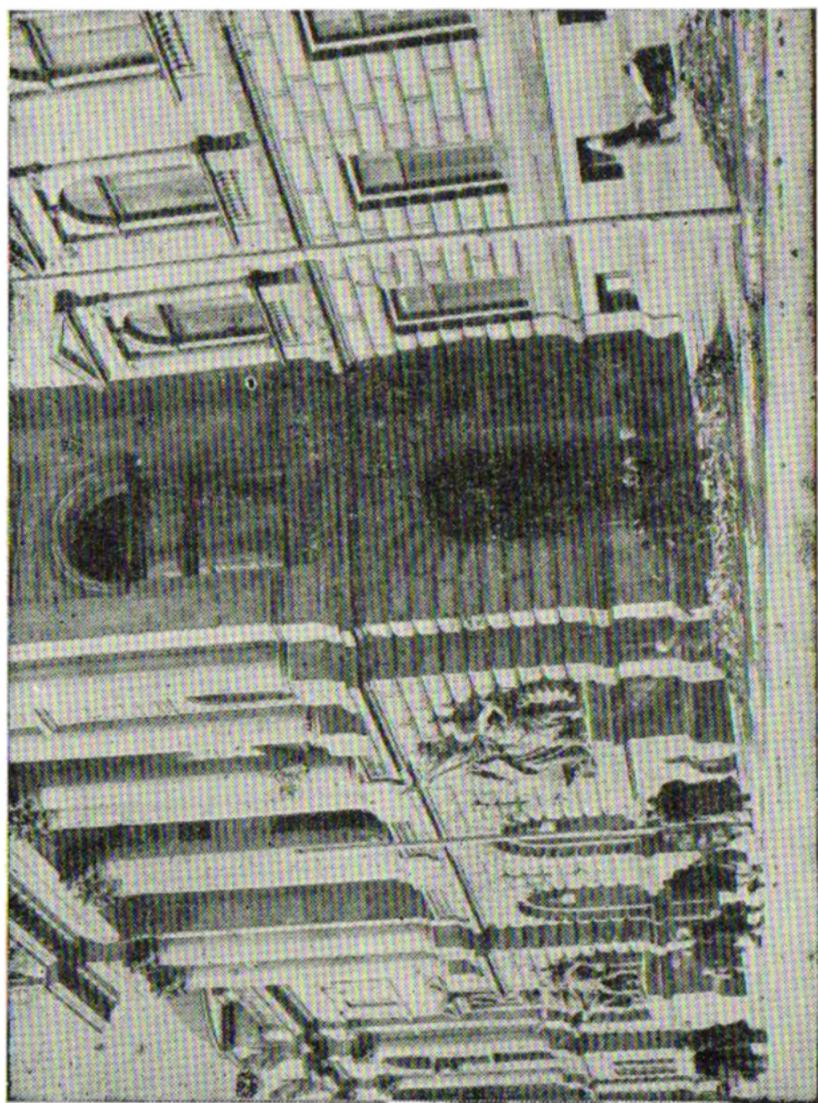
д-р ГАНКЕВИЧ: Ви були визволений шлюсар?

ОРДИНЕЦЬ: Так.

д-р ГАНКЕВИЧ: Чому ж ви не шукали собі праці, як шлюсар?

ОРДИНЕЦЬ: Шукав, та не міг знайти. Кілька разів подався я на залізницю, де працював мій батько, мене не прийняли, завжди казали, що нема місця.

⁴⁸⁾ Д-р Степан Шухевич того самого дня мав судову справу перед лавою присяглих у Тернополі, виступав там, як оборонець.

Будинок окружного суду у Львові.

д-р ГАНКЕВИЧ: Ви сказали в своїх зізнаннях, що як член Української Військової Організації мали ви свій револьвер?

ОРДИНЕЦЬ: Так, я це потвердив.

д-р ГАНКЕВИЧ: Чи ви, мавши револьвер, пішли б грабити пошту, як би вам це так хтонебудь сказав?

ОРДИНЕЦЬ: (піднесеним голосом) Ніяк ні!

д-р ГАНКЕВИЧ: А чому ж ви все таки пішли?

ОРДИНЕЦЬ: Бо такий я мав наказ від Української Військової Організації.

д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Чи за виконання того наказу мали ви дістати якусь винагороду?

ОРДИНЕЦЬ: Ні, нічого ми за те не діставали.

д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Значить, ви виконували накази з ідеї?

ОРДИНЕЦЬ: Авже ж, що так.

Приведено Володимира Мироша, що теж признався до приналежности до Української Військової Організації. Чомусь його найбільше з усіх били на поліції. Били палицею, кулаками, гамселили по голові, не давши отямитися, тягали за волосся, аж утратив він притомність. Під впливом тих побоїв він спершу сам признався до участі в нападі на пошту, а потім обтяжив других. При тому подавав назвища різних осіб, до нападу непричасних, їх йому підказувала поліція, а він тільки підтверджував. Назвищ тих, що його били, не знав, тільки міг би їх описати. Добре собі запам'ятав одного з них, брюнета з пасмом сивіючого волосся.

В часі поліційного слідства нічого не говорив про Українську Військову Організацію. Боявся, що коли згадає про те, будуть його ще більше бити, щоб довідатися про назвища інших її членів. Вияснюється це з питання його оборонця, д-ра Лева Ганкевича:

д-р ГАНКЕВИЧ: Ви сказали на поліції, що ви не є членом Української Військової Організації?

МИРОШ: Так.

д-р ГАНКЕВИЧ: А чому так?

МИРОШ: Бо я боявся, що після того ще більше будуть мене бити.

д-р ГАНКЕВИЧ: А тепер ви признаєтеся, що належите до Української Військової Організації?

МИРОШ: Так, тепер можу про те призна-
тися.

д-р ГАНКЕВИЧ: Ви знаєте, що ціллю Української Військової Організації є визволення всіх українських земель з-під ворожих займанщин і створити незалежну українську державу. Цього хоче організація. Але чи ви самі теж того хочете?

МИРОШ: Так, я цього хочу і тому я вступив до цієї організації.

д-р ГАНКЕВИЧ: Чи ви вважаєте, що виконуючи наказ Української Військової Організації, який ви дістали, наближується до досягнення вашого ідеалу?

МИРОШ: Так, ми всі в те віримо і я про те переконаний.

Прийшла черга на наймолодшого з підсудних, Євгена Качмарського. Йому навіть не минуло ще повних 18 літ. Розказував він, як це сталося, що взяв участь у нападі на пошту, хоч поправді ще навіть не був членом УВО:

Голова трибуналу МАЛІЦКІ: До участі в нападі на пошту признаєтеся?

КАЧМАРСЬКИЙ: Так, я брав у ньому участь.

МАЛІЦКІ: Розкажіть нам, як до того прийшло?

КАЧМАРСЬКИЙ: Місяць перед нападом прийшов до мене якийсь невідомий пан і витягнув мене на прохід. Я пішов. По дорозі говорив він мені про Українську Військову Організацію і заохочував, щоб до неї приступити. Зразу я не хотів, вагався.

МАЛІЦКІ: Чому ж ви не хотіли?

КАЧМАРСЬКИЙ: Було мені лячно. Але той пан радив мені подумати. За яких два тижні прийшов він удруге. Я в міжчасі передумав справу, захопився метою організації, як він її мені представив, і заявив, що хочу стати членом Української Військової Організації. На те дістав я відповідь, що не так то легко стати членом великої і тайної організації, це не буде відразу, треба собі на те наперед заслужити. В близькому часі накльовується одна робота і він дасть мені в ній одне доручення. Коли виконаю його, як слід, мене приймуть до організації. В дальшій розмові сказав він, що буде напад на пошту, але не подав де і на котру. При наступній стрічі він мені це ближче пояснив і тоді дістав я від нього пакунок, револьвер, гумовий плащ і чорні окуляри.

Переповідаючи про свою участь у нападі, Євген Качмарський свідомо відбігає від дійсного стану, щоб представити його перебіг так, якби брало в ньому участь на дві особи менше, цебто без Ренса і Гуртака. Узяв на себе ролю, що ніби це він надавав пакет і сперечався з возьним та на його домагання скреслив за подання вартости на пакеті. Пізніше ніби це він стероризував возьного Червіньського.

Після відвороту висів з авта останній, разом з Мирошем. По наказу, хто висідатиме останній, той мав забрати й переховати пістолі. Невигідно було їх нести в кишенях, по дорозі вступив він до товаришки, Повзанюківної, і позичив у неї шкіряну течку. Недалеко звідти, на залізничному насипі коло Кульпарківської вулиці, стрінув випадково свого брата Романа і просив його віднести течку разом з Мирошем, сам же ж він вернувся до панни Повзанюківної і пішов з нею до читальні «Просвіти» на Богданівці.

Якось непомітно пересунувся перед судом обвинувачений Іван Плахтина. З усіх підсудних він най-

менше говорив і на поліції і в суді. Признався до участі в нападі, виконав його на наказ Української Військової Організації. Сказав це аж у суді, на поліції не признавався до організаційної приналежності. Трохи тому, що не хотів безпотрібно говорити про те, трохи тому, що лякався більших побоїв, а ще й тому, що не дуже на те тиснули на нього в поліції, були найбільше заінтересовані самим нападом та особами, що його виконали. З інших обвинувачених він знав тільки Євгена Скицького, як свого товариша по електромонтерській професії. Від якого півтора року був знайомий з Євгеном Качмарським, хоч рідко з ним стрічався і мало коли говорив.

Після нападу не всів він до авта разом з іншими, пішов вулицею Лева Сапіги в напрямі середмістя і на найближчій зупинці всів до трамваю.

Двом останнім обвинуваченим, Євгенові Скицькому та Іванові Штокалові, прокурор закидав дальшу участь. Другий з них відвозив учасників нападу після відвороту, перший мав спровадити авто на місце й уважати, щоб воно весь час стояло «під газом» і щоб шофер не роздумався та передчасно не від'їхав. Скицький до свого вчинку признався. Як член Української Військової Організації отримав наказ від свого коменданта приїхати автом Штокала на місце і допильнувати його до хвилини, коли всядуть туди учасники нападу.⁴⁴⁾ Штокала він до того часу не знав, мав тільки число його таксівки — номер 115 — і ждав на нього при вул. Фредра. Штокало спізнався трохи, все ж таки було ще заскоро і вони спинилися на якийсь часок при вул. Кляйнівській. На місці мали

⁴⁴⁾ Насправді Євген Скицький і ще один з бойовиків, котрого назвище ніразу не згадувалося ані в слідстві ані на процесі, мали в разі потреби крити відворот учасників нападу та охороняти їх перед поліційною погонею від сторони вулиці Снядецьких.

бути точно о год. 6, можна б приїхати дві-три хвилини скоріше, та ні на секунду пізніше. А вони там були вже три чверті на шосту. Скицький висів з авта, перейшов на другу сторону і там проходжувався. Два рази шофер спинив мотор і Скицький мусів його впоминати, щоб знову залучив. Яких п'ять-шість хвилин по шостій з брами кам'яниці вибігло кілька людей, всіли до авта й від'їхали. Скицький постояв хвилину, доки авто не зникло на закруті вулиці, тоді його ролля скінчилася і він пішов додому.

Натомість Іван Штокало до вини не признавався, участі в нападі не брав. Його замовили, як водія таксівки, за те йому заплатили і він возив тих людей, як возять сотні інших. Щоправда знав він Ординця, це його старий знайомий з дитячих літ, зналися вони ще з 1921 року. Потім якийсь час обидва працювали в верстаті фабрики Левинського. Стежки їх розійшлися згодом, щойно пізніше знову почав зустрічатися з ним у «Лузі», куди часом заходив. Разом з Ординцем бував кілька разів на доповідях в Академічному Домі при вул. Супінського ч. 21. Ніякої пробної їзди з Ординцем перед нападом не відбував. Одного разу прийшов до нього Ординець до гаражу при вул. На Байках, де він тоді направляв своє авто. Захотів переїхатися автом і заплатив за те сім золотих. Пізніше ще один раз теж хотів їхати, з того нічого не вийшло, авто було в напрямі, розібране. Аж у самий день нападу, дня 3 липня, десь коло третьої пополудні, замовив його Ординець на год. 5, заплатив завдатку одного доляра і вписався до книжки замовлень. Пізніше показалося, що не поставив свого власного назвища, тільки якесь чуже. Штокало на те не звернув уваги, а коли б і завважив, то це його не здивувало б. Нераз же люди замовляють таксівку для когось і подають ім'я не своє, тільки другої особи. На означену годину мав прийти або Ординець, або Скицький. Прийшов цей останній, вони поїхали

на вулицю Снядецьких. Ждали довгувато і він два рази спинив мотор. З ошадности, хоч не для себе, бо ж таксаметер це вибивав і Ординець мусів би за те заплатити, а він не хотів наражувати товариша на зайві кошти. Після шостої до авта всіли знайомі йому Ординець і Мирош з іншими, що їх не знав, він завіз їх вулицями Потоцького й Шимоновичів аж коло школи Сенкевіча на Пільній вулиці.

Приблизно так само говорив Штокало і на поліції. Там йому також перепало «на пиво», проте він усе одної й тієї самої співав до кінця. Він самотній з підсудних, що тримався даних йому вказівок, що і як говорити на випадок арешту. Ставили йому питання на суді і голова трибуналу і прокурор, пробували доказати, що знав він про напад і свідомо в ньому помагав — Штокало вперто тримався свого, як це з ним було домовлено перед нападом.

Допитування підсудних скінчилося. Оборона ще раз схрестила свої шаблі з судом і прокурором, заперечивши компетенцію наглого суду і жадавши переведення справи перед звичайний трибунал з лавою присяжних суддів.

Д-р Маріян Глушкевич висунув іменем оборони закид некомпетенції наглого суду з таких трьох формально-правних причин:

1. По-перше, оголошення наглого суду не відбулося формально, як того вимагають приписи закону, при звуках труб і голосі барабанів. На те оборона поставила свідків: Йосипа Наймана, колишнього президента міста Львова, д-ра Сталя і городського старосту д-ра Райнлендера.

2. Незалежно від того, прокурор спізнив реченець свого внесення на скликання наглого суду. Він довідався про вчинок 4 липня, його слідство, т. зв. прокурорські доходження, тривало до дня 18 липня включно. Згідно з постановами закону це слідство мусіло б закінчитися найпізніше до год. 12 вночі дня 17 липня,

а тим часом рішення про наглий суд наступило щойно 18 липня пополудні.

3. А через те спізнився також і суд, що мусів би зібратися дня 18 липня вранці, а вже найпізніше того самого дня ввечері, в той час як він почався аж дня 19 липня о год. 10 рано.

На тій основі оборона поставила внесення, щоб суд визнав себе некомпетентним.

До цих виводів свого попередника прилучився оборонець адвокат д-р Володимир Старосольський, додавши від себе ще один знаменний момент, що промовляє проти наглого суду. З донесень поліції та з однозгідних зізнань обвинувачених виходить, що вони належали до Української Військової Організації, яка поставила собі за мету зо зброєю в руці відорвати від Польщі Східню Галичину. Не може бути ніякого сумніву, що вчинок свій підсудні виконали з доручення і на наказ Української Військової Організації. Його можна кваліфікувати тільки як злочин з § 58 австрійського карного закону, тому він не підпадає компетенціям наглого суду, лише звичайного. Перед нами тільки один вчинок і в ньому не може бути ніяких сумнівів: це вчинок на наказ нелегальної революційної організації, а це значить, що тут є тільки знамена державної зради й нічого більше. Підсудні своїм ділом не мали наміру досягнути якісь особисті користи, не думали шукати наживи на пошті, вони мали тільки одну мету — виконати наказ Української Військової Організації.

Спротив прокурора проти тих внесень був з обов'язку й аж ніяк непереконливий. Зокрема в висліді допитування підсудних з попереднього дня процесу дивно бриніла його заява, що «ствердження обвинувачених, що вони діяли по наказу Української Військової Організації — видумані і голословні». Це було найслабше місце в обвинуваченні. Прокурор навіть не старався доказувати, що навіть якби під-

Проф. д-р Володимир Старосольський.

судні виконали свій учинок як члени Української Військової Організації і на її наказ, все одне мусіли б за те відповідати перед наглим судом на підставі дотичних постанов закону. Він тільки заперечив їхню належність до Української Військової Організації і діяння з її доручення і тим самим посередньо признавав, що коли б так справді було, справа мусіла б відбуватися не перед наглим, тільки перед звичайним судом.

Оборона не склала зброї. Ще раз зголосилися до слова адвокати д-р Глушкевич і д-р Ганкевич. Перший з текстами закону про наглі суди в руках точними цитатами доказував, що нагле поступовання суду мусить відбутися найпізніше до 14 днів від дня, коли прокуратура довідалася про справу. Ясно, що прокурор спізнився щонайменше на 24 години, а в дійсності ще більше, бо ж він, як і всі інші члени суду й оборонці, довідався про те аж з ранішнього видання часописів дня 4 липня 1924 року.

Другий оборонець просив ствердити, що в поліційних актах уже з самого початку виразно зазначено, що обвинувачені були членами Української Військової Організації. Що більше, під долученими до актів поліційними фотознімками підсудних скрізь є напис: « політичний ». Та й слідство в поліції вела V Бригада поліції, що займається тільки політичними справами. Так само з актів судового слідства і великого зібраного в нім матеріялу недвозначно виходить, що це чисто політична справа і так вона і представлена в усіх слідчих актах. І з тих причин не може вона підлягати компетенції наглого суду.

Вислухавши правних виводів і пізнішої репліки оборонців, трибунал не міг відразу рішитися і перейшов до іншої кімнати на нараду, що тривала двадцять хвилин. Вся заля застигла в очікуванні. Під загальне напруження голова трибуналу, старший судовий рад-

ник Маліцкі, проголосив, що суд відкинув внесення оборони з таких причин:

1. Наглі суди на тутешньому терені проголошено своєчасно і як слід. Це ствердили міністерства справедливости і внутрішніх справ, з котрими в тій справі порозумівся окружний прокурор у Львові.

2. Напад виконано з метою грабунку державних грошей. Не має значення, на яку ціль мали бути призначені здобуті з грабунку гроші. Такий напад є грабунком у розумінні карного кодексу і вже це саме вистачає, щоб цей вчинок скваліфікувати як такий, що підпадає під наглий суд.

3. Українська Військова Організація має різні цілі, та це в нічому не міняє, що напад на пошту є грабунком. Навіть якби прийняти, що обвинувачені були членами УВО і діяли з її доручення.

Голова трибуналу скінчив. На хвилину стало тихо, всі відчули, що зарисувалися тіні шибениці і повіяло холодом смерти.

ХІІ. Розділ.

ЩО ГОВОРИЛИ СВИДКИ...

Три категорії свідків. — Сумнівна вартість їхніх свідчень. — Управителька пошти Тустановска і збен-теження суду. — 50,000 золотих у день нападу на пошти. — Зізнання інших урядничок бринять більше по-людському. — Войовничий Махабей — Леопольд Вайншток. — Більше напасників, як урядовців? Дві кравчині. — Кличуть жителів кам'яниці, де була пошта. —

Підсудні призналися, що це вони виконали напад на філію ч. 13 поштового уряду при вул. Глибокій ч. 3 і щодо того не було ніяких сумнівів, ніхто того не заперечував. Судова карна процедура не вважала ви-стачальним доказом самого тільки признання підсуд-ного до вини чи пак до виконання закидуваного йому вчинку. Так, зрештою, водиться в цілому новітньому карному законодавстві всіх цивілізованих, правових країн. Тому прокурор, незалежно від признання під-судних, і частинно тому, щоб виповнити ті місця об-винування, що їх підсудні заперечували, пересунув через судову залю цілу галерею свідків. Були це в першу чергу службовички філії ч. 13 поштового уря-ду, потім мешканці кам'яниці при вул. Глибокій ч. 3, де містився поштовий уряд, і кам'яниці при вул. Сня-децьких ч. 4, кудю ішов відворот учасників нападу, і накінєць, як звичайно, хоровід поліційних комісарів

і агентів, що мали таке чиїнше відношення до слідства.

Ці свідки мали вияснити ближче, за яких обставин і яким способом відбувся цей напад на пошту, і пізнати в підсудних його виконавців. А вийшло так, що насправді вони справу замотали, плуталися в суперечностях і мало кого з підсудних пізнали. Дехто з тих свідків використав процес, щоб блиснути відвагою та зреабілітувати свою поведінку в часі нападу, хоч ніхто їх за те не винуватив, відома ж бо річ, що навіть відважна людина може злякатися, коли глядить у дуло націленого на себе пістоля і коли це її нагло заскочить.

Коли б це була не політична справа, тільки процес за уголовний злочин, і коли б ішла перед звичайним судом, без поспіху, досвідчені в процесах українські оборонці могли б зручно використовувати розбіжності в свідченнях. Вони й тут це робили, хоч гамував їх брак часу й загальна атмосфера поспіху в процедурі наглого суду. Та що б вони не робили — вислід справи був пересуджений, не тільки признанням підсудних, але й загальною постановою польських суддів і польської прокуратури до українських підсудних та українських оборонців.

Під загальне зацікавлення глядачів перша ввійшла свідчити Міхаліна Тустановска, поштова урядничка й управителька філії ч. 13 при вул. Глибокій. Зложила присягу і ствердила, що вже 13 літ працює в тому самому уряді. Коли її спиталися, кого з підсудних вона пізнає, показала на Івана Штокала, як того, що перший прискочив до неї з револьвером. Пізнала теж другого, що приклав їй револьвер до голови і був у масці. Настала констернація, заклопотані судді й прокурор намагалися відвести Тустановску від того свідчення, було очевидне, що Штокало весь час сидів у авті. Та й не було дотепер мови про те, щоб хтонебудь з учасників нападу прикладав їй револьвер

до голови. А тут вона в запалі ревности свідчення хотіла доказати, що на всіх п'ять службовичок і ще й присутнього Леопольда Вайнштока, про котрого справники не знали, чи він є урядовцем, чи приватною особою, аж два з усіх трьох чи щонайвище чотирьох справників кинулися саме до неї, один приложив револьвер до грудей, другий до голови. І не думайте, що вона настрашилася, о ні! Під усміхи й іронічні шепоти на залі — а не були від того вільні й деякі судді — Тустановска урочисто заявила, що вона не мала страху, нічого не боялася. Коли обидва напасники приклали до неї пістолі, вона дивилася на них так самопевно, що була і є переконана, що поборола їх своїм певним поглядом та змусила до втечі. Їй відразу здавалося, що не були це фахові бандити, тільки якісь випадкові, і вона вже тоді усвідомила собі, а потім ще більше в тому утвердилася, що напасники були більше зденеровані й залякані, як вона та її товаришки. Само собою, ні словом не згадала вона про калюжу, що счинилася під нею, напевно під припливом надміру відваги. Якось нікому не впало на думку спитатися її про те, хоч можна було сподіватися її відповіді: це під впливом її самопевного погляду котрийсь з тих, що грозили їй револьвером, змочив підлогу.

Прокурор відсував її питаннями від Штокала і свідок, по довшій надумі і різних пригадках спинилася на Скицькому. Це він мав бути тим першим, що прискочив до неї з револьвером. Від тоді вже Тустановска рішуче обстоювала при своєму пізнанні Скицького. Навіть коли, на внесення оборонця д-ра Івана Волошина, виведено її з судової залі, перемішано обвинувачених на їхній лаві з піднятими вгору комірами, Тустановска, вернувшись на залю, потвердила, що одним з напасників коло неї був Скицький — другий Мирош. Не дуже це було прокуророві всмак, він волів би, щоб вона показала на Качмарського або на

Плахтину, Скицького трудно було, на підставі вислідів слідства, вмістити серед тих напасників, що були всередині поштового уряду.

Інші свідки, поштові уряднички, вели себе більше стримано, не намагалися представляти себе в героїському освітленні і тому свідчення їх бриніли більше правдиво, більше по-людськи.

Казимира Добростанська працювала в тій поштової філії від 1925 року. Саме на кілька днів перед нападом приділено їй до листів. У неї було щодня готівки около 500 золотих, по першому звичайно більше. Всіх грошей у касі поштового уряду в дні нападу було 49,400 золотих, коли ж додати дрібніші суми в шухлядах кожної уряднички, можна б сказати, що все разом перевищало 50,000 золотих. Вона не бачила, чи напасник прикладав револьвер до грудей або голови Тустановської. Хоч було страшно, але аж не так, щоб лякатися за життя. Як одного з напасників пізнала Євгена Скицького, що ж до Мироша, то не дуже певна.

Владислава Любінецька мала пачковий відділ. Це вона приймала пачки, також і від напасника. Возьний Червінські помагав їй у праці в той спосіб, що важив пачки. Пізнала Мироша по обличчі і по рості, як того, що вбіг до її кімнати з бравнінгом⁴⁵⁾ і крикнув «руки вгору!» Хоч він не має тепер такого блідого лиця. Може мав тоді маску й виглядав блідіший. Вона відступилася перелякана, а він відчинив шухляду і забрав звідти 19 золотих. Мигнуло перед нею кілька постатей, вона більше нічого не бачила і не пам'ятає, була майже непритомна зо страху. Кричати почала, коли напасники втікали з другої кімнати.

⁴⁵⁾ Автоматичний пістоль. Один з перших таких пістолів був марки "Бравнінг" і тому пізніше називали так інші роди пістолів.

Стефанія Ковальчуківна продавала поштові значки і приймала листи. В день нападу коло її віконця стояв якийсь уродливий молодий чоловік, понад 20 років, хотів надати поштовий переказ і тримав у руках п'ятсотзолотовий банкнот. Вияснивала, що не може прийняти, вже пізня пора. В тім моменті почувла шелест у першій кімнаті. Спочатку не звернула на те більшої уваги, а потім глигнула вдруге і побачила, що йде на неї якийсь чоловік з револьвером у руках, у гумовім плащі і в кашкеті на голові. Жадав від неї грошей. Вона крикнула: «Керовнічко, варіят чи цо?,⁴⁶⁾ зробилося їй слабо, впала на підлогу і з того моменту нічого вже не пам'ятає. По рості пізнає Мироша.

Заприсяжено Леопольда Вайнштока, інкасента текстильної фірми. Він прийшов збирати місячні рати від трьох урядничок поштової філії при вул. Глибокій. В однім моменті почув шерех у сусідній кімнаті і нараз побачив людей з револьверами при кожній урядничці. (Коли б повірити йому, це значило б, що в двох тільки кімнатах поштового уряду було п'ять озброєних револьверами людей). Свідкові теж один з напасників приклав револьвер до грудей і домагався від нього грошей. Не думайте, що свідок злякався. Ні! Він одною рукою відштовхнув цього чоловіка з напрямленим на свідка револьвером, а другою рукою вибив шибку в вікні і почав кричати: «Поліція, рятунку!» Коли ж оглянувся — нікого вже в кімнаті не було. Панна Ковальчуківна, за його твердженням, не зомліла, тільки сховалася під лавку.

Цього, повного войовничого запалу, свідка обстріляла оборона питаннями, як міг він з двох учасників нападу зробити аж чотирьох. Та ж усі інші свідки під присягою ствердили, що в кімнаті були тільки два напасники. Чи може з-за шафи, куди він сховався, як це виходить з заповідань інших свідків, був такий

⁴⁶⁾ По-польськи: "Управителько, божевільний, чи що?"

Д-р Лев Ганкевич.

догідний обсерваційний пункт, звідки він міг бачити все ліпше від других? Щось забагато було того прикладення револьверів до грудей і до голов, не знати, як це могло статися, цілий напад тривав так швидко, що не ставало часу на такі театральні жести. Трохи збитий з пантелику свідок заперечив, наче б то він сховався в куті за шафою, а того, хто прикладав йому револьвер до грудей, він до самої смерти не забуде. Між підсудними його нема. Був він зодягнений інакше від них, мав на собі нагортку, по котрій легко його б пізнати.

В тому місці заявив прокурор, що 25 золотих, власність свідка Леопольда Вайнштока, знайшлися. Напасники їх не взяли. Кожній розумній людині мусіло прийти тоді на думку, що напасники не втікали в страху, коли мали час здогадуватися, що це не державні гроші, тільки приватна власність. Тому лишили їх, хоч з шухляд повитягали все до останньої копійки.

Петро Червінські, возний поштового уряду при вул. Глибокій, один тільки свідок чоловічого роду між жінками. Він нічого нового не вніс до справи, хіба те, що в Євгеніві Качмарському пізнав того індивіда, що надавав пачку. Мав на собі гумовий дощовик і чорні окуляри. Сердега з переляку подав, що обскочили його аж чотири, а може і п'ять, з револьверами в руках і з криком: «руки догори!» В усіх свідках виявлялася тенденція до перебільшення і коли б їм вірити, то Українська Військова Організація мусіла б відрядити до тієї акції цілу чету бойовиків.

Найважливіші свідки, завдяки котрим поліція так швидко впала на слід напасників, якимось майже непомітно перейшли через суд. Це дві швалі, 20-літня Ірина Стецюк і 17-літня Марія Семкович. Обидві вони бачили Івана Штокала, їхнього знайомого, як стояв коло авта біля брами кам'яниці при вул. Снядецьких ч. 6. Нічого більше на бачили й не чули, тільки

пізніше дізналися, що був напад на пошту при вул. Глибокій.

Галерею прокурорських свідків, що мали дати образ, як відбувся самий напад і відворот після нього, замкнули чотири жінки з кам'яниць при вул. Глибокій ч. 3 і Снядецьких ч. 6, кудю вийшли напасники і всіли до авта.⁴⁷⁾

Агафія Росовська, сторожиха кам'яниці при вул. Снядецьких, довго боронилася перед присягою. Коли ж її таки до того змушено, виявилось, що вона майже нічого не має сказати. Бачила, як три хлопці з револьверами в руках бігли через подвір'я. Люди говорили їй, що мабуть було їх більше, п'ять, а може й сім.

Софія Грубец, жителька кам'яниці при вул. Глибокій ч. 3, має 20 літ і є греко-католицького обряду, помімо свого польського назвища. Стояла в кухні при вікні і бачила, як ганком збігали вниз п'ять молодих людей. Вибігла на ганок, щоб ліпше придивитися, і тоді побачила ще двох. Значить, усіх разом мусіло бути сім. Добре бачила тільки першого з них, що був в окулярах і тримав револьвер у руці. Всі були порядно зодягнені, видно було, що це не якісь обшарпанці. Мали студентські шапочки на головах. Нікого з них не пізнала, один тільки Мирош здавався їй тим, що йшов на переді, в окулярах.

Служниця-українка Анна Альберт, літ 21, почула крик і вибігла на ганок першого поверху. Побачила одного, як перескакував бар'єру ганку внизу, чотири перебігли через ганок і вивалили паркан, що відмежовував подвір'я обидвох кам'яниць. Той, що перескочив через ганок, був у темно-гранатовому одязі й сірому

⁴⁷⁾ Перехідна брама була в кам'яниці ч. 4 і там стояло авто, але обидві сусідні кам'яниці, ч. 4 і ч. 6 мали спільне подвір'я і з галерій вздовж кам'яниці можна було бачити, що діється на подвір'ї.

кашкеті на голові. З-поміж них пізнає тільки Мироша, як передостаннього з тих, що перебігали подвір'я. Мав окуляри в чорних рамках.

Вдова Анна Дзікевич, літ 48, замешкала при вул. Снядецьких ч. 4, сиділа собі на галерії від подвір'я. Бачила, як через паркан на подвір'ї перелазили шість чи сім чоловіків. З них один був у плащі і з насуненою на чоло студентською шапкою, мав у руці револьвер. Це був Володимир Ординець, пізнає його по носі і по чорному волоссі, що висувалося з-під шапки.

Перемаршували свідки — можна було й без них. Годі було довідатися з їхніх заподань, скільки було учасників нападу, скільки пізніше втікало через подвір'я, як вони були зодягнені, скільки з них тримали револьвери в руках. Все те було перемішане, як горох з капустою, ані попереднє слідство, ані питання суду, прокурора й оборонців уже на процесі не могли розмотати того вузла суперечностей. Правду кажучи, для суду це й не дуже було потрібне — за вийнятком Івана Штокала, що зовсім не признавався до вини, та Євгена Скицького, що тільки частинно заявив свою причасність. Усіх інших прокурор міцно тримав у жмені на основі їхніх власних признань.

ХІІІ. Розділ.

... А ЩО СКАЗАЛА ПОЛІЦІЯ.

Тадеуш Смольніцкі, кат Басарабової. — Слідство вела політична бригада слідчого відділу. — Під обстрілом оборони. — «Обвинувачених не бито, вони самі потовклися». — Брюнет з пасмом сивого волосся — підкомісар Юзеф Федунішин. — Драматична конфронтація з Мирошем. — Комісар «не розуміє по-українськи». — Ще один ренегат — підкомісар Юліуш Чеховскі. — Замість мізку й інтелігенції — палиця і п'ястук. —

Ні один політичний процес не обійшовся без того, щоб не виступали на ньому поліцисти, як свідки. По найбільшій часті вони мали доповняти те, чого не можна було доказати зізнаннями підсудних, свідками, документами й речовими доказами. Прокурор зати́кав ними шпари в акті обвинувачення, хоч це й нагадувало дуже часто, як то циган свідчився власними дітьми. Коли годі було щось доказати, з'являвся на судовій залі поліційний агент, зосереджено шукав чогось у своїм записнику, ніби «для відсвіження пам'яті», і таємничо покликався на свої відомості з «конфіденційних джерел», що їх не може виявити, бо це «службова тайна».

В цій справі фактична її сторона була ясна, лежала неначе на долоні. Не було місця для попису полі-

ції. Все ж таки прокурор не відступив від традиції і запропонував судові цілу низку поліційних свідків.

Коли голова трибуналу викликав назвище Тадеуша Смольницького, на залі відчувся рух, шурхання черевиками по підлозі і легкий тріскіт лавок — публіка сядовилася вигідніше, щоб побачити ката Ольги Басараб. Це ж бо він, хоч під наказами комісаря Михайла Кайдана, проводив слідство в тій справі і глухі чутки, що не знати як і коли зародилися в самих таки поліційних колах та звідти просочилися до міста, показували на нього, як того, що під його руками сконала Ольга Басараб.

Невідомо, чому саме його першого покликано на свідка. Про напад на пошту довідався він аж уночі з 3 на 4 липня і коли прийшов на поліцію, слідство вже почалося. Провадив його начальник політичної поліції Мітленер та інші вищі поліційні урядовці. Вже було відомо про участь у нападі Володимира Ординця і свідка викликано арештувати його в селі Підберіцях. Позатим його участь у цьому слідстві була помічна тільки і неначе побічна. Раз їздив він з Іваном Плахтиною автом до ставу т. зв. Батярівка у Львові, де Плахтина мав сховати свій револьвер. Недалеко звідти було до хати Плахтини, з неї вибігла його мати з криком: «Б'ють мою дитину, мордують!» Свідок мусів загрозити їй арештуванням, щоб успокоїлася і не чинила збіговища. Був присутнім при тому, як Плахтина добровільно признався до участі в нападі, коли побачив, що поліція знає про всі його подробиці.

Тепер почалася атака оборонців. Поставлено запит, як закваліфікувала поліція цей напад. Смольницькі відповів, наче б то від самого початку вважали його звичайною бандитською справою, не політичною. Варто познайомитися ближче з діалогом між обороною та підкомісарем Смольницьким:

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Не могли б ви нам, пане комісарю, сказати, чому справа нападу опинилася в п'ятій, політичній, бригаді, якщо вона була кримінальна?

СМОЛЬНИЦЬКІ: (мнеться, потім коротко заявляє) Не знаю, так рішила вища влада.

Д-р ГАНКЕВИЧ: А чи не бачили ви, як били обвинувачених?

СМОЛЬНИЦЬКІ: З обуренням заявляє, що на поліції зовсім не б'ють, проти того є дуже гострі приписи, що забороняють таку поведінку.

Д-р ГАНКЕВИЧ: Чи ви були присутні при допитах Мироша дня 4 і 6 липня?

СМОЛЬНИЦЬКІ: Дат собі не пригадує, але при якомусь допиті я був.

Д-р ГАНКЕВИЧ: Чи бачили ви сліди побиття на обвинуваченім?

СМОЛЬНИЦЬКІ: Ні, але зверну увагу, що є тут інша можливість, а саме, що обвинувачені могли самі побитися при втечі після нападу.

Д-р ГАНКЕВИЧ: Якто?

СМОЛЬНИЦЬКІ: Цілком просто. Втікаючи з пошти після невдатного нападу, обвинувачені ломили паркан, стрибали через нього, не один з них міг упасти й потовктися.

Д-р ГАНКЕВИЧ: ставить запит до підсудного Мироша, щоб він описав, як виглядали ті, що били його на поліції.

МИРОШ: Перший з них, це елегантно зодягнений мужчина середнього росту, брюнет, з помітним пасмом сивого волосся посередині голови, трохи шпакуватий.⁴⁸⁾ Другий: високий, худий, з довгим носом, також гарно зодягнений.

СМОЛЬНИЦЬКІ: Справді, опис першої особи обвинуваченим Мирошем настільки помітний, що

⁴⁸⁾ Сивуватого волосся.

можна б подумати, що це підкомісар Йосип Федунішин. Але це людина настільки культурна й куртуазна, що не спромігся б на те, щоб бити в'язня. Другого, на підставі того опису не може собі уявити.

МИРОШ: пригадує свідкові, що був присутній при його конфронтації з Плахиною, після чого Плахтину били.

СМОЛЬНИЦКІ: Це неправда:

Д-р ГАНКЕВИЧ: Не могли б ви нам в'яснити, чому на відворотній сторінці поліційних фотографій обвинувачених всюди є напис «політичний»?

СМОЛЬНИЦКІ: Не знаю, це писав наш фотограф, а що він може знати?

Д-р ГАНКЕВИЧ: Невже ж вільно йому кваліфікувати підозрілого самому, без доручення його начальників? Але скажіть нам, чому ви стараєтеся всю справу поставити в кримінальну, а не в політичну площину? Чи на вашу думку цей напад різниться від попередніх нападів на пошту в Калуші, Львові й Долині — а всі ж вони були політичними справами?

СМОЛЬНИЦКІ: Знову мнеться, нарешті каже, що тамті справи визнано політичними через те, що запідозрені справники знані були, як політичні. Напр., братів Барановських поліція знала, як українських бойовиків, під час коли з Мирошем, Ординцем, Плахиною, Скицьким і Штокалом свідок тепер стрінувся вперше в своєму житті.

Д-р ГАНКЕВИЧ: А факт, що ви знайшли в обвинувачених «Сурму», нічого вам не говорить?

СМОЛЬНИЦКІ: Так, «Сурма» є доказом, що Українська Військова Організація існує. Та це ще не доказ, що обвинувачені були членами тієї організації. Дальше, на його думку, УВО не брала б до роботи таких незрівноважених людей.

Д-р ГАНКЕВИЧ: А чи ж учасники недавнього процесу з Коломиї і Снятина не були недолітками?

СМОЛЬНИЦЬКІ: Не вміє вяснити, дає виминальні відповіді.

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Скажіть, будь ласка, пане комісарю, чи ваша політична бригада ве-ла яку кримінальну справу?

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: — відхиляє це питання.

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Просить, щоб у цій справі заявився цілий трибунал.

По коротенькій нараді трибунал підтримує рішення голови.

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: формулює це питання іншими словами — і знову його відкидають.

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Хто давав комунікати до преси, де поліція представила всю справу не як політичну, тільки як бандитську аферу.

СМОЛЬНИЦЬКІ: Це не вийшло від нас. Ми ніколи не даємо ніяких комунікатів до преси, нам того не вільно робити.

Другий прийшов на чергу підкомісар Юзеф Федунішин. Колись називався він Йосип Федунішин — це вже саме за себе говорить. Відразу на перший погляд вдаряє у свідка смужка сивого волосся, що збігає до чола посередині голови, вигляд, що відразу запам'ятується. Елегантно зодягнений. Заприсяжено його, чи пак звернено йому увагу на його службову присягу. Зізнає він невимовно бундючно і самовпевнено. Він теж обстоює при тому, що напад мав чисто бандитський характер, без якогось політичного підложжя, і як його попередник не вміє того об-оснувати. З його оповідання вийшло, що знайшов він чотири револьвери під підлогою в мешканні якогось Кубова, Мирошевого приятеля. Всі вони були однієї марки Ортгіс. Цікаво, що ані Кубова не притягнуто

за те до відповідальности, ані не прикликано його на прокурорського свідка.

Найцікавіший момент у допиті свідка настав, коли оборона поставила запит, чи не пригадує він собі биття обвинувачених у часі допитів. Федунішин з обуренням це заперечив, покликаючися на поліційні приписи, що забороняють бити в'язнів, і на свою вдачу, що він на таке діло нездатний.

Тоді, під загальне порушення на залі, піднявся Володимир Мирош з лави підсудних і запитався Федунішина, чи пам'ятає він день 6 липня, коли то свідок, незадоволений відповідями Мироша, кинувся на нього, копаючи, кинув на землю, торгав за волосся і бив п'ястками по обличчі.

Помітно збентежений поліцист звертається до голови трибуналу — не вгадали б за чим? Просив наказати Мирошеві говорити до нього по-польськи, бо він української мови не розуміє. Голова трибуналу повторив свідкові слова Мироша на польській мові. Федунішин злісно відсахнувся від того, називаючи це наклепом. Коли ж Мирош далі обстоював при своєму, суддя Ангельскі звернув Мирошеві увагу, що тут не Федунішин відповідає за побої в'язнів, тільки Мирош за грабунок пошти і тому його говорення про биття тут ні при чому.

Хоровід поліційних пахолків замикав підкомісар Юліюш Чеховскі, ще один ренегат з українського роду. Він допитував Ординця й Мироша, протоколував усе, що вони сказали, узгіднював різниці. Ані нічого цікавого ані нового чи важного не почуто від цього свідка і, власне, не дуже його й було потрібно в наглому процесі, де рахується кожна хвилина.

Скільки разів поліцисти входили на судову залю, можна було очікувати нап'ятої атмосфери. Тепер же ж вони блідо зійшли зо сцени, як постарілі й нікому не цікаві вже актори. Ніхто з них — як зрештою за весь час діяння польської політичної поліції

— не блиснув інтелігенцією, психологічними тонкощами слідства. Та й навіщо напружувати мізок? Це їм куди краще заступала палиця і п'ястук. Польська поліція виробила собі ім'я не справністю і вигадливістю в методах слідства, тільки брутальністю, тортурами та кривоприсягою. За кожним поліційним комісарем тягнулася понура тінь кімнати з притьмареним світлом, звідки долинали стогони і приглушені зойки катованих в'язнів.

IV. Розділ.

І В НЕДІЛЮ СУДЯТЬ

Прочитують судові акти. — Ще одна атака д-ра Старосольського на наглий суд. — Чи важний президентський декрет про наглі суди? — Повінь декретів і хаос у законодавстві. — Суд у клопоті. — Хитро-мудре його рішення. — Оборона жадає «залізного листа» для полк. Коновальця. — Три роди внесення об-орони: демонстративні, на доказ політичного характеру справи, на ствердження різних фактів. — Усіх їх суд відкинув. —

Четвертий день процесу припав на неділю. Не зважаючи на те, суд не відложив справи до понеділка, запорядив, що буде вона далі йти своїм порядком цілу неділю, рано й пополудні, лякаючися переступити приписані законом межі часу для наглих судів. Майже цілий день забрало відчитування різних актів, зокрема зложених у часі слідства свідчень. Заля опустіла — нікому це не було цікаве, та й не чути було, що монотонним голосом мимрив собі під носом судовий протоколянт.

Увесь час оборона гарячково працювала над тим, щоб підважити правну основу скликання наглого суду. Не дивлячись на попередні невдачі в тій справі, оборонець д-р Володимир Старосольський викотив останню гармату. Давніші приписи про наглі суди постановляли, що процес перед наглим судом не може

тривати довше трьох днів. Щойно проголошений весною цього року декрет президента польської держави приніс зміни і продовжив цей час. Оборона станула на становищі неважності того декрету. В засаді в Польській Республіці закони, на підставі конституції, схвалюються в соймі. В вийняткових випадках і в часі, коли сойм не відбуває своїх засідань, закон може видати президент республіки в формі т. зв. президентського декрету. Для його важности необхідно, щоб предложити його соймові на першому найближчому його засіданні і щоб сойм затвердив його в нормальній своїй процедурі діяння, як і всі інші закони. Інакше декрет відразу втрачав свою правну важність. Декрету про наглі суди соймові не предложено в вимаганому реченці до розглянення, а втім невідомо, чи взагалі його предложено. Крім того, в урядовому «Денникові Законів» не було проголошено, що цей декрет предложено соймові. А через те, що сьогоднішній процес тягнеться вже довше, як три дні, трибунал повинен признати себе невластивим, щоб далі вести його наглим способом, і передати розгляд справи звичайному судові.

Хоч як добре і правильно обгрунтоване — це внесення було останнім розпучливим стрілом. Все в нім сказане було правдиве. Всьому хрещеному мирові було відомо, що декрет не був предложений соймові, а через те неважний. Весною 1928 року, в часі, коли попередній сойм уже був розв'язаний, а нововибраний ще не скликаний на своє перше засідання, польський уряд проголосив кількасот декретів, головно з ділянки адміністраційного права, що багато дечого докорінно змінляли в загальній системі правління державою.⁴⁰⁾ Та й не тільки з адміністрації, заторкнено там

⁴⁰⁾ Зокрема це відчували студенти права, що їм цього року припадало здавати екзамен з адміністраційного права. До них і я належав. Треба було вивчати наново цілий,

чимало всяких справ з судової і навіть законодавної ділянок. Між ними були й речі, що навіть якби їх у своєму часі предложено соймові, не мали б вони важности, були бо в самій конституції застережені тільки для законодавчих палат, цебто для сойму й сенату. Уряд ждав на вислід виборів і коли побачив, що урядова ліста т. зв. ББВР⁵⁰⁾ не здобула абсолютної більшости і не зможе рахувати на гладке схвалювання законів без дискусії і зв'язаних з тим скандалів у самому соймі та в пресових звідомленнях з його засідань, випустив повинь декретів. Ніхто не знав, котрі з тих декретів зголошено соймові на першому його засіданні. Постав хаос у законодавстві — а внизу, в проурядовому адміністративному і частинно судово-прокурорському апараті всі притримувалися урядових наказів з-гори. Про те писала опозиційна польська преса, використовувалися для того промови в соймі, багато поляків були обурені таким станом, що впливав з непошанування польської конституції. Деякі професори університетів у своїх викладах або демонстративно облишали нові декрети, або просто без обиняків собі з них глузували.

Всі про те знали, знав і суд. Знайшовся він у неабиякім клопоті, мусівши відкинути внесення. Не вистачало відкинути, мусіла знайтися до того якась правна мотивація. Довго тривала нарада трибуналу і кожному страх як цікаво було почути її вислід. Помимо того, що це неділя, в будинку суду ніхто не урядував, проте дехто з правничих польських кіл, за-

найбільший у тому річному іспиті, предмет адміністративного права. І не тільки згубитися можна було в лісовій гущі тих декретальних постанов, а й самі професори нерідко не знали, що ще далі обов'язує, а що втратило свою важність.

⁵⁰⁾ По-польськи: Безпартійний Блок Вспулпраци з Ржондем — безпартійний блок співпраці з урядом.

чувши про таке внесення оборони, прибіг послухати рішення суду.

Вкінці трибунал вернувся з сусідньої кімнати. Заля аж горіла з нетерплячої цікавості. Тихшим як звичайним голосом і неначе з почуттям решток якогось сорому голова трибуналу проголосив рішення суду. Внесення оборони відкинено. Декрет про наглі суди був у своєму часі надрукований в урядовому «Деннику Законів» і з тою хвилиною почав він правно обов'язувати для всіх, також і для цього суду. Рішення про його дальшу важність чи неважність з причини предложення чи не предложення соймові не належить до судового трибуналу, це справа законодавчої влади. Для суду він так довго буде обов'язувати, як довго в тому ж самому «Денникові Законів і Розпорядків Польської Речипосполитої» не буде проголошено, що втратив він свою обов'язну силу.

Диктаторська машина Пілсудского та його «групи полковників» туго прикручували гайку і не знайшовся в Польщі такий суд, щоб скористав зо свого конституційного права і підняв голос протесту проти злегковаження польської конституції і польських законів. Чому ж мав би брати на себе ініціативу цей «наглий суд» та ще й у справі проти українців?

В імені всієї оборони внесення загального характеру поставив оборонець д-р Лев Ганкевич:

1. Покликати на свідка полк. Євгена Коновляця з Берліна. Він, як Начальний Комендант Української Військової Організації, ствердить, що: а) Українська Військова Організація видала наказ напад на філію ч. 13 поштового уряду при вул. Глибокій ч. 3 і що обвинувачені цей наказ виконали, б) що комендант нападу склав з того звіт через свою Крайову Команду, в) що напад на державні каси й будинки належать до обсягу діяльності Української Військової Організації не тільки тому, щоб здобути якусь користь, але і щоб нанести шкоду противникові, г) що нема

розламу в Українській Військовій Організації, як це було колись у бойовій організації Польської Партії Соціалістичної, на що покликався один з поліційних свідків, так що обвинувачені діяли з наказу одної існуючої Української Військової Організації, не на власну руку, не для власної користі.⁵¹⁾

2. Покликати судового знавця, рушничного майстра Сарторіого, на ствердження, що знайдені в обвинувачених револьвери є всі одної системи й одної марки «Ортгіс — Дойче Верке ін Ерфурт», яких у цілій польській республіці неможна легально і приватно купити, та що він завжди при огляданні зброї на судових політичних процесах знаходив такі револьвери тільки в відношенні до людей, що мали зв'язки з Українською Військовою Організацією.

3. Для вияснення цілої справи і зокрема прогалини, що існує фактично між годинами шостою з минути до першої вночі з 3 на 4 липня покликати на свідка надкомісара Мітлснера на обставину, що справу вела зразу кримінальна поліція і щойно о год. 1 вночі передано її п'ятій слідчій бригаді для політичних справ.

4. Зареквірувати поліційні акти всіх тих, що були арештовані тепер у зв'язку з нападом на пошту, щоб виказати, що підозрілих у нападі поліція шукала тільки серед українських національно-політичних кіл.

Крім того від себе, як оборонця підсудного Володимира Мироша, просив д-р Лев Ганкевич допус-

⁵¹⁾ Теперішньому чи пізнішому читачеві це внесення може здаватися чисто демонстративним не тільки з уваги на особу свідка, але й тому, що годі подумати, щоб Начальний Комендант УВО прийшов свідчити перед польським судом, де його моментально схопила б політична поліція. Без сумніву, внесення було демонстративне тому, що польський суд ніколи не погодився б просити на свідка полк. Євгена Коновальця та ще й без відома чи згоди відповідальних по-

тити доказ зо свідка слідчого судді д-ра Нементовського, тюремного лікаря і поліційних агентів Войцеховського та Зяркевіча на доказ, що Володимир Мирош дійсно говорив правду про побиття на поліції. Судовий лікар ствердить понад усякий сумнів, що Мирош був побитий.

На кінець склав д-р Ганкевич заяву, що його внесення не мають у собі маніфестаційних намірів, хоч може декому так могло б здаватися. Обов'язок оборонця завжди тяжкий, а тепер, перед наглим судом, де йдеться про життя або смерть і де обороні так мало залишено часу на виконання цього обов'язку, що страшним тягарем лежить на її сумлінні, — він мусять докласти всіх старань для рятування своїх клієнтів.

Д-р Ганкевич просив ще відчитати інструкцію УВО та брошурку «Мовчаливість», теж видання УВО, знайдені в обвинувачених, і зажадати від поліції тих окулярів у чорній оправі, про котрі стільки було в часі справи говорено, а котрих ніхто тут між речовими доказами не бачить. Мироша ідентифікували переважно по чорних окулярах, а в часі нападу були дві особи в чорних окулярах.

Свідки: директор торговельної школи Денис Коренець, учителі тієї ж школи Амвросій Березовський і Баран ствердять, що підсудний Володимир Мирош був завжди пильним, чесним і характерним хлопцем і прикладним та обов'язковим учнем.

літичних чинників у Варшаві. Самі ж свідчення Начальної Команди були б можливі або в той спосіб, що її члени могли б їх скласти — на прохання дипломатичним шляхом — перед заграничним судом, або польський суд чи й уряд могли видати передбачений тоді ще обов'язною австрійською карною процедурою т. зв. залізний лист безпеки, або, у відповідь на прохання суду могла вийти декларація команди Української Військової Організації практикованими досі способами.

Адвокат д-р Волошин, оборонець підсудного Євгена Скицького, просив покликати низку свідків на ствердження різних важливих обставин:

1. Івана і Юлію Скицьких, батьків обвинуваченого, та разом допустити доказ з сорочки обвинуваченого — на обставину, що Євген Скицький був у дні нападу одягнений у сокільській сорочці з червоною облямівкою. В тій же сорочці він ліг спати і в ній його тієї самої ночі поліція арештувала. Далі ствердять ці свідки, що в їхнім домі володіла патріотична атмосфера, що Івана Скицького звільнено без причини з залізничної служби, що через те якийсь час їхній родині не чужі були голод і нужда. В такій атмосфері виростав підсудний Євген Скицький і це дуже правдоподібно вплинуло на нього, що він приступив до Української Військової Організації.

Додатково мати Євгена Скицького скаже, що вже після ревізії знайшла вона в пивниці дві брошурки п. н. Бойові гази — а це література Української Військової Організації і є вона посереднім доказом приналежності до неї Євгена Скицького.

2. Свідок Роман Мец, шоферський помічник, посвідчить, що бачив Євгена Скицького, як він дня 3 липня всідав до авта Штокала при вул. Фредра і мав на собі ту саму сокільську сорочку.

3. Ще раз покликати підкомісаря Тадеуша Смольницького та двох інших поліційних агентів, що їхні назвища заподасть Смольницькі, на обставину, що вони зараз уночі, коли арештували Євгена Скицького, одноголосно крикнули: «О, маємо того в тій самій сорочці!»⁵²⁾

⁵²⁾ Висвітлення справи, що Скицький увесь час був у сокільській сорочці мало для його оборони велике значення. Прокурор намагався — і деякі свідки це намагання підперли — доказати, що Скицький привів авто на місце і пішов до середини поштового уряду та разом з іншими учасниками

4. Свідка надкомісаря Мітленера і тих же двох поліційних агентів на доказ, що при ревізії у Скицького вони з великою ревністю шукали за ясним одягом і гумовими черевиками, що в них, по словам Тустановскої, був зодягнений той індивід, що грозив їй револьвером.

5. Запорядити льокальну візію⁵³⁾ перед брамою кам'яниці під ч. 6 вул. Снядецьких і допитати в її часі свідка шофера Романа Шиманського на надзвичайно важливу обставину, а саме, що Іван Штокало тому не бачив в останніх хвилинах Євгена Скицького, бо сам лежав на авті, обернений в один бік, в той час як підсудний Скицький проходжувався по другій стороні вулиці.

6. Свідків Зенона Мороза, Теодора Федорчака і Ярослава Панкевича покликати на факт, що Євген Скицький кольпортував «Сурму» та протидержавні летючки Української Військової Організації.

7. Майстра Михайла Олексина, в якого Скицький учився і був на практиці чотири роки — якраз 8 липня, шість днів після нападу, мав він «визволюватися», — на обставину, що Скицький був добрим хлопцем, не пив і не курих, поводився дуже дорбе на повне задоволення свого шефа.

Оборонець Євгена Качмарського, д-р Прислопський, поставив внесення, що мали б підтвердити відношення підсудного до Української Військової Організації і кинути світло на його характер:

1. Зареквірувати всі поліційні акти, що відносяться до родини Качмарських у Львові. З них по-

переводив напад. Це мало діятися в часі між три на шосту й шостою. Тим часом ніхто зо свідків, що були в уряді, не згадував про напасника в сокільській сорочці, а вона і своїм кольором — синій з червоною облямівкою — і кроем просто впадала ввічі і хтось мусів би собі її запам'ятати.

⁵³⁾ Переводження судового розгляду на місці вчинку.

кажеться, що ціла родина Качмарських була політично заангажована, що в зв'язку з усіма актами Української Військової Організації та перед важнішими політичними процесами переводжено в них обшуки і завжди когось з родини арештовано.

2. Щодо самого обвинуваченого Євгена Качмарського, відчитати всі акти на обставину, що він був арештований у зв'язку з убивством куратора Яна Собінського, потім провокатора Гука і вкінці після побиття директора Академічної Гімназії, Сабата.

3. Свідків Анну, Марію і Володимира Качмарського на обставину, що Євген Качмарський у гімназії належав до таємного учнівського гуртка «Пласт». Цей гурток не мав нічого спільного з пластовою організацією, таку назву взяв собі для того, щоб не викликати підозріння. Про антидержавні цілі того гуртка посвідчить надкомісар Мітленер.

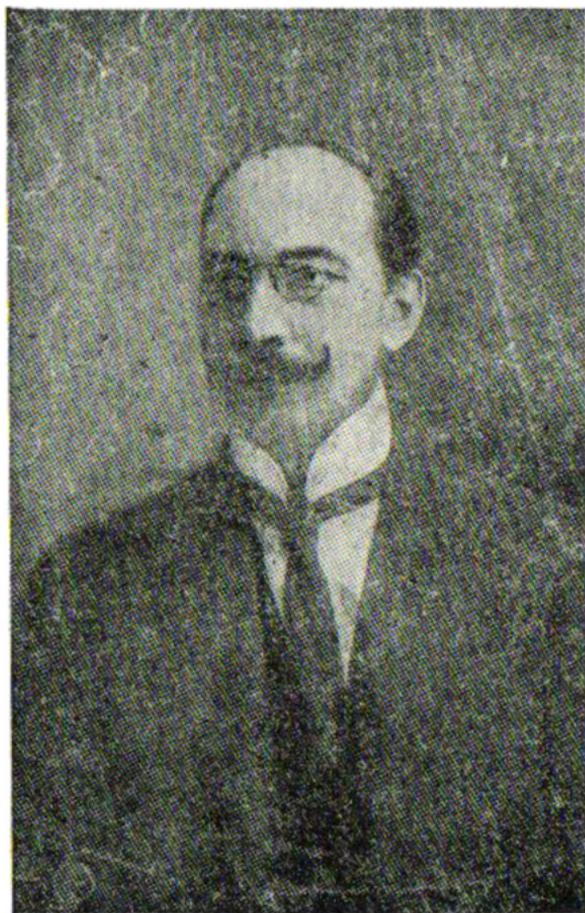
4. Батьки підсудного, Йосип і Анна Качмарські, посвідчать, що їх син Євген був порядним і добрим хлопцем, а до школи тільки тому перестав ходити, що не вистачало їм грошей на шкільні оплати і підручники до науки.

Подібного змісту внесення ставив д-р Андрій Стронціцький за свого клієнта Івана Плахтину:

1. Єржи Тишковсі і Матек Тишковсі, обидва поляки, посвідчать, що Іван Плахтина ані не пив ані не курив, а в вільних хвиликах читав книжки переважно політичного змісту.

2. Майстер Михайло Олексин може ствердити, що Іван Плахтина, працюючи в нього як електрик, поведився зразково.

3. Євген Ковалик і Микола Мачурак, шлюсарські помічники в Михайла Олексина послужать доказом, що Іван Плахтина частенько заходив з ними в дискусії на політичні теми і вони в своєму середовищі вважали його знавцем від політичних справ.

Д-р Маріян Глушкевич.

4. Іван Чмир та Юрій Головатий своїми свідченнями докажуть, що Іван Плахтина кольпортував «Сурму» і при всяких зустрічах з ними зводив розмову на політичні теми.

Д-р Маріян Глушкевич, оборонець підсудного Івана Штокала, просив покликати тільки двох свідків, а саме:

1. Івана Штокала, батька підсудного, на доказ, що він був присутній при тому, коли Володимир Ординець замовляв авто, в його присутності заплатив одного доляра завдатку і вписався до службової книжки в авті. Він теж потвердить, що підсудний Іван Штокало був пильним, працьовитим і солідним робітником та добрим сином.

2. Перших-ліпших двох шоферів — їх вибір залишає прокуророві — або ось цих двох: Генриха Брікнера і Яна Мазура, на доказ, що «їзда на роботу» в шоферському діалекті значить їзда з жінками на забаву.

Останній забрав слово д-р Володимир Старосольський. Його внесення теж мали на меті доказати політичне тло процесу і приналежність Володимира Ординця до Української Військової Організації. Просив він покликати на свідків:

1. Н. Маліновського, урядовця транспортної фірми «Канард Лайн», і Войцеха Маліновського, соймового посла, на обставину, що Польська Партія Соціалістична вела колись таку саму акцію та вважала, що напади на державні будинки підпадають під завдання бойової акції.

2. Зареквірувати акти справи Володимира Люпуля і товаришів⁵⁴⁾ для ствердження двох обставин:

а) що вже тоді в одному з нападів на пошту брав участь шлюсар Дубаневич, що покінчив тільки чоти-

⁵⁴⁾ Т. зв. справа поштівців. Було їх 12, перед судом у Львові ставали в червні 1926 року.

ри кляси народньої школи. З того вийде, що не тільки інтелігентська молодь є членами Української Військової Організації,

б) ці акти викажуть, що в тодішніх боївках брав участь ще один робітник, Антін Медвідь з Долини. Крім того з тих актів можна буде ствердити, що напади на пошту перед кількома роками в нічому не різнилися від теперішнього.

3. Володимира Дзіся з «процесу сімнадцятьох»⁵⁵⁾ — він на днях має вийти на волю — та Йосипа Дерлицю з того самого процесу на обставину, що обвинувачений Володимир Ординець був і є членом Української Військової Організації.

4. Теодора Любовицького, гімназійного абсолювента, Теодора Ординця, брата обвинуваченого, Н. Мельника, що відбуває тепер військову службу в 19 п. п. на цитаделі у Львові, панну Євгенію Харкевич, Теодора Мироша у Львові, Гриця Кальбу зо Збаражчини, Юрка Онишкевича в Угнові і Григора Підгорецького в Рудниках — всіх на обставину, що Володимир Ординець кольпортував між ними «Сурму» і намовляв їх вступити до Української Військової Організації. Деякі з тих свідків можуть те саме ствердити про обвинуваченого Володимира Мироша.

5. Згаданих уже Єржи-го і Матека Тишковскіх на обставину, що в обвинуваченого Володимира Ординця був уже раз поліційний обшук, що Ординець був дуже солідним і пильним хлопцем, не пив, не курих і не ходив по кінах. А вже просто зразково вів він себе від часу смерти його батька в залізничній катастрофі.

Усім тим внесенням прокурор спротивився. Погодився тільки, щоб з актів справи Люпуля й товари-

⁵⁵⁾ Справа Василя Атаманчука й Івана Вербицького за вбивство шкільного куратора Яна Собінського.

шів ствердити, що учасників нападу засуджено саме за грабунок.

В репліці оборонців д-ра Лев Ганкевич з підкресленням ще раз склав заяву в імені оборони:

«Між обороною і трибуналом є досі фатальне непорозуміння. Ми ні разу не домагалися звільнити обвинувачених. Тут справа тільки в розумінні правної кваліфікації нападу. Ми не думаємо екскульпувати тих п'ятьох хлопців. Ми тільки хочемо, щоб усі вони відповідали з § 58 кримінального закону, як за подібні вчинки відповідали в цій самій судовій залі всі обвинувачені в попередніх політичних процесах».

По короткій нараді трибунал відкинув усі внесення оборони. Тільки щодо внесення д-ра Волошина, як оборонця Євгена Скицького, на ствердження, чому Іван Штокало не міг бачити Скицького в останніх хвилинах перед тим, як до авта всіли учасники нападу, трибунал дозволив оборонцеві розпитати про те обидвох підсудних. На запит д-ра Волошина, Іван Штокало зазначив, що він сидів у авті обернений лицем до вулиці Лева Сапіги. Скицький увесь час проходжувався хідником по другій стороні вулиці, доходив тільки до авта, ніколи його не минав. Штокало не бачив його, хіба тоді, як Скицький підступав до авта і наказував пустити в рух стихшений мотор.

Коли приглянемося ближче внесенням оборонців, побачимо, що мало було надії, щоб трибунал прихилився до них. Поминаємо факт, що справа йшла перед наглим судом, де час грає першорядну роль і ощадність часу в великій мірі перерішувала те, чи допустять нові докази, чи їх відкинуть. Навіть перед нормальним судом присяжних, що звичайно судив політичні справи, правдоподібно більшість тих внесень була б відкинена. Оборона ставила їх з обов'язку, щоб не пропустити найменшої можливості про-

тягнути справу поза допущений для наглих судів реченець, щоб мати чисте сумління перед собою самими, перед обвинуваченими і перед Українською Військовою Організацією. Майже всі пропоновані обороною докази були націлені на те, що справа має політичне тло так з уваги на причини й об'єктивні умовини нападу, як теж з уваги на характер підсудних та їхню приналежність до Української Військової Організації. Досі трибунал консеквентно відкидав усе, що могло б надати цій справі таке насвітлення, і було очевидне, що він не погодиться на внесення оборони. Підсудні, за винятком Івана Штокала, призналися до вчинку. Це признання підтвердили в часі процесу. Оборона нічого не могла в тому змінити, її намагання ішли б виключно по лінії змінити правну кваліфікацію вчинку підсудних, щоб відтягнути справу з-під юрисдикції наглих судів і передати її до суду присяжних. Боротьбу цю оборона вела вперто, зручно і завзято, використовуючи всі засоби судової процедури. Не її вина, що своєї цілі не могла досягнути.

XV. Розділ.

СУМНИЙ КІНЕЦЬ

Говорить прокурор. — Слово за оборонцями. — Знаменита промова д-ра Володимира Старосольського. — Трибунал відчитує присуд: дві карі смерти. — Скицький і Штокало до звичайного суду. — Помилування президентом. —

Закрито доказове поступовання, почалися заключні промови прокурора й оборонців.

Прокурор не вдавався у краснорічність. Він був певний засуду обвинувачених і поспішно йому було з часом. Промова його позбавлена була моментів напруження й сенсації, говорив він не до присяжних, тільки до професійних суддів, знуджених ходом процесу, що хотіли з ним якнайскоріше покінчити. В основних зарисах такий був хід його думок:⁵⁶⁾

«Обвинувачую всіх підсудних за злочин грабунку з §§ 190, 192 і 194 к. з. Заки вкажу на грабункову істоту напад на пошту, представлю спершу вину поодиноких обвинувачених. Перші чотири: Ординець, Мирош, Качмарський і Плахтина призналися до безпосередньої участі, Скицький

⁵⁶⁾ Промови прокурора й оборонців передані за часописом "Новий Час", ч. 90 (542), п'ятниця 27 липня 1928.

тільки до посередньої, останній, Штокало, заявив, що про напад нічого не знав. Моїм завданням доказати, що й ці два обвинувачені були безпосередніми учасниками нападу. Щодо Скицького, то на його участь у нападі з револьвером у руці показали понад усякий сумнів свідки-уряднички Тустановська і Добростаньська. Щодо Штокала, то він мешкав разом з Скицьким і Ординцем в одному домі. Він уже на три тижні перед нападом їздив з Ординцем та іншими на вул. Снядецьких, щоб пізнати терен. Дивно також виглядає, що Ординець вписав до службової книжки Штокала фальшиве ім'я замовника, а Штокало це мусів бачити. Не витримує критики також оборона Штокала, нібито він думав, що їде на забаву з дівчатами. Проти нього говорить і та обставина, що він після приходу Скицького поїхав без питання просто на Кляйнівську вулицю, а потім на вулицю Снядецьких, і що він тримав мотор у поготив'ї. Обставина, що Штокало дістав на їзду одного доляра, нічого не говорить, бо годі прийняти, що він приймав участь у грабунковім нападі на пошту з ідейних мотивів і не думав при тому про гроші. А обставина, що він бачив підсудних, як утікали з револьверами, і чув крики публіки, говорить проречисто про те, що він був у все втаємничений, а тому мусить відповідати разом з ними за злочин грабунку.

Зрозуміла річ, що обвинувачені та їх оборона намагаються представити, що напад виконано з мотивів не-бандитських, тільки ідейних, з наказу організації. Залежить їм на тім, щоб представити себе в світлі кращім, ідейнім. Але для оцінки вчинку байдуже, чи підсудні мали загарбати гроші для організації, чи для себе. Не можна говорити тут про організацію, бо якщо організація робить такі напади, то робить це своїми людьми, а

не такими, що до організації не належать, як ось Качмарський і Штокало. Робить це вона завжди при допомозі досвідчених людей, а не таких «недоварених молокососів», які на крик двох слабих жінок стратили всю відвагу і заграбивши пару золотих утекли.

Обвинувачені призналися до вчинку, тому обвинувачення за злочин з §§ 190, 192 і 194 к. з. умовлене і тому прошу трибунал, відповідно до правних постанов, видати свій присуд у цій справі».

На жаль не збереглися повні тексти промов обронців у цій справі, не диспонуємо ані знаменитою своїм змістом та правничим обґрунтуванням промовою д-ра Володимира Старосольського, ані важною для історії процесів Української Військової Організації політичною промовою д-ра Лева Ганкевича. Ми змушені передати тут тільки зміст тих промов, так як їх занотував судовий звітодавець одного з українських львівських часописів.

Промова д-ра Володимира Старосольського.

«Оборонець має два особливо сильні і зовсім виразні почуття, а саме: почуття великої відповідальности, що є тим більша, що обвинувачені, яких він боронить — це молоді хлопці, що стоять на порозі життя, тим більша, що стоять вони перед наглим судом, на якому може статися те, що вже більше відстатися не може. А друге, то громадське та юридичне почуття, що так він, як і його товариші по обороні боронять справи юридично слушної.

Річ у тому, що обвинуваченим сталася кривда, що вони знайшлися перед наглим судом. Навіть, як діють доразові суди, то чому на протязі довгих місяців, а навіть років, ця правна норма

не завела нікого перед наглий суд, хоч виконано стільки грабунків, де не тільки лилася кров, але навіть людське життя падало жертвою. Ті факти не викликали наглого суду. Коли право є здійснювання справедливості, то воно повинно бути для всіх однакове. В цім же випадку нема відповіді, що могла б задовольнити правника, відповіді на питання, чому перед наглим судом знайшлися ці обвинувачені в той час, як перед ними не знайшлося багато інших.

На цій землі сама ідея наглого суду взагалі викривлена.

Істота установи наглих судів є не в самих судах, а в їх оповіщенні. Та свідомість, що за якийсь вчинок чекає наглий суд з загрозою кари смерті, повинна існувати скрізь і всюди, повинна визирати з кожного закутка, з кожного рога вулиці з оповіщуючих про те афішів. Тому то є такі точні постанови закона щодо оголошення наглих судів. Але не є ціллю наглих судів мститися, чи строгіше карати.

Оборонець звертає увагу суддів на обставину, що про оголошені в 1918 році нагли суди, не могли нічого знати обвинувачені, що були тоді сьомі-або восьмилітніми хлопцями, яких могли швидше бавити труби та бубни при оголошенні наглих судів, як лякати страшний зміст оголошення. Та що говорити про хлопців, що тут сидять, коли не тільки ляїки, але навіть правники не знали, чи нагли суди діють, чи ні, і прокурор та суд мусіли про те інформуватися в міністерствах справедливості та внутрішніх справ у Варшаві.

Тому в відношенні до обвинувачених не зайшла формальна вимога щодо пристосування наглого суду. Тимбільше наглий суд можна стосувати тільки там, де вина є понад усякий сумнів доказана.

В дальшій своїй промові д-р Старосольський доказує, що всі дані і стверджені факти промовляють за тим, що обвинувачені виконали свій вчинок не на підставі обопільної змови, але на наказ УВО, як члени тої організації. А якщо так, то вони не діяли свobodно, тільки під примусом, яким була присяга, що її вони склали, вступаючи до організації. З моментом свого приступлення до неї, вони перестали розпоряджати собою, з тим моментом вони втратили панування над своїми особами і, хоч-не-хоч, мусіли виконувати те, що їм наказували. А цей факт кваліфікує їхній вчинок з § 58 к.з.

Що ж торкається особи обвинуваченого Ординця — якого д-р Старосольський боронить — то він мусить виступити до бою з легендою, що постала невідомо на якій основі, а саме, що Ординець був комендантом та організатором нападу. Оборонець наводить багато доказів на те, що Ординець не міг бути і фактично не був ніяким провідником і в нападі мав, як кожний інший обвинувачений, призначену для себе — доречі, навіть дуже підрядну — роль.

Оборонець дивується, чому прокурор, виготовляючи обвинувачення, не зацитував відносно Ординця § 5 к. з., який говорить про співучасть у злочині, а не про виконання самого злочину.

Вкінці оборонець у дуже речових виводах доказує, що вчинок обвинувачених треба б кваліфікувати з § 98, що говорить про вимушення, а не § 190, що трактує про грабунок, на який покликався прокурор. І знову оборонець подає цілу низку речових доказів на те, що вчинок обвинуваченого був хочби в гострій формі вимушення, а не грабунком.

Я скінчив — говорив наприкінці д-р Старосольський — і здається мені, що в однім напрямі

можу реклямувати чистоту мого становища. На протязі моєї промови, так як і всі ми в часі цієї розправи, не зійшов я з твердого ґрунту фактів. По своїх силах старався я ті факти з'ясувати твердим вузлом правди. А тепер віддаю долю мого клієнта в ваші руки, панове судді, а ви не відмовите мені, що бороню його в ім'я права і виключно права».

Промова д-ра Івана Волошина.

«Прокурор, ставляючи внесення на наглий суд, мусів мати щодо Євгена Скицького сумнів, а все таки його під наглий суд поставив.

Прокурор прийняв за доказане, що обвинувачений Скицький був у середині будинку. Тим часом і він сам і обвинувачений Штокало заявили понад усякий сумнів, що обвинувачений Скицький був тільки при авті і до середини поштового будинку не заходив. Тому оборонець просить вилучити його клієнта з-під компетенції наглого суду, бо він під цю компетенцію ніяк не підлягає.

Казали тут поліційні свідки, що Скицький був у середині будинку. Ми знаємо добре, як складаються зізнання на поліції! Обвинуваченого Скицького пізнали, як безпосереднього справника в нападі, свідки Тустановска і Добростаньска. Поминаючи обставину, що перший свідок пізнавав спершу не Скицького, а Штокала, то ті познаки, по яких нібито пізнано Скицького, цебто його ріст, вираз лиця і волосся, є такі невиразні, такі нехарактеристичні, що дивно, як по таких познаках свідок Тустановска могла його пізнавати, тим більше, що — як вона казала — бачила його тільки один момент. Тут на залі бачила його більше як чверть години, а все таки довго вагалася і помилялася, заки вкінці показала на нього. А при

тому вона заявила, що той напасник, який приложив їй револьвер до грудей, був у ясному вбранні і в гумовім плащі. А тим часом тут уже доказано, що Скицький був тоді зодягнений так само, як сьогодні, цебто в одяг гранатового кольору. І можна ж сполюгати на зізнаннях такого свідка в такій переважній справі?

При кінці оборонець д-р Волошин наводить усе те, що вказує на приналежність до УВО його клієнта, а що відоме з дотеперішнього ходу процесу, зокрема з відкинутих внесень того оборонця. А приналежність Скицького до УВО і вчинок, виконаний на її наказ, повинні бути суджені перед звичайним, а не наглим судом.

Не репресій очікують обвинувачені, а виміру справедливості. Навіть польові суди в часі війни не видавали присуду насліпо, а розбирали справу сумлінно і по можності докладно. Кінчить словами прокурора: нехай ваш вимір справедливості буде актом згідним з духом права!»

Промова д-ра Андрія Стронціцького.

Як оборонець обвинуваченого Івана Плахтини, просить трибунал визнати себе некомпетентним. Прокурор станув на становищі, що Плахтина винен, бо він сам признався до участі в нападі. Оборонець твердить, що признання його клієнта неправдиве. З слуханих тут свідків ніхто не агноскував Плахтини, як члена нападу, хоч він має найбільш характеристичний вигляд. Зокрема його великий шрам на лиці з правого боку мусів би був його зрадити, бо ж годі його не завважити, а так само цілий характеристичний уклад його тіла й будова його голови. А все таки ніхто тут не показав на нього, як на безпосереднього чи навіть посереднього учасника.

Дівчата в трамваї везуть їсти політичним в'язням.

Обвинувачений Плахтина признався тут, що він вповняв переказ і що мав за завдання стероризувати возьного. Тим часом ми тут чули, вповняв і надавав переказ гарної вроди мужчина, літ коло 28, з чорним вусиком. Ніякого револьвера в Плахтини не знайдено, хоч револьвери інших осіб знайшлися і ми тут їх бачили. А найбільш компетентний щодо Плахтини свідок Червінські сказав виразно, що він був стероризований іншими людьми та зовсім не бачив обвинуваченого Плахтини. Тому Плахтина тут зовсім непричасний. Так само ніхто зо свідків не показав на обвинуваченого Плахтину, як на того, що забрав з каси 19 золотих і 50 грошів. Навпаки, ми чули тут що інше. А тим часом прокурор зробив його клієнтові велику кривду, підсуваючи йому й дальше цей грабунок.

Своє твердження спирає прокурор на власному признанні Плахтини. Тим самим приймає за правду і те, що він діяв по наказу УВО і мав свою окрему функцію, не знаючи, що мають робити інші. Отже він може відповідати тільки за свій власний вчинок, а його вчинок абсолютно не становить істоти грабунку.

Заходить питання: чому ж зізнавав так Плахтина? Бо він присягав, як член УВО, що не видасть нікого й нічого — під загрозою смерти. Під тою загрозою він узяв вину на себе, щоб крити кого іншого.

Коли ж він признався до того, що його завданням було стероризувати возьного і коли б це навіть прийняти за правду, то він був тільки помічником, а не одним з виконавців. Зрештою по зізнаннях Плахтини Червінські був уже стероризований, як обвинувачений Плахтина станув коло нього з револьвером. Червінські його зовсім

не бачив, а тим самим він не міг зазнати від нього ніякого насильства.

Просить трибунал визнати себе некомпетентним судити обвинуваченого Плахтину й передати його звичайному судові.

Промова д-ра Прислопського.

Д-р Прислопський у своїй короткій, зате речевій промові показав, серед яких умовин жив підсудний Євген Качмарський, син бідного шевця. Виразно виявив ту атмосферу, дуже своєрідну, що панувала в високопатріотичному домі Качмарських, на атмосферу нап'ятого націоналізму, в якій виріс його клієнт. Заснував нелегальний гурток, що недвозначно плекав атидержавні кличі. Та його діяльність звернула на себе увагу верхів УВО, які бажали втягнути його в ряди організації. Однак виставили його на пробу і наказали взяти участь в організованому нападі на пошту. Призначили йому скромну ролю: розглянути терен, надати пачку і вийти, даючи в той спосіб знак іншим справникам, що напад може початися. Що його роля була така, а не інакша, зізнали про те однозгідно інші обвинувачені і свідки Любінецька та Червінські. Отже, коли йдеться про кваліфікацію злочину, то можна його підтягнути тільки під параграф 58, а не під інші, може ще також з додатком букви г) того параграфу. Бо діяли вони перед невідхильним примусом 1918-1920 років, в яких українська суспільність пережила велику національну трагедію. Тому прошу — так кінчав свою промову — високий трибунал в ім'я гуманности і в ім'я високих ідеалів людства, а передусім в ім'я права признати себе некомпетентним супроти цих обвинувачених, а зокрема супроти мого клієнта, Євгена Качмарського».

На самім початку своєї промови зазначив д-р Глушкевич, що тільки поспіх, що ціхував ту справу, спричинив, що на лаві обвинувачених засів також Іван Штокало. В своїм глибоко речевім виводі збив усі узагальнення прокурора так щодо чинної участі обвинуваченого в нападі, як і щодо свідомої співпраці. Перевів порівняння між тим злочином і другим, що мав місце перед кількома місяцями в Чехословаччині, де д-р Клепетар убив свою жінку. Однак чеський суд не притягнув за те до відповідальности шофера, який віз справника та його жертву. Показує на численні суперечності в обвинуваченні прокурора, який раз дає віру зізнанням Штокала, а другим разом ні. Зізнання обвинуваченого Євгена Скицького, котрими нібито обтяжено Штокала, не мають значення, бо ж це знана річ, що в обличчі смертельної небезпеки обвинувачені чіпляються дрібниць для свого відтяження і часом навіть обтяжують своїх товаришів. І тому прошу — кінчав свою промову — високий суд, коли той чоловік, на котрому не тяжить жодна тінь вини, знайшовся на лаві підсудних, нехай дістане сатисфакцію. Бо те, що з ним сталося, це велика кривда, а кривда не забувається. І для того прошу видати оправдуючий присуд.

Промова оборонця д-ра Лева Ганкевича.

Коли трибунал дав на початку оборонцям одну годину на порозуміння з обвинуваченими, то всі вони перебували під тиском преси, що від десяти днів трубіла про те, наче б то напад на пошту виконали бандити, осібняки, виховані на кінах і т. д. Але, провіряючи акти справи, оборонці

прийшли до іншого переконання — і тоді зродилася в них віра, що це є питання кількох годин, що суд визнасть себе некомпетентним до судження тої справи.

В дальшій черзі оборонець дуже докладно й речовим наświetленням фактів збиває гіпотезу свідка Йосипа Федунішина, підкомісаря поліції, що не вважає підсудних за членів УВО, бо не знайдено при них «легітимації тої організації» та доказує, що обвинувачені є дійсно членами Української Військової Організації, тому їхній вчинок кваліфікується параграфом 58 к.з. А навіть, якби це були звичайні злочинці, тоді це був би злочин не з параграфу 190, тільки з 98 к.з.

Дальше промовець доказує на зізнаннях свідків, що нема певности, чи Мирош фактично виконав, що закидує йому акт обвинувачення. Свідки Мироша пізнають, але чи причиною того пізнання не є те, що Мирош має окуляри? Кажуть свідки, що він мав там чорні окуляри. Але це неможливе, щоб людина, що звичайно носить доволі сильні скла, міг узяти до нападу, де йому все добре потрібно бачити, якраз чорні окуляри, що затемнюють йому вид. Крім того свідками доказано, що в нападі брало участь двох людей в окулярах.

Оборонець звертає увагу на свідчення, які ствердили, що виконавці нападу не були фахові бандити. Тому він твердить, що напад виконали члени Української Військової Організації, а зродився той напад, як і багато інших вчинків досі, з тої атмосфери, що запанувала на наших землях після розторощення українського визвольного руху і нетерпимої політики супроти українців.

Українська нація зовсім не різниться від інших з уваги на змагання до самостійности. Бо ж це природне явище. Українська Військова Орга-

нізація поставила собі також завдання, як ставила їх собі колись бойова Організація Польської Партії Соціалістичної. Оборонець відчитує про ті завдання уступ з книжки Йосипа Пілсудського.

Оборонець звертається на кінці в імені обвинувачених, а зокрема в імені свого клієнта Володимира Мироша, щоб судді визнали себе некомпетентними. Обвинувачені до вчинку призналися, але вони мають право вимагати, щоб їх не обдирали з чести, не судили їх, як звичайних бандитів, тільки переказали судові, що такі вчинки судить. Якщо грозить їм кара смерти, то хай її присуджують, але нехай карають так, як військових, а не як звичайних бандитів шибеницею».

Промови зайняли весь шостий день процесу. Трибунал заповів проголошення присуду на середу, год. 10:30 перед полуднем.

Заля виповнилася вщерть публікою і серед смертельної тиші голова трибуналу Маліцкі відчитав присуд: обвинувачених Володимира Ординця й Івана Плахтину засуджено до кари смерти через повішення. Обвинуваченого Володимира Мироша — на сім років важкої тюрми з постом і твердим ложем що три місяці в день виконання вчинку. Обвинуваченого Євгена Качмарського — на п'ять років важкої тюрми, загостреної постом і твердим ложем кожні три місяці в день виконання вчинку. Обвинувачених Євгена Скицького й Івана Штокала передано звичайному судові В справі Євгена Скицького трибунал не був однозгідний, а Іванові Штокалові не можна було доказати вчинку в скороченому ході наглого судового поступування.⁵⁷⁾

⁵⁷⁾ Поновний їхній процес, тим разом перед судом присяжних, відбувся осінню того самого року. Обидвох їх засуджено по п'ять років важкої тюрми. Теж тільки за грабунок, відкинувши приналежність до Української Військової

Перший буде повішений Іван Плахтина.⁵⁸⁾

Скінчивши відчитувати присуд, суддя Маліцкі запитався оборонців, чи мають вони щонебудь заявити від себе. Піднявся д-р Володимир Старосольський і на руки трибуналу передав прохання про помилування. На превелике диво, до цього прохання прилучився і прокурор.⁵⁹⁾

Всі підсудні прийняли присуд гідно і спокійно. Вони ж і не могли сподіватися чогось іншого. Обидва засуджені на смерть члени Української Військової Організації, Володимир Ординець та Іван Плахтина, підійшли до себе та подали собі руки.

Публіка поволі розходилася, принаглювана поліцією. Засуджених відвели до тюрми крізь густі шпалери озброєної кіраси поліції.⁶⁰⁾

Організації, щоб не підважувати легальности відбуття і присуду наглого суду з липня 1928 року. Чотири роки пізніше, влітку 1932 року, стрінувся я з Євгеном Скицьким у дрогобицькій тюрмі, де він досиджував свій присуд. Від нього першого довідався я про деякі подробиці зо слідства й наглого суду, з деякими іншими його товаришами довелося мені стрінутися багато-багато пізніше, аж після розвалу Польщі в 1939 році.

⁵⁸⁾ Австрійський закон наказував, щоб виголошуючи присуд смерти для більше обвинувачених, відразу в самому присуді подати порядок, що в ньому має бути виконана екзекуція, зачавши від наймолодшого і скінчивши найстаршим.

⁵⁹⁾ О годині 3:45 пополудні того самого дня наспіла телеграма з канцелярії президента Польщі про помилування Володимира Ординця й Івана Плахтини. Першому з них перемінено кару смерти на 12, другому на 10 років важкої тюрми.

⁶⁰⁾ Читач вибачить мені, що я з такими подробицями розводився над нападом на пошту при вул. Глибокій і пізніше наглим судом за нього. Хочу пригадати, що подаю не тільки свої особисті спогади. Як сучасник та учасник тих по-

дій, старався я зібрати інші свідчення й документи та взагалі матеріали до історії тих років. Поскільки досі ніде в українській мемуаристиці чи в політичній літературі ці справи не були наświetлені, вважаю своїм обов'язком подати тут увесь матеріал, що його мені вдалося зібрати. А це тим більше, що з кожним роком щораз важче й важче буде його відтворити.

Керуючися тими самими мотивами, подаю в черговому розділі все, що про ту справу було написано в органі Української Військової Організації "Сурма".

XVI. Розділ.

ГОЛОС УВО І СВІТЛО НАДНІ

Комунікат Команди УВО у Львові. — Суд скінчився, зацікавлення справою триває. — Переданий з «Бригідок» голос в'язня до «Сурми». — З практик польської поліції. — Поляризація настроїв: революційне й легалістичне крила української галицької суспільності. — Втома війною і революція. — Безвиглядність легальщини. — УВО проти пораженства і квієтизму. — Натиск на Начальну Команду. — УВО реагує статтею в «Сурмі». — Несподівані наслідки акції на вул. Глибокій — молодь горнеться до УВО. — Нове вино в старих міхах. —

Одночасно з проголошенням судового присуду в польській пресі, Крайова Команда Української Військової Організації видала такий комунікат:

«Польський наглий суд у Львові видав дня 25 липня ц. р. на членів УВО слідуючий засуд: на кару смерти Володимира Ординця й Івана Плахтину і на кару важкої тюрми Володимира Мироша й Євгена Качмарського.

Згадані бойовики виконали закидуваний їм вчинок — напад на пошту — на наказ УВО. Робили вони це саме, що робив за часів царату Йосиф Пилсудський і його організація. Цей вчинок мав на меті не тільки здобути матеріальні засоби, конечні для революційної підготовки, але також

мав на цілі підірвати, бодай у малій частині, підвалини окупантської держави.

Польська львівська поліція нарочно намагалася зробити з наскрізь політичного чину звичайний бандитський напад. Поліція сфабрикувала слідство в той спосіб, щоб за всяку ціну, з кривоприсягою комісарів поліції включно, довести до наглого суду та через відмовлення вчинкові ідейних мотивів підорвати моральний авторитет організації. Заповідаємо, що на будуче Українська Військова Організація відповідатиме на трактування її членів, як звичайних злочинців, і на пристосування до них кари смерти через повішення, індивідуальним терором, зверненням проти представників польської державної влади. Стверджуємо рівнож, що поліція катувала членів УВО. Заповідаємо, що на будуче за знущання над в'язнями так у слідстві, як і після засуду, покараємо безпосередніх справників чи начальників даної установи.

На цьому місці Команда УВО висказує признання засудженим членам за їх карність, рівновагу духа і за дотримання вірності зложеній присязі.

Команда УВО наказує відчитати цей комунікат у всіх відділах УВО і вказати на гідну поставу засуджених перед судом, як зразок до наслідування.

Команда Української Військової Організації.
Постій, дня 25 липня 1928 року.

Невідомо, чим руководилася Крайова Команда, випускаючи свою деклярацію аж після проголошення присуду. Щоправда, навіть скоріше видання комунікату в нічому не змінило б долі підсудних і перебігу процесу, хотіла ж польська влада наглого суду за всяку ціну, для його відбуття порушила власні закони і ледве чи таке або інше становище Крайової Ко-

манди УВО могло б мати вплив на польський суд і прокуратуру. Хіба, що оборонці могли б у своїх внесеннях покликатися на авторитетний голос Української Військової Організації.

Скінчився наглий суд, та не минуло разом з ним зацікавлення справою нападу на поштовий уряд при Глибокій вулиці. Для польської преси, що або шукала сенсації, або нагоди, щоб дати жир шовіністичним настроям своїх читачів, два-три дні після процесу ця справа забулася, якби ніколи не існувала. В українській же ж суспільності вона довго ще нуртувала, наверху і десь у глибині, не тільки в пресовій явній інформації, а й у шептаних критичних розмовах. Помило того, що на суді провентильовано її, здається, з усіх сторін, відчувалося, що не зовсім піднято заслону, не все викрито для людського ока. Найперше — що діялося на поліції в часі слідства? Частинну відповідь, незначну відбитку того, що тихцем передавалося з уст до уст, давала поміщена в «Сурмі» стаття, що її написав у тюрмі і передав звідти «на волю» один з членів Української Військової Організації п. н. «Нові жертви ляцьких варварств»:

«... Недавний напад на пошту дав польській поліції причину до масових арештів серед українців. По виарештуванні більш 70 людей з кіл молоді, застосовувала до них поліція найбільш дикі методи. З початку не давано їм їсти, тримаючи їх стало в нервовому напруженні, піддано їх психічній тортурі, загрозі «технічного» слідства львівської політичної поліції. Грожено виарештуванням їхніх матерей та сестер, зведенням їх через побої на калік, що сліпі й на милицях, випущені на волю, згинуть десь під тином з витягнуною по милостиню рукою, коли тільки не підпишуть того, що їм піддасть поліція. До деяких і цього «вступу» не стосували, бо вже першого дня побито Штокала, Ординця, Мироша, Плахтину і Скиць-

кого. Побивали підкомісар Федунішин, шпіцлі Войцеховські, Зяркевіч, підкомісар Чеховські і Смольніцкі. В часах Кайдана знущалися над політичними в'язнями «вивядовци» під наглядом комісарів, знову ж у часах Мітленера допитують і тортурують самі комісарі.

Першого, третього і шостого дня після арештування Штокала, Скицького, Мироша, Качмарського, Плахтини та панни Краєвської, приступила перша трійка — Федунішин, Войцеховські, Зяркевіч — на переміну з другою — Чеховські, Смольніцкі і знову Зяркевіч — до «технічної сторони» поліційного слідства. Били арештованих по головах, під бороду, в ніс, виривали з голови волосся, штовхали гумовими палицями в околицю печінки, шлунка, нирок, стискали ядра статевих органів і душили горло пальцями. Не раз і не два арештовані вилися і мліли з невимовного болю. Такі звірства тривали повні години, з перервами, в часі яких зимною водою й амоняком приводили в'язнів до притомности. По кожному разовім відпочинку, поліційні посіпаки далі били й копали арештованих, зо словами: «я ці неркі поодб'ям, я ці гловен до подлогі розбіен, ти пшекленти кабане, с-и сину, українські гайдамако! Поржнеми цен на кавалкі, поламеми ці жebra, бо ми тутай юж не таким моровим косьці поламалі. Пржипомінаш себе Басарабовен і Вержбіцкего? То само з тобон бендзе! Ти гайдамако, с--и сине, не пржизнаеш сен же то ти рабовал пеньондзе...? Подпісуй! Не хцеш..?⁶¹⁾

⁶¹⁾ По-польськи: я тобі повідбиваю нирки, я тобі голову до підлоги розіб'ю, ти проклятий кабане, с....й сину, український гайдамако! Поріжемо тебе на кусні, поламаємо тобі ребра, бо вже тут не таким бравим поламали кости. Пригадуєш собі Басарабову і Вербицького? Те саме буде з то-

Студентки несуть обіди політичним в'язням. Напереді Ляся Старосольська.

Такі знущання тривали цілих шість днів. Першого били Штокала, потім Ординця, Плахтину, Скицького, Мироша й Качмарського. Скицького бито в камері, всіх прочих у поліційних канцеляріях від вулиці Яховича.

Не треба дальше забувати, що з 70 арештованих лише шість віддано під суд, та що решту зовсім невинних і непричасних людей також мальтретовано. Польська преса назвала арештованих бандитами. Чи ж допускаємо є позбавляти чести і здоров'я молоду невинну дівчину та тих молодих хлопців без найменшої підстави, лише на задоволення диких інстинктів ляцьких посіпак? А чей же це сталося з Оленою Краєвською і Качмарським,⁶²⁾ вони вийшли на волю! Хто направить їм заподіяну польською поліцією кривду?

Українське громадянство віддане на поталу поліції. Щось таке можливе лише в такій поліційній державі, як Польща.

Шануюча себе нація мусить реагувати на варварські акти, поповнені на її кращих синах, і для своєї самооборони приневолена стерти з лица землі справників цих варварств. Останні факти, що нагадують поворот до часів кайданівщини, не дозволяють нам дальше толерувати звірських витівок ляцьких посіпак і примушують вхопитися за засоби самооборони та виміру належної кари катам».⁶³⁾

бою! Ти гайдамако, с.....й сину, не признаєшся, що грабив гроші? Підписуй! Не хочеш?...

⁶²⁾ Старший брат Євгена Качмарського, Роман.

⁶³⁾ Сурма, число за жовтень 1928 року. — Читача просимо вибачити мову тих передруків, вона далеко відбігає від теперішньої літературної. Це така мова, що вживалася тоді в галицьких українських часописах. Тут її майже незмінено,

Не треба забувати, що наглий суд виявив тільки дуже невелику частину поліційної акції, лише те, що відносилось до шістьох членів УВО, котрі засіли на лаві підсудних. А тим часом по цілому краю шаліла поліційна нагінка, арештовано сотні молодих хлопців і дівчат, використовуючи нагоду до обшуків, ану ж знайдеться в хаті щось підозріле? Це далеко переступало межі звичайного слідства довкола одного експропріяційного акту, та ще й такого, що йому поліція заперечувала всякого зв'язку з Українською Військовою Організацією. Авже ж, для всіх кінчалось це звичайно дво-або триденним знайомством з поліційними арештами. Замкнули такого хлопця чи дівчину, не мавши ніяких доказів чи підстав, нагодували блощиць у в'язницях свіжою кров'ю, виляли злість у соковитій лайці і кінець-кінців мусіли випустити, не було ж з чим ставити їх перед суд. Може це декого залякало, може дехто, закоштувавши «саламахи»⁶⁴⁾ і діставши кілька штурханців під ребра чи стусанів у живіт, від самого слова «УВО» тікав, як від чуми. В ім'я справедливости та доброго імени української молоді треба сказати, що таких було мало, зовсім і дуже мало. Величезна більшість уважала це для себе гартом, хлібом насущним у дальшому житті, першим кроком на шляху підпільної боротьби з польськими окупантами. Перечитаймо, що писав один з таких арештованих двох братів:

«О годині шостій рано переведено в нас ревізію. Цим разом одиноко підозрілими видалися фотографічний апарат, кілька знімок — і ми оба. Не подаючи причини, поліційні функціонарі казали нам збиратися, забрали згадані речі й повели нас на поліцію, де замкнуто нас обох в арештантській

щоб залишити кольорит часу і місця, тільки правопис і деякі зовсім незрозумілі слова підмінено сучасними.

⁶⁴⁾ Арештантська їжа.

келії ч. 3. Застали ми там уже чотирьох арештованих товаришів. Непривітна, повна насікомих нора. Пересиділи ми в ній сім днів. Ніхто з нас за цей час не був переслуханий і нікому ніхто не сказав, за що він арештований. Зачав уриватися терпець. Тому, восьмого дня зачали ми грімким окликом: «Ми хочемо переслухання», домагатися наших прав. Це й допомгло. Зараз одного по другому викликувано на переслухання. Я вийшов останній. Повели мене до канцелярії п'ятої бригади. Від мене зажадали тільки зложення алібі на день 3 липня, потім відправили назад до келії. Другого дня пополудні знову закликали мене на переслухання. По дорозі стрінув я до непізнання побитого одного товариша і негайно усвідомив собі, що й мене це чекає. В канцелярії було кількох поліційних агентів і один комісар з виразним пасмом сивого волосся, як я пізніше довідався — комісар Федунішин. На столі лежали чотири револьвери. Згаданий комісар, показуючи на них, сказав, що це мої та що я їх роздав учасникам нападу на пошту, а врешті, що я був провідником у нападі. Тут доперва я довідався, за що мене й моїх товаришів підозрівають. Я заперечив усьому. В той момент, на знак комісара, всі «вивядовци» повиходили, я остався з комісарем сам. Тоді він узяв ув обидві руки по револьверові, кинувся на мене з криком та вдарив мене одним з них у груди. Кров закипіла в мені, я вирвав йому обидва револьвери з рук і кинув на землю. Він намірився вдарити мене в лице, та я йому знову перешкодив сильним ударом по руці. На його крик вбігли «вивядовци» та, довідавшись, в чому річ, закидали комісареві, чому мене не застрілив як пса. Потім вони індагували мене та намовляли, щоб я признався до вчинку. Вкінці спровадили тяжко побитого товариша М., якого ведено попід руки,

бо своїми силами він уже не годен був ходити. На запит, чи мене знає і чи я брав участь у нападі на пошту, він тільки заперечив кивком голови і потім його відпровадили. Після цього я заявив, що при таких умовах і при таким трактуванні поліцією я не буду складати жодних зізнань і зажадав негайного відіслання до суду.

Мене відвели до келії ч. 9 і там при відчинених дверях, в асисті поліцая, лишили самого. Рано, після відфотографування, покликали знов до переслухання. До закидів з попереднього дня додали ще й те, що я в товаристві п. К. мав відобрати гроші і зброю від утікаючих по нападі товаришів. Я, розуміється, тільки заперечував усьому. По списанні протоколу зажадав я додатково зазначення в ньому, що при попередньому переслуханні мене били. Довгий час не хотів я без цієї замітки його підписати. Однак укінці, коли довідався, що це буде могли зробити в слідчого судді, підписав.

На другий день переведено мене до Бригідок. Перед транспортом поліцаї хотіли мене кувати, але на мою заяву, що зроблю на вулиці збіговище, відступили від цього заміру. По припровадженні до Бригідок і по переведенні особистої ревізії, посадили мене на келію між уголовних злочинців. Другого дня переслухав мене слідчий суддя. Я не зміняв зложений на поліції зізнань та домагався запротоколувати, що на поліції вимушували від мене зізнання побоями. Після цього протоколу я ще кілька разів голосився до слідчого судді, домагаючись допущення їди з дому, книжок і часописів. Всі мої домагання не були сповнені, а два дні пізніше мене звільнили».⁶⁵⁾

⁶⁵⁾ "Сурма", жовтень 1928, "З практик ляцької поліції... (писав один з арештованих за останній напад на пошту у Львові)".

Та це тільки одна сторінка медалі. Наслідком бойової акції Української Військової Організації, неначе під впливом електричного струму, переводилася поляризація сил: з одного боку ставали революційно настроєні її частини, переважно молодь, без різниці, чи в селі, чи в місті, з другого спокійніші кола, що поволі освоювалися з окупантською дійсністю. А це тим більше, що оце нещодавно відбулися вибори до варшавських сойму й сенату і відкривалися перспективи політичної акції, що до неї галицька суспільність звикла з давніх ще, австрійських, часів. Можна було провадити опозиційну політику з соймової трибуни: виголошувати опозиційні промови, голосувати проти державного бюджету, ставити інтерпеляції до польських міністрів, відкликатися до міжнародньої прилюдної опінії. При тому поволі втягати в політичну боротьбу народні маси політичними вічами і виборчою акцією. А при тому, в рамках легальних можливостей, підбудовувати реальну силу в культурній та економічній ділянках. Не можна відмовити патріотизму людям, що так думали. Подавляюча більшість з них щиро і глибоко вірили в доцільність і єдиноспасенність такої саме політичної діяльності, керованої центрами двох головних галицько-українських партій: ундівської і радикальної. Їхній шлях теж не був вистелений рожами: свідомого вчителя переносили кудись у далеку Польщу, священника обкладали адміністраційними карами, селянина тероризували, інтелігентові шарпали нерви ревізіями й погрозами.

Безперечно, це була потрібна й корисна робота. Не всі ж могли бути революціонерами, мусів хтось виконувати дрібну, щоденну і широкозакроєну політичну роботу. Та чомусь мало хто здавав собі справу з безвиглядності тієї роботи на дальшу мету. Вона мусіла спинити свій хід скрізь там, де вістря об вістря входила в конфлікт з польськими законами. А вони з кожним днем звужували поле вільної ініціативи

і щораз менше місця лишали для легальної не тільки політичної, але й культурної та економічної праці.

І ще одне. Людей почала огортати втома. Довга, кривава і встелена важкими втратами визвольна боротьба, закінчена падінням української державности, перемога большевизму в Україні, зтяжність польської політичної боротьби на цілі покоління не творили пригожого психологічного підложжя для тих, що проповідували концепцію продовжувати визвольні змагання революційними методами. Декому не ставало віддиху, дехто попросту запрагнув спокою.

А тут Українська Військова Організація виписала на своїх прапорах не тільки гасла боротьби з ворогом, але і з рідним українським квієтизмом, закоханим у вигодах і схильним до пораженьського світогляду та в консеквенції готовим на угоду з ворогом. Не диво, що кожен новий бойовий акт Української Військової Організації не викликавав надто великого ентузіязму в тих колах. До того він ще тягнув за собою репресії польського уряду. Коли ж при цьому цей акт не давав виразних, явних і відчутних негайних користей, коли він, уживаючи простої мови, був невдатний, як напр., останній напад на поштовий уряд при вул. Глибокій ч. 3, то це було, якби хтось колючою щіткою проти шерсти тягнув. Навіщо такі акції? Які вони приносять користі? Двох молодих людей засуджено на смерть, двох на довголітню тюрму, двох других те саме жде за кілька місяців, сотні хлопців і дівчат поневіряються по арештах, труси й арешти вибивають з нормальної колії, втрата енергії і дорогого часу — а все те за 19 золотих і 50 грошів, здобутих у державній касі. В якій пропорції стоять ті жертви до національного українського інтересу? Чи не краще розв'язати Українську Військову Організацію, що її час уже минув і що не має перспектив перед собою в сучасній дійсності, а всю ту кипучу енергію молоді скерувати в русло легальної, позитивної праці?

Такі розмови велися в редакціях часописів і Центральних Комітетах партій, звідти розливалися в дискусіях по касинових товариствах, куди прийнятим у Галичині звичаєм, сходилися громадяни вечорами почитати часописи або заграти в шахи, чи то розважитись грою в карти, доходили поволі і до далеких закутин краю. Все це покищо в тоні батьківської турботи, доброзичливої критики, щоб відкрити очі збаламученим чи засліпленим фанатикам на правильний шлях. покищо ніхто ще не важився зламати національну солідарність супроти ворога одвертим плямуванням діяльності Української Військової Організації в пресі чи на публічних вічах.

Зате шукалися нитки порозуміння з Начальною і Крайовою Командами Української Військової Організації, щоб вплинути на зміну з-гори. Провідників легального й підпільного секторів українського політичного життя лучили давніші дружні вузли студентських часів і потім військової служби в українських арміях. Намови й переконування поволі перемінялися в сильний і безперервний тиск. Такі дискусії й обмін думками в вузькому колі не могли тягнутися в безконечність. Кінець-кінців справа мусіла бути поставлена ясно, кожен мусів знати, на чому стоїть і чого йому від себе в майбутньому сподіватися. І ще й тому було це конечне, щоб не деморалізувати власного членства. Бо ж ці розмови не могли окутуватися вічною тайною. Вістки про них просувалися вниз, а ще й були такі, що залюбки прикладали до того руку, і низові члени Української Військової Організації, що на своїх плечах несли властивий тягар революційної роботи та власною шкурою кожної години свого життя були наражені на небезпеку, не знали, що їм думати, кому йняти віру і як їм далі бути. Українська Військова Організація мусіла зайняти недвозначне становище і розвіяти туман непевности. Зробила це вона статтею п. н. «Члени УВО перед польським наг-

лим судом», помістивши її в «Сурмі». Ця стаття настільки характерна для тодішніх відносин, на ній слідно намагання тиску прилюдної української опінії легальних політичних кіл і до того в ній відчуються передпосилки дальшого розвитку політичної діяльності УВО — і пізніше ОУН — що вважаємо доцільним навести її тут у цілості, хоч вона й довгенька:

Члени УВО перед польським наглим судом

Про цілі й завдання Української Військової Організації писалося вже не раз і не двічі. Є ясно, що єдино УВО може належно використати, скріпити й направити в правильне русло стихійний рух народніх мас до збудування власної держави та підготувати ці народні маси до цього, щоб у відповідний момент вони скинули з себе ярмо наїздника та станули панамі на своїй власній землі.

Ця підготовка мусить іти в двох напрямках. Перше: організація не може допустити до того, щоб з одного боку українське громадянство, що знайшлося тепер під п'ястком польського наїздника, до цього п'ястука привикало і погоджувалося з існуючим режімом, так знов з другого боку, щоб окупантська польська влада не чулася ані на одну хвилину певною себе на наших землях. В зв'язку з цим УВО п'ятнує, а то й карає шкідливі нашій революційній справі угодові виступи поодиноких наших громадян чи груп і виконує та виконуватиме на будуче акти, що безнастанно непокоїтимуть та хитатимуть в основах силу наїздника.

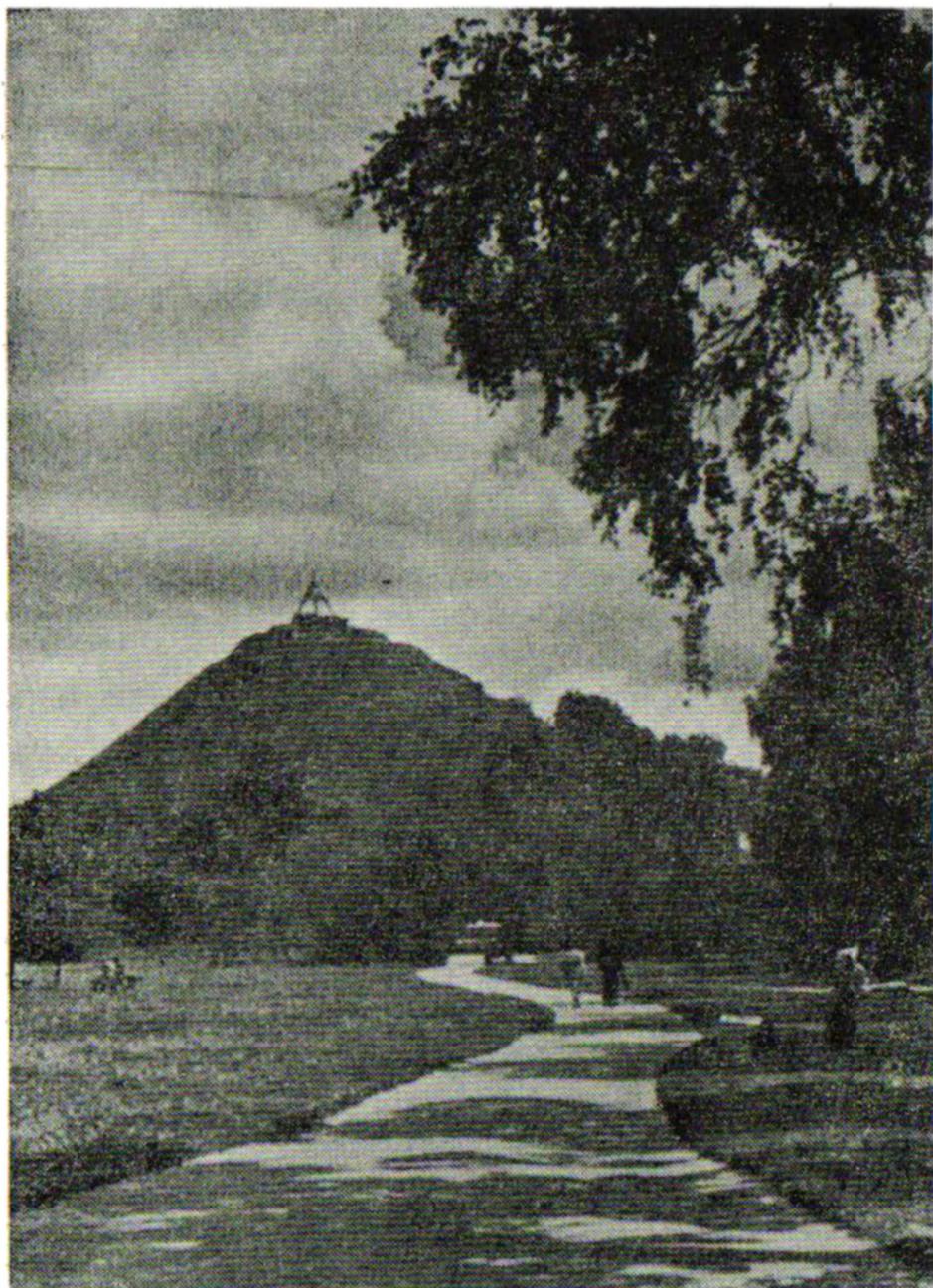
Другий напрям, це позитивна праця, яка заключається в вихованні нових кадрів українського громадянства, що з повною свідомістю та з послідовністю, з непохитною енергією та організовано змагала б до осягнення нашої мети — збудування української держави.

Виконання праці в цих двох напрямках вимагає від УВО великого і складного апарату, бо працювати приходиться в найстрогішій конспірації, в підпіллі. Наладнання апарату і взагалі ведення цілої роботи залежне — в першій мірі, якщо не цілковито — від **фінансового забезпечення**. Таким робом УВО стає, хоч-не-хоч, перед тим самим питанням, перед яким стоять і всі наші легальні установи, а саме: звідки взяти грошей на роботу?

Зовсім зрозуміла річ, що джерело грошей, потрібних для УВО, не може ніяк зв'язувати організації в її революційній роботі. Тому в питанні, звідки здобути гроші на працю УВО, відпадає відразу можливість добуття тих грошей від окупантів однієї частини наших земель, щоб за них вести роботу проти других наїздників. Це було б казкове втинання мотузка вгорі, щоб надточувати його внизу.

В такому разі приходять під увагу дальші два джерела: збірки серед свого громадянства й **експропріації** в державних установах окупантів.

Що торкається першого з цих двох джерел, то воно було досі в нас малонадійне. Раз тому, що, хоч складкова спроможність нашого громадянства, не зважаючи на все, є велика, то однак в нас так багато імпрез та установ відкликаються до народньої жертвенности, що наше громадянство, як мало зорганізоване, не відповідає на ці відклики як слід і з гідністю; по-друге, деякі наші громадяни, що користуються впливом у суспільності, зо страху перед утратою жолоба, або через свою рабську психіку чи з трусливості, хоч і визнають у принципі доцільність існування УВО, все ж на ділі ставляться **байдуже** до своїх обов'язків супроти цієї організації, щобильше, в такому напрямі **впливають** і на загал. Тому дотеперішні фонди, зібрані дорогою жертв українсько-

Вид на Високий Замок у Львові, місце частих конспіративних зустрічей УВО.

го громадянства, були зовсім невиважені для праці УВО, коли вона не хоче закинути боротьби з окупантами та праці серед громадянства. Не остається їй нічого іншого, як здобувати гроші шляхом **експропріації в державних установах окупантів**. Це найтяжчий шлях, але УВО вступила на нього з konieczности, як також з другої причини, дуже важної, що виконуючи напади на польські державні установи в експропріаційних цілях, організація виконує разом одне з своїх завдань, про яке сказано вище і яким є: непокоїти польську владу, підкопувати та шкодити їй на кожному кроці і не допускати, щоб вона чулася на нашій землі, як у себе вдома.

Оце все є й підкладом усіх тих виступів УВО, з яких дещо могло українське громадянство довідатися при нагоді невдач чи з процесів, що після того слідували. Оце все й було мотивом, що команда УВО доручила виконати дня 3 липня ц. р. напад на поштову філію ч. 13 при вулиці Глибокій у Львові.

Цей напад, як усім уже відомо, покінчився подвійною невдачею. Раз, організація не здобула грошей, яких усе ж таки було в цей день у касі філії 49 тисяч золотих, по-друге, що через **припадок** польська поліція викрила учасників нападу і польська прокуратура поставила їх, як звичайних злочинців, перед наглий суд за грабунок.

Львівській поліції, що постійно гониться за лаврами для своєї «спренжистости» і хвалиться, що вона вже давно й остаточно зліквідувала УВО, було дуже не на руку, що ось ця організація виринає знов на поверхню життя. Тому вона, арештувавши завдяки випадкові учасників нападу на пошту, задержала слідство в строгій тайні, а представникам польської преси, яких скликала на конференцію (всупереч першим відомостям, які по-

дали були деякі польські часописи про руку УВО в нападі) подала, що напад виконали звичайні бандити, для власної наживи, і тільки в цьому напрямі доручила вона пресі, під загрозою конфіскації, писати. А польській пресі тільки це й подай! Вона совісно виконала доручення поліції, так перед наглим судом, як і під час нього. **Одержані з поліції комунікати польської преси передрукувало безглуздо і наше «Діло».**

Та не тільки львівська польська преса йшла за вказівками поліції. За домаганням цієї останньої пішов і польський суд, якого прокуратура поставила внесок на скликання наглого суду. Цього вимагала польська рація стану.

Ходило про те саме, що й у процесі за вбивство Собіньського, де, для **відстрашення** від дальших актів самооборони українського населення і для **пімсти** над членами українського народу, засуджено двох **невинних** людей на кару смерті. Щоб і тут засуд звучав на **кару смерті**, мусів відбутися **наглий суд**, цей знов може відбутися тільки при вчинках **безідейного** характеру. Отже, щоб осягнути покладену ціль, поставлено членів УВО перед наглий суд, як **звичайних бандитів**, не зважаючи на те, що слідство в тій справі вела політична, а не кримінальна поліція, що на поліційних знімках арештованих було написано «політичний» та що дехто з арештованих, уже на поліції, признався що є членом УВО.

І хоч як справа не клеїлася в часі розправи і хоч оборонці доказували всіма способами, що це політична справа, а ніяк не кримінальна, бо обвинувачені є членами УВО і їх можна судити лише за зраду польської держави, суд вистояв на своїм становищі, відкидаючи всі внески оборони, якими ця домагалася, щоб суд признав себе некомпетентним. І по шести днях розправи (наглий

суд!) засудив двох обжалуваних, Ординця і Платину, на кару смерти через повішення, одного — Мироша — на сім років важкої тюрми, а одного — Качмарського — на п'ять років важкої тюрми, а двох передав звичайному судові, бо «не можна було доказати їм вини».

На цьому місці треба особливо підчеркнути поведінку всіх обвинувачених, усіх около двадцятилітніх молодців, і то як у часі самої розправи, так і після проголошення присуду. Так спокійно і так гідно можуть поводитися тільки люди, що не зважаючи на вік є зрілими мужчинами, що здивлені в величній ідеал ставляться до справи в повній свідомості і знають, що роблять. Як імпонували ці молодці всім, своєю серйозністю і гідністю, доказує те, що спокоем і рівновагою, з якими вони прийняли жорстокий засуд на себе, вони витрутили пера з рук справоздавців польських часописів. Ці справоздавці, що перед судом і в часі самої розправи дозволяли собі на хуліганські дотинки відносно обвинувачених, в останніх звітах, після присуду, змінили цілковито тон.

Вшехпольське «Слово Польське» з 27 липня 1928 року писало: «Обжаловані заховувалися перед і після суду надзвичайно спокійно. Легко дрогонули і на секунду похилилися, як під тягарем, обидва засуджені на смерть у хвилині, коли предсідник назвав після тексту засуду рід їх кари. По засуді всі обжаловані пращаються з великою сердечністю, потім залишають судову залю, експортвані через воружених у кріси поліціантів».

«Газета Поранна», що накидалася початково з лайками, писала: «О годині 10:25 поліція впроваджує обжалованих. Обжаловані є спокійні, невидно на них заклопотання, спокійно балакають між собою. Минає назначений трибуналом реченець оголошення засуду. Всі нетерпеливляться, на-

пруження росте з кожною минаючою хвилиною. Дивлячись на видців, що сидять на залі, і порівнюючи їх з обжалованими, мається враження, що це публіка сидить на лаві обжалованих, а обжаловані є публікою. Лиця видців є бліді, кожний з них виявляє зденервування, під час коли обвинувачені сидять спокійно, немов би не здавали собі справи з ваги хвилі. Багато гарту волі показували ці молодці, це їм треба признати!»

Справа все таки не вдалася і потягнула за собою тяжкі жертви. І саме ці жертви дають привід, перш за все польській пресі та взагалі полякам, щоб виступити проти УВО. Єдиним їхнім аргументом є, що якісь законспіровані люди сміють вести революційну роботу, що самі вони заховалися, а висилають на небезпеку молодих людей, пхаючи їх на очевидну смерть. Таке становище поляків і польської преси зрозуміле. Вони хочуть витягнути тих законспірованих людей наверх, щоб їх знищити та через те знищити саму організацію. Тому вони прикидаються такими приятелями нашої молоді і провокують її, щоб вона, повіривши підлесливим словам, видала своїх провідників. Та ця молодь, у поставах останніх обвинувачених перед наглим судом, дала гідну відповідь провокаторам.

Становище поляків і польської преси, впрочім, маловажне. Більше важне становище **деяких** кол українського громадянства, що **вдаряє в цей самий тsn, що поляки та їх преса!** Вони з обуренням говорять про цих саме законспірованих людей, що висилають на очевидну смерть молодих людей, а самі ховаються за їх спинами. Спитаємо цих батьків народу, що ледве дишуть від святого обурення, чому вони не обурювалися тоді, як штаби австрійських та інших армій посилали на очевидну смерть їх двадцятилітніх, а то й мо-

лодших, синів, у той час, як коменданти сиділи собі в безпечних місцях? І чому не протестували ці батьки тоді, як ті діти гинули **невідомо за що?** А чому вони обурюються свято, коли **за нашу власну національну справу** падають жертви багато **рідші?** Чи знають вони, ці батьки, що поляки хваляться, як найбільшими своїми героями, тими нелітніми гімназистами, що згинули «в обороні» Львова? То чому ж вони вважають «нелітними» дітьми тих, що мають **військовий вік** і цілком **свідомо** йдуть на працю для визволення нації і суджені катом поводяться так **по-мужеськи**, по геройськи? Ми бачили вже перед польським судом дітей, що мліли на розправі. Це були справжні діти не **віком** тільки, але й **духом**. Ці ж останні, це були **мужі**, яких у нас знову, на жаль, так мало. Це були мужі, які в обличчі байдужности тих же батьків для справи визволення українського народу і щоб надолужити занедбаний своїми батьками обов'язок моральної та матеріальної помочі організації, що веде справу визволення, віддали цій останній до розпорядимости своє життя і це в готовості вмерти не на полі бою, як герої, а на шибениці, в тюрмі, як бандити! Хочби велич цієї жертви промовила до сумління наших батьків!

Страх перед жертвами відбирає нам спокій і чистоту думки і з приводу цього ми не можемо спокійно оцінювати подій і фактів. Позбудьмося цього страху перед жертвами! Вони скрізь були, є, і будуть і мусять бути! **Чим величніша справа, тим більше жертв вимагає!** А які ж жертви можуть бути за великі супроти нашого національного визволення? Перед цими жертвами УВО ніколи не відступить! Однак розділити їх тягар з поодиноких людей на цілі маси населення можуть, при добрій волі — наші батьки!...⁶⁶⁾

⁶⁶⁾ "Сурма", число за серпень-вересень 1928.

Приклад нападу на пошту при вул. Глибокій свідчить, що навіть невдача і нещасна своїми наслідками подія може дати привід до підйому духа. Здавалося — все складалося на те, щоб забитися в кут, звинув-ши хвоста під себе: не осягнено цілі нападу, бо не здобуто грошей; до двох днів після нападу поліція мала в руках майже всіх його справників; двох з них засуджено на кару смерти, чотирьох на довголітню важку тюрму; поліція та польська преса ликували і представляли членів УВО, як дітлахів та боягузів; легальний український політичний світ тільки тому явно не засуджував діяльності Української Військової Організації, що схильні до угодовства його елементи ще не скріпилися достатньо і не наважувалися підняти голови. Вони це зроблять рік-два пізніше.

І не зважаючи на те, — хоч як би воно й дивно не виглядало, — Українська Військова Організація глибше як колинебудь перед тим запустила коріння в суспільність. Минуло всього три місяці і в листопадових подіях її тінь зловіщо лягла на все українське і польське життя у Львові.

Бо якось ніхто не завважив того, що за останні два роки Українська Військова Організація перейшла велику переміну. Почали її колишні старшини українських армій, дали їй назву й форму, політично-військові цілі, перший поштовх у дії. Вісім літ пізніше тільки одиниці з них лишилися в УВО, що налилася зовсім іншим молодим змістом. В наглому суді за напад на пошту при вул. Глибокій на поверхню життя вийшов маловідомий або й зовсім незнаний досі в українському політичному житті елемент — до голосу зголосилося українське місто своїми представниками з молодого робітничого й ремісничого світу. Нове вино влилося в старі міхи і відразу сповнило їх буйним революційним ферментом. Що значило супроти того, що не мали вони досвіду, що ще не вміли володіти зброєю, що передчасно йшли в тюрму? Чи ж

не потверджували вони того, що їхні батьки співали в пісні: «не тішся, враже, сотня поляже — тисяч на-томість стане до борби!»? Прийдуть інші, що навчатимуться на їхніх помилках. Найголовніше, що живе в народі дух спротиву, відроджується в наймолодших його синах і ось вони простягнули руки по прапор тієї боротьби, станули на зміну попередньому поколінню з визвольної боротьби.

XVII. Розділ.

НА ВИЩИЙ ЩАБЕЛЬ

Вістка про виїзд Пілсудского до Румунії. — Плян атентату на його поїзд у Коршеві під Коломиєю. — Кур'єр до Львова розминувся з Пілсудским. — Приспішений поворот до Львова. — Виклик до поліції. — З усіх боків на оглядинах агентів. — Розмова з Чехським. — Виїзд Рибака на карний звіт до Данцігу. — Його ненависть до Сича і наклепи на нього. — Плян пірвати Сича. — Реорганізація Бойового Реферату. — Стаю підреферентом експропріацій. — Кого і під яким кутом підбирати до експропріаційного відділу. — Пляни і пропозиції з усіх кутків краю. — Конфлікт УВО - УНДО. — Делегація УВО в редакції «Діла». — Розповідь її члена, Андрія Гаецького. — Постановлений напад на пошту в Коломиї. — Моя поїздка туди. — Плян нападу. — Боївка не приїхала, перешкодили листопадові події у Львові. —

Минули два тижні. Жар літньої спеки вигнав з міст усіх, хто тільки міг виїхати, поволі забувався і напад на пошту і наглий суд. Відважився і я вийти наверх і одного дня зійшлися ми в лугах над Прутом — виринула нова справа.

Один з наших гімназійних товаришів, Волощук називався, мусів покинути школу перед кількома роками. Йому поталанило дістатися на службу до заліз-

ниці, хоч як це й тяжко було українцеві. Може зробили виняток тому, що його батько прослужив там усе своє життя, а може просто мав щастя. Працював він якимсь там дуже незначним службовцем на низу урядничої драбини, все ж таки, обертаючися серед своїх товаришів праці поляків, тут і там міг щось зачути. Належав до тих, що не змінили обряду, не відцуралися свого народу, не порвали зв'язків з давнішими своїми товаришами. Він це прибіг одного вечора і приніс вістку, що ближчими днями переїжджатиме через Коломию до Румунії Йосип Пілсудскі, маршал Польщі. Точного дня ще не знати, прийшло тільки таке попередження до начальника станції, повідомлять в останній хвилині, тим часом треба приготувати всякі засоби обережності.

Від коли кинуту петарду на польського президента Станіслава Войцеховського — а якраз минало три роки з того часу — ніхто з визначних польських державних діячів не важився стати ногою на українській землі. Приїжджали всякі шефи департаментів, ну, нехай і міністри. Але Пілсудскі? А щоб тебе черви сточили! Та не бойовиками, але застрашеними кроликами були б ми, якби на те дозволили! Щось мусимо зробити, конче мусимо, але як?

З пляном виступив Микола Максимюк. А був він дуже простий. Спирався на заложенні, що коли поїзд наближається до станції — всі голови звертаються в його бік і ніхто не дивиться назад себе, навіть залізничники, а ще й коли знають, що цим поїздом їде Пілсудскі! Отож коли цей спеціальний поїзд під'їжджатиме до одної з невеличких станцій під Коломиєю, де він не спиниться, хіба може трохи сповільнить свій біг, між людьми на станції мусять бути принаймні два наші бойовики. Їх зодягнемо в службові однострої залізничників з рогатими шапками, хоч вистачили б і самі шапки, багато ж людей працює на залізниці в своїх власних одягах, тільки голови накривають за-

лізничними шапками. В хвилині, коли поїзд у розгоні доїжджатиме до станції і всі інстинктивно головами обернуться до нього, обидва наші хлопці пересунуть зворотницю, поїзд уженеться на сліпі рейки і вивернеться з насипу. Вибрано до того станцію Коршів, другу на шляху Коломия — Станиславів. Зворотниця була там у зручному місці по зверненому до Коломиї боці станції і як на те, насип там трохи підносився, рейки згиналися легким закрутом. Спеціальний поїзд має в собі не більше два-три вагони, крім льокомотиви, і коли піде він вивертом — буде йому амінь! Вже сама ця подія вистане, навіть якби Пілсудскі чудом лишився живий. Якби треба, можна б поставити боївку в залізничних одностроях.

Два поїхали до Коршева перевірити, чи справді зручно там спричинити катастрофу. Місце показалося дуже добре, ледве чи знайшлося б краще. Правда й те, що коли над'їжджає поспішний поїзд від Станиславова, всі витягають до нього шиї, як гусаки, і не бачуть, що діється по другому боці станції.

Самі ми на те не зважилися. За велика відповідальність, занадто важлива парсуна Пілсудскі, трудно самому братися за те і передбачити політичні наслідки після атентату. Та й не знати, чи готова до того організація в тій не дуже для неї сприятливій атмосфері після нападу на пошту при вул. Глибокій. Вислали ми одного з нас,⁶⁷⁾ щоб представив наш плян у Львові, а коли дістане на те згоду — ми самі власними місцевими силами це виконаємо. Ще тої самої ночі всів він на поїзд. Висівши з трамваю у Львові купив раніше видання якоїсь газети і там на першій сторінці красувався напис: «маршал Пілсудскі в Румунії». Без попередження навіть свого власного залізничного персоналу тайком поляки перекинули Піл-

⁶⁷⁾ Не подаю назвища, живе він в Україні і навіть займає там якесь видніше становище.

судського до Румунії і повідомлення в пресі дали аж тоді, коли він уже був на місці...

Наш товариш вернувся з нічим, приніс тільки доручення нам обидвом з Дзюником, щоб не ждучи кінця вакацій приїжджали до Львова.⁶⁸⁾

Заїхали ми, як звичайно, до Академічного Дому. В Польщі був обов'язок приголошуватися в спеціальному, т. зв. мельдунковому бюро, скільки разів хтось приїжджав на довше, як на 24 години, і як тільки ми приїхали, управитель Академічного Дому зголосив наш приїзд. Не міг я позбутися неспокою — всього місяць, як ганялася за мною поліція по всій Галичині і дідько його знає, чи не мають на мене якогось кия, хоч відбувся вже наглий суд і справа нападу на пошту при вул. Глибокій була ніби вияснена й закінчена.

Справдилися мої прочуття. Кілька днів пізніше дістав я поштою заклик до поліції, подане число кімнати й година, куди й коли зголоситися. Якось моторошно йти... Порадився я з Романом Барановським, що таки треба піти. Поліція і так знає, що я вже у Львові — коли б хотіла мене арештувати — вже могла б це зробити. А втім я й мав до вибору, або цілком поринати в підпілля і тікати за границю, або, лишаючися в краю до легального життя, жити зовсім так, як досі, як громадянин з чистим сумлінням супроти закона. І тоді мусів бути приготований скоріше чи пізніше на зударну зустріч з поліцією, що напевно захоче мене ближче пізнати, бо ж нема сумніву, що Мирош засипав не тільки Дзюника, але й мене. Справи нападу мені тепер не пришиють, випустили ж Дзюника, та й непотрібно це їм. Висновок — треба піти і клеїти дурня, наче б то нічого не знаю, тільки що вернувся з вакацій.

⁶⁸⁾ Вписи на університет починалися 15 вересня, а вивклади аж 1 жовтня.

Пішов я до слідчої поліції на Казимирівську вулицю ч. 30 і не можу сказати, щоб був я зразком відваги, переступаючи від вулиці поріг цього гнізда шершенів. Показав папір, завели мене до порожньої кімнати з кількома кріслами й сказали сісти. Ждав я там чи не з годину. Щораз хтось приходив, запитував, чого собі бажаю, брав у руки мій папірець і при тому приглядався мені. Це поліційні агенти з політичної бригади в той спосіб запізнавалися зо мною. Коли вже так може з десятий з черги дуже ввічливо запитався мене, чого я сюди прийшов, урвався мені терпець. Сиджу тут годину, а в мене часу обмаль, я приїхав до Львова вчитися, а не висиджувати в поліційних ждальнях: або є діло до мене — сюди з ним, або ні — то йду додому. Тоді покликали мене до іншої кімнати, де сидів комісар Чеховскі. Не мед, а просто патока. Оправдувався, що мусів я на нього ждати, він тільки що перед хвилиною скінчив якусь там роботу. Не гаючи часу спитався я, чого від мене хочуть. Чеховскі на питання відповів другим питанням, де я був у часі вакацій:

— В горах, на прогульці. Або що?

— Бо ми шукали вас і не могли знайти, ви не були ніде приголошені.

— Як же ж мені приголошуватися і де, коли я сьогодні тут, завтра там, раз ночую в селі, раз у колибі на полонині? А втім, чого вам від мене було потрібно?

— Ніби ви нічого не знаєте? Нічого не говорив вам ваш товариш Попадюк?

— Казав мені, що його арештували, завезли до Львова, а потім показалося, що це помилка, і його пустили.

— А про вас нічого не говорив?

— Так, говорив, що питалися ви в нього про мене, але так само питалися про десяток інших студентів.

— Бачите, на вас і на Попадюка наговорили не-сотворені речі, наче б то ви брали участь у нападі на пошту при вул. Глибокій.

— Це брехня, несусвітня брехня!

— Заспокійтеся, ми знаємо, що це неправда, інакше не випустили б ми пана Попадюка на волю.

— То навіщо ж ви мене сюди кликали?

— Хотів вас про те повідомити. Та й перестерегти за одним махом, щоб ви трималися здалеку від таких бандитів. Якби ви не ходили до Сокола III, ніколи б їм не прийшло на думку притягати вас до справи. Та й чого вам туди заходити? Ви студент, ваше діло — університет, а не якийсь «Сокіл» чи «Луг».

Та це правда. Пощо мені підставляти здорову голову під евангелію? От ходив туди, бо там дівчата, забави, можна весело провести час.

На такій пустій балачці просиділи ми може з годину, Чеховські сверлував мене очима, якби хотів сказати, що хіба не маємо один-одного за дурня і добре знаємо, що про себе думати. Чеховські пробував розкусити мене, що я за птиця, чи крім дівчат і танців ще інші маю зацікавлення, агенти придивлялися мені, а я їм, і такий був кінець.

В Академічному Домі світила пустка, студенти з'їжджалися з вакацій аж у вересні. Тільки під самим дахом примістилася групка студентів однорічного торговельного курсу, переважно з Перемищини, — самі «свої хлопці». З ними частенько пересиджував Рибак, здається були вони собі знайомі ще з того часу, коли він попався в тюрму. В одній з кімнат підроблялися документи на виїзд за границю — дуже простим способом, відбиваючи печатки з правдивих паспортів на фальшиві. Звідки Рибак брав їх, я не питався, а мав він там піддостатком різних блянків і формулярів, паспортних книжечок і т. п., найбільше т. зв. «доводів особістих». Вибрався він до Данцігу на якусь конференцію, так нам казав. Багато-багато пі-

зніше довідався я про дійсну причину тої подорожі. Їхав він оправдуватися перед Начальною Командою УВО за злу організацію нападу на пошту при вул. Глибокій. Крайова Команда обвинувачувала його найперше за те, що взяв недосвідчених бойовиків, а повинен був їх перемішати поспіль з такими, що вже або брали колись участь у бойовій акції, або були на війні. Правда, вони виконали своє завдання бездоганно. Зате коли всіх їх поцупила поліція, не вміли витримати. За важна була справа і за великого можна було сподіватися брутального поліцейного терору, щоб могли йому ставити чоло хлопці, що перший раз у своєму житті мали до діла з поліційними живолупами. Заправляти їх потрібно, авже ж, але слід починати від дрібніших і менш важних актів. Далі записували в вину Барановському також те, що він до акції взяв аж трьох, що мешкали в одній і тій самій кам'яниці, а всі інші товаришували з ними і коли б поліція впала на слід одного тільки з них, інші шнурочком потягнулися б за ними. Та й ще два з-поміж них своїм зовнішнім виглядом аж ніяк не підходили до такого нападу. Розхрістану чорну чуприну і могутній ніс Ординця з кінця вулиці можна б пізнати, знову ж у Плахтини ішов шрам крізь обличчя і нічим його прикрити. Це просто чудо, що перестрашені свідки того не завважили.

Лихий його знає, як там боронився Роман Барановський на тому карному звіті. Коли ж повернувся за тиждень — пашів ненавистю до Сича, цебто полк. Романа Сушка, тодішнього Крайового Коменданта УВО у Львові. Сипав на нього всякими неподобствами, і чого він там на нього не виговорював! У тому часі я мало що знав про полк. Сушка, хіба те, щодесь випадково доглянув у «Літописі Червоної Калини» або в мемуарах з визвольної війни. Самого ж його і на очі не бачив. Не мав поняття, що він у нас за Крайового Коменданта, не знав навіть, що живе

він у Львові, видавалося мені, що він десь за границею. Ні менше ні більше, Рибак поставив закид, що полк. Роман Сушко співпрацює з поляками. Покищо він не говорив одверто, що Сич на службі поліції, тільки натяки такі в нього бували. А теорія його йшла по лінії, що Сич злигався з «пілсудчиками», цебто з вужчим колом військових співпрацівників Пілсудского, прихильників «походу на Київ», що загравали в одну дудку з колами Андрія Лівницького в Варшаві. Сич, мовляв, здавна розцінювався в тих колах, як прихильник т. зв. уенерівської політики, за відомом і тихою згодою другого відділу польського генерального штабу його підсунули до Української Військової Організації, щоб паралізував він її рухи. Його самого, наче б то, тримала в руках за справу полк. Отмарштейна⁶⁹⁾ і грозили розкрити його ролю в ній на випадок, якби Сич хотів визволитися з-під опіки полонофілів і поляків. Довгий час не було до нього довір'я в полк. Євгена Коновальця, хоч добре були вони знайомі з корпусу Січових Стрільців. Вкінці Сич скористався з того, що арештовано сотн. Юліяна Головінського, не було під рукою нікого з бойових старшин, щоб поставити його на чоло Крайової Команди, навинувся Сич під руку і зайняв місце, належне «Юлькові». З того часу він тільки й те робить, що гамує діяння Української Військової Організації, а вже просто жити не дає Бойовому Референтові. Ніякої акції не хоче за-

⁶⁹⁾ Полковник Юрій Отмарштейн згинув серед таємничих обставин у таборі інтернованих українських воєнків у Щипйорні коло Каліша. Нитки українського слідства вели до деяких розвідочних кіл, незадоволених зв'язками полк. Отмарштейна з полк. Коновальцем. Дехто з тих кіл пробував замішати в ту справу полк. Романа Сушка, зокрема пізніше, коли після пацифікації 1930 р. полк. Сушко вніс до Ліги Народів у Женеві скаргу на биття політичних в'язнів у польській поліції.

**Полк. Роман Сушко - Сич, Крайовий Комендант УВО
в 1927 - 1928 рр.**

твердити, все зволикає й опізнює, не відпускає найконе-
чніших фінансових засобів, не дає зброї, нема мови,
щоб сам він ставав пліч-опліч бойовиків, як це робив
колись «Юлько». Та й ніхто цього від нього не ви-
магає, щоб тільки не перешкаджав і не саботував. Не-
можливо, щоб відповідальний Крайовий Комендант вів
себе таким способом, тут мусить щось критися, не-
інакше, тільки це пророблена в польському й полоно-
фільському таборі тактика контролю Української Вій-
ськової Організації, щоб спиняти її ріст і не дати роз-
винутися в силу. Є деякі підозріння щодо нього і в де-
кого з Начальної Команди, — так говорив Баранов-
ський, — тільки нічого не можна зробити, доки не бу-
де доказів. Як тільки дати якусь сильнішу підставу
недовір'ю і підозрінню, Сича знімуть з команди, вер-
неться «Юлько» і тоді весь світ здивується, як га-
ряче стане в краю. Ого! Юлько то не Сич, що на всі
боки оглядається й усіх найперше обнюхує, заки скаже
своє слово!

Таке торочив нам Рибак день за днем. Нема іншої
ради, на його думку, тільки пірвати Сича, як він буде
виходити з котроїсь української установи, напр., з
будинку «Дністра» або «Наукового Товариства ім. Та-
раса Шевченка», де він доволі часто пересиджує в
бібліотеці, опрацьовує якісь історично-військові те-
ми. Всадити його в авто, відвезти за місто і там виму-
сити від нього признання до співпраці з полонофілами
на шкоду Української Військової Організації. Прими-
щення на арешт знайшов він десь коло Жовкви в якійсь
гаївці чи лісничівці. Пірвати Сича мусять люди аб-
солютно певні й віддані справі Української Військо-
вої Організації, до того він призначає м.і. нас двох.
Казав нам піти до одного ресторану в підвалі кам'яни-
ці на початку Пекарської вулиці. Сам сидів при іншо-
му столику в куті й очима показав нам полк. Романа
Сушка. Перед тим устно описав його вигляд.

Страшенне дивна і прикра ситуація. Як не вірити Рибаківі? Адже він наш безпосередній зверхник, Бойовий Референт у Крайовій Команді УВО. Передані ми до нього організаційним зв'язком, від пів року майже день-у-день стрічаємося з ним. І не з'явився він неждано й безшумно. Сидів на лаві обвинувачених у процесі «поштовців», кожен знав, що був він членом «летючої бригади» під рукою Юліяна Головінського. Не без причини мусів він це говорити, нема ж диму без вогню! Правда, не міг він на нас перелляти своєї ненависти, пустив тільки отруйну стрілу, що ятрила серце. Далекі від ентузіазму погодилися ми з потребою, що коли прийде час — а Рибак так коверзував, ніби все те діялося за відомом сотн. Юліяна Головінського — треба буде і наших рук прикласти до тієї внутрішньої конспірації.

Рибак тим часом наказав узяти під інвігіляцію Марійку Чижівну, сестру сотника Ярослава Чижя, колишнього члена Начальної Колегії УВО, що пізніше поїхав до Америки і з часом зовсім відстав від Української Військової Організації. Жила вона в одній кімнаті з Марійкою Кравцівною, сестрою Богдана Кравцева, при вул. Пулавських ч. 8, коло Стрийського Парку. День і ніч стояла стійка під її кам'яницею — назирцем ходила за нею. Мала вона бути, по словам Рибаківі, щось неначе зв'язкова-кур'єрка і частинно секретарка, що нею Сич користувався у своїх контактах з легальним світом.⁷⁰⁾ Спочатку це мало бути зовсім тайно, а потім інвігіляторам доручено цілком

⁷⁰⁾ В листі до мене з 1965 року Марія Чиж-Мариняк заперечила, що колинебудь була зв'язковою в Сича, заявила теж, що ніколи не була членкою Української Військової Організації та ніколи не мала до неї ніякого відношення, по мимо того, що була арештована за приналежність до УВО і ставала за те перед судом присяжних у Львові в справі т. зв. "листопадівців".

з тим не критися, щоб Чижівна це бачила і звітувала про це Сичеві. Не знаю, як це закінчилося б, якби на авансцену не висунулися нові події в десятиріччя Листопадового Чину. Поліція арештувала Сича, наклала свою руку і на Марійку Чижівну. В міжчасі і я знайшовся за ґратами, а коли вийшов — Роман Барановський був уже поза Крайовою Командою УВО.

Швидко після повороту з-за кордону Роман Барановський повідомив мене, що зреорганізувався Бойовий Реферат у Крайовій Команді УВО. Назбиралося в ньому за багато людей, і щораз нових прибуває, тому поділено Бойовий Реферат на три відділи: перший — загальний, другий — для ударних і спеціальних справ і третій — для експропріяцій. Для кожного повинен бути призначений окремий підреферент. Покищо в Крайовій Команді ще не рішено, як обсадити перші два пости і тому до часу обидва їх він буде зберігати в своїх руках. Третій підреферат, для експропріяційних справ, він передає мені. Вже від сьогодні можу себе вважати його начальником і до кількох днів маю подати, як собі уявляю його працю.

Ніде правди діти, це мене заскочило. Висловив я сумніви Рибаківі, просто як товаришеві, чи добре це буде, може краще було б покликати на те місце когось старшого, з-поміж бойових військових старшин. Як запевнив мене Барановський, це не сталося нагло. Від коли тільки прийшов він до Бойового Реферату весною цього року, ця справа роздумувалася в Крайовій Команді. Навіть не його оригінальна це думка, він тільки нав'язав до того, що обговорювалося колись, ще за часів комендантури Юліяна Головінського. Замкнутися в вузькому колі і стати чисто терористичною організацією, як того хотів дехто, не було б ніякого змислу. А раз станемо на становищі, що не можна замикати дверей до Української Військової Організації, заздалегідь мусимо подумати, що зробити з новими членами, як ними господарити. На цю те-

му були в мене довгі розмови, найперше з ним, а півтора року пізніше з полк. Романом Сушком і ще пізніше з сотн. Юліяном Головінським. На мою думку, як з одного боку мусимо триматися політики як уже не відкритих то принаймні відхилених дверей до Української Військової Організації, так з другого в підборі людей до бойових кадрів слід триматися найстрогішої селекції. Не тільки щодо фізичної справності, але брати до уваги передусім духову вартість. Не вистане бути сильним і навіть відважним. Для бойової роботи потрібно одчайдухів, це правда, але теж і найбільш стабільних психічно людей, що їм не розхитаються нерви і не зламається внутрішня відпорність на невигоди й небезпеки. Всі в тому бути згодні, одна біда — як пізнати таку людину і як її випробувати, Можливе це тільки в акції. Коли ж вона схильна до скорого заламання — пізнання звичайно приходить запізно.

Мій власний досвід у тому дуже був невеликий. Правда, це ж саме можна було сказати про всіх інших, а котрийсь з них мусів стати на те місце. Та й нічого надзвичайного годі було тут видумати і моя пропозиція до Бойового Реферату дуже була нескладна. Виділити з організації тих, хто на думку Бойового Референта мав би підходити до експропріаційного відділу. Передавати мені одинцем, кожного зокрема. Я з кожним переговорю і зорієнтуюся, наскільки це буде можливе, в вартості кожного з них. Їх не повинно бути багато, не уявляю собі, щоб потребували ми більше, як 20-25. Поділити їх на групи по 3 і 5 осіб — тільки для зв'язку. До акції ніколи не вживати цілої п'ятки чи трійки, добирати їх так, щоб себе не знали. Експропріації в засаді, в дотеперішній традиції, ділилися на два роди: ті, що переводилися в більших містах, і такі, що відбувалися на провінції, звідки відворот мав іти лісами й полями. Відповідно до того мусіли б підбиратися люди, що або чуються

в своєму живлі з лябірінті міських вулиць, або звикли до мандрівок по краю.

Кожен з них мусить перейти добрий політичний вишкіл, щоб знав, зо що бореться і чому наражає своє життя. Замилування до пригодництва і чар романтики революційної боротьби це речі, що з ними треба рахуватися, але вони для бойовика не вистачають. Потрібний теж невеликий гурт дівчат — одна п'ятка — цілком відлучених від іншого зв'язку в організації, тільки до диспозиції мого відділу. Їхнє завдання — слідча і кур'єрська служба, різні помічні роботи перед і після експропріаційних актів. Можливо, що справляюся з усім цим до Різдва, а може й ні.

Рибак почав мені передавати членів експропріаційного відділу зо Львова. Не можу спам'ятати, скільки їх було, по своїй професії переважали там робітники й міщанський елемент, студентів було не більше як п'ять-шість. День за днем, чи краще вечір за вечором сходився я з кожним з них, найперше на те, щоб виробити собі загальне поняття про нього, а за другою чи третьою розмовою зорієнтуватися про освіту, інтелігенцію, загальну вдачу тощо. **Ані один з них досі не брав участі в ніякій бойовій акції Української Військової Організації**, членами всі вважалися від около року, дехто вже два роки. Вік — дев'ятнадцять до двадцять чотирьох років. Політичне вироблення ніяке, хоч кожен почувався ідейним патріотом, готовий був зробити й віддати для України все, чого б від нього не зажадали. Тому й знайшлися вони в рядах Української Військової Організації. Були між ними й такі, що їм язик плутався, коли говорили українською мовою, більше звикли говорити по-польськи, живучи змалку серед польського оточення й ходивши до польської школи.

Як на те, під кінець вересня припадали мені скзани мені третього року правничих студій. Сам не знаю, як я собі дав з усім тим раду, та десь так у половині

жовтня увійшов я вже в усі мої справи. З відданих до моєї диспозиції людей сформував я три п'ятки і три трійки. Половина з них, на мою думку, могла бути вжита до акції кожної хвилини, але тільки впереміжку зо старшими бойовиками або принаймні під проводом когось досвідченого. Решта стояла в запасі. Тим часом усі вони мали доповняти свій політичний вишкіл.

Впарі з тим з різних сторін і за посередництвом інших організаційних зв'язків напливали до мене звідомлення і пропозиції, де і які б можна виконати експропріяції. Їх було так багато, що мені не під силу було навіть половини перевірити. Приходили вони не тільки з різних міст і навіть закутків української території, де, як то кажуть, дідько добраніч каже. Діставав я пляни з Кракова, Варшави й Познаня, їх переслала мабуть студенти тамошніх університетів, наші члени, що відбували там військову службу, або й інші українці, що їх туди закинула доля, про те я ніколи не допитувався. Моїм обов'язком було все те переглянути і перестудіювати з такої точки погляду: 1. скільки грошей можна б з такої акції здобути для організації, 2. скільки людей потрібно для виконання експропріяційної акції, 3. як безпечний відворот після акції і які можливості скрити здобуті грошеві засоби й передати їх пізніше до Крайової Команди. Під таким кутом видавалися інструкції для зв'язкових Української Військової Організації в цілому терені. Щонайменше половину всіх пропозицій мусів я відкинути з місця, такі вони були фантастичні і не стояли в ніякій пропорції до наших сил та спроможностей. Вистачило першому-ліпшому з таких інформаторів довідатися, що десь є гроші, а вже він зголошував це «догори» і денервувався потім, що його інформацій не використано. Я й сам знав, що в кожному скарбовому уряді, в кожному державному банку чи в більшому поштовому уряді лежать купи грошей, та що

нам з того? Трудно було втовкмачити людям у голови, що не в тому справа, чи є гроші і скільки їх, але в. тім, як їх звідти забрати.

В той час, як ішли ці внутрішні реорганізаційні заходи в Крайовій Команді Української Військової Організації, несподівано загострилися взаємини УВО з тою частиною української суспільности, що стояла під впливами національно-демократичної партії УНДО. Не пам'ятаю вже з якого приводу щоденник «Діло» помістив статтю за підписом її автора Кассіяна і там у доволі гострий спосіб накинувся на Українську Військову Організацію. Це був перший випадок, коли незадоволення і критика діяльності УВО вилялися на сторінках преси і само собою викликало воно велике обурення серед усіх прихильників Української Військової Організації. А найбільше клекотіло серед студентства в Академічному Домі. З доручення львівської команди УВО вислано до редакції «Діла» двох членів організації, студентів, щоб зажадали вияснення від редакції і поміщення спростування з сатисфакцією для Української Військової Організації. Перед редакцією «Діла» мали вони представити, як члени УВО, що інтервеньюють з власної ініціативи, обурені зневагою організації в «Ділі». Подаю свідчення одного з тих студентів, тепер доктора прав, Андрія Гаецького:

«Дня 15 жовтня 1928 року, з доручення команди УВО, пішов я з товаришем Н.Н.⁷¹⁾ до редакції «Діла», щоб дістати вияснення в справі зневажливої для Української Військової Організації статті. Ми ввійшли до першої кімнати, застали там більше осіб, що працювали при бюрках і столиках. Звідти спрямовано нас до другої, меншої, де урядував начальний редактор «Діла», Василь

⁷¹⁾ Назвище промовчане — живе в Советській Україні і займає там якесь становище.

Андрій Гасцький, управитель студентської харчівні.

Мудрий. Йому представилися ми, як делегати від Української Військової Організації. Найперше хотіли б ми дістати в'яснення, чому саме «Діло» вважало потрібним помістити таку статтю. А далі ми бажали б, щоб у «Ділі» надруковано статтю-спростування для направи заподіяної Українській Військовій Організації кривди.

Редактор Василь Мудрий прийняв нас не то що неввічливо, але майже грубо. Не привітався з нами, не попросив сідати і не хотів дати ніяких в'яснень. Заявив нам, що редакція «Діла» нікого не буде питатися, що має друкувати в газеті. В них є такий «узус»,⁷²⁾ що містять у часописі все, що їм сподобається. На те сказали ми, що в нас теж є різні «узуси», як реагувати на таку негромадську і непатріотичну поставу редакторів старого й заслуженого українського часопису. Після чого редактор Мудрий дістав удар по обличчі, не на те, щоб завдати йому біль, тільки щоб дати чинний знак обурення прихильників УВО. Вибіг він до другої кімнати і кричав, показуючи на нас: «ці панове мене зневажили!» Ми це потвердили і ще раз привселюдно сказали, хто ми і чого сюди прийшли. Втікати не думаємо, коли редакція «Діла» хоче покликати польську поліцію — просимо дуже, заждемо на неї. Всі мовчали, ніхто словом не обізвався, ми постояли хвилинку і пішли скласти звіт з наших відвідин у редакції «Діла».

Ця подія негайно відбилася відгомонам по цілому місті. На другий день «Діло» помістило односторонній її опис. Тоді Українська Військова Організація випустила летючку за нашими підписами, як делегатів обуреного поведінкою «Діла» студентства, з в'ясненням причин і під-

⁷²⁾ Звичай.

кладу тієї події. Ту лютючку розіслано поштою по цілому краю на всі знані адреси, крім того доручено широко її розкольпортувати.

За кілька днів скликано засідання «Товариства Прихильників Освіти», де головою був д-р Володимир Децикевич, сенатор у Варшаві з рамени партії УНДО. Делегатом від студентів в Управі того товариства був Богдан Кравців. До нього поставлено домагання, щоб обидвох нас студентство виключило зо своїх організацій і публічно в пресі осудило наш поступок, обклавши за те нас товариським бойкотом. Всі ті домагання організоване студентство, не дивлячись на такі чи інші свої політичні симпатії, відкинуло. Конфлікт загострився і невідомо, які прибрав би далші свої форми, якби листопадові події в десяту річницю української державности у Львові не спрямували публічної уваги в інший бік».

Місяць або й більше після того, як я перебрав свій відділ, зажадав від мене Рибак преджити Крайовій Команді плян якоїсь експропріаційної акції. Я тільки що впорався з львівською частиною експропріаційного відділу і не мав ще ні одного чоловіка поза Львовом. Ті, що були під моєю рукою, могли б виконати якийсь невеликий акт у котромусь з менших міст, за умовою, що або я сам повів би їх, або дати б їм на провідника когось з давніших і досвідченіших бойовиків. Ніякої з таких малих акцій не мав я ані провіреної ані підготовленої, просто не ставало часу. По моїм розцінкам з тим слід було б заждати до весни. Я не був навіть певний, чи всі з них уміють добре стріляти, а взимі тяжко вести науку стріляння. Можна б спробувати у Львові. Від того я відраджував, невідомо, чи після нападу на вул. Глибокій не були заведені якісь засоби обережности в поштових урядах, вимагало б це довшого часу, щоб перевірити.

Рибакком трясла нетерплячка. Він аж горів, щоб зреабілітуватися після останньої невдачі і тиснув на мене, щоб конче акція була готова на початок листопада, і то не абияка. Це мусить бути щось, що всім заімпонувало б і потрясло б дряхлими дрантигузами, що вміють тільки крякати, стогнати й нарікати. Колись я говорив йому, що є можливості напасти на пошту в Коломиї. Сам напад доволі тяжкий, щоб його виконати, зате відворот безпечний, легко відтранспортувати гроші і скритися учасникам. Як виглядає тепер ця справа? Що ж, в засаді нічого в ній не змінилось, що було можливе перед роком, це саме можна б зробити й сьогодні, хоч не так зручно. Коломия, як на галицькі відносини, місто немале. Вліті відворот ідеальний, прикритий садками й городами. В листопаді, коли опустіють городи, впаде листя з дерев і кущів, нема такого доброго прикриття. Цей брак рівноважить присмерк — кілька хвилин по шостій він уже настілький густий, що легко згубитися в сутінках вечора.

Барановський хотів, щоб я негайно їхав підготувати напад на місці, значить підшукати квартири для бойовиків, криївку на гроші і пізніший спосіб перевезти їх до Львова. Боївку він вибере самий — до того потрібно одної п'ятки і шостого провідника — трохи зо Львова і трохи з дрогобицького басейну, вони зголосяться на кличку в означеному часі дня 31 жовтня.

Дуже мені не хотілося їхати до Коломиї. Це ж більше як певно, що вже другого дня по нападі мене арештують, знають бо, що я родом з Коломиї і проживав там довший час. Замкнуть хочби на те, щоб перевірити алібі й перевести конфронтації з поштовими урядовцями. Коли я викажуся, що в дні нападу був я двісті кілометрів від Коломиї, а в самому місті останній раз бачили мене ще перед трьома місяцями — легше буде вискочити з поліційної пащі. На те Ба-

рановський підкреслив мені з рішучістю, що моя поїздка в Коломию необхідна і ніким іншим мене там не можна заступити. Напад мусить виконатися в десяти річницю проголошення української державности в листопаді 1918 року, хоч і не того самого дня. Українська Військова Організація розплянувала цілу низку різнорідних виступів з тої нагоди, експропріаційний напад мусить бути бездоганно підготований, того вимагає престиж Української Військової Організації, надщерблений після акції при вул. Глибокій у Львові. Сам напад відбудеться 3 або 4 листопада, бо тоді найбільше грошей у поштових урядах, а я вже першого листопада буду у Львові і мушу постаратися про сильне, «муроване» як тоді говорилося, алібі. Авже ж, що арештують мене, арештували б навіть, якби напад виконано в Кракові чи в Люблині, як будуть арештувати всіх запідозрених у приналежності до Української Військової Організації. І що мені вдіють? Потримають тиждень, ну, нехай місяць, та й пустять. Не буде це мати наслідків і на мою науку, бо від січня до червня аж забагато часу, щоб учитися до іспитів, вже для мене останніх. Зрештою, не мною тільки одним поліція муситиме інтересуватися, бо акція буде широка і заангажується в ній ціла Українська Військова Організація, не тільки бойовий, але і пропагандивний відділи, отже увага поліції буде розпошена на багато місць і ще більше людей.

Поїхав я до дядька в Коломиї. Перед ніким не скривався і зараз першого вечора пройшовся на всіх очах по лінії А - Б. А щоб якось оправдати мій приїзд до Коломиї, пішов я до греко-католицького парохіяльного уряду виробити собі метрику і т. зв. свідоцтво моральности. Крім того виробляв я собі якісь посвідки в коломийському магістраті та в управі Товариства «Народний Дім», звідки я один рік діставав кожного місяця невеличку стипендію — всі ті документи ніби були мені потрібні перед закінченням

студій до дальшої моєї правничої кар'єри. До трьох днів у мене було готове все потрібне в зв'язку з нападом. У способі урядування на пошті все лишилося те саме, хіба що може змінилися урядовці в окремих його відділах. Ніяких змін на шляху відвороту. Сам напад, якби добре пішло, відбувся б за дуже простим пляном.

На кілька хвилин перед шостою, як і на вул. Глибокій, шість бойовиків увійдуть до будинку. Один, для охорони і на всякий випадок, залишиться в сінях, що були водночас сходовою кліткою. Другий — у переході з сіней на подвір'я, щоб уважати на вихідну браму, бо ану ж комусь прийшла б до голови думка її закрити і замкнути відворот. Він мав до того не допустити. Чотири входили до залі праворуч входу, де була каса. Слабою стороною цього, як зрештою всякого іншого пляну, було те, що на пошті завжди був великий рух, це був одинокий поштовий уряд на велике місто. Власне, щоб тримати в шаху публіку, зігнавши її в один кут, потрібно б ще одної трійки. Та ми рахували, що в часі коло шостої години пошта опустіє, всередині залишиться кілька запізнених інтересантів, що з ними легко буде впоратися, застрашивши їх дулами револьверів. В моменті закінчення урядування один бойовик стане плечима до дверей у сіни, три ввійдуть за перегородку з віконцями, стероризують персонал і заберуть гроші, що звичайно навіть у касі не лежали, тільки в шухлядах від столів. Відворот — крізь подвір'я на задню вуличку, тиху й спокійну, тільки для пішого руху. Звідти треба перебігти яких двісті кроків у напрямі «Народного Дому». Між «Народним Домом» і сусіднім будинком Міської Каси Ощадности стояв високий паркан, а за ним тягнулися сади й городи, що в них можна було згубитися перед погонею і вийти майже аж на передмістя Коломиї. Тут і там були між ними плоти. Невисокі, можна б переплигнути чи перелізти, а в деяких місцях,

якщо б потрібно — підрізати. Біля паркану між «Народним Домом» і Міською Касою Ощадности ждав би на бойовиків місцевий чоловік, щоб провести їх городами. Вийшли б на вулицю Мнихівку. В тому місці перебрала б від них наплечник з грішми дівчина. Це бачили б і самі учасники нападу і їхній коломийський провідник. На тому кінчалоса б їхнє знання. Вони побігли б далі, а кілька кроків звідти стояв би священник з валізкою в руці, перебрав би гроші від дівчини та заніс їх до приготовленого сховища. В свій час, коли успокоїться перший слідчий запал і гарячка, він завіз би ті гроші до Львова.

Одна тільки була невігода — від брами подвір'я пошти до паркану коло «Народного Дому» треба було добрим підтюпцем перебігти кілька хвилин. Та що значило це для молодих і здорових хлопців?

Все зроблено. Виявилоса, що тільки в одному місці треба було підрізати пліт. Першої ночі ясно світив місяць і ми з Л. К.⁷³⁾ не могли того зробити. Другої ночі на місто насіла осіння мряка і Софрон Федів, сьогодні вже покійний, скоро справився з тією роботою в той час, як я стояв на сторожі. Голосу пилки майже нечутно було, мені ж здавалоса, що вона зірве на ноги всю околицю. Цей же Софрон, що знав городи, мав у вечір нападу ждати на бойовиків коло паркану. Дівчині,⁷⁴⁾ членці УВО, показано місце, де має ждати точно від години шостої почавши. Священник, о. К.,⁷⁵⁾ теж член Української Військової Організації, трохи вагався, коли довідався, що гроші має перебрати від жінки, відомо ж бо, «що всяке зло од

⁷³⁾ Живе на американському континенті. Не міг я з ним сконтактуватися, щоб дістати згоду на поміщення правдивого назвища, а псевдо забув.

⁷⁴⁾ Назвища не подаю, живе в Советській Україні.

⁷⁵⁾ Назвища не подаю, невідомо, що з ним сталоса, може живе ще в Україні.

жіночої утроби походить», а потім погодився. Квартири для бойовиків, де вони мали ночувати перед нападом, і також криївки, де мали переждати перший алярм, якби показалося зараз неможливим виїхати з Коломиї, теж знайдено. Все те робили Л. К. і Софрон Федів, щоб ніхто з місцевих людей не бачив мене при тій підготові.

Даремне ждав я на умовленому місці, куди мала зголоситися на кличку боївка. Ніхто не приїхав ні другим, ні третім поїздом зо Львова. А в міжчасі наспіли вістки, що у Львові відбулися криваві демонстрації, стрілянина під церквою св. Юра, погром українських установ — все тільки глухі вісті, нічого певного, всі ждали на львівські часописи. В п'ятницю вполудне прийшли газети, стало ясно, що через Львів переко-тилася гаряча хвиля заворушень і в тій ситуації не було часу думати про якусь акцію в Коломиї. Від-кликав я всі запорядження і всів на найближчий поїзд до Львова.

XVIII. Розділ.

КРИВАВИЙ ЛИСТОПАД У ЛЬВОВІ

В десяту річницю української державности. — Богослуження в Преображенці і панахида в св. Юрі. Прапори УВО на Юрі. — Десять тисяч народу демонструє на площі св. Юра. — Атака кінної поліції. — Стріли боївок УВО обороняють демонстрантів. — Летючки УВО і колишніх українських вояків. — Національні українські прапори на видних місцях у Львові. — Звітує бойовик УВО. —

Давно вже не піднімалася так високо хвиля патріотичних настроїв у Львові. Львів шумів, бушував і грізно клекотів, не бралася людей робота, в кожного тільки на думці й устах, як то було під св. Юром. Бо все почалося зо святочного Богослуження і панахиди в десяту річницю Листопадового Чину 1918 року.

День Першого Листопада всі українські установи проголосили вільним від праці. На десяту годину вранці заповіджено урочисту Службу Божу в Преображенській церкві і ще далеко перед тим люди вщерть виповнили не тільки церкву, але й сумежні з нею вулиці. Богослужбу відправив о. мітрат Базюк в асисті багатьох духовників. Співав відомий у Львові хор під управою радника Купчинського. Це пройшло спокійно, поважно і в піднесеному дусі. Публіка з жалем розходилася, всі чекали патріотичної проповіді з нагоди тієї річниці. На жаль проповіді не виголошено.

На годину пів до шостої визначено панахиду в церкві св. Юра. Зібралася така маса народу, що не то що на обидвах подвір'ях святоюрської церкви, але й на площі св. Юра перед нею не ставало місця. Підраховувано не менше десяти тисяч людей — не пам'ятали, коли востаннє зібралось стільки українців на патріотичній маніфестації. На першому подвір'ї поставлено символічну могилу з березовим хрестом, прикрашено зеленню і жовтоблакитними лентами. За могилою виднів тетрапод і височів великий світляний хрест.

Тридцятка священників станули до панахиди під проводом мітратів Базюка й Войнаровського. Чудово співав чоловічий хор «Сурма» під батутуою композитора д-ра Неділка. Скінчилася панахида, зворушливу проповідь з нагоди тієї річниці виголосив о. Роман Яценків. Настав час розходитися по домам, та нікому це ані в думці не було.

Ще до кінця панахиди зібраний на площі народ побачив, як над його головами з церкви св. Юра залопотів великий жовто-блакитний прапор з вишитими на ньому чорними буквами УВО. Вивісили його два члени Української Військової Організації, Михайло Колодзінський та О. Т.⁷⁶⁾ Тільки прогомніли останні слова проповіді священника о. Яценкова, коли на бальконі св. Юра з'явився цивільний бесідник і палко почав промовляти до народу. Маса немов окам'яніла, стало тихо, кожне слово чітко відлунювало і доносилося до найдальших рядів зібраних людей. Багато впали навколішки і шепотіли слова молитви. Незнайомий промовляв коротко й гаряче, візвавши приявних засвідчити перед світом, що Львів був, є і завжди буде український. Звідкись узялися впорядчики, що почали уставляти людей походом у напрямі середміс-

⁷⁶⁾ Пізніше відстав від націоналістичного руху і не бажає собі, щоб виявляли його назвище. Живе в Канаді.

Катедрa св. Юра у Львові.

тя. Похід рушив вулицею Міцкевича вниз. Коли дійшов до будинку дирекції залізниць, дорогу заступила йому кінна й піша поліція, зібрана заздалегідь і розставлена по бічних вулицях довкола комплексу забудовань св. Юра. Якийсь комісар, вимахуючи шаблею, кричав до людей, щоб розходилися. Ніхто не зважав на нього, людський потік роздвоївся, двома своїми раменами обминув комісаря з групкою поліцистів і поплив далі, тягнучи його за собою. Далися чути співи «Ще не вмерла Україна» та «Гей, у лузі червона калина». Тоді з бічної вулиці вилетів більший відділ кінної поліції і сильно напер на чоло демонстративного походу, витискаючи його вгору вулиці, назад на площу св. Юра. У сіх сторін піднявся несамопитий крик і вереск. Кричали поліцаї, гуділа юрба, а на дерева Єзуїтського Городу повилазили малі гімназисти й інші хлопчаки, кишені мали випхані камінням, жбурляли його на поліцію і на все горло верещали: «Смерть ляхам! Ганьба поліції!»

Зібрана на площі св. Юра густа юрба тиснула на передніх учасників походу, що не мали куди подітися: з одного боку б'є поліція, з другого не пускає десятитисячна маса народу. Затріскотіли стріли: спершу один, другий, далі кільканадцять і потім цілі салви. Ніхто не знав, хто до кого стріляє, всі думали, що це поліція відкрила вогонь по демонстрантах. Розшаліла з жаху і гніву юрба заколихалася, як море: одні кинулися в розтіч, другі з ненависною люттю ринули голіруч на поліцаїв. Настало нечуване пекло:

«Похід перейняла поліція від сторони вул. Міцкевича, під час коли на вулиці Петра Скарги стояв відділ пішої поліції і видовжував свою лінію аж по початок вулиці Шептицьких, окружаючи в той спосіб святоюрську площу. Коні врізалися в товпу, толочили жінок і дітей, счинився страшний крик, вереск і плач, тим більше, що на

панахиду прийшло багато жінок з немовлятами на руках.

Ніхто не знав, чи втікати, чи боронитися, чи просто очікувати смерти під ногами розшалілої юрби або копитами розюшених коней. Плач і вереск погублених дітей, пронизливі свистки поліції — все те зливалося в пекельну музику в царстві жаху». ⁷⁷⁾

Щораз нові відділи поліції прибували, оточуючи площу св. Юра й замикаючи вулиці, що вели до неї. Серед польських прохожих на подальних вулицях пустилася чутка, що «українці почали повстання з церкви св. Юра».

Всі ті події проходили з блискавковою швидкістю. Думав хто, а чи й не думав про якийсь порядок у листопадовій маніфестації, розвиток подій перекреслив усі його пляни. Початково склався загально-громадський комітет, щоб обдумати порядок і спосіб ювілейних святкувань. Були різні пропозиції, м. ін., щоб незалежно від церковних урочистостей відбути велику святочну академію. На академію потрібний був дозвіл польської адміністраційної влади і представник студентства в комітеті, Андрій Гаецький, запротестував в імені студентів проти такого способу святкування річниці української державности. Сором і ганьба іти до поляків прохати на те дозволу, студенти ніколи на те не погодяться і в такій академії участі не візьмуть. Так і впала ця думка.

Українська Військова Організація не виступала з ніякими пропозиціями від себе і також нічого не хотіла робити у власному імені, на свою руку: її бажання було, щоб маніфестація в десятиріччя 1 листопада 1918 року була виявом всенародньої пошани до тієї події. Не зважаючи на те, в яких формах будуть

⁷⁷⁾ "Пекло на площі св. Юра" — "Новий Час", ч. 136 (586), середа, 7 листопада 1928.

переходити ці святкування, Українська Військова Організація мусіла використати ту нагоду для того, щоб пригадати себе українській суспільності і виявити себе таким способом, як того вимагав її характер революційної організації і як того очікували від неї її прихильники в українському народі.

Перш усього випустила вона лютючку, що одного й того самого дня 1 листопада 1928 року поширювалася скрізь, де тільки відбувалися святочні богослуження, панахиди та інші маніфестації з нагоди тих роковин:

З рук до рук!

З хати до хати!

Українці!

Надійшов день 1 листопада, десята річниця Великого Зриву, свято боротьби та кривавого труду за волю і славу Українського Народу. Десять літ минає від часу, як Західні Землі України, після довговічної неволі, спалахнули полум'ям боротьби за Державу.

І за цих десять літ, на кривавих полях України від Сяну аж по Дін, лютує знов жорстокий ворог, закріплює свою владу, заповнює тюрми силами України.

Доки ж триватиме цей гніт?

Український інтелігенте! На твоїх плечах лежить подвійний національний обов'язок. Хай же Велика Річниця надхне твою працю новим стихійним гоном до національної боротьби!!!

Український робітнику! Пам'ятай, що не буває злиднів у власній, незалежній хаті. Готуй зброю, щоб у слушний час бути приготованим до боротьби за самостійність України.

Український селянине! Пам'ятай, що те, що навчить тебе ворог у кадрах своєї армії, ти повинен, у слушний час, звернути проти нього самого.

Панахиде в катедрі св. Юра під 1 листопада 1928.

На дні душі ховай бажання відплати та будь готов зрадити гнобителя тоді, коли Нарід від тебе цього жадає!

Українська жінко! Хай кров твоїх упавших мужів і синів спалахне в твоєму серці новим полум'ям помсти! Хай це почуття перелетється у груди твоєї дитини, якій ворог старається заглушити національну душу!

Весь український народе! День Першого Листопада є днем великого національного свята — днем побіди і слави. Не забуваймо, що боротьба за новий Листопад ще не покинчена. Від наших героїв берім велику міць, на час нових змагань, нової слави. І по всій Україні хай залунає могутній клич:

Хай живе Перший Листопад!

Хай живе Національна Революція!

Хай живе Самостійна Українська Держава!

Львів, листопад 1928 року.

Разом з тим Українська Військова Організація взяла на себе обов'язок розповсюднювати першолистопадову летючку, видану від імені вояків, що брали участь у Листопадовому Чині 1918 року і в усій пізнішій визвольній боротьбі. Летючка не була підписана, зверталася до «товаришів», а з її змісту виходило, що це говорять товариші зброї до всіх тих, що колись носили на собі однострій українських армій. Летючка довга, не було б доцільне її тут повністю передруковувати, тому поминаємо її початок і середину, що подають історичне тло, перебіг та оцінку збройних визвольних змагань 1918 - 1920 років, і наводимо саме тільки її закінчення:

«Святкуємо сьогодні Першого Листопада не плачем над могилами. Бо ці могили, це наша осяйна слава, слава невмірущого народу, слава на-

роду, що не завмер, придавлений ворожою ногою. Бо це новонароджена Богданова слава, що, після трьох соток літ, знову залопотіла крилами жовтоблакитного прапору над українською землею.

Тож святкуймо Першого Листопада як радісне свято, хоч святкуємо його над Великою Моголою. А вона говорить до нас німими тисячними голосами: «По мені ходить ворог брудними чобітьми. Я лежу поганьблена, в нарузі і досі не пімщена». Чуєш, що говорить тінь твоїх братів, убитих твоїм ворогом? Їх тінь, їх молода кров, пролита в святому бою!

Тому, доки не сповнилася справедливість, доки кривда не буде пімщена, доти не будеш мати спокою і не глянеш ясно в очі твоїм братам і цілому світові. Будеш спускати очі, як людина, обдерта з національної чести! Тож не забудь! Тебе чекає обов'язок пімсти! Яка вона має бути, цього навчив тебе сам ворог! Кожний твій віддих, кожний крок має мати ту ціль! Хай день, який святкуємо, буде днем великої, однодушної присяги на криваву пімсту над катами.

До народньої пімсти треба шляхетних душ. Українець давнього типу, з дореволюційною психікою, не сповнить цього діла. Та давній тип вмирає, а на його місце стають кадри нових, молодих людей, що мають душу, зроджену в листопадових днях, випалену в огні боїв, людей, яких прямою життя стала: Вільна Українська Держава. Вони здобудуть її. Від Першого Листопада 1918 року минає десять літ. **Товариші! За нових десять літ мусимо святкувати Великий День на нашій вільній землі у Самостійній, Соборній Українській Державі!»⁷⁸⁾**

⁷⁸⁾ "Сурма", число за грудень 1928.

А далі, на долю Української Військової Організації припало подбати про те, що промовляло до душі і підносило революційні настрої. В тій цілі розвинула вона свій прапор над панахидою в церкві св. Юра. На самий вид цього прапора юрба попала в патріотичну екстазу і не треба було більшого зусилля, щоб пірвати її до демонстраційного походу. Такі самі прапори замаяли на будинку університету, де колись містився галицький сойм, і на шпилі Високого Замку. Немало намозолилася поліція та пожежна сторожа, заки зняла ці прапори. Публіка, що приглядалася цьому, не могла з дива вийти, яким чином їх там завішено, коли пожежники навіть на своїх драбинах та достосованих до високих будинків протипожежних приладдях не могли дістатися до прапорів.

А надівсе, Українська Військова Організація мусіла подбати про забезпечення панахиди і маніфестаційного походу перед ексцесами поліції та витівками польського вуличного шумовиння, з котрим, як показалося, тісну спілку зав'язало польське студентство. Боївки по дві-три особи були розставлені в різних місцях, при вході на подвір'я св. Юра, на мурі, що оточував город св. Юра від сторони вул. Міцкевича, кудюю мав іти похід, та в інших місцях, де це видавалося потрібне. Боївкам строго наказано, що вони не сміють нікого провокувати, їхне завдання — охорона панахиди й безборонних людей від поліційної напасті. Точно вони того притримувалися й почали стріляти аж тоді, коли поліція кинулася бити людей шаблями і штовхати прикладами крісів. Віддаємо слово учасникові одної з тих боївок:

«Мені дано доручення, разом ще з одним боївиком, тримати стійку коло брами входу на перше подвір'я св. Юра. Якби хтось наважувався — поліція або цивільні поляки — перешкодити панахиді, ми мали стримати їх. Хоч нас було тільки два, але ми знали, що десь поблизу розставлені

Володимир Кобзар.

інші боївки, зрештою нам допомогли б інші українці, учасники панахиди, треба б тільки дати їм провід і приклад. В кишені мали ми по револьверові, наказ був уживати його тільки в конечності. Хто буде тим другим бойовиком, я не знав, і щиро врадувався, коли пізнав у ньому мого товариша з гімназійних часів, Леся Музичку.⁷⁹⁾ Хоч і як ми близько дружили з собою, один про одного не знав, що належить він до Української Військової Організації.

Ми зайняли наше становище під деревом по лівій стороні брами. Здавалося, що все пройде спокійно. Непроглядні маси народу залляли подвір'я і площу перед церквою, тиснява така, що годі пропхатися наперед. Всіх огорнув святочний настрій, кожен стояв поважно, вся велика маса народу мовчки слухала панахиди. Вже почали співати «Вічная пам'ять» — кінець панахиди. Бачили ми, як у тому моменті розгорнувся жовто-синій прапор з літерами УВО на ньому і зараз після того почав хтось з балькону промовляти до народу. В тому моменті з задніх рядів на площі почалися крики: «Поліція! Поліція!» Я підсадив Леся на дерево, щоб йому звідти зручніше було стежити. Лесь крикнув мені: «Кінна поліція розганяє людей, рубає шаблями!» І почав стріляти. Це він випустив перший стріл у святоюрській маніфестації.⁸⁰⁾ Крик і лемент людей заглушили від-

⁷⁹⁾ Хоч був він розконспірований і виступав навіть на одному з процесів у Львові, але подаємо тільки псевдо, бо живе ще в Совдепії.

⁸⁰⁾ Володимир Мартинець у книжці "Українське Підпілля — Від УВО до ОУН" на стор. 313 подає, що до зібраних на панахиді промовляв член УВО Роман Драган, а перший стріл до поліції віддав теж член УВО, Тарас Крушельницький. Перше, можливо, правдиве, не можу собі точно пригадати

гомін стрілу і спочатку ще ніхто не зорієнтувався, що починається стрілянина. Лесь випалив удруге, юрба прорідилася, вже і побачив поліцистів з обидвох боків, від вул. Міцкевича і з противної сторони площі св. Юра. І тоді, як на команду, посипалися на поліцію стріли з мурованої огорожі довкола св. Юра — це обізвалися інші боївки. Потеплішало нам на серці, — значить, ми не самі тут! Видно було, як коні стають дибки, деякі разом з поліцистами падають на землю. Несподіваний вогонь з пальної зброї спинив розгін поліції і дозволив людям утікати вулицями, що на всі боки розходилися з площі св. Юра. Людський напір пірвав і нас за собою, ми втратили з очей поліцію і тоді припинили стріли. Стрілянина не вгавала, від катедри св. Юра долинали співи «Не пора!» і «Ми гайдамаки». Тут і там можна було бачити окремих поліцаїв, що відбивалися від гурту під тиском юрби. Вони втікали, забувши про все. Ми з Лесем не стріляли до них, уважаючи, що наш обов'язок уже скінчився. Бачили ми ранених. Лег-

з пізніших розмов та оповідань у колах членів Української Військової Організації. Але зовсім певно не починав стріляти Тарас Крушельницький. Мабуть він і не був тоді ще членом УВО. Він захопився акцією Української Військової Організації саме в часі листопадових подій і шукав зближення з нею. Пізніше ввійшов у склад Студентської Екзекутиви, мав нагоду стикатися з членами Української Військової Організації і правдоподібно тоді притягнули його до УВО. В часі своєї короткої приналежності до Української Військової Організації він не мав ніякого відношення до Бойового Реферату і не міг через те дістати від УВО зброї, хіба, що приватно звідкись про неї постарався. Виконував тільки всілякі доручення з рамени Пропагандивного Реферату. Гл. про те в III випуску "Срібної Сурми" п. н. "Справа Східних Торгів у П'євові".

ше потурбовані, з розбитими головами і розквашеними носами самі про себе дбали, інших заносили люди до церкви св. Юра і до брам сусідніх будинків. Я сам бачив одного молодого чоловіка з відрубаним вухом та жінку з переломленою рукою, що безвладно звисала вниз.

Вулицею Лева Сапіги пішли ми аж до вулиці Коперника і там розійшлися — він до хати, а я до Академічного Дому.⁸¹⁾

Цікаво, що в цей кривавий четвер під св. Юром не було нікого вбитого. Ранених без сумніву мусіло бути дуже багато, а скільки — ніхто того не знав. Українці мовчали про своїх, щоб не присікалася до них поліція за участь у демонстрації, поляки ж не признавалися, заборонили писати про те в пресі.

Около сьомої ввечері все затихло під св. Юром. Та до кінця вечора прийшлося львов'янам пережити ще багато несподіванок.

⁸¹⁾ З розповіді Володимира Кобзаря.

ХІХ. Розділ.

ПОЛЬСЬКІ БЕШКЕТИ

Польські студенти підбехтують вуличну юрбу. — Союз шумовиння з польською академічною молоддю. — Погромний похід на «Просвіту» та інші українські установи. — Здемолювання друкарні «Діла». — Знищення дорожніх рукописів у переплетні «Просвіти». — Демонстранти викинули дівчину крізь вікно. — Прихід «пружної» поліції... дві години пізніше. Руйнують Ставропігію. — Гайда на «Маслосоюз»! — Українські послы й сенатори інтерв'юють. — Експлозія під пам'ятником «Орленят» на Персенківці? — Провокація з пам'ятником під політехнікою. — «Вядомосці Корпоранцке» стаються погромницьким геройством. — Польські студенти беруть на себе відповідальність за вандалські знищення у Львові. —

В той час, як ішла маніфестація під катедрою св. Юра, зібралася в середмісті велика юрба поляків. Як довго чути було стріли і не було певно, чи поліції вдасться опанувати ситуацію, не слідно було ніяких войовничих настроїв серед польської юрби. Навпаки, випадкові українські прохожі завважили, що відчувався деякий острах, що українська демонстрація може розлитися по місті і потурбувати поляків. Як тільки прийшли чутки, що під Юром успокоїлося, стрілянина вщухла і демонстранти розійшлися та й полі-

ція вернулася до своїх касарень — серед юрби почали шугати підбехтувачі з-поміж польської академічної молоді, накликаючи до бешкетів і погромів. Як звичайно в таких випадках, на вулицях мало було порядних і спокійних, хоч і шовіністично супроти українців настроєних польських громадян, зате з вуличок і закопелків сунув усякий збрід та міське шумовиння. Миттю зав'язався союз між ними і польською академічною молоддю та її провідниками. Вся та галайстра сформувалася в похід, що рушив на українські установи, головним чином розміщені коло Ринку і на сумежних з ним вулицях. Пів години пізніше маніфестанти перейшли попри будинки «Просвіти», «Ставропігії» та «Дністра». Юрба повибивала в тих установах вікна від вулиці, а в «Просвіті» купа демонстрантів позривала вивіски українських установ на низу. Здавалося, що на тому скінчилося, демонстранти пішли подвизатися на інших місцях. Годину пізніше похід знову завернув під «Просвіту» і почав її штурмувати від сторони Бляхарської вулиці. Розбивши браму, юрба з ревом вдерлася до середини. Знищено весь запас паперу в великих балях, повибивали всі вікна разом з рамами та поламали двері. Крізь вікно дісталися до великої ротаційної машини в друкарні «Діла» і доценту її зруйнували. Здемолювали стереотипію та інші друкарські машини.

Опісля юрба, піддаючи собі відваги ревом і прокльонами на українців, підійшла на другий поверх і геть спустошила переплетню товариства «Просвіта». Поперевертано та поломлено всі шафи, тисячі книжок цілком понищено, повикидавши їх на подвір'я і на Бляхарську вулицю. Не лишили ні одних дверей цілих, ні одної віконної рами в своєму шалі вандальського нищення. В мешканні управителя друкарні застали його своячку, панну Михайлину Філясівну. Її побили і викинули крізь вікно на вулицю з першого поверху. Станиця рятуноквого поготівля забрала її, об-

Подвір'я кам'яниці "Просвіти" у Львові після погромницьких бешкетів польських студентів.

литу кров'ю і безпритомну, до шпиталю, де вона кілька годин боролася зо смертю.

Коли вибито вже всі шибки на другому поверсі і юрба почала добиватися до редакції «Діла» — прийшла поліція. Характерне, що юрба бешкетувала майже дві години, заки поліція пригадала собі, що до її обов'язків належить не тільки громити українців, але й охороняти майно й життя громадян без уваги на їхню національну чи релігійну приналежність. І не треба їй було тратити багато часу, щоб зібратися, бо ж стояла вона ввесь час готова під алярмовим станом від полудня того ж дня, сподіваючися заворушень на першого листопада.

В той час, як одна частина юрби руйнувала друкарню «Діла» і переплетню «Просвіти», друга її частина зганяла свою патріотичну фурію на друкарні Ставропігійського Інституту в сусідстві. Знищено мешкання директора друкарні і канцелярію адвоката Крижанівського в тому самому домі. З другої сторони будинку «Просвіта», від Ринку, містилася книгарня Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка. Вибито в ній великі виставові вікна, знищено вивіску, понищено також недалекі крамниці «Маслосоюзу».

«Маслосоюз» зо своєю мережею крамниць по цілому місті був сіллю в оці польських шовіністів. Майже в кожному числі ендецької⁸²⁾ преси йшли нападки на нього. Тим більша була лють поляків, що «Маслосоюз» добре давав собі раду з утвореним йому в противагу «Малопольським Звйонзкем Рольнічим» чи якимсь він там подібно називався, помимо всієї державної опіки над ним, широких кредитів і шаленої реклямипропаганди. Хтось з юрби крикнув: «На Маслосоюз!» І всі побігли до централі тієї установи при вул. Костюшка ч. 1 «А». Почали громити централю, вибива-

⁸²⁾ Польська національно-демократична, україножерна преса.

ючи вікна та роздираючи залізні віконниці. Все внутрішнє устаткування «Маслосоюзу» перемінилося в одне жахливе румовище. Цілком понищено теж розкидані по місті крамниці «Маслосоюза», за винятком найбільше віддалених від центру.

Як до тих подій ставилася польська державна адміністрація та її виконне рам'я — поліція — про те довідуємося з повідомлення української преси:

«О годині пів до сьомої, в той час, коли на площі св. Юра поліція розганяла юрбу, з Секретаріату Української Парляментарної Репрезентації інтерв'ювали телефонічно в Старостві Гродзкім. При апараті відозвався невідомого прізвища дижурний і він заявив, що на площу св. Юра вислано «плутон»⁸⁴⁾ кінної поліції для привернення порядку. Коли ж йому закомуніковано про те, що там справді діється, дижурний обіцяв запорядити, що потрібне. На тій обіцянці скінчилося.

О годині пів до дев'ятої, в час, коли демонстранти демолювали будинок «Просвіти», в Гродзкого Старости Райнлендера з'явилася делегація в особах Голови УНДО, посла д-ра Дмитра Левицького — посла Остапа Луцького та домагалася охорони демольованих українських інституцій. Пан Райнлендер заявив, що зробить усе, щоб привернути лад».⁸⁵⁾

Ми бачили, як виглядало це «привернення спокою». Скінчилося воно шкодою, що йшла на мільйони і знищенням у переплетні «Просвіти» неоціненої вар-

⁸³⁾ Це було на кілька хвилин перед тим, заки Українська Військова Організація виступила в обороні зібраних українців перед напастю поліції.

⁸⁴⁾ Чета.

⁸⁵⁾ "Новий Час", ч. 136 (586) середа, дня 7 листопада 1928, "Інтервенція в Старостві Гродзкім".

тости старовинних рукописів Національного Музею, відданих туди для переплету.

Польська преса — щоправда, дуже непереконливо, так і видно було, що сама в те не вірить, — пробувала оправдувати ексцеси вулиці під проводом польської студентської молоді патріотичним обуренням з приводу знищення вибухом бомби пам'ятника «оборонців Львова» на Персенківці і похляпанням смолою задньої частини пам'ятника «Орленят»⁸⁶⁾ у городі львівської політехніки. Скільки в тому було правди і яка з того була дійсна шкода, ніхто ніколи не довідався. Польські газети писали, наче б то около 2-гої години вночі з 1 на 2 листопада 1928 року якісь незнані справники підложили бомбу під пам'ятник «оборонців Львова» на Персенківці. Експльозія бомби незначно ушкодила пам'ятник. Вибув її почули поліцисти Душенко і Хшан, що робили службу на Персенківці, і зараз побігли на місце, де стояв пам'ятник. Хшан пішов до телефону повідомити про випадок поліційний комісаріят, Душенко лишився на місці. Як розказував Душенко, кілька хвилин пізніше бачив він дві тіні в віддалі 200 метрів від пам'ятника, ішли вони в напрямі Зубрицького ліску. Він перебіг їм дорогу і крикнув: «Стій!». Тоді ці дві невідомі особи стріляли до нього з пістоля яких шість разів. Один стріл зранив його в ногу. Справники зникли в ранішній мряці. Яку годину пізніше хтось стрілив два-три рази до польового Цимбала в віллі полк. Снядовського, коли Цимбала вийшов уночі на подвір'я.

І досі невідомо, чи це правда. Фактом є, що Українська Військова Організація не видавала наказу підкладати бомби під пам'ятник на Персенківці, а вже й мови нема про руку УВО, коли мова про захляпання пам'ятника в політехнічному городі. Обмазування пам'ятників грязюкою і смолою не було в сти-

⁸⁶⁾ Поляки називали оборонців Львова орленятами.

лі Української Військової Організації. Коли один з українських журналістів поїхав на Персенківку оглянути шкоду на пам'ятнику, нічогісінько там не побачив, крім звичайних наслідків дощів та морозів на непершоякісному матеріалі, з котрого збудований був цей пам'ятник. Вся справа виглядала на витвір фантазії, а ще більше на польську провокацію. Ніхто пізніше не чув і про раненого поліциста Душенка, хоч польська преса довго ще згадувала про ранених у часі святоюрської демонстрації поліцистів, авже ж, не подаючи їхнього числа.

Не можна виключити, що хтось самочинно пробував ушкодити пам'ятник на Персенківці. З котрого боку не глянути, ціла та справа виглядала так несерйозно, що після того польська преса ніколи вже про неї не згадувала. Але чи не найважливіше було те, що обидва ці випадки мали статися вночі з першого на другого листопада, отож не могли бути причиною обурення, що виллялося в погромі українських установ, що відбувався ввечері першого листопада, отже перед тим, заки стався вибух на Персенківці і заки обмазано пам'ятник коло політехніки.

Слід теж відкинути думку про спонтанність і відруховість польських бешкетів. Демонстранти несли з собою драбини, позапасалися в сокири й кирки, щоб розбивати брами українських установ. Все те свідчило, що акція велася підготовано і з роздумом. Керувалася вона з одного центру під проводом польських студентів університету, що скликали віче, під'юджували юрбу, що не йшли наосліп, а маршували поділені на три головні колони і кілька невеликих відділів, відряджених нищити віддалені від себе і розміщені по різних вулицях крамниці «Маслосоюзу».

Коли впала погромницька хвиля, дехто з поляків, хоч несміливо, соромився за свою молодь і пробував скинути за те відповідальність на міське шумовиння.

Проти того миттю запротестували самі польські студенти, а довідуємося про те з «Сурми»:

«В часі демолювання польські «герої-студенти» вкрали в Академічному Домі около 500 золотих, у переплетні «Просвіти» — футро і куртку, а в крамницях «Маслосоюзу» розкрадали масло. На другий день «Вядомосьці Корпораційне»⁸⁷⁾ писали: «Товариші» вчора виконали ми наш горожанський обов'язок!»

Польська преса старалася представити демолювання українських інституцій (а про нищення мистецьких виставок та музейних цінностей не згадує!), як діло «суспільного шумовиння».⁸⁸⁾ Та неосторожно вирвалися «Вядомосьці Корпораційне», що пишуть: «... Сьогоднішні часописи непотрібно звалюють вину демолювання українських об'єктів на міське шумовиння. Польська академічна молодь бере на себе відповідальність за вчорашні випадки».⁸⁹⁾

⁸⁷⁾ Польські студенти були організовані м. і. в різні земляцькі і факультетні товариства, звані "корпораціями", що видавали свій спільний бюлетень "Вядомосьці Корпораційне".

⁸⁸⁾ Покидьки суспільности.

⁸⁹⁾ "Польські студенти в листопаді 1928 року", в рубриці "Різне", "Сурма", число за грудень 1928 року.

XX. Розділ.

ОБОРОНА АКАДЕМІЧНОГО ДОМУ

Тритисячна юрба під Академічним Домом. — Відсіч оборонців. — Знищення харчівні і малярської виставки. — Легенда і правда про облогу Академічного Дому. — Організатори оборони: управитель Дому Богдан Кравців та управитель студентської харчівні Андрій Гаєцький. — Розповіді самовидців: Андрія Гаєцького, Володимира Кобзяря й Олекси Ганкевича. — Барикади в кухні й у сходовій клітці. — Стріли напасників на оборонців. — Юрба вдерлася наниз і поїла голубці. — Вандальське руйнування магазину. — В криївці під кітлами й казанами. — Поліція прибула аж по двох годинах. — Її переговори з демонстрантами. — Що почали демонстранти, те докінчили поліцисти. — Оборона вищих поверхів дому. — Відвідини журналістів. — Арешт Кравцева й кількох студентів. — Обрано команду для оборони Дому. —

В усій тій руйнації юрба не стрінула ніякого опору. Вечірньою порою і так нікого не було в установах, а під вечір Першого Листопада тим більше. Тільки в домі «Просвіти» польські нищителі знайшли одну особу, та й то жінку — легко було подвизатися. Коли ж хтось підказав думку, щоб кинутися на Академічний Дім — то тут уже не пішло так легко.

В Академічному Домі було всього кільканадцять студентів — вся решта пішла на панахиду і не встигла

ще вернутися. Вистачило й того, щоб дати прочухана напасникам, що поруйнували тільки партер, знищили харчівню й домівки студентських товариств на ньому, а на гору, до студентських мешкань не могли дістатися, нашвидкуруч зорганізована оборона не допустила.

Небагато могла публіка довідатися про те з газет, що принесли тільки короткі, сухі повідомлення, «з журналістичного обов'язку». Подаємо за «Новим Часом»:

«З-під Ставропігії і «Дністра» маса демонстрантів у силі трьох тисяч рушила вулицями Галицькою й Академічною під український Академічний Дім. Вулицями, куди проходила, лунали оклики: «Преч з Маслосоюзем! Преч з дзичон гайдамацкон! Ганьба кабаном! На погибель україньцом! За Збруч русіньске стадо!⁹⁰⁾ і т. п.

Ці оклики підносила не тільки демонструюча товпа, але і прохожі, що з-боку приглядалися походові демонстрантів.

В дорозі до Академічного Дому товпа повибивала всі вікна в гімназії УПТ⁹¹⁾ при вул. Мохнацького. Українські студенти, мешканці дому, що саме спокійно вечеряли в харчівні, занепокоїлися ворожими окликами товпи, що вдиралася до будинку. Молодь позамикалася в кімнатах. Між тим товпа гуляла вже в партері будинку. Авля⁹²⁾ дому, де примістилася малярська виставка, домівка

⁹⁰⁾ По-польськи: Геть з Маслосоюзом! Геть з гайдамацькою диччю! Ганьба кабанам! (Так згірдливі називали поляки українців у Галичині). На погибіль українцям! За Збруч українське стадо!

⁹¹⁾ Українське Педагогічне Товариство — Рідна Школа.

⁹²⁾ Зала на збори.

«Основи»⁹³⁾ і «Студентської Громади»⁹⁴⁾ замінилася в одній хвилині в румовище. Нагло впали стріли. Напів зруйнований дім наповнився зойками ранених.

В тій хвилині прибув самохід з комісарем поліції Конарскім, котрому товаришила чета поліційних кіннотчиків. Демонстранти почали відворот. Вулицями Мохнацького й Академічною вернулися під пам'ятник Міцкевича, де почали промови. Після промов зложили присягу.⁹⁵⁾

Академічний Дім був самотнім місцем, що ним не змогли завладіти польські демонстранти. Довкола його оброну почала творитися легенда й розпускалися найбільш фантастичні вістки. Не бракувало перебільшень з одної і другої сторони. Поляки кричали, що Академічний Дім це кубло боївок Української Військової Організації, арсенал зброї, бо звідти стріляли до демонстрантів і чимало їх поранили. Легальний український світ клав натиск на шкоду і знищення, представляючи студентів, як жертви польського вандалізму, — що зрештою була правда. Дехто з молоді може забагато чванився відвагою й одчайдушною відсіччю оборонців Академічного Дому, хоч і слід їм це було признати. Різні версії часто суперечили з собою, а на приклад подаємо один момент, а саме інтервенцію польської поліції. З інформації преси читач набрався враження, що поліція, хоч і спізнилася, та все таки прийшла на час, щоб визволити Академічний Дім з облоги юрби. А з деяких інших джерел виходило, що поліція даремно добивалася до Академічного

⁹³⁾ Товариство українських студентів політехніки.

⁹⁴⁾ Товариство студентів університету.

⁹⁵⁾ "Кривавий четвер у Львові", "Новий Час", ч. 136 (586) середа, дня 7 листопада 1928 року.

Дому і дісталася туди аж над ранком другого дня,⁹⁶⁾ зламавши спротив його оборонців.

Правда, як завжди, лежить по середині. Завдяки притомності духа і почуттю відповідальності за Академічний Дім оборону моментально zorganizували два члени Української Військової Організації — Богдан Кравців та Андрій Гаєцький. Перший, як управитель Академічного Дому, керував властивою обороною, другий, як управитель студентської харчівні, лишився нанизу, в їдальні, разом з персоналом харчівні, за долю якого відповідав і не міг та не хотів залишити його на поталу розшалілій юрбі.

Гадаю, що цей важливий епізод у тогочасних листопадових подіях найкраще висвітлить свідоцтво самовидців, що брали участь в обороні Академічного Дому від початку до кінця. Тому подаю розповіді Андрія Гаєцького, директора харчівні, знаного нам уже Володимира Кобзюра — він якраз вернувся з панахиди і маніфестації під св. Юром і боронив сходів на горішні поверхи — та студента-націоналіста Олексі Ганкевича, що належав до оборонців горішніх поверхів. Ось як представляє напад на Академічний Дім управитель студентської харчівні Андрій Гаєцький:

«Після маніфестації під церквою св. Юра кільканадцять студентів прийшли до харчівні повечеряти. Вечеря звичайно видавалася скоріше, того вечора студенти забарилися через події під цер-

⁹⁶⁾ В Мартинець, від УВО до ОУН, стор. 314. Стилізація неясна, не знати, чи напад на Академічний Дім відбувся того самого вечора, як панахида в церкві св. Юра, чи аж пізніше, на другий, чи на третій день, коли вже діяла Студентська Екзекутива, що створилася на студентському вічу дня 2 листопада 1928 року, та Комітет Оборони Академічного Дому, сформований трохи скоріше і затверджений на тому вічу.

квою. Прибіг задиханий студент з вісткою, що до Академічного Дому наближається величезна юрба, ведуть її мабуть польські корпоранти,⁹⁷⁾ бо в перших рядах видно самі майже студентські шапки. Всі заметушилися і початково не знали, що робити. Серед нас був Богдан Кравців, адміністратор Академічного Дому, він сказав мешканцям дому йти нагору, до своїх кімнат, і звідти боронитися з вікон, сам же з іншими студентами кинувся барикадувати головний вхід. Я, як управитель харчівні, лишився внизу з нашою службою. Всього було її п'ять осіб: кухар Іван Прокопишин, колишній український січовий стрілець, що кухарював у Василя Вишиваного,⁹⁸⁾ магазинер, худенький чоловік, котрого всі називали інспектором і мало хто знав, як він справді називається, і три сільські дівчата-помічниці. Лишилася з нами студентка Дарка М-н, що жила в сусідстві і в тій суматосі не встигла вибігти з харчівні. Не було мови, щоб ми з-низу багато могли допомогти в обороні, було ж нас усього три, не враховуючи дівчат. Ми тільки поспішали забарикадувати входіві двері до кухні, заваливши їх столами й лавками. Вже з-далеку чули ми тупіт і гул юрби. Службі казав я заховатися в найдальшій кімнаті, а сам станув коло вікна від фронту. Я бачив, як юрба ще на бігу обкидала дим градом каміння. Дзеленькотіли вибиті шибки і чути було револьверові стріли. А все те серед страшеного, дикого реву юрби, що принесла з собою сокири й кирки, в декого бачив я невеликі кімнатні драбини.

⁹⁷⁾ Члени студентських товариств-корпорацій.

⁹⁸⁾ Архикнязь з роду Габсбургів, претендент на український престіл, якби в висліді першої світової війни вільна Україна зорганізувалася в монархію. Прибрав собі українське назвище Василя Вишиваного.

Головна атака йшла на великі фронтові двері. Та вони міцно трималися, підперті з-середини столами. В той час з-гори почали сипатися на голови демонстрантів дерев'яні скриньки, кам'яні плитки, вирвані з підлоги на коридорах та інші тяжкі предмети. Були і стріли, та рідкі. Почулися зойки ранених і юрба на хвилину відступила. Де не взялася каритка швидкої допомоги, з мого вікна видно було, як несуть до неї людей. В тій хвилині мусів я покинути свій обсерваційний пункт. Побачивши, що двері міцні, передні ряди юрби почали влазити крізь виламані вікна в харчівню, що містилася в підвалі Академічного Дому. Я мусів тікати до кімнати, де скрилася служба, по дорозі встиг я ще завважити, як перші напасники поїдали приготовані на вечерю голубці в тарілках на столі. А тоді почали торошити все, що попалося під руки. Поломили всі столи й лавки, до одної побили всі тарілки, склянки й горнятка, кирками розвалили піч у кухні, сокирами рубали дерев'яну обстанову харчівні й обладнання в кухні. Так дійшли до останньої кімнати, де зібралася служба. Побили кухаря та «інспектора», домагаючись, щоб сказали, хто стріляв до юрби, хоч стріли падали з горішніх поверхів і служба нічого про те не могла знати. Дарка М-н урятувалася, її взяли за одну з прислуги. Тут і мені амінь був би, якби служба не засунула мене в кут і накрила зверху великими казанами й різною бляшаною кухонною посудю. Увага юрби відвернулася — хтось відкрив магазин. Тоді давай пороти міхи з мукою й кашею, все те розсипали по підлозі, а на верх вилляли около сто літрів молока, заготовленого на снідання на завтрашній ранок.

Було може пів на одинадцять, коли прибула поліція. На те, щоб дістатися з казарми до Академічного Дому, потрібно їй було двох годин — спо-

Зруйнована польською кробою кімната в Академічному Домі.

дівалися, що тим часом юрба покінчить своє діло. Замість розганяти юрбу, як це поліція з великим запалом та охотою робила на площі св. Юра, поліційний комісар почав переговори з провідниками демонстрантів і переконував юрбу розійтися. Нічого було демонстрантам робити, до середини, крім харчівні і партерових кімнат дістатися не могли — поволі юрба почала розходитися. Поліція обставила стійками весь Академічний Дім, щоб ніхто не міг ні ввійти до нього ні вийти. Стійки стояли і на коридорах, не дозволяли студентам переходити з поверху на поверх. Це не мало нічого спільного з охороною Академічного Дому перед новими демонстраціями. Тепер поліція докінчила те, що не вдалося демонстрантам. Багнетами проколювали сінники й матраси, розбивали шафки і скриньки, ніби шукаючи за зброєю. В канцелярії харчівні розбили шухляди з підручною касою і забрали всі дрібні гроші. Від студентів позабирали бритви. При тій нагоді попропадали інші цінні речі, що їх могли мати студенти в своїх убогих достатках.

А я все ще сидів, привалений купою кітлів і казанів. Аж коли опівночі змінилися поліційні стійки, служба допомгла мені видістатися звідти і я висунувся до їдальні. Нагору мене не пустили, мусів я ждати майже до ранку, коли знову змінялися стійки. Тоді приїхали журналісти за інформаціями до газет, поліційний стійковий узяв мене за одного з них і так я просунувся на перший поверх, до інших студентів. Труси й допити тривали майже до полудня 2 листопада, аж тоді пішла собі поліція, забравши з собою до арештів кількох студентів, а серед них першого Богдана Кравцева. Його, як управителя Академічного Дому, вважали відповідальним за стріли до демонстрантів і хо-

тіли в якийсь спосіб за те помститися, не знайшовши ні зброї, ні тих людей, що з неї стріляли».

Знаний нам уже Володимир Кобзар був одним з тих, що просто з маніфестації під св. Юром пішли до Академічного Дому. На його долю випало боронити сходів, що вели до горішніх поверхів, і в його версії події тодішнього вечора представлялися так:

«Була може година пів до сьомої, коли я прийшов до Академічного Дому. Найперше зайшов до своєї кімнати, де я жив з Омеляном Верхолюю, і залишив там тимчасово свій пістоль у сіннику, думавши по вечері сховати його десь поза Академічним Домом, бо більш як певно можна було цієї ночі сподіватися ревізії поліції. Моя кімната була посередині сходів, що вели з головного коридору до їдальні. Біля столів сиділо вже кільканадцять студентів, на багато менше, як кожного іншого вечора, коли то звичайно в харчівні аж гуділо від студентського люду, його розмов, дискусій та співів. Всі жваво обговорювали події на площі св. Юра, хотіли від мене чогось ближче довідатися. Я коротко відрубав, що під самою церквою не був, стояв оподалик, у самій демонстрації не брав участі і мало що знаю. Вечері ми не скінчили, хтось вбіг до їдальні і крикнув: «Польські корпоранти ідуть на нас!» Уриваними з поспіху словами розповів, що був на Академічній вулиці, де якраз польські студенти робили віче. Виступали там промовці з підбурливими протиукраїнськими промовами, потім почали співати: «Не дами земі, сконд наш руд»,⁹⁹⁾ уформувалися в похід і тепер він іде вулицею Мохнацького до Академічного Дому. Доповісти до кінця не встиг —

⁹⁹⁾ По-польськи: не дамо землі, звідки наш рід. Початкові слова віршика польської поетки Марії Конопніцкої.

почулися крики і свисти, до Академічного Дому почало долітати перше каміння, задзвеніли вибиті шибки. Хтось — мабуть Богдан Кравців — крикнув: «Усі нагору! Ставити барикади!» Згасло світло. Я метнувся до своєї кімнати захопити пістоль. Вікна в моїй кімнаті вже були вибиті, пролунав стріл у віконну діру, хтось з демонстрантів випалив у мене. Коли я вискочив на головний коридор, у входовій брамі, якої не було часу добре забарикадувати, показалися перші демонстранти. Потиснув я за язичок — гримнув стріл. Не знаю, влучив я кого, чи ні, хоч у такій тисняві просто неможливо не поцілити. Коридор, що сховався кількома східцями до брами, мусів бути високоакустичний, бо мені зашуміло в ушах і на мент здавалося мені, що я оглух. Ефект був надсподіваний, тих кілька польських студентів, що вдерлися до середини, стрімголов кинулися навітки. Тут же надбігли Богдан Кравців з Омеляном Верхолюю, несли столи і крісла. Замкнули ми двері, підперли їх дечим і поставили барикаду на сходах від головного коридору вгору. Один з них був тієї думки, щоб я зо своїм пістолем залишився перед барикадою і пострілами час-до-часу відстрашував демонстрантів. Я так і зробив, бігав від головної до бічної брами, стріляючи ошадно, бо куль у мене лишилося небагато. Яких п'ять разів пробували поляки дістатися до середини — вистачало одного стрілу, щоб усе панічно втікало. Якби в нас було кілька пістолів нанизу і піддостатком набоїв, ми не то що оборонили б Академічний Дім, але дали б полякам доброго прочухана і прогна-ли б юрбу з подвір'я.

Тим часом юрба вдерлася до підвалу і нищила харчівню. Звідти дісталися до головного коридору і я мусів перелізти через барикаду. Лишився мені одним-одиноким набій. Підповз до ме-

не Омелян Верхола і випросив його для себе. Я бачив, як він, старий вояка і колись сотник українського війська, зворушений брав у руку мого «Ортгіса». В той час на чоло юрби висунулися ті, що мали револьвери. Вони засипали кулями нашу барикаду, все з-далеку, не важилися підходити ближче, швидко перебігаючи попри неї з одного кінця коридору в другий. Коли купка їх пробігала попри нас, Верхола піднявся поверх барикади на весь ріст і випалив у юрбу останній стріл.

Оборону продовжували ми з першого поверху, кидаючи крізь вікна все, що було трохи тяжче. Таке саме діялося на другому поверсі, а хтось пробрався навіть на дах, зривав звідти дахівки і метав на демонстрантів. Не пригадую добре, хто саме оперував на горішніх поверхах, здається мені, що оборону вели там Павло Г. і Микола К.

Перебували ми в облозі щонайменше дві години і вже не ставало нам чим боронитися. Десь аж під одинадцяту годину прийшла поліція і «визволила» нас від облоги в той спосіб, що більшість арештувала й завела до поліційних арештів при вул. Яховича. Майже всіх нас загнали до одної великої камери. Аж тоді признався мені Верхола, що одна з куль напасників зранила його в палець на нозі. Було це вже на першому поверсі, хтось обстрілював Академічний Дім з недалекої цитаделі, куля влетіла крізь вікно в коридорі і на щастя поцілила його тільки одного та й то тільки в палець ноги. Це просто чудо, що в усій цій стрілянині не потерпів ніхто з оборонців.

Потримали нас в арешті кілька днів і випустили без дальших допитів. Тільки Богдан Кравців лишився на довше, його хотіла поліція пришити до т. зв. процесу листопадівців».

почулися крики і свисти, до Академічного Дому почало долітати перше каміння, задзвеніли вибиті шибки. Хтось — мабуть Богдан Кравців — крикнув: «Усі нагору! Ставити барикади!» Згасло світло. Я метнувся до своєї кімнати захопити пістоль. Вікна в моїй кімнаті вже були вибиті, пролунав стріл у віконну діру, хтось з демонстрантів випалив у мене. Коли я вискочив на головний коридор, у входовій брамі, якої не було часу добре забарикадувати, показалися перші демонстранти. Потиснув я за язичок — гримнув стріл. Не знаю, влучив я кого, чи ні, хоч у такій тисняві просто неможливо не поцілити. Коридор, що сховався кількома східцями до брами, мусів бути високоакустичний, бо мені зашуміло в ушах і на мент здавалося мені, що я оглух. Ефект був надсподіваний, тих кілька польських студентів, що вдерлися до середини, стрімголов кинулися навітки. Тут же надбігли Богдан Кравців з Омеляном Верхолюю, несли столи і крісла. Замкнули ми двері, підперли їх дечим і поставили барикаду на сходах від головного коридору вгору. Один з них був тієї думки, щоб я зо своїм пістолем залишився перед барикадою і пострілами час-до-часу відстрашував демонстрантів. Я так і зробив, бігав від головної до бічної брами, стріляючи ошадно, бо куль у мене лишилося небагато. Яких п'ять разів пробували поляки дістатися до середини — вистачало одного стрілу, щоб усе панічно втікало. Якби в нас було кілька пістолів нанизу і піддостатком набоїв, ми не то що оборонили б Академічний Дім, але дали б полякам доброго прочухана і прогна-ли б юрбу з подвір'я.

Тим часом юрба вдерлася до підвалу і нищила харчівню. Звідти дісталися до головного коридору і я мусів перелізти через барикаду. Лишився мені одним-одиноким набій. Підповз до ме-

не Омелян Верхола і випросив його для себе. Я бачив, як він, старий вояка і колись сотник українського війська, зворушений брав у руку мого «Ортгіса». В той час на чоло юрби висунулися ті, що мали револьвери. Вони засипали кулями нашу барикаду, все з-далеку, не важилися підходити ближче, швидко перебігаючи попри неї з одного кінця коридору в другий. Коли купка їх пробігала попри нас, Верхола піднявся поверх барикади на весь ріст і випалив у юрбу останній стріл.

Оборону продовжували ми з першого поверху, кидаючи крізь вікна все, що було трохи тяжче. Таке саме діялося на другому поверсі, а хтось пробрався навіть на дах, зривав звідти дахівки і метав на демонстрантів. Не пригадую добре, хто саме оперував на горішніх поверхах, здається мені, що оборону вели там Павло Г. і Микола К.

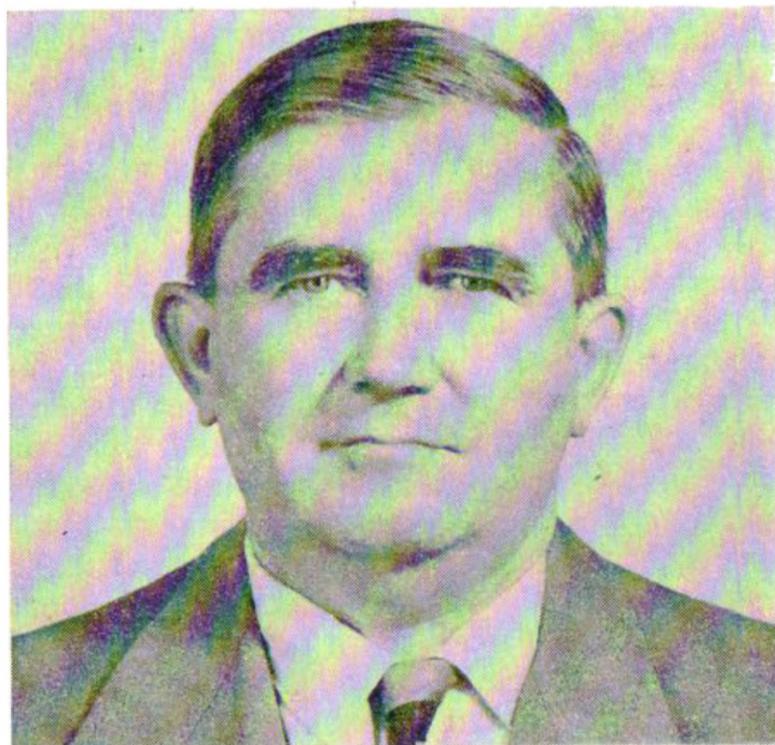
Перебули ми в облозі щонайменше дві години і вже не ставало нам чим боронитися. Десь аж під одинадцяту годину прийшла поліція і «визволила» нас від облоги в той спосіб, що більшість арештувала й завела до поліційних арештів при вул. Яховича. Майже всіх нас загнали до одної великої камери. Аж тоді признався мені Верхола, що одна з куль напасників зранила його в палець на нозі. Було це вже на першому поверсі, хтось обстрілював Академічний Дім з недалекої цитаделі, куля влетіла крізь вікно в коридорі і на щастя поцілила його тільки одного та й то тільки в палець ноги. Це просто чудо, що в усій цій стрілянині не потерпів ніхто з оборонців.

Потримали нас в арешті кілька днів і випустили без дальших допитів. Тільки Богдан Кравців лишився на довше, його хотіла поліція пришити до т. зв. процесу листопадівців».

На кінець, образ оборони доповняють свідчення студента Олекси Ганкевича, мешканця Академічного Дому:

«Під час демонстрації після панахиди в церкві св. Юра перепало й мені трохи, тяжко було йти додому, пригадую собі, що хтось з товаришів помагав мені в дорозі. Та й проголоднівся я, здавалося, коня з копитами з'їв би. То й поспішав я, як міг, до студентської харчівні в Академічному Домі. Добре пам'ятаю, на вечерю тоді подавали голубці і мені попався на тарілку, на мое негодування, тільки один, хоч і величезний. Та я його й лишив недоїденим, — якраз счинився алярм, що юрба демонстрантів підходить під Академічний Дім. Цікаво, що в замішанні, яке постало на цю вістку, нікому й на думку не прийшло втікати, хоч був ще час вискочити брамою від кухні і переплигнути паркан на подвір'я сусідніх домів, що стояли фронтом до вул. Пелчинської.

Богдан Кравців, як управитель Академічного Дому, скомандував усім піти нагору. Мені казав узяти в сторожа ключ до головної брами, сам пустився зачиняти бічний вхід і це йшло йому пиняво, ключ мабуть затявся і не хотів обернутися. За сторожа в нас був Костюк, п'яниця й ледащо. Не знаю, навіщо його прийняли. Свою власну жінку прогнав і жив на віру з якоюсь полькою, а Товариство Прихильників Освіти, не зважаючи на те, не хотіло його звільнити і взяти якогось другого. В мешканні була тільки ця його господиня, не хотіла мені дати ключа. А тут кожна секунда дорога, чути тупіт ніг на подвір'ю і вигуки юрби. Мигнула мені думка — може ключ під подушкою, щоб сторожеві під рукою, коли встає вночі відчиняти пізнім поворотцям додому. Так воно й було. Я вхопив цей ключ і в останній ще хвилині встиг устроїти його в замок. Крізь шибку в

Олекса Ганкевич.

речей. Не кажу вже про знищення — все було порозкидане по підлозі, поперевертане, а то й подерте.

По півночі допустили до нас представників преси. Приїхали два редактори, один з них Дмитро Паліїв, що був також послом до варшавського союму, другий, як мені здається, був редактор «Громадського Голосу».¹⁰¹⁾ Найбільше втішився я цигарками від них, будши в той час сильним курцем і не мавши ні крихти тютюну, все викинув. А вранці привезли нам канапки-сендвічі з Товариства «Молода Громада».¹⁰²⁾ Там мав відбуватися святочний вечір у ніч під 1 листопада, заготовлено буфет, тепер це придалося для нас.

Як довго господарила поліція в Академічному Домі, не пам'ятаю вже. Мусіла забратися коло полудня, бо пригадую, що дехто з нас ходив оглядати знищення українських установ, заподіяні минулого вечора, а ввечері відбулися сходуни, що скінчилися вибором Студентської Екзекутиви. Обрано теж команду під проводом студента ветеринарії Володимира Бялого, що мала підготувати ліпшу оборону Академічного Дому на випадок, якби польським студентам заманулося ще раз на нас напасти. Установлено постійні стійки-дижури, як день так ніч, до мене належало пильнувати їхньої зміни і будити стійкових уночі. Сторожа стояла при вікнах другого поверху, звідки далекий вид на вулицю, і назовні Академічного Дому. Назносили ми купи цегли, поскладавши їх на зручних місцях, щоб були під рукою, повідкручували кальорифери для підпор під брами і тепер уже й хотілося б, щоб ще раз полякам прийшла охота

¹⁰¹⁾ Тижневик, орган української радикальної партії.

¹⁰²⁾ Ключового характеру товариство колишніх українських воєнків.

побешкетувати під Академічним Домомо. Так дістали б по головах, що грецький місяць попам'ятали б. Та більше нападів не було. Ще один раз зібралася юрба на вулиці, не стало їй відваги підійти на подвір'я.

Всі ті дні — 1, 2 і 3 листопада — ішли арешти серед наших студентів, мешканців Академічного Дому і тих, що жили на приватних квартирах. Мене взяли 4 листопада вранці, коли я зійшов по зміні з моєї стійки. Перебувало тоді в поліційних арештах около 120 студентів. Хто мав щастя, того випустили ще з поліції, в мене того щастя не було, завели мене до слідчого судового арешту в Бригідках. Не жалію того. Час, що його я перебув серед політичних українських в'язнів у камері ч. 109 львівських Бригідок, завжди буду гарно згадувати. Були там Василь Атаманчук та Іван Вербицький, Володимир Ординець, Іван Плахтина, Євген Скицький, Плятон Полотнюк, Іван Сенів та інші, а коротко перед моїм виходом на волю привели ще й Богдана Кравцева. Він був Головою Союзу Української Націоналістичної Молоді і за два місяці мав виїжджати на перший конгрес українських націоналістів за кордон. Передчуваючи, що я швидше за нього знайдуся на волі, передав він через мене різні думки й побажання для провідників націоналістичного студентства Степана Охримовича, Степана Ленкавського й Івана Габрусевича, з котрих два а може й усі три, вибиралися їхати на конгрес. Все те я сумлінно виконав і переказав».

XXI. Розділ.

ВІДГУКИ В СВІТІ

Широкий відгомін у світових часописах. — Міркування польської преси. — Бідкання україножерного краківського «Кур'єрка». — Агента на польського консула в Празі. — Заява УВО з відпеканням від нього. — Симпатії до українців у чужій пресі. — Многолюдні віча в Литві. — Телеграма з Ковна до українців міста Львова. — Аналіза і критика польської національної політики в німецькій пресі. — Тільки віденські газети на мотузку польської пропаганди. — «Сурма» реєструє пресові відгуки в світі. — Заклик УВО до української заокеанської еміграції. — Протестційна акція в Советській Україні. — Меморіал Української Академії Наук. — Заява УВО до листопадових подій. —

Листопадові події у Львові відбилися в світі голосною луною. Без перебільшення можна сказати, що в кожному поважнішому часописі європейських країн були про те довші чи коротші згадки: повідомлення світових пресово-телеграфічних агенцій, нотатки акредитованих у Польщі кореспондентів, редакційні коментарі і примітки на маргінесі тих подій. Самий тільки перелік їх забрав би за багато часу й місця. Навіть «Сурма», орган Української Військової Організації, що звичайно дуже докладно і скрупульозно винотовувала голоси світової преси, цим разом по-

дала лише найцікавіші і найбільш характерні, подавши загальну заввагу про те, що таких вісток просто повинь хлинула в перших днях листопада.

Само собою, найперше і найбільше заговорила про те преса в самій же Польщі. Поминаючи львівські газети, що плювали злістю й кипіли лютістю на саму згадку українського імени, траплялися голоси, що старалися шукати глибшого підходу до справи, хоч рідко коли могли посунутися поза саме ствердження фактичного стану. До них, напр., належала ендецька «Газета Варшавська» з 3 листопада 1928 року:

«Рівно в десяту річницю перших славних героїських боїв польських «орльонт» з українськими наїзниками (!!)¹⁰³⁾ прогомоніли по вулицях Львова знову револьверові і крісові стріли. Робить це враження, неначе б у Польщі всі годинники станули, як перед десяти роками, неначе б від того часу нічого не змінилося та що живемо далше в днях листопада 1918 року. У східній «Малопольщі» все майже лишилося так, як було за часів неволі, і польськість цієї країни стало квестіонується, не тільки політично, але і збройно... Сила й експансія польського елемента на південнім сході Польщі, по десятиох роках незалежності, не тільки що не зросла, але зачала маліти, хати й загороди польських селян зачинають палитися, а ґрунт під їхніми ногами зачинає трястися, як перед катастрофою. Східня «Малопольща» стала одною великою лябораторією вибухаючих середників, що мають висадити в воздух польськість цієї країни та відірвати її від польської держави».

Як звичайно, з піною на устах і з безшабашною лайкою накинувся україножерний краківський «Ілюстровани Кур'єр Цодзенни» з 4 листопада:

¹⁰³⁾ Дужки й оклики подає редакція "Сурми".

«По десяти роках польської влади на кресах,¹⁰⁴⁾ у саму річницю кривавого свята померших, на вулицях Львова посипалися знову стріли з українських револьверів і крісів. І знов дали ми себе заскочити. У Львові, по десяти роках польської влади, існують українські боївки, добре озброєні, а святий Юр є твердинею антидержавної, зрадницької роботи. І можна бачити на львівських вулицях героїв української боротьби, парадуючих з українськими відзнаками на грудях, зисканими в 1918 році. Та можна почути з безличною одвертістю голошені кличі саботажу польської держави, візвання до вбивств і підпалів, до бойкоту польської влади. З сіл, міст і містечок на кресах ідуть щораз більш неспокійні вістки. Всюди роїться від агітаторів перевороту, добре заосмотрених у гроші, всюди по українських громадах організуються військовим способом різні «Січі», вогневі сторожі тощо. Посли й сенатори українські верещать на вічах та опльовують їдовитою¹⁰⁵⁾ слиною Польщу, цілком безкарно! Школи є централями протипольської пропаганди. Польські колоністи не чуються безпечними. То тут, то там, потиху, випродують майно та покидають свою землю, на якій держава не забезпечує їм достаточної охорони життя й майна. Антидержавна робота ведеться систематично, в пресі і в дипломатії, шириться свідомо брехня та клевета! І сьогодні, по випадках у Львові та в Празі, можемо бути переконані, що сотки ворожих Польщі часописів ударять на алярм і будуть своїм читачам сугерувати, що Польща дійсно страшно гнобить нещасливих «українців». Будемо мати тепер, дійсно, гарну пресу в Європі!»

¹⁰⁴⁾ По-польськи: на окраїнах.

¹⁰⁵⁾ Польонізм: отруйною.

**Володимир Білий,
голова Студентської Екзекутиви.**

Пишучи про випадки «у Львові і в Празі», цей часопис мав на увазі атентат на польського консула в Празі з 31 жовтня 1928 року. Його приписували Українській Військовій Організації, та вона з тим не мала нічого спільного і Команда УВО вислала в зв'язку з тим до чеських часописів спростування такого змісту:

«Чехословацька преса освітлила замах на польського консула в Празі, який мав місце 31. X. ц. р., як діло Української Військової Організації. По інформаціям преси, атентатчик мав бути членом УВО, а останні два числа «Сурми», органу цієї організації, мали бути друковані в Празі. Ось цим стверджуємо, що Українська Військова Організація не має нічого спільного з атентатом, у тому розумінні, що: 1. не організувала атентату, 2. не давала наказу на його виконання, 3. не мала про нього, перед виконанням, жодних відомостей, і вкінці, 4. атентатчик Микола Пазюк не є ані ніколи не був членом УВО. Відносно органу «Сурма», то останні два числа не були друковані в Празі. З огляду на конспіративний характер нашої організації, посилаємо цю заяву через одну з наших заграничних експозитур.

Львів, дня 4. XI. 1928.

Ця заява була надрукована в кількох часописах, навіть ПАТ¹⁰⁶) подав її до польської преси. На маргінесі того комунікату Команди УВО «Сурма» подала:

«Звертає увагу, що чеська преса, ще перед друком цього письма, зайняла вороже становище до справи атентату і до УВО, а щобільше, навіть друкуючи наведене письмо, деякі часописи (напр. Експрес), дозволили собі на несмачні уваги, мовляв, «це є правдоподібно спроба УВО затерти слі-

¹⁰⁶) Польська Агенція Телеграфічна.

ди» і т. п. Чехи повинні знати, що Українську Військову Організацію обов'язує і військова честь, на що вона нераз давала докази, признаючись з нараженням життя своїх членів до вчинків, за які потягнуто до відповідальности невинні особи. В данім випадку навіть не бачимо причини до «затирання слідів». Чехи не повинні забувати, як це вони ще недавно боролися за волю та що саме їх слідом іде тепер український нарід. Тоді відпали б атаки чеської преси». ¹⁰⁷⁾)

В той час, як в інших країнах вістки про листопадові події у Львові подавалися, з більшою чи меншою об'єктивністю, тільки з інформативного обов'язку супроти читачів, у сусідній з Польщею Литві долучилися до них вислови симпатії і прихильности до змагань українського народу в межах польської держави. Як повідомляла «Сурма», в багатьох місцевостях Литви відбулися многолюдні віча, різні литовські товариства й організації схвалювали резолюції та складали протести проти польських варварств у Львові. Дня 14 листопада відбулося віче в литовському університеті. Крім того, в Аграрній Академії винесли протестні резолюції студентські товариства та рада професорів Академії. Два дні пізніше таке ж велике віче в Кавнасі влаштували студенти університету на спілку з Союзом Визволення Вильни. Такі самі віча проходили в інших, менше знаних широкій публіці містах Литви, як Маріямполіс, Кальварія, Єжеренай, Йонішкіс, Скапішкіс, Алексотис та інші. Безліч протестів схвалювали окремі організації, як напр., Управа Земних і Водних Доріг, стрілецький відділ «Пагірю» і т. п.

З Ковна вислано до львівських українців таку телеграму:

¹⁰⁷⁾ Всі ті цитати взяті з числа "Сурми" за місяць грудень 1928 року.

«Союз Литовських Стрільців, Комітет Визволення Вільни та Литовсько-Українське Товариство, в зв'язку з варварськими переслідуваннями поляків, зверненими проти українців у Львові, висловлюють своє глибоке співчуття всім пошкодженим та своє велике обурення з приводу вандальського нищення національного майна українського народу. Названі організації є переконані, що всі ворожі злочинні зусилля не зможуть перемогти української нації та здержати українських визвольних стремлінь».

Читачам теж цікаво буде познайомитися з уривками деяких листів, що їх у ті сумні осінні дні вислано з Литви. Багато їх було, зберігалися вони в українських архівах і невідомо, що сталося в часі війни з тими документами українсько-литовської дружби. Вибираю з них два приклади:

«Литовсько-Українське Товариство» в Кавнасі оголосило письмо, в якому між іншими говорить: «Литовсько-Українське Товариство знає і глибоко вірить, що ніякі зусилля поляків, ніякі насильства катів не вирвуть з серця українців національної свідомости і не здержать їх стремлінь, а навпаки, ще більше сплять ряди борців та скріплять їх готовість скинути ненависне польське ярмо.

Хай знає ціла українська нація, що події Першого Листопада 1928 року у Львові записалися в серцях литовців. Рана, спричинена пролітою українською кров'ю, загоїться лише тоді, коли Україна освободиться від нашого спільного ворога і стане свобідною, незалежною державою.

Предсідник Литовсько-Українського Товариства:

проф. М. Біржишка

Члени:

проф. В. Креве Міцкевічіюс, д-р Пуріцкіс,
проф. Ванільоніс, Р. Скінітіс, І. Бартович.
Секретар: В. Даудзвардас.

«Союз Визволення Вільни» в письмі з 9 листопада 1928 року пише між іншим:

«І литовська нація знаходиться під польським ярмом у краях: виленському, гардейському та сувальському, і не раз сама переконалася про жорстокі й некультурні польські переслідування. Ми твердо віримо, що відважна й видержлива українська нація не тільки зуміє героїчно знести нанесений удар, але також зуміє скріпити свої ряди та нанести полякам відповідний протиудар. Не сумніваємося, що ніякі причини не здержать і не завернуть преславної української нації від дальшої героїчної боротьби для визволення своєї Батьківщини з-під чужого ярма. В цій боротьбі ми, литовці, завжди будемо вірними й активними Вашими помічниками».¹⁰⁸⁾

Протестна акція в Литві широкою хвилею розлилася по всій країні аж до кінця місяця листопада. Близький наш сусід, литовський нарід, у тяжкій для нас хвилині виявив до нас велику сердечність і заслужив собі на правдиву та щирю нашу вдячність.

З інших країн найобширніше про листопадові події у Львові писала преса німецька. Німці цікавилися розвитком внутрішньо-політичної ситуації в Польщі з двох причин. По-перше, як найближчий сусід, і по-друге тому, що в межах польської держави знайшлася значна німецька національна меншина на землях, призначених Польщі переможною Антантою у

¹⁰⁸⁾ "Сурма", грудень 1928 — "Литовці й листопадові події у Львові".

Версайському Трактаті. Не тільки центральні столичні пресові органи, не тільки великоміські газети, а й менші провінційні часописи широко коментували львівські події, наслідуючи їх у дусі повної об'єктивності. Що й казати про льокальну пресу сумежних з Польщею німецьких теренів, що завжди надзвичайно уважно слідкували за подіями в Польщі. Також і загранична преса, цебто видавані німецькою мовою часописи в Польщі, Литві, Чехословаччині, Югославії та в Румунії, виявили велике заінтересування львівськими подіями. Характерне, що тільки віденська преса, що по традиції повинна б бути ліпше поінформована про галицькі відносини, в великій більшості користувалася тільки тенденційними вістками польської пресової телеграфічної агенції ПАТ і реєструвала про ті події на підставі інформацій з польських джерел.

Деяке поняття про інформаційну акцію німецької преси можемо собі виробити з перегляду її голосів у «Сурмі»:

«Франкфуртер Цайтунг» пише: «Тайні українські товариства є поширені на всіх українських східних теренах. Вони мають числити сто тисяч членів, однак про їх силу годі довідатися щось докладно». Знову ж «Германія» пише про УВО ось так: «Тайна Українська Військова Організація є формально незалежна від українських політичних груп, однак зрозуміло, що на ділі, від випадку до випадку, вона з ними співпрацює. Вона служить чисто українській національній ідеї і бачить своє завдання у військовій підготові до боротьби за створення української держави з одного і другого боку польської границі». Інша знову газета пише: «Старшини і стрільці Української Галицької Армії заложили Українську Військову Організацію, УВО, що її поляки найбільше бояться, та яка, по знищенні української армії вже майже десятий

рік веде активну боротьбу проти польської окупації. Вона то zorganizувала навіть у 1922 році в Східній Галичині партизанську війну, для якої ліквідації Польща була примушена вислати кілька дивізій з західньої території».

Інші часописи подають короткі відомості про УВО та про великий вплив, який вона має на національний український рух. Вони рівнож згадують про відозви, які УВО розкинула по цілому краю. Коли в перших днях подавано короткі інформації про львівські події, не забуваючи вказати на поведінку поліції, війська і польської влади, то пізніше стрічаємо в німецькій пресі вичерпні статті про «українське питання», (напр. у «Каттовіцер Цайтунг»). З перегляду німецької преси можна ствердити, в порівнянні з минулими роками, надзвичайний зріст розуміння ваги української проблеми, не тільки для Польщі, але і для світа». ¹⁰⁹⁾

Зайво казати, що найбільше уваги листопадним подіям присвятила заокеанська українська преса без різниці політичних відтінків. Всі українські часописи Об'єднаних Стейтів Північної Америки й Канади широко писали про ті події, містили кореспонденції, статті, протестні резолюції, листи з краю тощо. Українська Військова Організація, доцінюючи велику моральну допомогу заокеанської української еміграції, звернулася до неї з окремим, друкованим у «Сурмі» та поширюваним спеціальною відбиткою закликом:

«Коли ми звернулися до вас по раз перший у справі рятування двох українців, засуджених невинно на смерть ляцьким судом, ми вірили, що ви не відмовите нам своєї помочі. І ми не помилилися! Ви, громадяни вільної американської зем-

¹⁰⁹⁾ «Сурма», грудень 1928, «Голоси німецької преси про львівські події».

лі, були свідомі, що можете й повинні цю поміч дати. Ви рівнож тоді зрозуміли, що не ходить **тільки** про голови двох людей. Ви знали, що, як довго лях буде панувати на нашій землі, так довго буде він допускатися безправства і злочинів над **цілим** українським народом і так довго будуть по нашому боці невинні жертви ляхського насильства. Тому ви не тільки не відмовили нам помочі, але рятування двох невинних людей зв'язали з **акцією проти ляхського окупанта на міжнародньому полі та з піддержкою революційної праці всередині українського народу**. Ваша акція увінчалася успіхом: ляхський суд зніс засуд смерти. Ваш крик протесту відбився широким відгомном та звернув увагу світа на українські землі, що опинилися під чоботом польського наїздника; а вкінці ваші жертви, що поплили з усіх закутин американської землі, творили велику поміч у революційній боротьбі з нашим національним ворогом, яка, з одного боку, **не дає йому закріпити своєї влади на українській території, а з другого боку не дозволяє українським масам привикати до ляхського п'ястука**.

Сьогодні вдруге звертаємося до вас, українці! В день Першого Листопада 1928 року полялася на вулицях княжого города Львова кров! Серед стрілів святкували українці десятиліття віднови своєї державности.

Стріли і кров — це не тільки доказ насильства ворога, доказ, що ворог ще далі лютує на українській землі, але це заразом свідоцтво слабости окупанта, який по десяти роках влади не закріпив своєї державности на українській землі.

Стріли і кров на вулицях Львова в дні Першого Листопада 1928 року проречисто свідчать, що український нарід не забув на Першого Листопада 1918 року та що **не вирікся своєї державности**

і для її здобуття не відступить перед ніякими жертвами!

Блакитно-жовтий прапор з малиновими ініціалами Української Військової Організації, що гордо маяв на церкві св. Юра в дні 1 Листопада 1928 року, це доказ живучости революційної ідеї серед українських мас!

Та підлий лях, не маючи змоги пімститися на Українській Військовій Організації, використав нікчемно збройну перевагу проти **безборонного** українського населення. При підтримці та охороні війська й поліції, ляцька товпа кинулася на українські культурні та економічні установи. Рука ляцького вандала не завагалася перед нищенням **музейних цінностей і скарбів мистецтва!** Роззвірілий польський хам звернув свою лють проти **українських дітей**, лінчуючи їх на вулицях та проти **безборонних жінок**, що їх скидав на вуличний брук з поверхів кам'яниць! Носій «польської культури» показав ще раз свою нікчемну душу!

В ляцькій «тюрмі народів» українське населення не має ні забезпечення життя та майна, ні найпримітивніших людських прав!

Українці — нащадки славних козаків! Можете ви дозволити, щоб безкарно dokonувано звірських вчинків над безборонними жінками?

Мешканці вільної землі Вашингтона! Можете ви, без слова протесту, погодитися на знущання над українськими дітьми?!

Люди двадцятого століття і горожани культурних держав! Можете дозволити на безкарне нищення скарбів мистецтва і музейних цінностей?

Мешканці країни, що видвигнула клич самоозначення народів! Можете дозволити, щоб старинний державний нарід терпів під насильством вандала, який не шанує примітивних людських прав?

Ні, ви не можете і не смієте дарувати ляхові його звірств!

Тому, ставайте в один фронт з Українською Військовою Організацією, яка прийняла визов ворога і яка насильство відіпре в слушний час силою! Український нарід мусить видержати в боротьбі до кінця, бо ворог не має і не буде мати над нами змилювання!

Листопадові події, коли то все польське суспільство повело наступ на український нарід, мусять з'єднати нас усіх, без різниці партійних і інших переконань, без різниці на кляси і стани. Виступ ворога мусить приневолити нас забути про наші внутрішні роздори. Всякі орієнтації і надії на ворога показалися милянню банькою! Листопадові події усунули ґрунт для угодовщини. Сам ворог своїм вандалізмом доказав, що сама мирна праця не доведе нас до ціли, бо без власної збройної сили і без власної держави мирні придбання можуть кожної хвилі обернутися в одну купу румовища!

Тому підготовляймо всі оружну розправу з ворогом!

Хай нас усіх з'єднає революційна ідея і революційна праця!

Бо лише зброєю зможемо вигнати наїздника з нашої землі та тільки після збройної побіди над ворогом зможемо зажити мирним і вільним життям у незалежній українській державі!

Львів, у листопаді 1928.

Команда
Української Військової Організації.

Відгомін листопадових подій у Львові в 1928 році докотився і до Советської України. Жило там багато галичан, що залишилися після відвороту українських армій у 1920 році, або ще як полонені з першої

світової війни. Їх пекли й боліли нещастя і лихо, переживані українцями під Польщею. А разом з ними те саме відчували й інші патріотичні українці, що не піддавалися комуністичному дурманові. Та тільки в такій країні, як Советський Союз, неможливий ніякий вільний вияв громадської думки, а вже шкода й говорити про якісь зовнішні протести й маніфестації. Без згоди, а часом і без тихого доручення большевицької партії годі про те думати. Та в цьому випадку, коли хвиля обурення розлилася по українцях цього світу, було б дивним і всіляко могло б пояснюватися в інших народах, що їхні симпатії хотіли приєднувати собі большевики, якби український материк лишився глухий на змагання і страждання своїх братів по крові за Збручем. Не без того, що й советський уряд хотів зо свого боку кольнути свою сусідку — Польщу, з котрою ще тоді не єднав його договір про ненапад. Тим можна пояснити, що советська влада кризь пальці дивилася на те, як виявляються протипольські настрої в Советській Україні. Скористалися з того українці і розгорнули широку протестну акцію з осудом варварської поведінки польської поліції і польської суспільности на українських землях та з виявами симпатії пошкодованому українському народові під Польщею. На жаль нема в нас доступу до старих річників української советської преси. Може колись якийсь дослідник збере те все до купи, ми мусимо користуватися тільки тим, що дійшло до нас за посередництвом польських часописів, що реагували на ту акцію чи просто тільки повідомляли про те свою польську публіку.

«Слово Польське» з 7 листопада 1928 року доносило, що «В Харкові відбувалися антипольські демонстрації. Схвалено резолюції проти переслідування Польщею національних меншин, закликаючи український пролетаріят до боротьби з польським гнобителем. Подібні резолюції схвалено на вічах у Києві,

Одесі й Полтаві. Товариство Літераторів та Українська Академія Наук вислали до вчених цілого світу відозву з протестом проти переслідування Українців у Польщі».

«Газета Поранна» з 8 листопада подала, що «ціла Советська Україна стоїть під цю хвилю під знаком заінсценізованих гострих демонстрацій проти Польщі, роблених з приводу четвергових львівських подій. Ця акція, започаткована в столиці Харкові, швидко перекинулася на провінцію і тепер загорнула вже цілу Україну. Щоденно відбуваються багатолюдні віча, на котрих подається авторитативне насвітлення львівських подій. Рівночасно різні наукові установи й академічні товариства оголошують відозви на адреси подібних заграничних установ, головно англійських та американських, підкреслюючи при тому, що події у Львові зачинають нову еру в руїнницькій роботі поляків супроти українців, бо поляки не вдоволяються вже переслідуваннями українського народу в політично-економічній ділянці, але прямують до повного знищення української культури та її споконвічних здобутків на рідних землях».¹¹⁰⁾

Наш огляд пресових відгуків на кривавий перший листопад у Львові не був би повний, якби не завершити його голосом Української Військової Організації, так як він надрукований у найближчому числі «Сурми»:

«Скільки то подій, скільки подвигів і промахів, скільки світлих здобутків та діймаючих втрат, скільки радощів і смутків, підйомів і упадків, щоденних придбань і щоденних втрат було в останньому десятилітті на широкій українській землі!

А серед цього калейдоскопу подій замітний — листопад, трагічно світлий місяць, з яким зв'я-

¹¹⁰⁾ "Сурма", грудень 1928.

зані великі національні події. Вже три рази записано кривавими буквами сторінки української історії в листопаді.

Перший раз — у листопаді 1918 року. Це найславніший листопад! Широкі маси українського населення, по обох боках Збруча, зірвались до боротьби за волю й честь Української Нації. По обох боках Збруча! Ввесь український нарід сказав тоді своє «хочу»! Сказав це брязкотом зброї, гуком гармат і скорострілів, яких відгомін розійшовся по цілому світі. І це «хочу», цей свій святий заповіт припечатав кров'ю своїх найліпших синів.

Та був другий листопад: 1922 року. Він був виявом непогамованої туги за волею, протестним відрухом народу, що пізнавши свободу, опинився знову в кайданах. Горіли сотки дворів ляцького наїздника, летіли в воздух опори ляцької влади та гинули ляцькі посіпаки від караючої руки українського бойовика, що підняв прапор Української Армії.

А в шість літ пізніше прийшов третій листопад: 1928 року. І знов у всіх українців, без огляду на кордони, забилися в один такт серця. І знов у всіх українців, на згадку про Першого Листопада 1918 року відозвалася туга за волею. І знов стріли пронизали воздух, а український бойовий прапор замаєв у городі Льва. І знову пішов широкий відгомін по світі!

А жертви? Понищені інституції, зруйнований дорібок мозольної праці, ранені, арешти? Так, безперечно, жертви є! Та все ж, які вони малі в порівнянні з тими, що їх кожного дня кладе український нарід для утривалення влади польського займанця!

Що значить знищення кільканадцяти чи навіть кількасот мистецьких пам'яток у порівнянні

з відібранням можливості розвитку української культури під польським чоботом? Що більше, в порівнянні з знищенням уже існуючих кількох тисяч народніх шкіл, з знищенням уже існуючих середніх шкіл, університету й техніки, з кожноденним нищенням «Просвіт» і українських культурних установ легальними розпорядками влади, з полонізаційним походом на українських землях, з крадіжжею десятків тисяч душ нашої молоді, виучуваної в польських школах?!

Що значить знищення скарбів, хочби і як цінних, супроти нищення української історичної, державної традиції, з відібранням можливості жити у власній державі?

Що значить знищення кільканадцяти склепів супроти щоденного нищення нашої кооперації, супроти відібрання цілому народові можливості економічного розвитку, супроти мільйонів податків, данин стяганих кожного дня з українського населення на скріплення сили ворога?! Що це значить у порівнянні з ожебраченням нашого селянства й робітництва та всіх інших верстов українського народу, що знаходиться в кігтях ляцького банкрута? Що це є, супроти колонізації наших земель ляцькими зайдами, з відібранням землі нашому селянству?

Що значить знищення одної, двох чи більше редакцій з кожноденним нищенням нашої преси польською владою, закнеблювання її уст ляцьким п'ястуком з можливістю розвитку української преси в ляцькій неволі?!

Чи кілька, кільканадцять чи більше ранених можна зрівняти з цією даниною крові, що її мають зложити сини українського народу в польському війську на випадок війни і то для оборони чужої держави? Чи не пролляли ми вже досить крові в обороні наших гнобителів? Чи є якесь

порівняння між жертвами, зложеними в світовій війні, в обороні Австрії і тими, що їх положено на жертівнику України?! Мадяри більше вивішали наших невійськових людей на шибеницях, ніж згинуло українських вояків в українсько-польській війні! Та коли кров других кличе й буде кликати будучі покоління до пімсти й боротьби за волю, то чи не на марне пішла кров перших?! Чи не на марне може рівнож піти кров наших братів в обороні Польщі?

Саме листопадові події у Львові показали, що **необчислимі духові й матеріяльні жертви кладемо ми в польській неволі**, бо Польща змагає до цілковитого знищення українського народу, що, як **довго ворог буде панувати на нашій землі, всім нам буде зле**, навіть матеріяльно, бо польське панування здержує наш всесторонній національний розвиток. Що більше, навіть матеріяльні придбання, зискані в мозольній праці серед невимовних труднощів, можуть кожної хвилі бути знищені рукою польського вандала. **Тільки усуненням ворога з нашої землі можемо забезпечити охорону наших дотеперішніх духових і матеріяльних надбань та зискати можливість для нових.** Війна з ворогом для **відбудови української держави** вимагає менших жертв, ніж ці, що їх щодня кладе поневолений український нарід для **зміцнення ляцьких кайдан.**

Та не тільки в цьому значення листопадових подій у Львові. Вони **об'єднали нас усіх українців**, без огляду на кордони. Населення Західніх Земель України, устами своїх послів, кинуло мужньо ворогові в лице: «Зась до нашої землі. Маєш тепер силу — лютуй. Але криваво за те заплатиш!» Велика Україна, сама в большевицькому ярмі, зірвалася до протесту, що відозвався з широких її сторін. Не було закутини еміграції, де б не вирвався крик обурення українців, що віщує помсту

ворогові! Всіх нас овіяв один дух, всіх нас злучила обида, нанесена одній вітці українського народу.

І це найбільший успіх листопадових подій. Він вказує, що ми внутрішньо дозріли до **самостійності й державности**. Ця проба нашої психологічної підготовки показала, що ми, як **нарід, у найширших масах, поступили значно наперед** від позицій 1 листопада 1918 року.

Тому з вірою в серці можемо дивитися в майбутність, що принесе нам визволення. Можливо, що станеться це в четвертому й останньому листопаді». ¹¹¹⁾

¹¹¹⁾ "Сурма", грудень 1928.

XXII. Розділ.

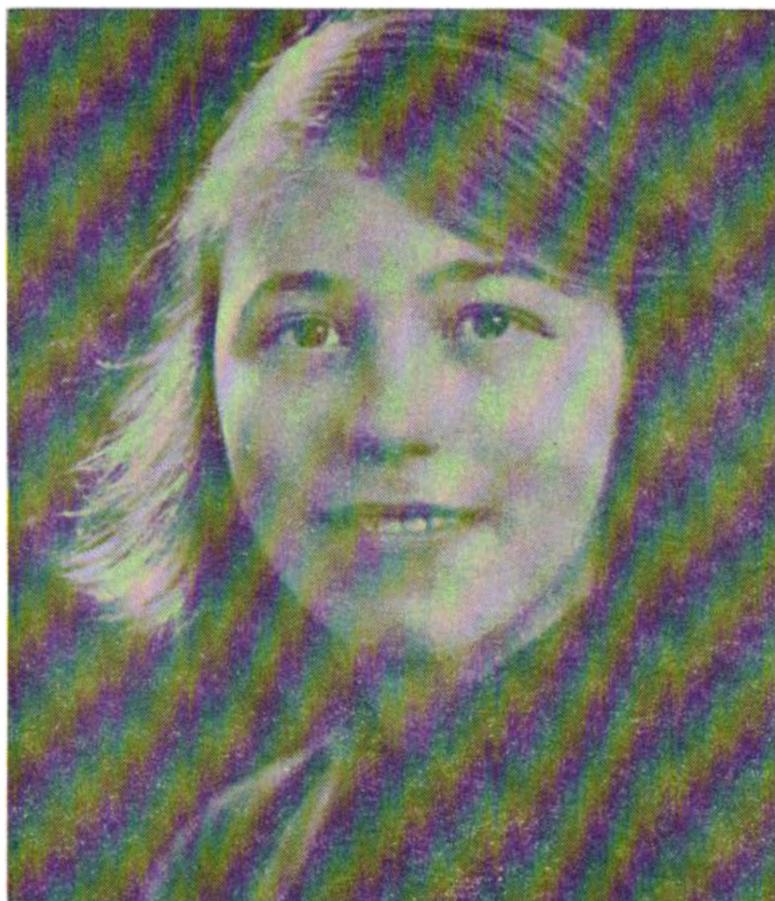
ЕПЛОГ ЛИСТОПАДОВИХ ПОДІЙ

Масові арешти у Львові і в краю. — Захопили і Крайового Коменданта, полк. Сушка. — Поліція не орієнтується серед робітництва й ремісництва. — Кур'єри УВО розвозять літературу й інструкції. — Гора вродила миш. — Сім у процесі «листопадівців», з того чотири дівчата. — Акт обвинувачення: заворушення в державі, відірвання Галичини від Польщі, підношення революційних настроїв. — Дві студентки і дві вчительки на лаві підсудних. — Під закидом кольпортажу «Сурми». — Студентка музики й динаміт. — Як шпіцлі інвігілювали дівчат? — Течка з револьверами під пахою дівчини. — Господині мешкань добре свідчать про дівчат. — Але Влодзічкова донесла поліції на Конрадівну. — Спір між знавцями вибухових матеріялів. — Надкомісар Мітленер приїхав з Познаня свідчити про підготову УВО до Листопаду. — Під обстрілом питань оборони. — Його ствердження соборництва УВО. — Тільки три свідки для оборони. — Прокурор б'є в патріотичний дзвін. — Знаменита промова д-ра Старосольського. — Присяжні судді заперечили всі питання. —

Кінець листопадкових заворушень, що почалися у Львові, там дійшли до свого вершка, проте широко розлялися по всьому краю, розігрався вісім місяців пізніше перед судом присяжних у Львові. Сталося,

як у тій казці, де гора вродила миш. Два тижні ввесь край горів у шалених виявах польсько-української ненависти. З українського боку панахиди й Богослуження, походи й маніфестації, тисячі летючок і всякої підпільної літератури, що раптом одного дня з'явилися в усіх далеких закутках, довезені з львівського центру Української Військової Організації та Союзу Української Націоналістичної Молоді. З польського боку бешкети вуличної юрби, нацьковуваної польською академічною молоддю, плюгаві злоречення польської преси, злобні ревізії в українських товариствах та установах і безрозбірливі масові арешти не тільки серед молоді і студентства, але й серед старших віком і далеких від усякої нелегальщини громадян.

Зараз першої ночі арештовано у Львові студентів Богдана Кравцева, О. Вергановського, Ярослава Макарушку, братів Володимира та Євгена Богачевських, Володимира Сеницю, Романа Драгана, Олександра Радивиля і студентки Союю Мойсеовичівну та Марійку Кравцівну. Вранці до них доскочили Володимир Маркусь, Микола Дужий, Омелян Верхола, Іван Библиук, Степан Гела. В пізніших днях забрала поліція Олексу Ганкевича, Басовця, Логазу, Миколу Ковалиська, Хилінського, Мурина, Данилова, Сохацького, Козака, Ковалика, Володимира Сенежака, Зварича та інших. Це тільки ті, що їхні імена подав хтось до газет. А позатим брали всіх без розбору, хто тільки попався під руки. Крім того зладили список, хто тільки хочби з імени колинебудь був занотований у поліції. В перших днях листопада число арештованих у самому тільки Львові українських студентів доходило до двох сотень. Впадає в очі, що не арештовано майже нікого з молодого робітництва й ремісничої молоді, хоч це вона творила основну масу демонстрантів і маніфестаційного походу після панахиди під св. Юром. Мабуть тому, що поліція ще не орієнтувалася

Соня Мойсеович, одружена Янів.

в тому часі серед робітничого й ремісничого елементу, не знала назвищ ні адрес. Дехто добачувався в тому політичній тактиці. Арешти самих тільки студентів та осіб з інтелігентських кіл мали наче б то доказати, що український нарід, його найширша основа в низах, погодився з існуючим політичним станом, це тільки горстка невдоволених інтелігентів і купка студентів знімає бучу, використовуючи церковні свята і національні річниці.

З-поміж старших осіб арештовано тоді у Львові Михайла Матчака, Івана Рудницького, Тимоша Білостоцького, Володимира Гафтковича, д-ра Григора Лужницького, полк. Романа Сушка і д-ра Богдана Гнатевича. Майже всі вони мали якесь відношення до Української Військової Організації в минулому чи сучасному: Михайло Матчак був членом Начальної Колегії і потім Начальної Команди УВО, Іван Рудницький — член УВО і представник організації в Празі, після повороту до краю був фінансовим референтом у Крайовій Команді УВО у Львові, Володимир Гафткович був членом УВО ще з часів тайного українського університету, д-р Богдан Гнатевич — учасник першого процесу УВО, т. зв. федаківців, полк. Роман Сушко — тодішній Крайовий Комендант УВО у Львові. Не знаю точно, яке було тоді становище до УВО Тимоша Білостоцького і дра Григора Лужницького. Перший з них був сокільським діячем і вже через те одне стався політично підозрілим, а д-р Григор Лужницький, як шурина Івана Рудницького, так само не сходив з поля зору львівської політичної поліції.

Такі ж самі арештування проходили по всій галицькій землі. Здебільшого по кількох днях усіх выпускали, не було доказів їхньої вини і підстав поставити їх перед суд. Навіть Богдана Кравцева, Голову Союзу Української Націоналістичної Молоді, і полк. Романа Сушка, Крайового Коменданта Української

Військової Організації, мусіли звільнити після кількох місячного слідчого арешту.

Перед першим листопада десятки кур'єрів роз'їхалися зо Львова по всім усюдам з інструкціями Союзу Української Націоналістичної Молоді та Української Військової Організації, як перевести на місцях листопадові святкування. Везли вони з собою цілі валізи летючок, «Сурми» та всякої нелегальної політичної літератури. Все те здавали вони зв'язковим в окружних і повітових центрах, а звідти ті речі місцеві вже люди розвозили й передавали далі. Разом у цю зв'язково-кольпортажну листопадову акцію замішано було не менше тисячі людей. Навіть один відсоток з них не попався в руки поліції разом з обтяжуючим матеріалом так, щоб можна було їх віддати судові. Правда, при всяких нагодах конфіскували «Сурму», летючки і брошурки Української Військової Організації, не могли проте знайти, звідки ці речі взяли і хто їх туди доставив. Нерідко поліція мала винних у своїх руках і з браку доказів вини повиходили вони на волю, склавши свою данину, т. зн. відсидівши кілька тижнів а чи й місяців у превентивному слідчому арешті. З усього галасу й гармідеру, що його счинила польська преса до спілки з поліцією, вийшов один великий пшик. Коли не врахувати одної-двох політичних справ проти студента чи селянина, в кого знайшли при ревізії «Сурму»,¹¹²⁾ всіма своїми зусиллями

¹¹²⁾ Про один з таких процесів читаємо нотатку в "Новому Часі": "Дня 20 березня 1929 року відбулася перед лавою присяжних у Коломиї розправа проти студента прав Дмитра Печенюка зо Стецеви за злочин з § 58 карного закону, поповнений через те, що в листопаді минулого року одержав від незнаного йому осібняка більшу кількість летючок УВО і нелегального часопису "Сурма", які то поліція при переведенні в нього ревізії сконфіскувала. Обвинувачував прокурор Герц, трибуналові проводив віцепрезидент Саганек, боронив д-р

і на величезну скалю закровою поліційною акцією спромоглася поліція довести до процесу перед львівським судом присяжних усього-на-всього сімох обвинувачених, з того чотири дівчата. Судовий процес почався 18 червня 1929 року в Окружному Суді у Львові. На лаві обвинувачених засіли чотири дівчини: Марія Кравцівна, Марія Чижівна, Софія Мойсеовичівна та Марія Конрадівна, і три студенти: брати Осип та Жигмонт Процишини і Євген Сена.

О год. 9:30 лави для публіки в т. зв. малій залі Окружного Суду почали заповнятися глядачами, переважно студентами, товаришами підсудних. Трибуналом проводив суддя Антоневіч, як судді-вотанти сиділи д-р Згурські і д-р Петер. Обвинувачував прокурор Чолновскі. Кравцівну, Мойсеовичівну і Чижівну боронив адвокат д-р Володимир Старосольський, братів Процишинів — д-р Семен Шевчук, Марію Конрадівну та Євгена Сену — д-р Степан Шухевич. Другого дня процесу до оборони долучився ще адвокат д-р Лев Ганкевич.

Лава присяжних суддів складалася з таких осіб: 1. Б. Белецькі, інженер, 2. Ф. Врублевські, купець, 3. д-р А. Менш, адвокат, 4. Ж. Станкевіч, інженер, 5. І. Кольоньські, купець, 6. А. Юре, інженер, 7. І. Бадовскі, золотник і ювелір, 8. Т. Яворскі, пекар, 9. Ф. Бернат, каменярський майстер, С. Юнг, кравець, 11. д-р Е. Шелінські, адвокат і синдик¹¹³⁾ Торговельно-Промислової Плати, 12. Е. М. Еренфельд, управитель фірми «Нафта». Один з присяжних захворів зараз на по-

Іван Новодворський. Суддями присяжних поставлено п'ять питань з параграфів 58 буква "ц", 300 і 302 та з артикулу 58 пресоного декрету. Присяжні заперечили всі питання так, що обвинувачений по чотири й пів місячній в'язниці вийшов на волю". "Новий Час", ч. 34 (643), п'ятниця, 29 червня 1929, "З судової залі". Летючки УВО й "СУРМА".

¹¹³⁾ Правний дорадник.

чатку справи і на його місце прийшов запасний суддя, купець З. Старк. З них десять поляків і два жиди, ані одного українця.

Лави журналістів зайняли звітодавці часописів «Новий Час», «Діло», «Кур'єр Поранни» і «Век Нови». Опісля приведено до залі підсудних під поліційною ескортою. Трималися вони весело й бадьоро, хоч на помарнілих обличчях видно було сліди сьомимісячної слідчої тюрми. Протоколянт почав відчитувати акт обвинувачення, що займав 64 сторінки густого машинопису, і це забрало майже три години часу.

Короткий зміст акту обвинувачення зводився б до того, що Марія Кравців, Софія Мойсеович, Марія Чиж, Жигмонт та Осип Процишини, Євген Сена і Марія Конрад упродовж 1928 року аж до дня їхнього ув'язнення належали до Української Військової Організації. Як її члени, вони співпрацювали з нею у Львові та в інших місцевостях Східньої «Малопольщі», підтримували акції тої організації, спрямовані проти польської держави, щоб при допомозі ворожої пропаганди, терору, саботажів і шпигунства викликати неспокій та заворушення внутрі держави і потім відірвати Східню Галичину від цілости польської держави шляхом збройної боротьби і революції. В цій акції, що збільшувала небезпеку для держави ззовні і змагала до домашньої війни внутрі та до поменшення державної території, приймали вони тільки дальшу участь.

Марія Кравців і Марія Чиж у 1928 році аж до свого арештування поширювали нелегальні летючки і друки, як «У великий день», «Товариші» та «Сурма», що своїм змістом будили революційні настрої, взивали до терору та саботажів — а через те прямували до викликання домашньої війни внутрі держави і до відірвання частини від цілости держави. В тому теж мали тільки дальшу участь.

Марія Чиж написала в жовтні 1928 року реферат і предложила його на засіданні Верховної Пластової Команди в формі «пластового наказу», призначеного до відчитування його в пластових відділах дня 1 листопада. Змістом того реферату намагалася викликати погорду і ненависть до польської держави.

Брати Процишини та Євген Сена мали в тому ж самому часі кольпортувати «Сурму».

Марія Конрад зберігала в себе вибухові матеріали, а потім склала наклепницькі свідчення.

В той спосіб усі обвинувачені провинилися проти § 58 карного закону і допустилися злочину державної зради.

Крім того Марія Чиж виконала злочин забурення публічного спокою з § 65 карного закону, а Марія Конрад — злочин з § 6 закону про вибухові матеріали та злочин клевети з § 209 карного закону.

Всі ті вчинки доказані будуть підсудним матеріалами, знайденими в них під час обшуку, та інформаціями поліцейних конфідентів.

Першою стала на допит Марія Кравців, літ 22, студентка університету, колишня Голова «Секції Студенток» при товаристві «Студентська Громада». Говорила поволі і спокійними словами. До Української Військової Організації не належала, знала про неї з часописів. Від 1 вересня 1928 року мешкала разом з Марією Чижівною при вул. Пулавських ч. 8, віднаймали вони одну кімнату в своєї господині, Анни Гешвінд. З Чижівною пізналися в часі забав у м'ясниці 1928 року, Мойсеовичівної зовсім не знала.

Дня 1 листопада 1928 ранком полагоджувала різні дрібні господарські справи, потім пішла на Богослуження в Преображенській церкві, а перед вечором була на панахиді в церкві св. Юра за українських во-яків, що полягли в боротьбі за самостійність України. Не могла дотиснутися до церкви, стояла на вулиці. Чула проповідь священника, не пригадує собі, чи були

ще якісь промови. Після панахиди невідомі люди роздавали летючки з наголовком «Товариші». Одну таку летючку дістала й вона. Потім чула стрілянину і бачила, як поліція на конях атакувала людей. Йї нічого не сталося в тій суматосі. Вернулася додому, перечитала летючку і спалила її в печі.

Тут завважив голова трибуналу, що в часі, коли арештовано Мойсеовичівну, знайдено при ній багато брошур і нелегальних друків, також чотири пістолі. Ці речі забрала вона з кімнати Кравцівної. Хіба ж це не доказ, що всі три вони — Кравцівна, Чижівна і Мойсеовичівна — були кур'єрками Української Військової Організації?

Підсудна рішуче заперечила, наче б Мойсейовичівна забрала з її мешкання ці матеріяли. Правда, що Мойсеовичівна прийшла до них увечері 2 листопада, викликала Марійку Чижівну до сіней і щось там говорила з нею кілька хвилин, однак не брала від них ніяких пакетів ані течок. Поліція прийшла до них з обшуком уночі з 2 на 3 листопада. В часі обшуку знайдено в неї кілька нотаток і настроєвих оповідань, що їх написала вона під свіжим враженням свята 10-річчя відновлення української держави. Та й стільки всього. Не призналася до авторства «Ідеології на тлі історії» і списку зброї та вибухових матеріялів ніби знайдених у неї в часі трусу. Побачила їх уперше в суді і то аж на четвертому місяці слідства. Заперечила, що це вона позичила Мойсеовичівній шкіряну течку до перенесення нелегальних речей. «Сурму» читала, звичайно діставала її поштою в конверті. Погоджувалася з ідеологією Української Військової Організації, поскільки УВО змагає до відбудови української держави. Є за політичною акцією, але проти індивідуального терору.

На залю ввійшла друга обвинувачена, Марія Чиж, учителька, літ 21. До Української Військової Організації не належала, знала про неї з української та з

польської преси, що багато писали про УВО з нагоди політичних процесів. Не знала нікого з членів Української Військової Організації. Добре собі не пригадує змісту реферату «Пластовий наказ», його відбито на машинці і предложено Верховній Пластовій Команді, що проекту наказу не прийняла.

Пополудні 1 листопада пішла на панахиду до св. Юра, була свідком, як поліція розганяла юрбу. Під час панахиди якісь молоді люди звихалися серед юрби, роздавали летючки та продавали фотознімки Василя Атаманчука й Івана Вербицького. Купила чотири знімки, в слідстві спочатку не признавалася до того, лякалася, щоб не вважали того доказом її приналежності до Української Військової Організації. Соною Мойсеовичівну знала з Пласту. Ввечері 2 листопада Соня прийшла до неї за ключами від пластової домівки. Мала тоді з собою дві течки.

Соня Мойсеович, літ 21, учителька, греко-католицького обряду, як і всі решта обвинувачених, пояснює, в який спосіб знайшлися в неї обидві течки з револьверами і компромітуючими матеріялами. Другого листопада стрінув її один знайомий на площі св. Юра — назвища його не виявила — і просив узяти від нього дві течки та перетримати їх у себе кілька днів. З уваги на те, що вона саме тоді мала ще поладити всякі дрібні справи в місті і накінець вступити до Марійки Чижівної за ключами від домівки, він погодився ждати на неї з течками на вулиці, де жила Чижівна. Стрінув її в брамі кам'яниці і там вона перебрала від нього обидві течки. Коли верталися додому, на вулиці Охоронок приступили до неї два поліцейні агенти й арештували її.

Прийшла черга на допит Жигмонта Процишина, студента віком 19 років. Не почувався він до вини, до Української Військової Організації не належав, хоч добре знав про неї та про її цілі. Працюючи журналістом у «Ділі» вічно мав з тими справами до діла.

Жигмонт Процишин з дружиною

Діставав теж «Сурму», раз знаходив її під дверима, то знову на шафі в сінях, де тримав усякі старі папери.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Як це ви, хоч не член УВО, могли діставати «Сурму»?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Так. Кольпортери «Сурми» підкидали її мені, щоб у той спосіб познайомити мене з ідеологією УВО, а може думали, що я, як нечлен організації, скоріше роздам поодинокі примірники між товаришами.

ГОЛОВА: Ви студюєте в Кракові. Чому ж ви сиділи у Львові?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: До Кракова я вибирався щойно на третій триместер.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Ви кажете, що до УВО не належите. А в вас знайдено 24 примірники «Сурми».

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: В половині серпня знайшов я цілий пакет «Сурми» на шафі в сінях. Я сказав про те братам і вони радили мені цей пакет спрятати. Наразі я залишив ті часописи на етажерці. По кількох днях знайшов я тільки п'ять примірників і їх спалив. Про решту думав, що служниця спалила їх разом з різними старими паперами. Між тим ми змінили мешкання. Мати і служниця все пакували, всі мої папери спаковано разом. І щойно при ревізії побачив я між старими газетами забуті примірники «Сурми».

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Так само зізнавав ваш брат Осип. Він каже, що це він знайшов «Сурму».

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: По дорозі на поліцію він сказав, що всю вину возьме на себе, бо я молодий і слабкий здоров'ям. Я, розуміється, не погодився і сказав правду. Тим часом він зробив так, як обіцяв. І щойно пізніше відкликав він свої неправдиві зізнання.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ. Крім «Сурми» знайдено в вас ще і наказ команди УВО?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Коли я був у церкві, почув, як хтось це мені всунув до кишені плаща. Так само мабуть робили й іншим.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: А інструкції в справі саботажів?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Це я дістав разом з «Сурмою» перед феріями.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: А брошура «Мовчальність»?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Не пригадую собі, коли я її дістав.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Вас обтяжують також ваші власні літературні праці, що свідчать про високо-ворожий настрій проти Польщі.

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Ці новельки й поезії, писані в дитячих роках, вважаю невдачними дитячими спробами. Я написав їх, мавши 14 років. Про реферат з 1926 року кожен скаже, що писав це умово незрілий дівчак.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Що це значить «літвак»?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Не «літвак», а «дівчак».

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: До яких товариств ви належите?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: До Пласту, де я був зв'язковим, і до «Просвіти».

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Чи ви були арештовані?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Так, у зв'язку з нападом на директора Сабата.¹¹⁴⁾ По кількох годинах мене звільнили.

ГОЛОВА ТРИБУНАЛУ: Чи ви знали, що ваш брат належить до УВО?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Ні.

¹¹⁴⁾ Колишній директор української гімназії в Станиславові, пізніше перенесений до Львова на директора Академічної Гімназії. За неприхильне становище до УВО побили його гімназійні учні.

СУДДЯ Д-р ПЕТЕР: У ваших поезіях пробивається страшна їдь до Польщі. Звідки ви її набралися?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Вже від наймолодших літ, через те, що ходив я до польської школи і зростав в антагонізмі, що панує між поляками й українцями. Я стрічався там майже щодня з того рода епітетами, як кабан, караїм, хам і т. п. Чи це не могло відповідно вплинути на психіку молодого хлопця?

ПРОКУРОР: Ви кажете, що «Сурму» вам підкидали, щоб здобути в вас симпатію до УВО. Чи на те треба було аж 24 примірники?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Мені їх певно підкидали на те, щоб я їх далше роздав.

Д-р ШЕВЧУК: Чи ви могли легко розпродати ті числа «Сурми»?

ОБВИНУВАЧЕНИЙ: Так, бо я живу недалеко бурси.

Підсудний Осип Процишин, літ 21, старший брат Жигмонта, студент прав львівського університету. До Української Військової Організації не належав. «Сурмою» не цікавився і ніколи її не читав. Та й майже не бачив її, хіба тоді, як його братові підкинено більший її пакет і вони радилися, що з нею зробити. Виявилось, що й у нього були спроби літературної праці, писав він новелі, сповнені ненавистю до Польщі. Стільки й відношення його до політики, в чисто чуттєвій площині й у літературних формах, бо до жодних товариств та організацій він не належав, політичним життям ніколи не інтересувався.

Передостанній підсудний, Євген Сена, літ 24, студент права. Жив постійно в Підгайцях, де його батько працював урядовцем при повітовому старостві. До Львова приїздив усього чотири рази, на те тільки, щоб записуватися в університет і складати іспити. До Української Військової Організації не належав. Як і всі інші, знав про неї тільки з газет. В своєму місті Підгайцях належав до співацького товариства «Боян»

Д-р Степан Шухевич.

і руханкового «Сокил». День перед 1 листопада взяв собі в канцелярії університету залізничу знижку з нагоди свята «Всіх Святих» і поїхав до Підгаєць. На станції в Підгайцях його арештовано і в валізці знайдено пакунок з «Сурмою». Не вмів пояснити, як цей пакет знайшовся в його валізці, здогадувався, що мусіли це підкласти в «Академічному Домі», де він спинився якийсь час, шукаючи мешкання. Валізка не замикалася на ключ, стояла в кімнаті, куди входило й виходило багато студентів, був же ж рух в «Академічному Домі», як у вулику. Спочатку говорив він, що отримав цей пакетик на вул. Руській, а це тому, що лякався наразити на ревізії й неприємності управу «Академічного Дому», якій був вдячний за те, що дала йому тимчасове пристановище. Відчитувано попередні його протоколи на підтримку твердження прокурора, що підсудний Сена кілька разів міняв свої зізнання в часі поліційного та судового слідства.

Остання обвинувачена — Марія Конрад, літ 23, студентка музичної консерваторії. Стоїть під закидом, що в неї зберігалися вибухові матеріяли Української Військової Організації. Як розказувала на суді, приїхала до Львова з Тернополя і вчилася музики. Приходило до неї багато знайомих, кінчала вона гімназію для хлопців, чимало з них студіювали тепер у Львові і відвідували свою колишню товаришку. До жодних товариств не належала, крім «Сокола», куди ходила на руханку.

9 листопада 1928 року сиділа вона вдома і вправлялася в грі на фортепіяні. Около 5 год. пополудні хтось подзвонив. Відкрила двері й побачила незнайомих їй паню й пана. Спиталися, чи тут живе Марія Конрад, коли ж вона це потвердила, цей добродій представився їй, як гімназійний учитель з Тернополя, добрий знайомий її батька. Просив перетримати пакунок, доки не полагодить своїх справ у Львові, невідно йому з ним носитися. Вона погодилася, поста-

вила пакет до шафи, замкнувши її на ключ. Обое несподівані гості посиділи в неї часинку, говорили про це й те, навіть заграла вона їм дещо на їхнє прохання. Грала «Сон місячної ночі» чеського композитора Новака. Опісля пішла вона до своєї сестри Ярослави, студентки філософії. Від неї довідалася, що є у Львові їхній знайомий з Тернополя, проф. Брикович, можна передати через нього додому білля. Обидві пішли на її станцію, щоб забрати це білля. В кімнаті застала свою господиню, паню Владзічкову, і ще якісь дві жінки. Вони розбили шафу в часі її неприсутности і витягнули цей пакетик. Кричали, що вона переходує в хаті вибухові матеріяли, отож вони закличуть поліцію і та замкне її в тюрмі на кілька літ. Підсудна Марія Конрад перелякалася і поїхала додому, до батьків. На станції в Тернополі ждала вже на неї поліція і там її арештовано. На поліції у Львові говорила вона, що ці матеріяли передала їй товаришка з музичної школи Дарка Гординська. Це неправда, неправдиво теж обтяжила пізніше другу свою товаришку, Дарку Герасимович, наче б то вона просила її переховати вибухові матеріяли.

Було видно, що ніхто їй не вірить. З питань прокурора й суддів виходило, що вони вважають цілу ту історію неправдою, та ще й дуже невігядливо змайстрованою.

Першими свідками покликано піліційних агентів Юзефа Будного, літ 32, Собка, літ 28 і Поліньського. За їхніми словами, перед вечером 1 листопада отримали вони від комісаря Мітленера доручення інвігілювати мешкання, де жили Марія Кравцівна і Марія Чиживна. Чергувалися в той спосіб, що один з них обсервував браму кам'яниці, а другий крутився недалеко, щоб у разі потреби бути під рукою. Першого дня не завважили нічого надзвичайного. Другого дня ввечері Чиживна прийшла з Ярославом Макарушкою, що вийшов звідти десь коло десятої години. Кілька хвилин

пізніше з'явилася Мойсеовичівна, під пахою тримала порожню шкіряну течку, зложену вдвоє. Коли ж вийшла з брами, мала вже в руках дві течки. Будни і Собко пішли за нею назирцем і на вул. Охоронок притримали її.

Цікавий інцидент зайшов, коли агент Будни, котрого ім'я від кількох років згадувалося в кожному українському політичному процесі, говорив про те, що в течці Мойсеовичівної знайдено револьвери.

ПРОКУРОР: Які це були револьвери?

БУДНИ: Марки Ортгіс-Патент.

ПРОКУРОР: Яких револьверів уживає Українська Військова Організація?

БУДНИ: Цієї самої марки Ортгіс.

ПРОКУРОР: Значить, хто має пістолю Ортгіс, то це є доказом, що він є членом Української Військової Організації?

БУДНИ: Так.

В цьому місці завважив оборонець д-р Старосольський:

«Можливо, що так. Оскільки мені відомо, недавно частину слідчої політичної поліції озброєно ортгісами. Виходило б, що Українська Військова Організація дістала нових членів».

На залі вибух сміх, сконстернований агент мовчав, голова трибуналу прикликав глядачів до порядку.

Читачі пригадують собі, як несповна перед роком у цій самій судовій залі, в часі наглого суду над Володимиром Ординцем і товаришами, ішла завзята суперечка між трибуналом та прокурором з одного і лавою оборонців з другого боку. Поліція, прокурор і суд відкидали думку, наче б то посідання пістоля марки Ортгіс, якими то пістолями були озброєні виконавці нападу на пошту при вул. Глибокій у Львові, свідчило про їхнє пов'язання з Українською Військовою Організацією. Суд не допустив ні одного оборонного внесення на ствердження тої обставини. Тепер же ж

і поліція і прокурор цей самий аргумент висунули, як доказ обвинувачення. Коротка пам'ять у людей, а може — кожен параграф має два гачки і суд тягне за той, котрий йому в даний момент вигідніший.

Свідок Анна Гешвінд, літ 60, жидівка, господиня Кравцівної і Чижівної, подала, що до обидвох обвинувачених приходило багато людей, а Чижівна частенько верталася пізно вночі. Свідок тому не дивувалася, це ж молоді люди, що люблять товариство. Поза тим вони поводитися чемно і спокійно. Вона бачила стяжки, що їх приготовлювано в кімнаті обидвох дівчат. Ці стяжки були призначені для пропам'ятних хрестів стрільців і старшин Української Галицької Армії в десятиріччя її створення. Анна Гешвінд не мала про те поняття. Думала, що це якесь «наше», цебто польське, свято — а це знову викликало сміх на залі.

Низка свідків з господинею Марії Конрад на чолі мали своїм завданням доказати, що підсудна Конрадівна зберігала в себе вибухові матеріали для Української Військової Організації.

Гелена Влодзічкова, вдова, замешкала під ч. 7 вулиці Пелчинської, свідчила, що в перших днях вересня 1928 року спровадилася до неї Марія Конрадівна. Зайняла задню кімнату і щоб дістатися туди, треба було перейти крізь кімнату свідка, тому вона звичайно бачила всіх гостей, що приходили до її комірничі. Конрадівна винайняла фортепіан у фірмі Каїм і по кілька годин денно вправляла на ньому. Поводилася зразково чемно, свідок її любила, часто ходила з нею вечорами на прохід. До Конрадівної частенько приходили гості, студенти і студентки, вели себе культурно й чемно, як добре виховані молоді люди. 9 листопада 1928 року пополудні свідка якийсь час не було вдома. Може якої пів години після того, як вернулася, почула запах бензини і поділилася своїм спостереженням з Кароліною Філібувною, своєю служни-

цею. Ця сказала, що бачила, як якийсь незнайомий пан, гість панни Конрадівної, розливав бензину до розставлених на фортепіяні пляшечок. Заінтригована Влодзічкова виважила двері до шафи і знайшла там пакет. Здогадувалася, що можуть бути в ньому вибухові матеріяли, не знала, що з тим зробити, тимчасово поставила пакет на столі і послала по свою сестрінку Лільбергерову. В міжчасі з'явилися обидві сестри з валізкою, хотіли забрати пакет. Влодзічкова заявила, що не видасть пакету і покличе поліцію. Запах бензини Конрадівна пояснювала тим, що її товаришка чистила собі бензиною рукавички.

В тім самім дусі говорили свідки Кароліна Філібувна і Стефанія Лільбергерова.

Виявилася розбіжність думок між експертами вибухових матеріялів. Свідок Єна, сержант 5 полку артилерії і піротехнік, заприсяжений зізнав, що експериментував особисто зо знайденим у Конрадівної матеріялом і був присутній при таких же самих експериментах судових знавців. За кожною експериментальною спробою матеріял вибухав. Натомість д-р Леснянські, професор львівської політехніки, висловив думку, що переданий йому до експерименту матеріял є скоріше пальний, як вибуховий. Два другі судові знавці, проф. д-р Вестфалевіч і д-р Опіньські, стверджували, що знайдений у Конрадівної матеріял є розривний, хоч не вибуховий у властивому сенсі.¹¹⁵⁾

Кільканадцять інших свідків, що їх прокурор покликав на ствердження різних дрібних обставин в акті обвинувачення, не внесли до справи нічого нового ані цікавого. Їх допитували більше для того, щоб дотримуватися приписів судової процедури і занотувати їхні свідчення в протоколі.

Зацікавлення віджило на п'ятому дні процесу, коли заповіджено, що свідчитиме колишній комісар Міт-

¹¹⁵⁾ По-польськи: "крусонци", не "мйотайонци".

ленер, начальник слідчого політичного відділу львівської поліції, тепер піднесений до ступня надкомісаря поліції в Торуні. Хоч покинув він Львів у підвищеній ранзі, все таки це була для нього кара за те, що не вжив передбачливих засобів у свій час і допустив до листопадових подій у Львові.

Мітленер широко розказував про підготовку Української Військової Організації до листопадових роковин у 1928 році — все ніби то на підставі своїх таємних, довірочних відомостей. При тому висказав знаменне ствердження, що знищення невідомими справниками польського пам'ятника на Персенківці в ніч під 1 листопада 1928 року не відбулося з доручення Української Військової Організації. Цей вчинок стрінувся з осудом Команди УВО, вона відсахнулася від нього. Мало пригадує собі про подробиці слідства і допитів обвинувачених, у тому самому часі він рівночасно з тою справою зайнятий ще був ліквідацією комуністичної ячейки у Львові. Мав він конфіденційні відомості, що в мешканні Чижівної був законспірований льокаль УВО і що там часто зберігається пропагандивна протипольська бібула. Братів Процишинів знав він, як членів Союзу Української Націоналістичної Молоді. Ця організація була неначе легальним відділом Української Військової Організації, кожен у ній був як не членом, то активним прихильником УВО і вже сама приналежність до цього Союзу насувала підозріння співпраці з УВО.

На питання д-ра Шухевича, яку ціль мала Українська Військова Організація у викликанні листопадових подій, відповів комісар Мітленер, що в дні 1 листопада 1928 року Команда УВО хотіла за всяку ціну викликати сутичку з поліцією, щоб здобути пропагандивний матеріал для заграниці і всім дати знати, що вона живе, працює і кожної хвилини готова до поважного діяння.

В часі своїх свідчень комісар Мітленер висказався, що полк. Роман Сушко, наречений підсудної Марії Чижівної, є Крайовим Комендантом Української Військової Організації. Тому, що через такий висказ свідка і на Чижівну могло падати підозріння, ніби то вона належить до УВО, д-р Старосольський просив доказати це фактами, зокрема подати докази, що полк. Роман Сушко справді належить до Української Військової Організації і займає в ній становище Крайового Коменданта.

Збентежений комісар Мітленер просив голову трибуналу відкинути це питання. Коли ж суддя таки наказав свідкові дати відповідь, Мітленер, засланяючися урядовою тайною, загубився у зніяковілих і виминальних відповідях, що нічого не сказали, але й нічого не заперечили.

Користаючи з появи перед судом надкомісара Мітленера, одної зо знатніших фігур польської політичної поліції, оборона засипала його різними питаннями загальної натури, щоб витягнути з нього різні ствердження, що їх можна було б використати в пізніших політичних процесах. На питання д-ра Старосольського свідок мусів признати, що становище Української Військової Організації до Советського Союзу є наскрізь негативне і що політична діяльність та пропаганда УВО має соборницький характер, не зважаючи на те, що хвилево вона більш інтенсивно виявила себе серед української суспільности під Польщею.

Мітленер був останнім важнішим свідком обвинувачення.

З довгої низки внесень оборони на покликання різних свідків та ствердження всіляких важливих для підсудних обставин, трибунал допустив тільки Ярослава Процишина, третього з братів, на вияснення їхньої поведінки перед арештуванням, Зоню Кравцівну, сестру Марійки, на ствердження, що дня 2 листопада, коли арештовано Марійку, Зоня перебрала всі її речі

і між ними й течку, а більше течок Марійка не мала, тому не могла позичити Мойсеовичівній своєї течки на перенесення брошур і летючок.

Схвалено також відчитати статут «Пропам'ятної Відзнаки Української Галицької Армії» на доказ, що ця відзнака не має в собі нічого протидержавного, тим самим і заготовлювання стяжок до неї, що робилося в кімнаті Чижівної, не може підпадати під поняття протидержавної діяльності.

Зоня Кравцівна, учениця гімназії «Рідної Школи» у Львові, заприсяжена подала, що відбирала від господині Анни Гешвінд речі своєї сестри Марійки і Чижівної. Між іншими перебрала й чорну течку сестри, куди поскладала різні дрібнички. Деякі з них пізніше передала сестрі до тюрми. При тому показала суддям чорну течку з ініціалами М. К., власність підсудної Марійки Кравцівної — це могли б посвідчити також її університетські товариші й товаришки.

Прокурор спротивився, щоб заприсягнути свідка Ярослава Процишина, брата обидвох підсудних, покликаючися на § 170, буква «б», а саме, що і сам цей свідок був свого часу підозрілий про злочин з § 58 буква «ц», як і його брати. Оборонець д-р Семен Шевчук домагався заприсяження, а це на тій основі, що слідство проти свідка вповні припинено, воно виказало цілковиту його невинність. Трибунал прихилився до становища прокурора і Ярослав Процишин почав свідчити незаприсяжений.

Ще коли жили вони при вул. Курковій, прийшов раз до нього брат Жигмонт і сказав, що йому підкинено більшу кількість «Сурми», тепер він не знає, що йому з тим робити. Свідок був тої думки, що тої «Сурми» ніхто не потребував, певно хотів її позбутися, тому й порадив братові, що найкраще буде її спалити в печі. Це він і обіцявся зробити. Не може сказати, чи брати належали до Української Військової Організації. Здається, що ні, бо хіба, живучи разом такий

довгий час, котрийсь з них мусів би про те проговоритися, неможливо на довшу мету зберегти в родині такої строгої конспірації.

На цьому скінчилося доказове поступовання і голова трибуналу відчитав поставлені лаві присяжних 11 головних та 4 додаткові питання. Перші сім питань відносилися до того, чи кожен з сімох обвинувачених належали до Української Військової Організації, чим діяли на шкоду польської держави і провинилися супроти § 58 буква «ц» карного закону.

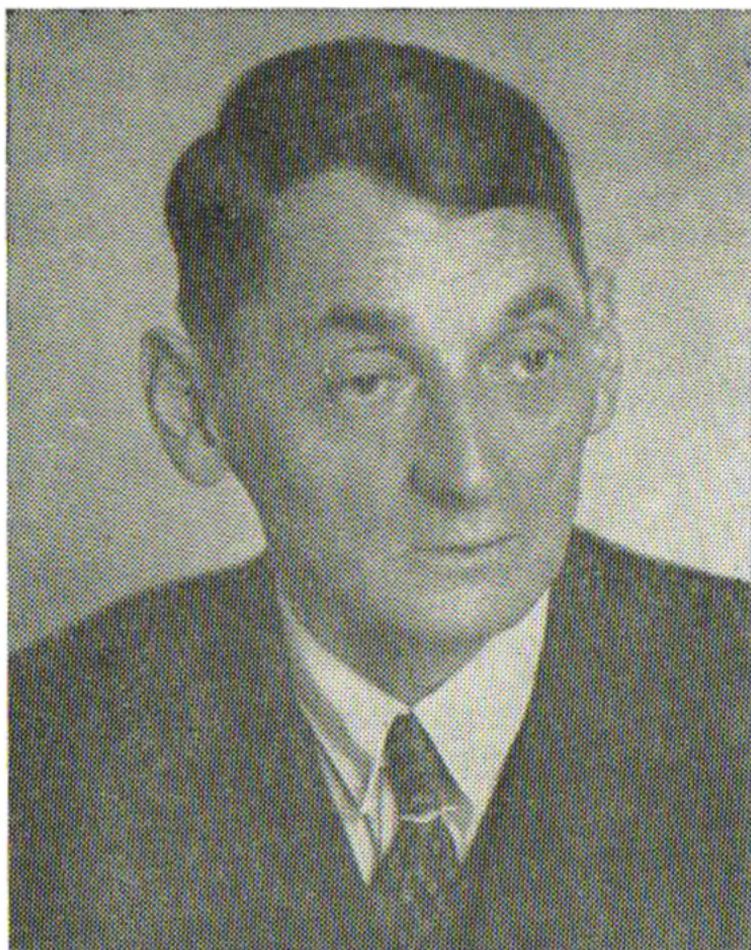
Восьме і дев'яте питання стосувалося Марійки Кравцівної і Марійки Чижівної, а саме, чи поширювали вони «Сурму» й іншу нелегальну літературу і діяли тим на шкоду польської держави по думці § 59 букви «б» і «ц» карного закону.

Десяте питання мало устійнити, чи провинилася Марія Чиж проти § 65 букви «а» і «б» карного закону в той спосіб, що писала й відчитувала протидержавні реферати і що тим підбурювала проти державного порядку.

В одинадцятому, дванадцятому і тринадцятому питанні йшлося про вину підсудних Жигмонта й Осипа Процишинів та Євгена Сени, що діяли на шкоду польської держави поширюванням «Сурми» та інших нелегальних брошур і летючок.

Чотирнадцяте і п'ятнадцяте питання займалися виною Марії Конрадівної, а саме, чи переховувала вона в себе вибухові матеріяли і тим наражувала на небезпеку життя других людей (§ 6 динамітового закону з 27 травня 1885 року) та чи вона своїми клеветними зізнаннями діяла на шкоду інших осіб (§ 209 карного закону).

Як відомо, Конрадівна в часі поліційного слідства обтяжила Дарку Гординську, ніби від неї дістала на переховання вибухові матеріяли, і Дарку Герасимович, ніби намовляла її переховувати ті матеріяли. Поліція мусіла або арештувати обидві ті студент-

Д-р Семен Шевчук

ки і поставити їх перед суд — до чого не могла при- збирати достатніх доказів — або обвинувачувати Кон- радівну за клевету.

Прокурор промовляв повні три години, переходя- чи подрібно, пункт за пунктом, окремі закиди акту обвинувачення супроти всіх підсудних. Завдання йо- го, як кожного прокурора, та ще й у політичному про- цесі, не було тяжке. Але тому, що цей процес неначе завершував голосні і криваві події минулорічного ли- стопада, трудно було присяжним суддям уявити со- бі в чотирьох молодих дівчатах і двох студентах з літераторськими схильностями носіїв і виконавців гріз- ної Української Військової Організації.

Насвітлюючи дотеперішню діяльність Української Військової Організації, прокурор наплямував її, як злочин супроти згідливого співжиття двох братніх народів. На його думку, теж українська суспільність хоче боротися проти розпаношення впливів Україн- ської Військової Організації. Польська суспільність мусить допомогти цьому здоровому поглядіві, так само держава і судівництво. Українська Військова Органі- зація ставить своїм завданням розгромити Польщу, починаючи вже від сьогодні. Хоч цей час, як сказала обвинувачена Мойсеовичівна, ще не прийшов, але ж чи можна ждати безчинно, аж ворог стане під самими воротами?

На закінчення своєї промови прокурор ударив у патріотичний дзвін, остерігаючи присяжних суддів, щоб не брали на своє сумління всіх тих шкід і нещасть, що можуть упасти на польську суспільність від тих об- винувачених членів Української Військової Організа- ції. Увільнення в суді одних членів УВО може над- хнути других її членів до ще більше сміливих і зу- хвалих атентатів.

Промови оборонців, як і в усіх інших політичних українських процесах, стояли на високому оратор- ському і юридичному рівені. Не дарма ж судова за

ля звичайно виповнялася вщерть, до останнього місця, цікавими послухати тих промов і треба підкреслити, що серед них немало було поляків і жидів.

Прекрасну з кожного боку промову виголосив оборонець д-р Володимир Старосольський і вона зробила велике враження на судовій залі. Не треба було бути великим психологом, щоб бачити, як присяжні судді піддавалися її впливові. На превеликий жаль неможливо віднайти повного її тексту, ледве чи й зберігся він навіть у недоступних нам архівах, тому й змушені ми подати її в таких уривках і скороченнях, як це занотував судовий справоздавець «Нового Часу»:

Високий трибунале! Висока лаво присяжних!

Ми всі є під сильним враженням промови високоповажаного речника публічного обвинувачення, яку я мушу зарахувати до найкращих, що їх колинебудь доводилося слухати в цій залі.

Мимохіть насувається мені одна рефлексія, котрою хочу поділитися з вами. На кожному кроці стрічаємося в ділянці поезії з тим, що якийсь поет зриває з прийнятими формами і вертається до староклясичних примітивних форм. Це саме і в малярстві. Поза футуризмом, кубізмом і т. п. вертаються напрями з-перед 1000 літ.

Це саме в філософії. І це саме в житті. І в області юридичного життя ми примушені цею перерафінованою культурою зійти час-від-часу до юридичного примітиву, щоб наглядно переконатися, чи нема часом пересади в тім модернім праві.

В сумерках минулих століть стоїть непорушна строга постать богині справедливості, Теміди, в руках якої вага. З одної сторони вина, з другої кара. Між ними мусить бути пропорція.

Ця рефлексія насунулася мені мимохіть, мені здається, що є тут деяка подібність.

За нами війна, що принесла не тільки руїну, але й переоцінку всіх людських цінностей. І див-

на річ. Та сама зміна, що зайшла в соціальнім ладі, відбулася і в області права. Одні закони, з найвищих верхів, знайшлися нагло в низах, другі з низів двигнулися наверх. Маю тут на думці закон злочину головної зради, ославлений 58 параграф. Останні десятки літ перед війною ми не стрічалися з ним. А якщо і стрічалися, то які імена були з ним зв'язані? Андраш, Кошут, червоний граф Сапіга, Смолька, Земляковські — провідники націй. Здається, маю право спитатися: чи ті провідники і ці діти з лави обвинувачених — це одне й те саме?

Ні!

58-ий параграф постав у часі, коли австрійська держава була зліпком різних народів, нічим не зв'язаних з собою, які ворожо відносилися до династії. На її сторожі стояла армія і драконський § 58. Польщу створила не династія, але нарід, і цей нарід овинен боронити цілоти держави, а не § 58, який на думку поважних польських учених є перестарілий і невідповідний.

Але цей параграф існує і зобов'язує, тож я не можу вам сказати: не руководитися законом! Я тільки прошу вас трактувати цього старика обережно і старанно, щоб не пошкодити ідеї права і справедливости.

Щоб судити провину обвинувачених, мусимо поглянути, чи була «чинність», яке то слово фігурує в поставлених Вам питаннях. Тільки тоді, коли була «чинність», може бути головна зрада. А тут тільки слова і слова! Вони можуть бути підтягнені під злочини, як злочин підбурювання, заколочування публічного порядку, збудження ненависти — але не під злочин головної зради».

В дальшій частині своєї промови переходив оборонець до доказування, що у поступках обвинувачених справді не було жодного чину. Наводив зізнання

надкомісаря Мітленера, що УВО перейшла до кадрової мирної праці, в рамках легальних товариств, щоб як слід підготуватися до майбутньої війни.

«В нелегальній діяльності обвинувачених чину не було, тільки «намагання». А за намагання виконання чогось відповідає тільки головний справник, а не дальші учасники. За свою легальну працю спокутували вони вісьмома місяцями слідчої тюрми і тому оборона навіть не ставила евентуального питання у справі злочину заволодіння публічного спокою.

Вони це відпокутували».

Оборонець різко розвіває легенду, що в мешканні Чижівної і Кравцівної був конспіративний льокаль УВО. І нарешті перейшов до самої оборони обвинувачених.

«Доказом вини Кравцівної є та фатальна картка зо списком зброї. Я бачив її і ви бачили її. Признаю, що подібність деяких букв у ній дуже вдаряє. Ви маєте суб'єктивне переконання, що цю картку писала Кравцівна. Але це не вистачає, щоб видати присуд».

Оборонець наводив цікавий факт, що зайшов давніше в німецькій юрисдикції. Ішлося про автентичність тестаменту. Знавці письма ствердили одногласно автентичність, а пізніше показалося, що завішання було сфальшоване.

«Доказом вини Чижівної є «Пластовий наказ» — реферат. Ви знаєте його. Чи гльорифікація геройських змагань наших стрільців, чи віддання поклону постаттям поляглих — це гльорифікація злочину і ширення ненависти?

Виною Мойсеовичівної є зроблення прислуги якомусь знайомому, не знаємо, може комусь близькому. Зізнання моїх клієнток є до певного місця

правдиві. Бо даліше є хтось, кого вони не хочуть і не можуть зрадити. Бо даліше є хтось, за кого вони посвячуються та його рятують. Це не дивниця. І ми були молоді, розуміємо їх молодечі пориви.

В записках Чижівної є речення: треба йти дорогою любови і пробачення. Пам'ятайте про ці слова молодої дівчини, панове присяжні судді! Прошу звільнити їх вашим присудом не в ім'я ласки, тільки в ім'я справедливості!»

28 червня 1929 року, в останньому дні процесу, присяжні судді заперечили всі поставлені їм питання щодо вини підсудних і суд мусів їх усіх звільнити. Ще того самого дня вийшли вони на волю. Був це великий тріумф оборони і водночас останній великий політичний український процес, де нікого не засуджено.

XXIII. Розділ.

ШУМ У ЛЬВОВІ І БОМБА В «СЛОВІ ПОЛЬСЬКИМ»

Студентська Екзекутива. — Комітет Оборони Академічного Дому. — Резолюції студентського віча. — Припинити танці й забави до річниці переходу УГА за Збруч. — Фонд Розбудови Українського Львова. — Небажані наслідки заборони танців. — Конфлікт зо школою танців інж. Тараса Витвицького. — Студентська Екзекутива просить інтервенції УВО. — Самовільним рішенням Рибака боївка розганяє школу. — Міровий суд у «Молодій Громаді». — «Слово Польське» цькує на українців. — Інж. Федько Яцура і лябораторія УВО. — Касетка-бомба і дарунок св. Миколая для редактора «Слова Польского». — Оборонне поготів'я. — Знову масові арешти у Львові. — Опіка над жіночим відділом УВО. — Сходини з доповідями для дівчат. — Практичні завдання. —

Вернімся назад до початку листопада 1928 року у Львові.

На другий день після нападу польської юрби на український Академічний Дім при вул. Супінського ч. 21, дня 2 листопада ввечері, відбулося в тім же домі не то студентські сходини, не то нарада. На останньому поверсі, майже під дахом, у великій кімнаті, що її жартома називали «Камчаткою» з уваги на постійний у ній холод, зібралося кількадесят студентів, щоб обговорити становище, що витворилося тоді у Львові,

та обдумати, що слід далі робити. Обрано тоді Студентську Екзекутиву, що мала бути студентською репрезентацією на громадському форумі, і Комітет Оборони Академічного Дому. Репрезентацію складено за принципом заступництва різних політичних течій серед студентства. Від гетьманців увійшов туди Роман Зубик, а від радикалів Василь Генік-Березовський, знаний як «Косій». Збори проходили в гарячково-нервовій атмосфері, що було зовсім зрозуміле, бо весь час ішли арешти серед студентства і кожної хвилини всі члени Студентської Екзекутиви могли опинитися під ключем. За свідченнями деяких учасників тої наради Головою Студентської Екзекутиви обрано студента політехніки Володимира Богачевського, що був водночас Головою «Основи», товариства українських студентів політехніки. Знову ж інші подають, що на Голову Студентської Екзекутиви висунено студента ветеринарії Володимира Бялого, що очолював також Комітет Оборони Академічного Дому і був водночас — хоч не маю певности щодо цього — Головою «Ватри», товариства українських студентів ветеринарної медицини. З інших студентів до Екзекутиви ввійшли Андрій Гаєцький, Євген Врецьона, Тарас Крушельницький і Володимир Янів. Склад її мінявся і доповнявся кілька разів, з уваги на те, що декого з її членів поліція арештувала в ході загальної протиукраїнської нагінки.

Перше засідання Студентської Екзекутиви відбулося зараз таки після зборів в Академічному Домі, пізніше для безпеки сходилася вона в приватних квартирах своїх членів, найчастіше при вул. Тарнавських. Останній раз Студентська Екзекутива зійшлася в забудованнях св. Юра в половині грудня. Найголовніші її завдання були: організувати й керувати охороною українських установ і збирати матеріяли про вандальські нищення українського публічного майна та куль-

турних скарбів для використання того в заграничній пропаганді проти Польщі.

Майже кожного дня збиралися студентські віча, звичайно після вечері в студентській харчівні. Виступали на них члени Студентської Екзекутиви та інші принагідні промовці, яких ніколи не бракувало серед студентів. На них схвалювано безліч різних політичних і патріотичних резолюцій, що звичайно забувалися зараз на другий день. Але деякі з них лишали по собі слід довший час і не завжди корисний. До таких резолюцій належала схвалена під свіжим враженням святоюрської демонстрації постанова стриматися від забав і танців у часі від 1 листопада, як річниці проголошення української державности у Львові, до 16 липня, як річниці переходу за Збруч Української Галицької Армії. Заощаджені в той спосіб гроші мали стати основою Фонду Розбудови Українського Львова, якого першим завданням буде збудувати українську ремісничу бурсу у Львові. Цю резолюцію пізніше спрощено в поточній мові на «бойкот танців» і «національну жалобу», через що вона дістала зовсім небажаний її ініціаторам присмак. Коли я приїхав до Львова з Коломиї, постанова вже була схвалена, в поспіху і загаряча проголошено її в летючках Студентської Екзекутиви і подано в письмовій формі до відома різним українським організаціям. Це не було добре. Якби я був на той час у Львові, був би докладав усіх сил, щоб не схвалено такої постанови. Зовсім не тому, щоб самий хотів танцювати. Танці цікавили мене не ані більше ані менше як кожного іншого молодого студента всіх часів. Але я завжди тримався думки, що не слід схвалювати постанов, що їх неможливо або тільки з непропорційно великим зусиллям можна здійснювати, пам'ятаючи досвід про бойкот польських університетів у 1920 - 1924 роках. Можна було не допустити до забав і танців серед студентства, хоч такі балі, як щорічний баль медиків ,техніків чи прав-

ників у м'ясиці мали за собою традицію кількадесяти років, на них чекали в цілому краю і з'їздилися з усієї Галичини. Перше враження і патріотичний підйом після маніфестації минеться, життя попливе нормальним руслом, заборона танцювати відчуватиметься як прикрий і непотрібний тягар і кінець-кінців замість симпатії до студентів викличе озлоблення на них. Ще гірше буде з малими забавами і танцювальними вечірками в широких народніх колах. Нерідко це єдина приємність, що її мали хлопці й дівчата робітничого та ремісничого стану і просто жалко було б їх того позбавляти. Та й звідки певність, що всі будуть того дотримуватися? А що робити, коли постане явний конфлікт, коли постанова Студентської Екзекутиви не прийметься? Ще гірше, коли почнуть ходити на польські заборони. Примушувати силою слухатися схваленої резолюції і творити ще один фронт на внутрішньому відтинку, хіба ж це доведе до чогось путнього? Кінець буде такий, що Екзекутива знайдеться в положенні людини, що безсильно киває пальцем у чоботі.

Нетреба було довго ждати на наслідки. Була у Львові приватна школа танців, вів її інж. Тарас Витвицький, мій земляк з Коломиї. Постало питання, чи вона теж має припинити своє навчання? По якихось там переговорах і порозуміннях стануло на тому, що це школа, а не розвага, і вона може діяти далі. Курси танців ішли безперебійно цілий рік, за вийнятком гарячих місяців, одні кінчилися, другі починалися. А ще було в звичаю кожної суботи, крім звичайних лекцій, давати танцювальні вечірки, куди приходили не тільки самі курсанти, але і їхні знайомі. Виникло питання інтерпретації: чи такі вечірки, це наука танцю, чи забава для розваги, що підпадає під видану Студентською Екзекутивою заборону забав і танців? Інж. Тарас Витвицький, як керівник школи, стояв на першому, Студентська Екзекутива на другому становищі і не можна було знайти якогось компромісу. Для

Студентської Екзекутиви це було питання не тільки престижу, але й «утрати обличчя». Коли б ці суботні вечірки утрималися, то це було б цілковитим провалом задуманої акції і тоді ніхто не слухав би, що говорять студенти. Бо коли вільно студентам танцювати в суботи й неділі в залі «Української Бесіди» в Народньому Домі, то чому не вільно того самого робити міщанинові в «Соколі» чи в «Просвіті» або в ремісничій «Зорі»?

Студентська Екзекутива станула перед дилемою або примусити інж. Витвицького підкоритися своїм постановам, або зійти з горизонту. Звернулася за поміччю до Української Військової Організації. Роман Барановський, правдоподібно на власну руку, не запитавши думки Крайової Команди, чи слід Українській Військовій Організації встрявати в цей внутрішньо-український спір, прийшов одного вечора до Академічного Дому, зібрав кількох студентів, членів УВО, і подав це нам до відома. Моя думка була, щоб тримати здалеку від тої справи Українську Військову Організацію, просто-напросто післати туди кількох студентів, що не були членами УВО, щоб вони зажадали від управи школи танців підчинитися рішенню Студентської Екзекутиви або, якщо треба предложити справу громадському судові. Екзекутива того не хотіла, їй залежало на тому, щоб могла покликатися на поміч УВО, якої інтервенція напевно матиме успіх. Інакше спір між Екзекутивою і школою танців не скінчиться.

Роман Барановський вибрав трійку з-поміж нас: Івана Витвицького,¹¹⁶⁾ Густика Юзьвяка й мене. Найближчої суботи вибралися ми на вечірку до Народньо-

¹¹⁶⁾ Хоч і мав він однакове назвище з інж. Тарасом Витвицьким, та родичем йому не доводився. Походив з села Витвиця коло Долини. Замордували його поляки зараз у перших днях після вибуху війни в вересні 1939 року.

го Дому. Ввійшли ми на залю і попросили інж. Тараса Витвицького перервати на хвилину музику і дати нам можливість промовити до зібраних. Іван Витвицький зо своєю буйною розхрістаною чуприною висунувся наперед і почав промовляти танцюючим до амбіції. Йому перервали сміхом і вигуками. Це були львівські панички, що свистали на Студентську екзекутиву, їм тільки й те в голові, щоб забавлятися і весело проводити час з дівчатами. Зо свічкою в руках не знайшов би когось з них при якійсь політичній чи громадській роботі. Іван урвав свою промову. Ми витягнули смердючки, роздушили їх під черевиками, я ще встиг крикнути, що нема мови про ці танцюльки, бо студенто до них ніколи не допустять. Густик вистрілив на пострах у стелю чи в стіну, неймовірний сморід рознісся по залі, почалася паніка й усі розбіглися, затикаючи носи.

Танцювальні вечірки припинилися. Користи з того не було ніякої, та й сама Студентська Екзекутива незабаром розв'язалася. Для мене особисто витворилася дуже неприємна ситуація. Інж. Тарас Витвицький був моїм добрим знайомим, з ним особисто я стояв у дуже гарних відносинах, знав цілу його родину, його молодший брат Василь¹¹⁷⁾ усю гімназію ходив зо мною до одної кляси. Цілком непотрібно вмішали мене в ту історію. Та й не скінчилася ще на тому. Інж. Тарас Витвицький, як колишній Український Січовий Стрелець, належав до товариства «Молода Громада». Він відкликався до товариського роз'ємного суду, що мав складатися з двох представників від нього, двох від Студентської Екзекутиви і Голови «Молодої Громади», як суперарбітра. Від себе делегував він Лева Лепкого, одного з директорів видавничої кооперативи «Червона Калина», і Романа Куп-

¹¹⁷⁾ Пізніший музиколог і композитор д-р Василь Витвицький.

чинського, члена редакції «Діла», де писав він гумористичні фейлетони під псевдонімом Галактіона Чіпки. Обидва були його товариші з Українських Січових Стрільців. Студентська Екзекутива своїми представниками до цього роз'ємного суду назначила мене і студента техніки Ярослава Гладкого.¹¹⁸⁾ Зійшлися ми два чи три рази в домівці «Молодої Громади», так і не довели справи до ніякого компромісу, Студентська Екзекутива не хотіла поступитися зо своїх позицій.

З кожним днем значення Студентської Екзекутиви, як тимчасового органу, маліло, в дальшому житті вона показалася непотрібна і якось непомітно зійшла з цього світу. В перших тижнях листопада свою роль вона виконала, головно багато причинилася до зібрання документації про польські знищення і варварства.

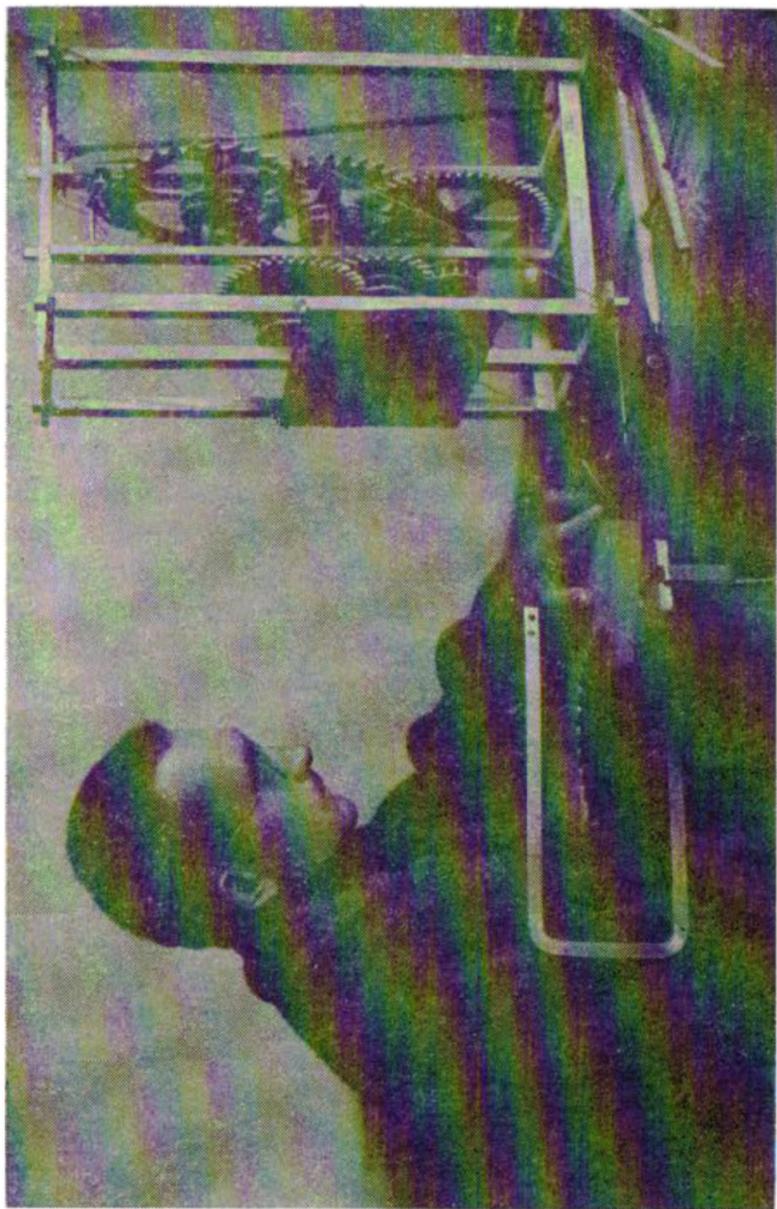
Втихомирювалася поволі і розпалена до білого атмосфера ненависти у Львові. Преса розписувалася про інші сенсації, тільки одне «Слово Польське», найбільш україножерна газета у Львові, постійно і в кожному числі під'юджувала польську суспільність проти українців, послуговуючися при тому лайкою і зневажливими словами. В колах Української Військової Організації почали думати над способами, чи не варто на це зареагувати і навчити кума розума. Якось раз забіг до мене за чимсь інж. Федько Яцура. У нього був просто феноменальний нюх-інстинкт. Давнішими роками його раз-у-раз що якийсь час саджала поліція на кілька тижнів до тюрми. А коли це йому нарешті набридло, він улаштувався так, що ніколи не вміли його піймати. Ніхто не знав, де він живе і де ночує. Як тільки заносилося на арешти, він зникав, як дим, і з'являвся, коли вже було безпечно і по всьому. Приніс він тоді з собою свіже число «Слова Польського»,

¹¹⁸⁾ Відомий пластовий діяч Яро Гладкий.

ми читали його втрійку з Романом Барановським, обурювалися його антиукраїнською статтею і думали, по словам Лиса Микити, «що б зробити, цього дурня раз провчити, щоб так гордо не ревів». Федько піддав думку, чи не післати б редакторові дарунок з нагоди св. Миколая, що за латинським календарем припадав на 6 грудня. Можна б змайструвати касетку, що вибухла б, коли б її відчинити. Барановський зараз вхопився за те і тут же на місці замовив таку касетку в лябораторії Української Військової Організації.

Містилася вона під самим носом поліції, під числом четвертим вулиці, що починалася від вул. Бема й ішла рівнолежно до Городецької. Забув уже, як називалася. Можна було туди дістатися також від сторони Городецької вулиці крізь браму кам'яниці ч. 18. Федько Яцура винаймив невелике мешкання в підвалі на ім'я якоїсь жінки, прихильниці Української Військової Організації, і влаштував там свою лябораторію, назносивши силу-силенну різних рурок, реторт, баньок і всякої всячини. Нагорі над лябораторією жило якесь молоде польське подружжя. Частенько відбувалися там забави й танці до фортепіяну зо скрипкою в той час, як унизу під підлогою Федько працював над різними бомбами і тримав у запасі кільканадцять кілограмів усякої вибухової речовини. Один мент, один необережний рух — і все те веселе товариство разом з Федьком вилетіло б у повітря, кам'яниця розсипалася б у дребезги.

Тією лябораторією користувався інж. Яцура понад два роки й ніколи про неї поліція не довідалася. Я сам довідався про її точне приміщення аж у часі війни. Це було можливе тільки тому, що про її місце знала тільки одна-єдина особа, що тримала зв'язок між Федьком Яцурою і Бойовим Референтом УВО. На той час за зв'язкову і водночас помічницю в своїй роботі взяв собі Федько студентку Олю Волощук. Була це гарненька чорнявка, дуже тихої вдачі дів-

Інж. Федір Ячура працює в горемному верстаті над дерев'яним годинником

чина. Надзвичайно був з неї Федько задоволений, завжди хвалив її за обов'язковість і відвагу. Найнебезпечніший момент у фабрикації ручних бомб приходив тоді, коли до вже готової бомби треба закладати запальник. Один незначний хибний рух може спричинити катастрофу — і кісточок не позбирав би. Федько відправляв тоді Олю надвір, вона ж не боялася і не хотіла виходити.

Конструкція бомби багато часу не зайняла, Федько справився точно. Полягала на тому, що в скриньку вложено пружину і коли перекрутити ключик у касетці, віко автоматично відскакувало. Всередині було около пів кілограма екразиту, сильного вибухового матеріалу, розложеного на дві частинки в бляшаних коробках, а в них капслі. Місце між обома пушками з екразитом виповнено мішаниною хльорку й цукру в формі порошку, сціпленого ацетоном. В ту мішанину вложена була скляна рурка з димлячим сірчанним квасом. Рурка прив'язана дротом за обидва кінці до дна касетки, на середині мала петлю з тонкого дроту, котрого кінець випущений був на верх касетки крізь дірку в навкривці і прибитий до неї цвяшком. В моменті, коли перекрутити ключик, пружинка підкидала віко догори, воно тягнуло за собою прибитий до нього дротик, цей ломив скляну рурку надвоє, сірчаний квас виливався на мішанину хльорку й цукру, поставав огонь і вибух — а все те вмлівіч, в одній секундї.

Оля Волощуківна принесла бомбу на одну з квартир УВО, там її гарненько завинено в кольоровий папір, обв'язано золотим мотузочком і причеплено карточку з назвищем начального редактора «Слова Польського» з написом: «нечемному редакторові від св. отця Миколая».

Під полудне 6 грудня, в день польського св. Миколая, з найкращого у Львові готелю «Жорж» вийшла елегантно зодягнена в чорне хутро молода жінка.

Недбало кивнула рукою в білій рукавичці на післанця в червоній шапочці, т. зв. експреса — їх завжди кілька ждало коло входу готелю — подала йому пакет з дорученням занести до «Слова Польского» та передати редакторові особисто до рук. За труд дала йому вдвічі більше, як належалося б по тарифі, експрес хотів віддячитися і як стій помчав до редакції.

Вона ж містилася при вул. Зіморовича, недалеко від будинків централі української сільсько-господарської кооперації «Центросоюз». Вполудне мешканці і прохожі вулиці Зіморовича почули страшний гук — з кам'яниці «Слова Польского» дзеленькотіло побите скло вікон і сипалася штукатурка. Приїхала пожежна сторожа, хтось заалармував станицю швидкої допомоги. З'явилася й поліція, обставила кам'яницю кордоном, розганяючи цікавий натовп людей. За хвилину місто оббігла вістка, що в редакції «Слова Польского» вибухла бомба, пополуднішні видання часописів принесли перші деталі про цю подію. Бомба здемолювала редакційну кімнату, виламала двері й зарисувала одну стіну. Редактор живий, тільки тяжко потовчений, поранило йому обличчя і зламало руку чи ногу.

Урятувався він просто чудом, тільки тому, що в останній хвилині інж. Яцурі прийшло на думку змайструвати конструкцію так, щоб опізнити вибух на секунду-півтора. Не знав він, хто буде при тому, як редактор відкриє касетку, рахувався з тим, що може принесе її одна з дівчат УВО, і хотів дати їй шанс утекти за двері в останній секунді. Редактор відчинив касетку і почув шипіння. Здогадався, що це за дарунок приніс йому св. отець Миколай, і мав ще час вискочити до дверей. Вибух наздігнав його, вирвав двері разом з одвірками і привалив ними редактора та поторошив, але не вбив.

Ми були з того вдоволені. Навіть так і краще. Навіщо робити мучеників? Дістав добру научку і редактор і все «Слово Польске», побачили, що нема

жартів з Українською Військовою Організацією — в неї довга рука і досягне вона, кого захоче, коли їй це буде потрібно.

На вечір оголошено оборонне поготів'я коло всіх українських установ, якби полякам хотілося повторити такі самі бешкети, як перед півтора місяцем. Ніч минула спокійно, можливо, що польські нацьковувачі сподівалися української оборонної акції, а може і сама адміністративна польська влада порозумнішала й остерегла студентських підбехтувачів, що цим разом такі витівки не минуться їм безкарно. Справа в тому, що листопадові події наробили великого шуму в світі, поляки переконалися, що не виплатиться шкіра за виправу, галабурди польської молоді і задоволення юрби не стоять у пропорції з тією шкодою, що їй зазнало польське ім'я за кордоном. У керівних колах львівської адміністрації і поліції наступили пересунення і перенесення, як реакція на листопадові події. Як доносила «Сурма»:

«У зв'язку з львівськими випадками відійшов у стан спочинку львівський гродзький староста Райнлендер, а комендант поліції у Львові, Новодворський, перенесений до Білого Стоку. Крім них відходять: у воєвідстві комендант поліції Грабовські, заступник коменданта Респондек, шеф слідчого відділу Парилевич, шеф політичного відділу поліції Мітленер і комісар Бялковські.»¹¹⁹⁾

На місце Райнлендера прийшов Кльоц, молода ще людина, ходив у твердому мельнику на голові й білих рукавичках, дуже елегантно, можна сказати занадто елегантно зодягнений, як франт і жевжик. Прислали його з Варшави чи десь з центральної Польщі, і він нахвалявся, що заведе у Львові порядок, якого ще не було. Ні українцям ні полякам не дозволить на

¹¹⁹⁾ "Сурма", грудень 1928, "різне" на стор. 12.

ніякі ексцеси і не буде вагатися вжити найгостріших засобів, щоб провчити непокірних. Все те були пусті слова, але й ті не сподобалися польській «золотій молоді», звиклій досі безкарно гуляти по Львові. Польські студенти збиралися на віча в університеті й політехніці, куди поліція не мала вступу без дозволу ректора, виголошували палкі промови проти Кльоца, хоч він не мав ще часу й нагоди виступити проти них і приборкати їхній патріотичний протиукраїнський запал, та й навряд чи пішов би на те, поза сильними словами. Одного разу влаштували навіть демонстраційний похід по середмісті, несли шибеницю з підвищеною на ній колодою,¹²⁰⁾ співали патріотичних пісень і вигукували: «Геть з Кльоцом!»

Невідомо, як там ішла б розгра між Кльоцом і польськими студентами. Тим часом трапилася нагода зачати від українців. Ще ніколи не заповнилися львівські арешти й тюрми українськими діячами так щільно, як першої ночі після замаху на «Слово Польське». В Академічному Домі лишили тільки дві-три особи пильнувати кімнат і речей арештованих. Повитягали з ліжок старших і середніх віком людей, що давно вже не цікавилися революційною роботою. Попався і я, зрештою сподівався того, та й нікуди не було втікати. Вкинули мене до одної з більших камер поліцейних арештів при вул. Яховича і там нас було яких 50 чоловік. Усі ми були приготовані пересидіти 48 годин, довше поліції не можна було тримати арештованих без того, щоб не зачати проти них якогось слідства. Галас був такий, що один другого не міг почути. Хтось на горішньому поверсі затягнув пісню, інші келії підтримали. Поліцейні ключники гримали в двері, кричали і грозили — ніхто собі нічого з них не робив. Зложив нам візиту і самий Кльоц, як

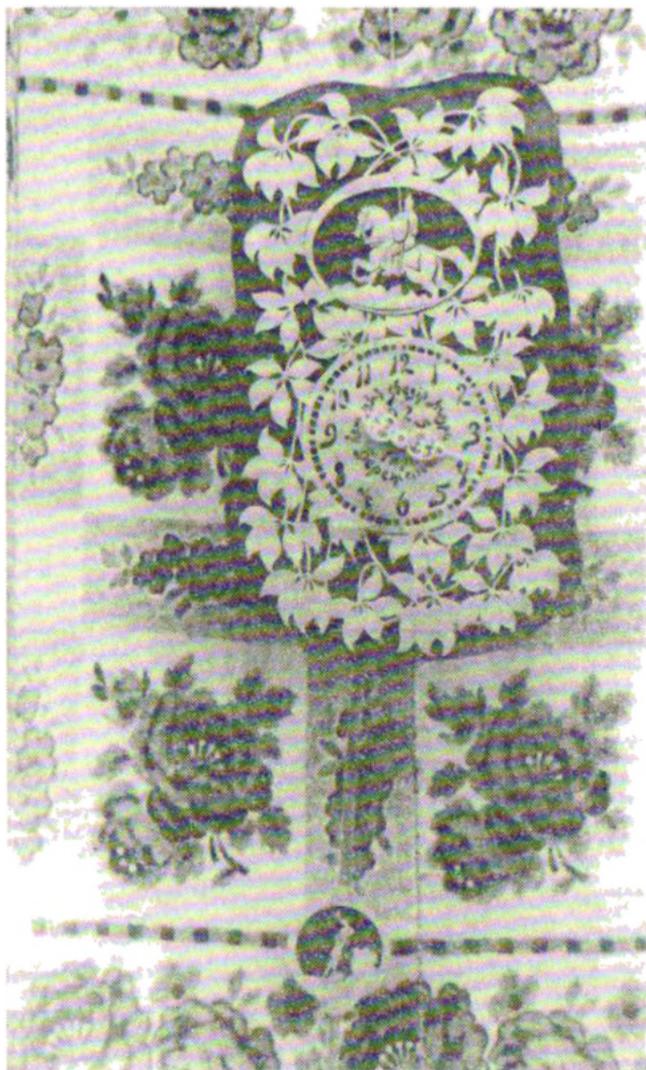
¹²⁰⁾ Алюзія до назвища гродського старости, бо польське «кльоц» означає колоду.

звичайно в мельонику й білих рукавичках. Ключник скомандував: «Струнко! Встати!» Ані жива душа не рушилася, дехто ще й вигідніше розперся на причі, а то й просто на долівці влаштувався. Допитували нас безперервно всі ті сорок вісім годин, мабуть не встигли з усіма списати протоколів. Це було безцільне марнування часу і записування стосів паперів, нікому пізніше ні до чого непридатних. Кожного водили до канцелярії для докладного опису особи, збираючи теж відтиски пальців. Мабуть це й була головна причина, чому стільки народу зігнали в арешт. Не затримали ані одного, не було підстав, ніхто не дурний був щонебудь говорити, а по хатах ніже одного підозрілого листка паперу не знайшли.

Варто згадати, що «Слово Польске» на довго запам'ятало собі цей вибух. Свого з'їдливого антиукраїнського наставлення не змінило, та й ніхто не чекав того від нього, принаймні образливих слів не вживало. Не судився йому довгий вік, перейшло в інші руки пізніше і змінило свою назву на «Львовські Кур'єр Поранни».

В моєму підрефераті для справ експропріацій не було що робити взимі. Переводити якунебудь експропріаційну акцію зимовою порою був подвійний ризик — тяжко втікати, нікуди сховатися, трудний транспорт. Всі ждали на літо.

Тим часом приділено мені опіку над жіночим відділом у Львові. Сам не знаю, як це сталося. Я мав дістати одну п'ятку дівчат, потрібно їх було для різної слідчої, розвідочної і підготовчої роботи перед експропріаційними нападами. Дівчатами у Львові завідувала в той час «Ірма». Одиначка в свого батька, гарна на вроду дівчина, при тому розумна й інтелігентна — не часто можна всі ті прикмети стрінути зібрані нараз. Студіювала французьку мову у львівському університеті і ладилася ближчим часом виїжджати до Парижа на доповнення своїх романістич-

**Дерев'яний годинник, що його змайстрував у тюрмі
інж. Федір Яцұра**

них студій. Хоч виросла в добробуті й вихухана в своїх батьків панночка, не цуралася і найпростішої організаційної роботи. Її повідомлено, що треба виділити мені п'ятку дівчат і якось раз вона перейняла мене на вулиці в випадковій зустрічі, чи не схотів би я сам собі їх вибрати. Здається, умовилися ми на якийсь день, перешкодило в тому замішання, що стало в початках листопада. Тепер вона, мабуть, пригадала ту справу через зв'язок, бо одного разу Славко Барановський, що через свій пропагандивний відділ мав більше стичности з жінками, зааранжував зустріч нас утрійку з його братом Романом у цій справі. Роман передав мені доручення заопікуватися кілька місяців жіночим відділом. З кожною переговорити, зорієнтуватися щодо характеру, здібностей і справности в революційній роботі.

Не дуже мені під смак припало це зайняття. Від гарної статі я не втікав, дівчата мені подобалися і я з тим не мав чого критися. Все те гарно — якби відбувалося воно в товариській, не в політично-революційній площині. Трапилося так, що при цій розмові був також присутній Федько Яцура. Почали мене вмовляти, щоб я погодився. Не можна пустити до того першого-ліпшого. Старші люди, колишні активні члени Української Військової Організації, поженилися і розвели собі сім'ї, незручно такому стрічатися з дівчатами, власну жінку завидки візьмуть. Доручити ж діло якомусь франтові, що облизується на вид спіднички, ніяк не можна, бо заведуться романи і все скінчиться неповажно. Та й підібрати треба когось такого, щоб він міг собі виробити повагу в дівчат. Ця справа вже не від сьогодні висить у Крайовій Команді, по листопадових подіях дівчат побільшало, Команда тисне на Рибака і він запропонував мене.

День за днем почалися тепер у мене зустрічі з дівчатами, чи то одинцем, чи на гуртових сходинах. Раз чи два приводила мене Ірма на різні квартири,

де вже зібралось кілька дівчат, я тримав звичайно коротку доповідь, потім мені ставили питання, або я сам тягнув їх за язик. Часом замовляли мені стрічі в приватних мешканнях, де я говорив тільки в чотири очі, інколи стрічався на університеті, а то й бувало, що на якійсь відлюдній вулиці. В більшості це були студентки, або молодші мої товаришки, або ровесниці, дівчата інтелігентні, що мали загострений критичний змісл і дармо їм було б пускати блахмана або плести баляндраси. Я мусів вести себе дуже серйозно і поважно, щоб не осмішити себе самого й не посоромити організації. Не знаю, чи завжди мені це вдавалось, часто рясний піт спливав з мене в нервовому напруженні. Та й не знаю, що вони собі думали про мене, хоч гадаю, що назагал я незле виконав моє завдання, хоч і вдоволений був, коли воно скінчилося.

Давав я їм також практичні доручення, напр., учив стежити. Приходили ми під будинок слідчої поліції, коли там зачиналося або кінчалося урядування, і ждали, аж покажеться в брамі котрийсь з поліційних комісарів або агентів українського відділу. Дівчина добре йому придивлялася — а ми стояли по другій стороні вулиці — і потім непомітно ішла за ним, щоб вислідити, де він живе. В нас велася картотека мешкань і телефонів усіх тих осіб з поліції, що мали відношення до українських справ, наскільки ми могли роздобути ті дані. Час-до-часу потрібно було її перевірювати чи доповняти. Дівчата збирали також усякі корисні інформації про урядування в польських урядах, якщо вони могли колись пригодитися Українській Військовій Організації. Їм це легше, на них менше підозріння. Вже не кажу про ту велику поміч, що йшла від них у фінансовому рефераті і в ділянці допомоги політичним в'язням, також у відділі пропаганди віддавали вони дуже великі послуги для Української Військової Організації.

XXIV. Розділ.

НАПАД НА ГРОШОВОГО ЛИСТАРЯ ПРИ ГОРОДЕЦЬКІЙ ВУЛИЦІ

Сувора зима. — Хвороба Романа Барановського і його виїзд на село. — А може це «політичне вигнання»? — Відвідуємо його в Темерівцях. — Плян нападу на грошового листаря. — Барановському спішно скріпити свою репутацію. — Страх ключника Малишка і поправа життя в Бригідках. — П'ята річниця смерти Ольги Басараб. — Жіночий Відділ УВО заметушився. — Летючки й панахиди. — Федько фабрикує фотографії. — «Вулиця Ольги Басараб» у Львові. — Вінець на її могилі під охороною боївки УВО. — Наймаю кімнату для нападу на листаря. — Замешкала там Поля Бронфман. — Підбір учасників нападу. — Фатальний день 6 березня. — Трагічний вислід: Любовича вбили, Мицика зловили. — Але «Люська» втекла. — Дійсний перебіг нападу і пізніша легенда. — Свідок стрілянини на площі Більчевського. —

Давно вже не пам'ятали люди такої суворої зими, як з 1928 на 1929 рік. Сивий мороз скував землю, випали глибокі сніги. Залізнична комунікація вибилася з регулярности, в багатьох містах замкнули школи. На площах і перехрестях головних вулиць у Львові горіли костри, проходжі спинялися, щоб погріти коло них руки. Бувало, що горобці мерзли на льоту. І так

день-у-день, тиждень за тижнем. Здавалося, що все життя завмирає, загібається кудись глибоко, як ведмідь у свою гавру, ждучи весняного тепла.

В такий час захворів Роман Барановський. У нього вже давніше помічалися початки сухіт, нервове ж бо життя підпільника, та ще й на відповідальному пості бойового референта аж ніяк не сприяло лікуванню. Д-р Олександр Барвінський, що безплатно лікував тих членів Української Військової Організації, котрі вийшли з тюрми, давав йому ін'єкції якогось спеціального ліку, що його він сам виробляв, експериментуючи на черепахах чи інших якихсь животинах. А надівсе — приписав спокій і відпочинок, принаймні до весни.

Поїхав Барановський додому на село, до Теме-ревець коло Галича, там його батько був священиком. На селі взимі жахлива нудота, а що й казати про хвору людину, примушену лежати в ліжку. Коли він виїздив, обіцяв я йому, що відвідаю його на Різдво. Не дуже добра була пора вибиратися на село, двадцять кілометрів від найближчої залізничної станції, та жалко нам було товариша. З'їхався я ще з одним товаришем з Бойового Реферату в місті Калуші, звідти автобусик підвозив до містечка Войнилова, а там до Теме-ревець — рукою подати. Все те гарно виглядало на підставі інформацій з теплого вакаційного часу. Коли ж приїхали ми до Калуша, показалося, що автобусну комунікацію припинено на час морозів і нам прийшлося тюпати пішки в мороз, що аж віддих замерзав. Ні живої душі по дорозі, ніхто носа не висував з хати. За майже чотири години нашого маршу стрінули ми всього одного дядька на возі, закутаного в кожух. Їхав підтюпцем, стьобаючи конячину бато-гом — але не в наш бік, тільки напроти нас.

Западав присмерк, коли добилися ми до приход-ства, і там зараз подали нам з'їсти й випити, щоб за-грітися по такій незвичайній дорозі. За хвилину все

забулося і ми пірнули в розмові, що нас найбільше цікавила: посилення бойової акції УВО на весну. Барановський лежав вихуділий, не тільки на обличчі, але й по всій його поведінці видно було сліди тяжкої хвороби. Хоч, як запевняв, почувався трохи ліпше і по волі приходив до сил.

Пробули ми в нього три дні. Найбільше жалівся він на брак зрозуміння Крайового Коменданта до широкої бойової акції і з тугою згадував, як то гарно й добре було, коли Крайовим Комендантом був сотн. Юліян Головінський. В мене склалося враження, що не тільки хвороба загнала його на село. Щось це мені виглядало на політичне вигнання, наслідком непорозумінь з полк. Романом Сушком, тодішнім Крайовим Комендантом, що хоч перебував на той час у тюрмі, арештований після листопадових подій, все ж таки з його голосом рахувалася Крайова Команда. Не могли забути Барановському нещасливого висліду нападу на пошту при вул. Глибокій.

Сподівався він вернутися до Львова з початком лютого, а може і скоріше, якби пустив мороз. Доручив мені тим часом розглянутися за добрим місцем, де можна б виконати напад на поштового листаря. Як він казав, колись давніше робив це Юліян Головінський у містах корінної Польщі. Від прибутку з того не розбагатієш — всього яких п'ять-шість тисяч золотих, — зате ніхто не підозрівав про те Української Військової Організації, це йшло на рахунок звичайних бандитів і обходилося без арештів та ревізій серед українців. А відбувалося це так.

У Польщі ще з австрійських часів залишився звичай, що пересилані поштою гроші розносив по хатах листоноша. В кожному районі ходили два листоноші, один зо звичайною поштою, другий для грошових переказів і грошових листів. Крім звичайних грошових пересилок розносив він також місячні пенсії, всякі періодичні запомоги, асекураційні виплати тощо.

Коли вибрати рухливу вулицю і коли це було зараз по першій у місяці — в торбі листаря було неменше шість тисяч золотих. Потрібно було винайняти кімнату, надати на себе поштовий переказ на дрібну суму, коли ж листоноша принесе гроші до кімнати — обезвладнити його, зв'язати і спокійно вийти з кімнати, забравши горбу з грішми.

Вже раз плянований був такий напад на листаря ранньою весною 1928 року. Рибак винайняв кімнату на вигадане ім'я якоїсь студентки при вул. Лева Сапіги, в кам'яниці, на розі вул. Св. Тереси, де приміщувалася фірма швальних машин «Зінгер». Місце не дуже добре, та годі було знайти вільну кімнату в якійсь ліпшій околиці. До нападу призначено мене з Дзюником Попадюком і ще когось третього, з ким ми мали стрінутися вже на місці, в кімнаті. Коли прийшов назначений день, ми з Дзюником переодягнулися й підхарактеризувалися на квартирі нашого друга Степана Ленкавського, що жив недалеко Академічного Дому при вул. Лазаря ч. 10 або 14. На моє здивування в кімнаті при вул. Сапіги застали ми двоє наших знайомих, студентку «Левку», що спровадилася туди на кілька днів, і Володимира Ординця, засудженого пізніше в наглому суді на кару смерті. На столі стояла перекуска, якесь зимне м'ясиво і пляшка вина, ми ніби мали вчитися з якихсь скриптів і підкріплятися на «друге снідання» в часі, коли з'являвся звичайно листоноша. А коли він прийде — почастувати його і втягнути в приятну і жартівливу розмову. Першого разу мав він принести тільки дрібну суму 10 або 15 золотих. Дівчина повинна була виявити невдоволення, що так мало їй прислали і натякнути, що може завтра або післязавтра прийде більше. Тим часом ми приглянулися б листоноші та й він звик би до нас. Сам же напад мав відбутися за другим його приходом.

Не знаю з якої причини цей напад тоді відкликано. Можливо тому, що, як показалося, ми всі четве-

ро були собі знайомі, а може й через те, що на другий місяць мав відбутися напад на пошту ври вул. Глибокій, початково плянований на осінь.

З тим дуже Барановському спішилося. Я здогадувався, що він хоче направити собі репутацію перед новим сформуванням Крайової Команди УВО, що якраз десь тоді мало відбутися і відтягалось, як я потім довідався, через спізнений приїзд делегата від Начальної Команди УВО. Сильні морози примусили його стриматися якийсь час з приїздом до Львова, в такий холод тяжко було вважати на конспірацію. Особа Рибак не бралася до уваги на Бойового Референта в новій Крайовій Команді. Чи знав він про те, а чи тільки передчував — трудно мені сказати. В кожному разі він хотів ще раз перед тим записати на свій рахунок кілька дрібніших та якусь одну поважнішу бойову акцію, щоб мати сильнішу позицію, коли прийдеться здавати звіт делегатові Начальної Команди. Як на те, жахлива студінь ніякої до того не давала нагоди. Одним він тільки міг похвалитися — впокоїлися трохи у львівських Бригідках присікування ключників до українських в'язнів. Після листопадних маніфестацій піднеслося озлоблення поляків на все українське і це знайшло свій відгук теж у тюремних відносинах. Ключник Малишко — назвище вказувало б. що це один з багатьох українських ренегатів — дійшов до верху в дрібних причіпках і злосливостях, а й до того доходило, що й ключами під ребра штовхав сільських хлопців. Та й інші в нічому йому не поступалися і староста українських політичних в'язнів передав на світ прохання, щоб якимсь способом допомогти. Рибак призначив двох бойовиків, щоб застрашити Малишка. Жив він при тихій вулиці Земляковського недалеко церкви св. Юра, рівнолежній до Єзуїтського городу. Дуже невивідна околиця — ні одної поперечної вулички, а від Єзуїтського городу відгороджена вона приватними, з високим парканом і

сіткою, незабудованими площами. Ходили ті хлопці за Малишком кілька тижнів і не могли знайти доброго моменту — завжди або на вулиці хтось трапився, або в сходовій клітці сторож побалакував з Малишком, все небажані свідки. Нарешті трапився догідний день, застукали його самого в сінях кам'яниці, надавали стусанів, стрілили на пострах два рази понад голову і крикнули, за що. І от диво, з того дня Малишко мов не той став. Так він самий як і вся тюремна служба неначе на даний знак змінили свою поведінку до політичних в'язнів. Дехто навіть пропонував свої послуги для зв'язку «зо світом». В'язні з того раділи і вислали на світ подяку. Рибак міг сказати, що без кровопролиття і зайвого шуму поправив життя в'язнів у Бригідках. Та це була дрібниця. Рибак добре знав, що коли хоче втриматися на поверхні й дочекатися повороту сотн. Головінського до Крайової Команди, конче мусить зважитися на щось поважніше, що примусило б забути про нещасну вул. Глибоку і підсилити його позиції. Тому й так наполягав він, щоб поспішати з нападом на листаря, ще заки зникне сніг, а коли настане весна — зорганізувати щось поза Львовом, де поліція має менший досвід у боротьбі з Українською Військовою Організацією.

Почав я шукати кімнати в догідній частині міста. Були в газетах оголошення, хоч не дуже багато. Найбільше прийнявся у Львові звичай ліпити або прибивати цвяшками картки з оголошеннями на рогах вулиць близько двох університетських будинків та політехніки. Чи не найпростіше було б доручити це жіночій ланці в моєму підрефераті. Що більш природне, як шукати кімнати студентці, тим паче, що саме й дівчина мала в ній мешкати кілька днів. Та й часу це мені безмірно заощадило б. Одначе мусів я закинути цю думку. Раз ціла справа мала бути так зорганізована, щоб не наводити поліцію на думку про Українську Військову Організацію, необхідно бу-

ло якнайбільше звузити коло втаємничених — крім виконавців, тільки я один. Отож почалися мої щоденні мандрівки серед тріскучих морозів. Звичайно виходив я на годину раніше, як потрібно мені було йти до університету, прочитував карточки з оголошеннями та винотовував адреси, відкидаючи ті з дальших вуличок, концентруючися на головних артеріях або на дуже близьких до них більших вулицях, що повинні належати до щоденної маршрути грошового листоноші. Думав я з тим бутий готовий ще в січні місяці, щоб виконати напад у перших днях лютого. Несподівано справа відсунулася на цілий місяць.

В лютому 1929 року минуло п'ять літ з дня мученичої смерти Ольги Басараб і жіночий відділ УВО хотів якось відзначити ту річницю. Хоч по Різдві я вже відв'язався від жіночого відділу, то по звичці прийшла до мене «Ірма», а потім і «Левка», щоб їм допомогти. Вони замовлять панахиди у Львові та в провінційних містах і подбають, щоб у тих панахидах узяло участь якнайбільше людей. Демонстраційних походів не буде, роздаватимуть тільки летючки, масово, засиплять ними цілий край. Хотіли б вони при тому трохи більшого руху, що показував би на руку цілої Української Військової Організації, не лише самих жінок, і тут треба їм дати поміч. Так само просили, щоб надрукувати їм десяток або й більше тисяч карток з портретом Ольги Басараб, це можна буде продавати під церквами й по хатах, буде добрий прихід на допомогу політичним в'язням.

Трапилося, що Роман Барановський вернувся вже до Львова. Нікуди не показувався, по більшій часті лежав у ліжку, виходив тільки до лікаря або на найконецьніші зустрічі. Кімнату він собі взяв в української родини при вул. Потоцького ч. 104. Родина була певна, сторож у кам'яниці також добрий українець, все ж таки цілком недобре було туди до нього заходити. Кам'яниця стояла в місці, де тяжко об-

трясти з себе поліцейний «хвіст», якби слідкував хтось за мною, до того ж це була та сама кімната, де перед двома з гаком роками арештовано Василя Атаманчука, і з того часу це мешкання постійно було під поліцейним наглядом. Рибак пообіцяв щось подумати, як допомогти дівчатам, на мене ж припало подбати про технічно-пропагандивні справи в зв'язку з тією акцією. Власне, повинен це був робити хтось з політично-пропагандивної референтури, куди зв'язковим був Ярослав Барановський. На той час не було його у Львові, саме скінчився Перший Конгрес Українських Націоналістів у Відні і правдоподібно в зв'язку з тим він був завантажений усякою іншою роботою.

Дівчата принесли мені лютючку, щоб перечитати, заки почнуть її друкувати. Видалася вона мені якась бліда і млява, аж ніяк нездатна вплинути на емоції читача і піднести революційний настрій у публіки. Надрукувала її пізніше «Сурма»¹²¹⁾ і тут подаю її для історичної документації:

Пам'яті Ольги Басараб

П'ять літ минає, як у брудній келії поліцейної ляцької тюрми у Львові згинула геройською смертю жінка-громадянка Ольга Басараб.

Зменшилися ряди перших піонерок революційного руху Західньої України.

Українська Військова Організація стратила п'ять літ тому одного з найкращих своїх членів.

І здавалося б, що стративши таку одиницю та зрозумівши її вартість і страту для руху УВО, приходить нам справляти лише сумні поминки і згадувати в одчаї про її велику посвяту.

Шкода по Ній справді велика. Посвята її дуже велика.

¹²¹⁾ "Сурма", квітень 1929.

Свідома своїх завдань і величі обов'язків та відповідальності, як жінка-революціонерка, вступила Ольга Басараб у ряди борців УВО. Несла тяжку працю примірно, вірила в успіх боротьби та віддала себе для неї всеціло.

А коли попала в тюрму — Вона не заломилася.

Коли поліційні ляцькі посіпаки мучили Її тіло середньовічними тортурами — Вона показала сильна.

Жадали від Неї зради посестер і побратимів, жадали підлоти, та Вона осталася вірною великій Ідеї, осталася святою.

Згинула від мук і побоїв. За ціну свого життя зберегла тайну революційної праці. Охоронила товаришів і товаришок від мук, смерти та довголітньої тюрми.

Її посвята була гідною української жінки. Її посвята — це лаврові листки над символами нашої державности.

Загинула Ольга Басараб, та розцвілися квіти з засіяних нею зерен.

Ростуть ряди і на місце незабутньої Ольги стають сотки. Її посвята окрилює нас, зриває до боротьби, а в слушний час пірве всіх українських жінок до нового Великого Чину.

Тому не зневірюватися нам у річницю Її смерти, а гордитись і вірити в слушність змагань, як вірила Вона.

Її могила на Янівському кладбищі у Львові хай сталить наші серця! Вона додасть нам животворчого вогню, від якого станемо справжньою нацією.

Громадяни! Ви, що вірите, як Вона, беріть собі примір з Неї!

Ви, що слабі духом, оновіться!

Немає більшого щастя, як вічне щастя Нації!
немає більшої Ідеї, як Вільна Україна!

Хай крик катованої жінки кривавим голосом
зворушить Вашу душу. В річницю її смерти пе-
рестаньте бути байдужими! Присягніть, що пі-
дете її слідами і що в потребі віддасте і своє
життя!

Тоді Дух замученої Героїні буде з нами й
поведе нас до до успішної боротьби за Українську
Державу.

Слава борцям за волю!

Хай живе Самостійна, Соборна Україна!

Хай живе революція!

Льва-Город, 11 лютого 1929 року.»

Не допитувався я за автором, запізно було вже порозумітися з ним, щоб змінити або й нову написа-ти, так і пішла вона в світ. Свое діло все таки зроби-ла, бо в таких справах рішає не зміст, але факт, що це таємна, заборонена справа, що при тому гро-зить небезпека і що за тим стоїть грізна організація. Проте, нашвидкуруч накреслив я проєкт іншої, дуже коротенької летючки. Її розмножено на циклостилі й дівчата встигли ще її роздавати під львівськими церквами, вислати на провінцію було вже запізно. Летючка вийшла не надто вдала, також трохи при-мітивна, але принаймні більше підбурлива. Дівчата охрестили її «кровожадною».

А вже цілком неначе перед стіною став я, коли прийшлося друкувати картки з портретами Ольги Ба-сараб. На цій дрібниці показалося, як слабо загоспо-дарована Українська Військова Організація. Ніякої друкарні, навіть власного циклостилю в нас не було. Правду сказавши, досі не було великої потреби до то-го. Користувалися ми заграничними друкарнями в

Литві, Чехо-Словаччині або й Німеччині, навіть па циклостилї відбивали часом у Данцігу і з найближчої поштової станції присилали на організаційні адреси в краю.

Тепер же ж прийшла невідкладна конечність надрукувати кілька тисяч карток, і то до тижня. Не тільки потреба того вимагала, але й організаційний престиж, бо що ж подумали б собі про нас низові членки, коли б довідалися, що могутня організація не в силі надрукувати простенької карточки.

Від біди, про клішу можна було постаратися. Між новопридбаними в останніх місяцях членами були два, що працювали в клішарнях, могли знайти претекст, щоб лишитися до пізнього вечора і тайком зробити клішу. Та на тому не кінець, клішу треба відбивати в друкарні, а хто це зробить? Ніяка українська друкарня не згодилася б на те та й не пробували б ми наполягати, це ж бо тягнуло неминучі поліційні репресії. Закон про пресу і друки постановляв — і робив за те відповідальною кожную друкарню — щоб як тільки почнеться який друк, доставити до політичної адміністрації кілька перших друкарських відбиток. Ще заки скінчився б друк летючки чи картки, друкарня мала б поліцію на карку. Була можливість в одній паршивенькій жидівській друкарні за добрі гроші. Власник погодився «спізнитися» з пересилкою відбиток до поліції так, що коли б прийшла конфіската, друк був би закінчений і картки з друкарні забрані. По-перше, це було зв'язане з великими коштами, по-друге, власник мусів подати назвище й адресу замовника — і від того мусіли ми відмовитися. Не було також і мови про те, щоб завезти фотографію до Данцігу, там зробити клішу, надрукувати картки і привезти до Львова. Поминувши великий видаток — часу було обмаль.

Вийшов я з обіду в Академічному Домі і сушив собі голову, як вилізти з того трудного положення.

Коли ж це назустріч мені — Федько Яцура з довжелезним триніжком від фотографічного апарату під пахою. Як звичайно, в поспіху. Чи не порадив би він що? Голова в нього все була набита всякими технічними справами і проектами. Не міг і він знайти способу на друк, зате запропонував, що якби дати йому двох людей до помочі, він зробив би яку тисячку або й більше фотокопій. Щоправда, це мусіло б більше коштувати в розпродажу і менший був би прихід до фонду допомоги політичним в'язням. Затє така фотокарточка була б тривалою пам'яткою, кожен радніше її купив би, а надівсе — принаймні до міст можна б її доставити на час на панахиди.

Не знаю, куди поспішав Федько, але тут же він і закінчив свою дорогу. Навіть до лябораторії по хемікалії не пустив я його, післав він Олю принести, що там було в запасі, а решту купили ми в місті. А Федька заінсталювали ми в Академічному Домі під самим дахом і він звідти не виходив три дні і три ночі, там і спав, туди йому і їсти приношено. Затулено коцом єдине вікно, обкручено червоним папером електричну жарівку, два хлопці помагали йому на зміну і так Федько купав свої фотографії в мисочках. Не встигали вони й висохнути добре, як уже треба було їх відправляти, дівчата раз-у-раз приходили за ними до харчівні. А Федько, згорблений і скулений над своїми мисочками й мидницями ввесь час мугикав собі під носом популярну на той час у Львові мелодію «купуйте бублічки» і ні разу не поскаржився на втому. Така вже в нього була вдача — раз узявся за якесь діло, забував про цілий світ. Безмежно вдячний був я йому, накупав він понад півтора тисячки фотографій і врятував нас з дуже неприємної ситуації. Портретики Ольги Басараб вийшли на славу і дівчата були задоволені.

В ніч під річницю смерти Ольги Басараб переіменовано вул. Станіслава Виспяньского, де жила

вона перед своїм арештуванням, на вулицю Ольги Басараб. На обидвох її кінцях знято старі таблички і прибито нові, з її назвищем в українській мові, це ж саме зроблено на кам'яниці, де вона мешкала. Ця вулиця в личаківській дільниці доволі тиха і прохожих на ній небагато, все ж чимало людей бачили табличці з її ім'ям, заки хтось доніс до поліції і вона їх зняла.

На могилі Ольги Басараб на Янівському цвинтарі зложено вінець на людський ріст заввишки. Цікаве, що хоч перенесено його через ціле місто — несли член УВО «Грім» і членка Нуся Чемеринська, пізніше одружена з Ярославом Барановським — а на цвинтарі від входової брами аж до самої могили сформувався неначе похоронний похід і Нуся розгорнула стрічку так, щоб кожен міг перчитати, що цей вінець складає Українська Військова Організація, поліція не інтерв'ювала і навіть не пробувала спиняти походу чи відбирати вінка. Інша річ, що вінок ішов під охороною сильно озброєної боївки з одчайдушних хлопців і мали вони наказ стріляти в кожного, хто намагався б посягнути по вінець. Мабуть передчували це на поліції і може порозумнішали від останнього листопада. Можна собі уявити, який шум счинився б у світі, коли б поліція хотіла розігнати людей на цвинтарі, що весь час вели себе спокійно й поважно, і що виникла стрілянина, в наслідок якої були вбиті й ранені.

Летючки розвезено по цілій країні і скрізь рівночасно роздавано між людей. З кількох сотень замішаних у те діло дівчат і юнаків тільки три попалися в руки поліції. В час панахиди роздавали вони летючки під Преображенською церквою у Львові. Кінна поліція, сподіваючися повторення маніфестаційного походу, як у листопаді під церквою св. Юра, оточила юрбу, поліційні агенти звихалися між людьми і зловили Наталку Юрчинську, студентку й відо-

му у Львові декляматорку, Валю Ганашевич і Надю Петрик. Посиділи вони кілька тижнів у тюрмі, відбувся над ними судовий процес, якось відпекалися, або, як популярно у львівському жаргоні говорено, «відпуцувалися», і суд випустив їх на волю.¹²²⁾

Попри те все я не припиняв своїх розшуків за кімнатою, куди б заманити грошового листаря. Нарешті поталанило мені знайти дуже добру квартиру в одному з найрухливіших місць Львова, недалеко від головного залізничного двірця. В кам'яниці на розі вулиць Городецької ч. 89 і Дзялиньських ч. 1 якась жидівська родина хотіла здати кімнату для спокійного студента. Кімната гарна й велика, для студента нікудишня, бо як день так ніч там гамір з вулиці, трамваї дзвонять, візники тягарових возів погейкують на коней, авта трублять — хоч тікай і вуха затакай. Зате для моїх цілей — ідеальна. Околиця там торговельна, здовж одного боку Городецької вулиці самі крамниці, близько дві площі, Більчевського, де стояв польський костьол св. Єлисавети, і Унії Люблинської з жвавим торговельним рухом. Більш як певно листар матиме повну торбу грошей у такій дільниці. Згодив я кімнату ніби для своєї родички, що приїде до Львова вчитися до екзаменів і зголоситься в господині 1 березня, заплатив 50 золотих завдатку і зголосив про те Романові Барановському. Місце йому також сподобалося.

Тепер прийшла черга підібрати виконавців. Дівчину поручив мені Рибак. Була це гарна, висока студентка з відомої у Львові родини. Я її зовсім не знав і досі й на очі не бачив, не мав поняття, що вона має якесь відношення до Української Військової Органі-

¹²²⁾Гл. про те повідомлення в "Сурмі", ч. 4 (19) квітень 1929, в рубриці "Хроніка".

зації.¹²³⁾ Буде легітимуватися студентськими документами, т. зв. індексом¹²⁴⁾ на назвище Полі Бронфман. Правдива Поля Бронфман, жидівська студентка, нещодавно емігрувала до Палестини, студенти з УВО видобули від неї на всякий випадок усякі особисті документи і тепер я вибрав один з них з нашого архіву для таких речей.

Моя пропозиція була, щоб до нападу призначити тільки двох членів. Незвичайно тяжко було знайти таких, щоб ніколи себе не бачили і не знали про себе, тим то я був схильний доручити це двом, а не трьом, як того хотів Рибак з самого початку. На одного з них вибрав я «Каролька»,¹²⁵⁾ шофера з Богданівки, на другого Ярослава Любовича, студента-правника, що тільки зрідка бував у Львові, проживаючи звичайно в свого батька, священника десь на подільському селі. Коли ж приїжджав до Львова, спинявся у свого брата Івана, мого товариша з коло-

¹²³⁾ Здається мені, що в пізніших роках вийшло на яву, хто вона була і що саме вона брала участь у цій акції. Правдоподібно в одному з політичних процесів, уже проти Організації Українських Націоналістів, у половині 30-тих років згадав її назвище один з політичних експертів на суді. Я тоді сидів у тюрмі і не міг добре за всім слідкувати. Не мавши про те певности, не згадую її правдивого назвища. Вийшла заміж пізніше, повдовіла і знову одружилася, може й досі живе десь у Советській Україні.

¹²⁴⁾ Книжечка, де вписувалися предмети, що їх обрав собі студент. У ній була фотографія студента та його власноручний підпис, усе те підтвержене в деканаті дотичного факультету. Студенти часто послуговувалися індексом, як доказом ідентичности.

¹²⁵⁾ Псевдо. Не знаю, де він, правдоподібно живе в Україні. Мав він кількох братів, про одного знаю, що напевно також належав до Української Військової Організації. Що з ними сталося, мені невідомо.

мийської гімназії, що не стояв у ніякому відношенні до Української Військової Організації. А жив він під ч. 10 вулиці Пястів на жовківському передмісті. Було більш як певно, що Каролько і Любович ніколи себе не бачили і коли б один з них попався, не міг би нікого всипати, бо й дівчини вони не знали. Не знала — так я думав — і вона мене, так що моя особа була пов'язана з цілою тою справою тільки Славком Любовичем. Чомусь був я за нього певним. Був це мовчазної натури хлопець, невеликого росту, але сильної будови тіла, добрий спортсмен-пливак. Знав я його від коли тільки почав він ходити до коломиїської гімназії, аж доки я не покинув Коломиї по натурі. І показалося, що я не помилився щодо нього.

На мою думку, вони обидва справилися б з переляканим листоношею і в той спосіб ми до мінімум зменшили б коло учасників, зовсім собі невідомих. Як багато це значить, показав недавній сумний досвід нападу на пошту при вул. Глибокій, де майже всі учасники були між собою знайомі, а через те посипалися один за другим, як з рукава.

Проте Рибак настоював на своєму. На його думку, два потрібні на те, щоб заткати листареві рота кляпом і зв'язати йому руки та ноги, а третій увесь час мусить наганяти йому страху дулом револьвера. На третього призначив він Романа Мицика і дав мені кличку до нього, він бо не належав до мого експропріаційного відділу. Вкінці погодився на те, щоб були тільки два, але на місце Каролька поставив Романа Мицика, а це тому, що Мицик, хоч молодий хлопець, зате дужий, як ведмідь, коли стиснув рукою вашу долоню, вона аж тріщала. Він легко справиться з листоношею, ліпше від Каролька, що напевно був слабшим від Мицика.

Романа Мицика знав я з вигляду, бачив його інколи на університеті, раз навіть на подвір'ї Сокола III при Городецькій вулиці, коли обговорювалася

якась намічена бойова акція УВО, до котрої з якоїсь причини пізніше не дійшло. Непокоїло мене те, що і Мицик і Любович — правники, ще й мабуть з одного й того самого року, можуть знатися між собою, а це недобре. Не ставало вже часу перевірити. Говорив я з ними та інструював кожного зокрема, не зводив їх докупи, перший раз мали вони стрінутися аж на місці, в кімнаті при Городецькій ч. 89.

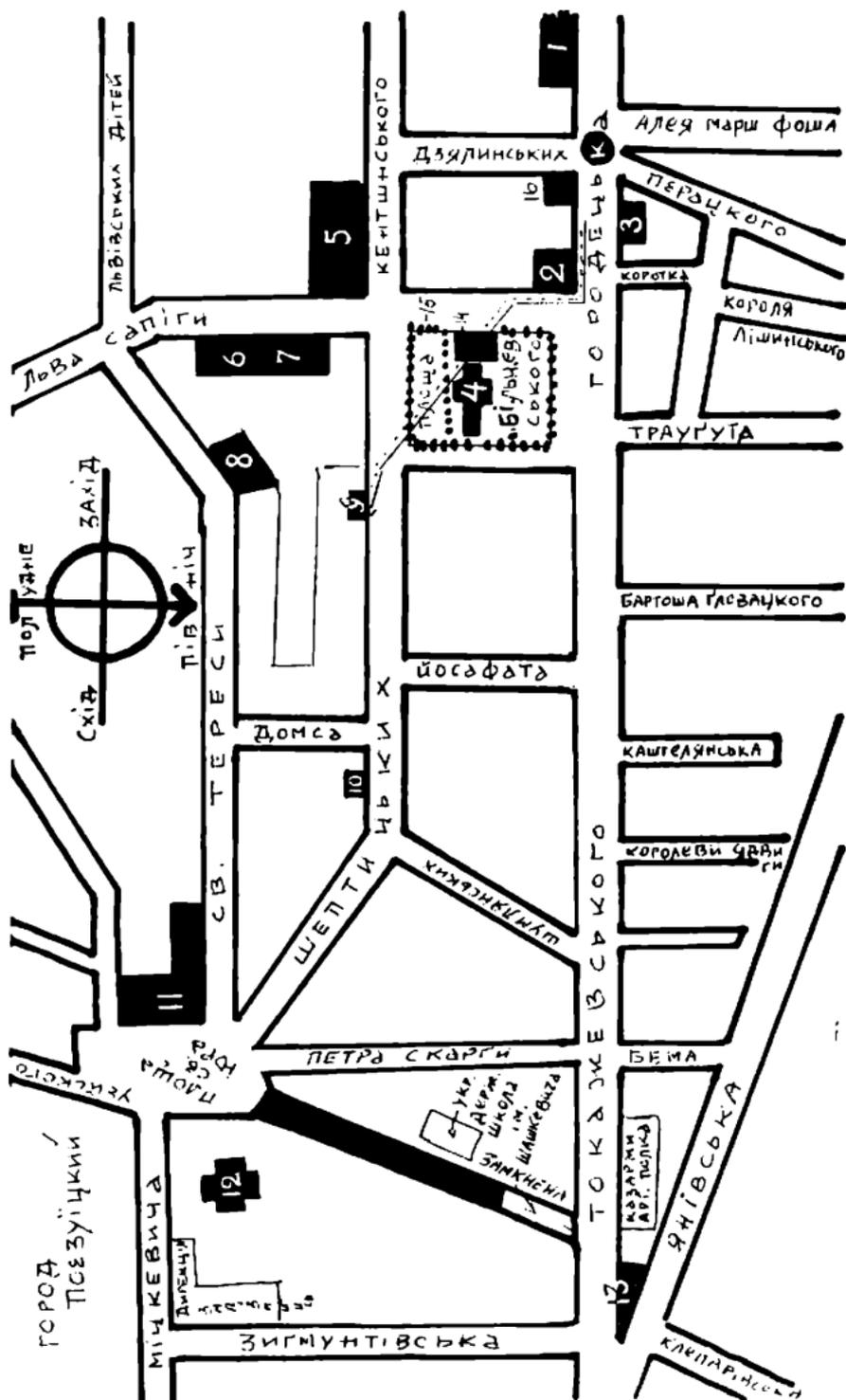
Там вони й зійшлися. Поля Бронфман спровадилася 1 березня пополудні, представилася господині, покликала на свого родича, що найняв їй кімнату, і передала їй індекс, щоб зголосити на поліції нову комірницю, як того вимагав приписуваний закон про

Пояснення до плану.

К — Дерев'яний кругляк для поліциста, що регулював рух на схрещенні вулиць.

1. — Школа Т-ва "Рідна Школа" ім. Бориса Грінченка при вул. Городецькій ч. 95-97.
 2. — Аптека під назвою "Бяли Ожел".
 3. — Дім ч. 89 при вул. Городецькій.
 4. — Костьол св. Єлисавети.
 5. — Державна школа ім. Конарського.
 6. — Товарні склади "Гартвіга".
 7. — Кіно "Гражина".
 8. — Жидівська реміснична школа.
 9. — Дім ч. 43 при вул. Шептицьких.
 10. — Дім ч. 21 при вул. Шептицьких.
 11. — Жіноча гімназія т. зв. "Сакракерки".
 12. — Катедра св. Юра.
 13. — Костьол св. Анни.
 14. — Ступні до костьолу св. Єлисавети.
 15. — Огорожа довкола травника.
 16. — Ресторан з перехідною брамою з вул. Дзялинських ч. 2 на вул. Городецьку ч. 101.
- — Дорога, котрою відступав по нападі сл. п. Ярослав Любович.

ПЛАН ОКОЛИЦІ НАПАДУ НА ЛИСТАРЯ

рух людности. Перші два дні мало бувала вдома, ніби ходила до університету, а потім засіла до книжок і вдавала, що пригтовляється до іспитів. Господині, з котрою в неї від першої хвилини встановилися дуже гарні взаємини, заповіла, що ранками приходитимуть до неї товариші на спільну науку, пополудні ж буде вчитися сама.

На третій день вже о год. 9 ранку застукали в двері спершу Славко Любович, потім Роман Мицик і привіталися умовленою кличкою «сервус, Люська». Від першого слова розмова йшла тільки по-польськи, на випадок, якби підслухувала господиня.

Коло 10 години прийшов листоноша. День перед тим на головній пошті надав я 15 золотих для Полі Бронфман, виповняв поштовий переказ стоячи і лівою рукою, ставив друковані букви — робив усе можливе, щоб у разі нещасливого випадку не можна було пізнати письма. Як правило, гроші у Львові повинні були б доручитися зараз на другий день, хоч треба було рахуватися з тим, що поштова процедура спізнить доручення. Листаря привітали радісними вигуками, хто б не радів, коли йому приносять гроші? Хотіли посадити за стіл, щоб почастувати, та він спішився, багато ще йому сьогодні ходити. «Люська» тим часом розписалася, що отримала гроші, причому набурмасилася, невдоволена, що так мало, вона сподівалася більше. Листоноша потішав її, що може ще надійдуть і він матимеприємність ще раз відвідати цеприємне товариство.

Ще того самого дня бачився я з усіма — як говорили мені, не знали себе ні з назвища, ні з вигляду, тільки Роман Мицик пригадував собі Любовича з університету, хоч не знав, як він називається. В переконанні, що все йде якнайкраще, надав я ще один переказ до Полі Бронфман.

Прийшов день 6 березня 1929 року, трагічний подією, що сталася в ньому, і фатальний для мене дальшими своїми наслідками.

Було передбачено, що на Городецькій вулиці впраються з листарем десь перед 11 годиною. Всі розійдуться, куди кожному треба, торбу листоноші забере Любович, або тільки з неї вибере гроші, і віднесе на умовлене місце, після чого прийде на обід до студентської харчівні в Академічному Домі і там я відберу від нього звіт з акції. Обід починався о год. 12 і вже на кілька хвилин перед тим зійшов я наниз, до їдальні. Мешкав я тоді в Академічному Домі, на першому поверсі, в кімнаті зараз близько сходів, а це тому, що коли б хто прийшов до мене, не швендявся по коридорі — просто зо сходів та й у двері.

Минула дванадцята, пройшла й перша година — Любовича все ще нема. Почали вже розходитися студенти по обіді, нічого й мені було там робити, вийшов і я. Не знав я, де живе Поля Бронфман і Роман Мицик, а до Любовича не хотів заходити перед вечором. Тим часом пішов я до судді Юрка Морачевського, що жив на Снопківській Горі, зараз за Промисловою Школою. В нього мешкав мій товариш С., з котрим ми звичайно разом училися до наших правничих іспитів. Місце там було знамените, бо хоч хата стояла на горбку і видно її було між деревами, та шукати її за номером вулиці було тяжко. Почали ми читати якийсь скрипт — наука не йшла мені до голови, думка весь час крутилася довкола тривожного питання чому не було вістки з Городецької. Швидко прийшов Юрко Морачевський з суду і по його затурбованому обличчі видно було, що має сказати щось недобре. Багато він не знав, по дорозі з суду на Казимирівській вулиці, що була продовженням Городецької в сторону середмістя, зачув він, що на площі Більчевського була стрілянина, когось убито чи поранено. Вечірнього видання газет він не мав нагоди купити, бачив тіль-

ки з наголовків, що це мабуть була якась експропріація. Зараз післали ми С. по газету. Не було ніякого сумніву — напад скінчився трагічно, одного бойовика вбито. Дівчина, на щастя, втекла. На підставі інформацій від Полі Бронфман та розповіді Романа Мицика, що з ним стрінувся я далеко пізніше, вже в тюрмі, ось як представлявся перебіг нападу.

Всі троє вони сиділи коло стола, коли листоноша застукав до дверей. Поля Бронфман впустила його до кімнати. В моменті, коли листоноша нахилив голову до торби, щоб витягнути гроші для Полі, Мицик, що в міжчасі підвівся з крісла, захопив його згином руки в лікті за шию, в тій же секунді Любович кинувся в'язати йому ноги. На лихо, чи то Мицик стояв трохи з-боку, а не зовсім з-заду листоноші, чи може листар в останній хвилині ще більше схилив голову, рам'я Мицика не затиснулося йому на шиї, тільки сховзнулося і спинилося на голові. Листоноша встиг крикнути. Почувши це, Любович хотів його приголомшити й ударив ручкою пістоля по голові. В несамовитому страху листоноша вишарпнувся Мицикові з рук, скочив до вікна і вибив шибку. Було ясно, що все пропало, не мало вже сенсу в'язати листоношу тепер, коли його крик почули на вулиці і кожної хвилини могла йому надбігти поміч знизу. Треба було якнайшвидше вийти з кімнати і зникнути в юрбі на вулиці. Мицик і Любович вийшли крізь сходову клітку. Поля Бронфман вбігла до мешкання своєї господині Майблюмової з криком, що напали на неї бандити, перестрашена господиня втекла разом з нею другими дверима через кухню. На вулиці Поля спокійно всіла до трамваю, по двох зупинках висіла, зійшла на іншу вулицю і звідти іншим трамваем поїхала додому. Забрала з собою плащ і капелюх, так що ніхто на неї не звернув уваги.

Мицик і Любович не трималися виданих їм інструкцій на випадок, якби з якоїсь непередбаченої при-

чини мусіли втікати з місця нападу. Виразно було їм наказано відворот у напрямі Янівської дільниці, бічними вуличками від Городецької. Жила там своєрідна публіка Яськів, Юзьків і Марянків, що не дуже полюбляла поліцію, мавши з нею завжди щось на пеньку. Не спішилася вона помагати поліцистам у погоні, та й самі поліцаї не чулися там у своєму житті. Обидва вони мабуть у нервовому поспіху забули про те. Тільки розділилися, пішли в противні боки — Мицик наліво, в сторону Богданівки, Любович направо, до середмістя. Мицик скрутив набік у першу вулицю і там його наздігнав поліцист та арештував. Спротив був безнадійний, звідусіль збігалися люди і хочби навіть Мицик звільнився пострілом від поліциста, його піймала б юрба прохожих. Любовичеві припало перебігти людне схрещення вулиць Сапіги і Городецької. Він не хотів дати себе зловити, відстрілювався від погоні, а коли поцілила його куля, мав ще силу добігти до брами однієї з кам'яниць при вул. Шептицьких і там, щоб не датися живим у руки поліцистам, відобраз собі життя.

В тижневику «Шлях Перемоги» з 1964 року надрукований був опис тієї події, на жаль цілком незгідний з правдивим її перебігом:

«Тридцять п'ять років тому у Львові можна було бачити, як у районі вулиць Городецької та костьола св. Анни кожного дня проходив польський листоноша з засмальцьованою шкіряною торбою. Впродовж довгих років він розносив листи та кидав їх до поштових скриньок при дверях, або в тій самій торбі носив пенсії емеритам і службовцям, коли приходив час виплати. Серед цієї монотонної і важкої праці йому й в голову не вкладалася думка, що хтось може слідкувати за кожним його кроком, що чийсь бистрі очі підстежуть його звички вже протягом кількох тижнів.

Були це гарні дівочі очі Марти, яка працювала в розвідці УВО-ОУН і одержала доручення кожного дня стежити за листоношею в його районі. Марта совісно виконувала свій обов'язок і кожного вечора звітувала про свої спостереження. Деколи з нею бував при таких обстеженнях Грім, іншим разом Ярослав Любович.

Під час однієї таємної наради ланки УВО, де була Марта, Грім і Любович, їхній зверхник ще раз зажадав докладної аналізи підготовлюваного нападу на листоношу, щоб зарекуїрувати в нього державні гроші, потрібні для цілей УВО. Плян нападу був нескладний і сповидно безпечний, трудніше було замести за собою сліди й не мати жодних жертв. Справу улегшував факт, що листоноша ходив без жодної охорони, а тому й була можливість щасливої втечі для виконавців нападу.

Після обговорення подробиць зверхник дав наказ виконати плян, за успіх чи невдачу якого відповідав Ярослав Любович.

Був лютий 1929 року і під ногами перехожих скрипів утертий сніг, а дерева пишалися срібною наміткою свіжого інею. Марта і Грім уже заздалегідь зайняли свої місця, перевіrivши забезпечники своїх револьверів у кишенях плащів. Ярослав рукою сконтролював, чи його зброя на місці і чи гострий ніж легко можна вихопити з кишені.

Листоноша спокійно тюпав вулицею і напроти костьолу св. Анни проминув «закохану пару», Марту і Гріма, які весело розмовляли. Їхня польська мова була бездоганна, а якийсь жарт Марти, кинений у бік листоноші, розвеселив і його. Дякуючи, він «ударив у дах» своєї службової шапки. Напроти листоноші йшов, з руками в кишенях, Ярослав Любович з міною звичайного прохожого, що нікуди не поспішає. Ось він уже пі-

дійшов до листоноші. Серце Марти стиснулося із хвилювання...

Раптом права рука Любовича махнула понад головою листоноші й важка ручка ножа з розгном стукнула об череп, листоноша захитався, але ще він не встиг упасти, як знову блиснув ніж і гостре лезо перерізало, немов бритвою, пояс старої шкіряної торби. Ще мить-дві і Ярослав Любович непомітно передав здобичу-торбу в руки Марти, яка навіть не глянула на нього.

— Щастя, Боже, — тільки встигла шепнути йому і спокійним рухом накрила торбу чорною бархановою хусткою.

Ярослав Любович біг вулицею Петра Скарги, звернув на вулицю Шептицьких і хотів перескочити паркан біля городу Кармелітанок, де ждала на нього допомога. Але з усіх сторін уже надбігала заалярмована польська поліція. Двоє поліцаїв уже знайшли слід бойовика і постріли розігнали переляканих прохожих. Ще кілька пострілів і нагло Ярослав Любович захитався та на мить зупинився. Він зігнувся, випростувався знову, почав бігти, але вже помаліше. Витягнув пістоля, стрілив і знову біг. Але руки тремтіли, опадали вниз, а ноги вгиналися, в очах кружляли багряні кола.

Любович увійшов у браму кам'яниці при вулиці Шептицьких число 41. За кілька хвилин у брамі впав постріл. Більша кількість поліції оточила кам'яницю і за кілька годин винесли окутане накривалом тіло бойовика та повезли його на вулицю Пекарську». ¹²⁶⁾

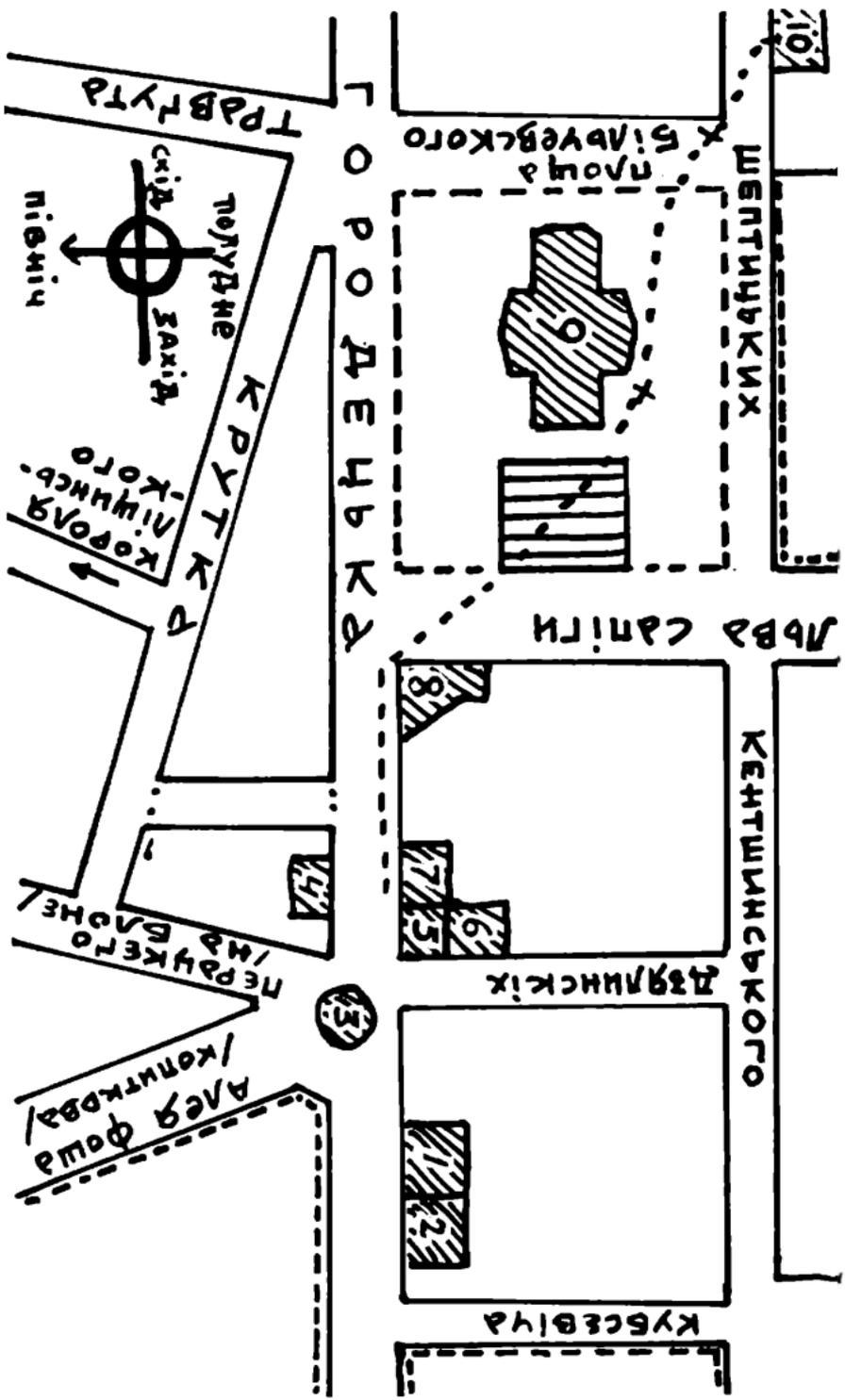
¹²⁶⁾ "Шлях Перемоги", Мюнхен, 17 травня 1964 року, стаття п. н. "Бойовик УВО Ярослав Любович (напад на польського листоношу у Львові)", підписана ініціалами Т. М.

Автор допису користувався, мабуть, інформація ми з другої руки і після багатьох років, тому, в добрій зрештою вірі з наміром ідеалізувати бойовика Української Військової Організації, багато переплутав і подав незгідні з дійсністю факти. Передусім, у тому часі ОУН ще не діяла, її організація в краю не виходила ще поза стадію дискусій між передовими націоналістичними діячами. Щойно рік пізніше, на переломі зими 1929 - 1930 років можна б говорити про перші організаційні спроби діяльності ОУН. Поля Бронфман, чи пак «Марта» в автора, ніколи не слідкувала за листоношею. Ніколи не відбувалися якісь наради ланки УВО з обговорюванням пляну нападу. Самий напад не відбувся не на вулиці в околицях костьола св. Анни, тільки в кімнаті кам'яниці під ч. 89 Городецької вулиці і було це дня 6 березня, а не в місяці лютому 1929 року. Авторіві, а чи його інформаторіві, цілком незнана топографія околиці, де відбувся напад. Сл. п. Любович не міг бігти вулицею

Пояснення до шляху відступу сл. п. Ярослава Любовича.

- 1, 2 — Будинок Т-ва "Рідної Школи" ім. Б. Грінченка при вул. Городецькій ч. 95-97.
3. — Кругляк поліциста регулюючого рух.
4. — Дім. ч. 89 при вул. Городецькій.
5. — Ресторан на розі вулиць Дзялинських - Городецька.
6. — Дім при вул. Дзялинських ч. 2.
7. — Дім при вул. Городецькій ч. 101.
8. — Аптека під назвою "Бяли Ожел".
9. — Костьол св. Єлисавети.
10. — Дім при вул. Шептицьких ч. 43.
- — Дорога відступу сл. п. Ярослава Любовича.
- X — Зазначені місця, де поранений сл. п. Ярослав Любович впав на землю.
- — Зазначені не забудовані місця.
- .. — Замкнений для повозок перевулоч.

ШЛЯХ ВІДСТУПУ СЛ. П. ЯРОСЛАВА ЛЮБОВИЧА

Петра Скарги і звідти звернути на вулицю Шептицьких, бо це значило б, що він відбіг далеко і вертався б до місця нападу. Нема там монастиря Кармелітанок, тільки дівоча школа св. Серця Ісусового, популярно звана тоді у Львові «Сакракерки», монастир же Кармелітанок стояв на другому кінці Львова, при вулиці Театинській. Ніяка допомога не ждала на сл. п. Любовича в городі, бо ніякої допомоги не було передбачено, а коли б і була, то охороняла б бойовиків коло самого місця нападу.

На цьому прикладі бачимо, як твориться легенда, що далеко відбігає від правдивого образу подій, і як дуже потрібна точна й удокументована мемуаристика, щоб правдиво і без зайвих прикрас відтворити дійсну історію Української Військової Організації.

Щастя хотіло, що після стільки років знайшовся в живих свідок смерти Любовича. Як десятирічний тоді хлопчина,¹²⁷⁾ вибіг з школи в часі т. зв. довгої перерви, щоб заскочити за чимсь додому — а жив він недалечко — і стався мимовільним свідком тієї події:

«Якось одного березневого дня, здається це було на початку місяця, вибіг я в часі перерви з кляси на вулицю, щоб забігти до хати по забуту книжку. Тільки що вискочив я з шкільної брами і підбігав до вугла вулиці Дзялиньських, коли почув несамовиті крики в польській мові: «тримай злодзея»... і саме в тім моменті з-за вугла вулиці Дзялиньських вибіг мужчина, тримаючи в руках пістоль, і побіг униз Городецькою вулицею. Поліцай, що регулював рух на перехресті вулиць Городецької, Алеї Маршала Фоша (по-старому «Копиткової» площі) покинув свій білий кругляк і побіг навздогін за втікачем. На допомогу йому

¹²⁷⁾ Євстахій Загачевський, автор "Спогадів фронтовика" і "Львівської Братії".

прийшов, чи пак долучився до погоні поліцай, що тримав службу на розі вулиць Городецької і Лева Сапіги.

Утікач, а був це, як пізніше покажалося, Ярослав Любович, перебіг коротку відстань вулиці Городецької і коло аптеки на розі Лева Сапіги скрутив у напрямі костьола Єлисавети. По сходах, що ведуть до входових дверей костьола, вибіг на площу, що оточує костьол. Саме тут поліцисти почали до нього стріляти. Я біг зараз за поліцистами і бачив, як сл. п. Ярослав Любович упав перший раз коло бічних дверей костьола. Вставши, вистрілив кілька разів, серед переслідувачів постало замішання, з чого він скористався і почав утікати в сторону вулиці Шептицьких. Другий раз упав він на розі площі Більчевського і вулиці Шептицьких, здається, тоді поцілила його друга куля. Вставши, доволікся ще до кам'яниці ч. 43, де був перехід через подвір'я і малий паркан до вулиці св. Тереси. Добре знаю цей дім, двірником у ньому був батько мого щирого друга, Іван Зуб».

XXV. Розділ.

СУД НАД РОМАНОМ МИЦИКОМ

Наглий суд. — Повний будинок поліції на одного члена УВО. — Мицик признався до вчинку, але не до вини. — Таємничий «Брила». — Неточності в свідченнях і причина того. — Свідки: Францішек Кохановські, листар, і господиня Анна Майблом. — Сім літ тюрми для Мицика. —

На п'ятницю, дня 15 березня 1929 року, година 9 вранці, призначено суд над зловленим Романом Мициком. Далеко перед початком процесу піша й кінна поліція оточили судовий будинок при вулиці Степана Баторія. Скрізь по коридорах розставлено поліцистів з наїженими на крісах багнетами, ніби для безпеки, а насправді для витворення наелектризованої атмосфери. Коридор до головної судової залі замкнено навіть для суддів і судових писарів, що му- сіли йти бічними сходами до своїх кімнат. Публіку впускали тільки за поіменними квитками-перепустками. В першій лаві сидів сивоголовий батько підсудного, Данило Мицик. В лавах, звичайно призначених для присяжних суддів, засіли тепер журналісти. Заступлена була вся львівська преса.

Кілька хвилин після дев'ятої поліційна ескорта спровадила Романа Мицика. На тлі всієї тієї гнітючої маси тайної і явної поліції, обвішаної зброєю, дивно виглядало, що все те — для одного-одніського мо-

лоденького члена Української Військової Організації, що йому ще й 20 років не сповнилося.

Увійшов трибунал. Голова — судовий радник Завістовскі, вотанти — Згурскі й Мігалі, як заступник — д-р Петер. На прокурорському фотелі сидів відомий з політичних протиукраїнських процесів прокурор д-р Гіртлер. Боронили Романа Мицика адвокати д-р Володимир Старосольський і д-р Степан Шухевич.

З запитів голови суду присутні на залі довідалися, що обвинувачений Роман Мицик народився 10 квітня 1909 року в селі Синевідсько Вижне, повіт Сколе, син Данила й Марії з Дзюрів, греко-католицького обряду, нежонатий, студент першого року права львівського університету.

Прокурор д-р Гіртлер виголосив коротке обвинувачення.¹²⁸⁾ На підставі параграфів 429, 434-437 карної процедури, як теж закону з 26 вересня 1922 року прокурор закинув Романові Мицикові злочин грабунку з параграфів 190, 192, 193 і 195 карного закону. Злочин виконав Мицик дня 6 березня 1929 року в товаристві двох спільників, зо зброєю в руці, в той спосіб, що напали вони на грошового листоношу Францішка Кохановського з наміром забрати в нього державні гроші. Ужили супроти нього сили і тому листоноша дістав тяжке ушкодження тіла. Після того прокурор переповів докладніше, на підставі свідчення листоноші Кохановського і признання підсудного Романа Мицика, як саме цей напад відбувся, підкреслюючи, що цей вчинок був заздальгідь підготовлений.

На питання голови трибуналу, чи признається Роман Мицик до вини, підсудний заявив, що порушив

¹²⁸⁾ Як було вже сказано, в процесах перед наглими судами не відчитувано акту обвинувачення, прокурор обвинувачував усно.

діючий закон, а зробив це тому, що дістав такий наказ від Української Військової Організації. До неї приступив весною 1928 року. Втягнув його туди товариш, та не скаже він його назвища. Цей товариш переконав його, що кожний молодий українець повинен належати до Української Військової Організації. Після того сказано йому прийти одного дня пів до десятої ввечері під церкву св. Юра і там незнайомий чоловік його заприсягнув. Майже цілий рік не давали йому жодного призначення. Десь у грудні 1928 року зголосився до нього на кличку якийсь чоловік, котрого він тільки знав з вигляду, представився псевдонімом «Брила», пригадав Мицикові, що він є заприсяженим членом Української Військової Організації і в скорому часі знайдеться для нього завдання.

В останніх днях лютого Мицик поїхав додому, до Синевідська Вижнього, привезти собі чисте білля і гроші на прожиток у Львові. Вернувся аж 2 березня вполудне і того самого дня пополудні зайшов до нього Брила. Наказав піти йому в понеділок, 4 березня, до кам'яниці під ч. 89 Городецької вулиці. На дверях одної з кімнат виднітиме візитна карточка «Поля Бронфман», туди він має ввійти, застукавши, і привітатися з дівчиною кличкою «сервус, Люська», на що вона йому відповість по-польськи: «прошу сідати». Прийде туди ще один член УВО і від нього Мицик дістане пістоль. Щоправда, може він не буде потрібний, але не годиться членові УВО іти в акцію без револьвера. Мають вони виконати напад на грошового листоношу, відібрати в нього державні гроші. Ролі поділено так, що Мицик, як сильніший, стисне листоношу одною рукою за горло і другою заткає йому рота кляпом. Другий чоловік тим часом спутає листоноші ноги, потім обидва вже зв'яжуть йому руки й міцно зав'яжуть хусткою кляп в устах. Лишать його зв'язаного в кімнаті, заберуть гроші з торби і

всі троє вийдуть. Гроші мала з собою забрати або дівчина, або другий бойовик. Суворо їм наказано взяти тільки готівку, не торкатися грошових листів, бо щодо них можуть бути сумніви, чи це державні гроші, чи приватні, тільки в державному депозиті.

Мицик прийшов означеного дня і застав там уже дівчину і другого товариша. Дівчини зовсім не знав, другого знав з бачення, тільки не міг собі усвідомити, де саме його бачив, пізнав тільки знайоме обличчя. Ввесь час говорили вони між собою по-польськи, щоб господиня нічого не підозривала, якби почула уривки розмови. Про своє завдання говорили дуже коротко, тільки щоб остаточно устійнити між собою поділ роль. Того дня листар спізнився, прийшов аж після 12 години і Мицик вийшов, всі вони думали, що може гроші надані запізно і він принесе їх аж на другий день. Підсудний Мицик був зодягнений у ясний спортовий одяг, позичений у свого товариша Йосипа Гапія, мав теж на носі окуляри Гапія.

У вівторок Мицик знову з'явився на означеному місці і застав усе, як попереднього дня. Прийшов листар о год. 10:30, приніс десять золотих. Власне, Мицик мав починати тоді акцію, чомусь завагався і листар у міжчасі пішов. З того приводу Брила робив йому докори того ж пополудня.¹²⁰⁾

В середу Мицик прийшов до Полі вже о год. 9. Застав там Любовича, що передав йому пістоль, пе-

¹²⁰⁾ В цьому місці, та й на інших, як це може покмітити читач, зізнання Романа Мицика відбігають від дійсного фактичного стану. Цілком можливо і природньо, що міг він відчувати вагання, заки почав діло. Не забуваймо, що був він тоді молодим, усього дев'ятнадцятирічним юнаком, що перший раз у житті стояв віч-на-віч такої акції. В кожному разі, не завважила того по ньому Поля Бронфман. Так само не відповідає дійсності, що Брила, цебто автор цих рядків, робив йому з того приводу докори. Розповідь Романа Мицика ви-

ред тим його зарядивши. Цей пістоль, ніби то, він кожного дня діставав від Любовича і кожного дня, перед виходом, віддавав йому назад. Листар прийшов скоріше, вже коло 10 години. Поля встала, щоб з ним говорити, підвівся також і Мицик, сказавши, що йде додому. Любович ніби відпроваджував його до дверей, перекутив ключ у замку і дав йому знак зачинати. Тоді Мицик ухопив листоношу Кохановського одною рукою за горло, а другою затикав йому уста. Стояв увесь час за плечима листоноші, але в не дуже зручний спосіб, не встиг вхопити його як слід і міцно стиснути.

ГОЛОВА СУДУ: Чи ви бачили, як і чим Любович бив Кохановського?

МИЦИК: Так. Бив револьвером по голові.

ГОЛОВА СУДУ: Дулом, чи рукояткою?

МИЦИК: Здається, що рукояттю.

ГОЛОВА СУДУ: В якій позиції був Любович до листаря?

МИЦИК: Стояв з-перед, лицем до нього.

ГОЛОВА СУДУ: Що ж далі сталося?

МИЦИК: Мабуть я не тримав міцно листоношу, бо він вирвався, зсунувшись вниз, на долівку.

Листоноша стрибнув до вікна скоріше, як того можна було по ньому сподіватися. Коли вибив шибку — було вже запізно його вдруге обезвладнювати, Мицик узяв шапку, що весь час лежала на столі, і вийшов на коридор. Сходами збіг швиденько вниз, але вулицею ішов спокійно, щоб не звертати на себе уваги прохожих. Не повелося йому, на вулиці Дзялинських наздігнав його поліцист. Увійшли до брами

тримана була в такому стилі правдоподібно тому, щоб не відбігати від того, що говорив він у часі поліцейного слідства, і також тому, що так було узгіднено з оборонцем, як тактика оборони в суді.

Ярослав Любич.

кам'яниці, там поліцист перевів при ньому обшук. Мицик міг убити поліциста і втікти — на мить мигнула йому така думка — але в цій же хвилині усвідомив собі всю безнадійність такої втечі і віддав револьвер поліцистові. Пам'ятав, як поліцист перевіряв, що револьвер заряджений і що ніодна куля з нього не вистрілена.

ГОЛОВА СУДУ: Яких речей мали ви вжити при виконанні нападу?

МИЦИК: Любович мав у кишені мотуз, щоб зв'язати листоношу, крім того була теж батистова хусточка, щоб зробити з неї кляп на уста, мали ми теж паприку, щоб у потребі затерти сліди.

ГОЛОВА СУДУ: Що ви знаєте про ту Полю Бронфман?

МИЦИК: Не знав я її зовсім і виявилось, що їй вона мене не знала, принаймні сказала мені, що побачила мене тоді перший раз у своєму житті.

ГОЛОВА СУДУ: Чи не було вам підозріле, що назвище вашої товаришки жидівське?

МИЦИК: Ні, я здогадувався, що це підібране ім'я.

СУДДЯ ЗГУРСКИ: Чи Брила казав вам, який ви маєте робити вжиток зо зброї? І чи була мова про те, що всі ви мали робити після невдачі?

МИЦИК: Ні, про те мови не було.¹³⁰⁾

СУДДЯ МІГАЛІ: Ви сказали, що належали до Української Військової Організації. Яким ви в ній були членом? Чи ходили ви на якісь збори або сходини?

¹³⁰⁾ Правдоподібно Мицик не говорив про те на поліції і тут далі консеквентно того притримувався. Інструкції були такі: стріляти тільки в обороні в часі поліційної погоні, а втікати в напрямі Янівської дільниці вулицею На Блонс (пізніше переназваною на вулицю Перацкоґо).

МИЦИК: Був я звичайним членом і на ніякі сходи не ходив, та й не чув, щоб звичайні члени організації відбували якінебудь сходи. Не знаю, може вища влада в організації збирається на свої наради.

СУДДЯ МІГАЛІ: Платили ви може членські внески?

МИЦИК: Ні, в Українській Військовій Організації нема членських внесків.

СУДДЯ Д-р ПЕТЕР: Яка в вашій організації була організаційна система?

МИЦИК: Яка була система в цілій організації — не знаю. Я ще з двома товаришами належав до одної трійки.

СУДДЯ Д-р ПЕТЕР: А чи Брила належав до вашої трійки?

МИЦИК: Ні, він був нашим начальником.

СУДДЯ Д-р ПЕТЕР: Чи не знали ви того, що вояк може відмовитися від виконання наказу?

МИЦИК: Ні, в нашій організації, раз наказ видано, він мусів бути виконаний. Тільки пізніше, вже після його виконання можна б жалітися до вищої влади.

ПРОКУРОР: Чи ви хотіли належати до Української Військової Організації, чи може членство в ній уважали тягарем для себе?

МИЦИК: Ні, я добровільно туди приступив і весь час хотів бути членом.

ПРОКУРОР: Чи знаєте таких ваших товаришів, що не належать до УВО?

МИЦИК: мовчить.

ПРОКУРОР: Не намовляю вас до денунціяції, питаюся тільки, чи не знаєте ви таких своїх товаришів, що не належать до Української Військової Організації.

МИЦИК: Не можу того знати, хто належить до організації, а хто ні.

ПРОКУРОР: Хіба не думали ви, що вас беруть до організації на генерала. Ви вступали туди рядовиком, а рядовикові можуть усякі речі наказувати.

МИЦИК: Я про те не думав, та й не моя це справа.

Д-р СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: Ви пригадуєте собі зміст присяги, зложеної при вашому вступленні до організації?

Підсудний точних слів пригадати не може, переповідає тільки її зміст і з нього виходило, що член мусів повинуватися організаційній владі та під загрозою строгих кар виконувати всі її накази.

Почався опит свідків. Першого покликали листоношу Францішка Кохановського, літ 42, римо-католика. Після запряження сказав він, що до Полі Бронфман приносив гроші два рази. Перший раз у вівторок 5 березня. Застав там двох хлопців, як виходило, товаришів Полі Бронфман. Нічого підозрілого тоді не завважив. На другий день, у середу, знову приніс гроші. З собою мав у торбі 6,000 золотих готівкою і 7.500 у грошових листах. Обидва студенти встали, попрощалися і ніби почали виходити. Нагло кинулися на нього з-заду обидва. Коли оглянувся, побачив по одному боці Мицика, по другому Любовича. Жінка закривала йому рукою уста. По голові бив його підсудний Мицик. Від тих ударів пустилася йому кров, він зсунувся на землю і почав кричати. Це сполошило напасників. Тоді він вибив крісло вікно і почав кричати на вулицю. Мицик з Полею втекли крізь кухню господині, а Любович фронтowymi дверима.

Свідок домагався відшкодування за біль і кошти лікування в сумі 2.000 золотих.

Відчитано тоді висновок лікарів - знавців, що ствердили в Кохановського легке ушкодження тіла.

Потім рядом пересунулися свідки: Францішек Ляховіч, поліцист, що заарештував підсудного Мицика, Петро Панкевіч, теж поліцист, що гнався за Ярославом Любовичем, Григор Ярніцкі, господар кам'яниці, де відбувався напад, випадковий прохожі на вулиці Фердинанд Гемерлінг, Марцін Касперські та Станіслав Дума — всі вони розказували про подробиці погоні за Любовичем та арештування Романа Мицика.

Господиня, в котрої найнято кімнату для Полі Бронфман, називалася Амалія Майблєм, її чоловік був фотографом. Кілька днів перед першим березня зголосився до неї якийсь молодий чоловік і винайняв для своєї сестри кімнату за 100 золотих, заплативши 50 золотих завдатку. Решту мала доплатити його сестра. Першого березня зголосилася Поля Бронфман, сказала, що прийде на постійне аж завтра, в суботу, цю ніч переспить ще в своїй тітки. Прийшла на другий день, причепурювала кімнату і попросила позичити їй постіль на день-два, її власна ще не надійшла, сподівалася її кожного дня. Але і з суботи на неділю в кімнаті не ночувала. Коли ж Майблюмова впінулася за грішми, Поля сказала, що чекає на гроші, поштар принесе їх, як сподівалася, завтра або післязавтра. В неділю ввечері прийшла знову і, здається, тоді вже ночувала, бо постіль була пом'ята. Просила, щоб у кімнаті прибрано перед 9 годиною зранку, вона сподівається гостей, придуть до неї товариші з університету вчитися. В вівторок нічого не завважила, а в середу, коли хотіла ввійти до кімнати, Поля не відчинила, сказала тільки через двері, що має гостей. Коло 10:30 почула в кімнаті крики, по хвилині перебігла через кухню Поля, крикнула, що напали на неї бандити.

Стільки було прокурорських свідків.

Оборона свідків ніяких не запропонувала щодо самої справи нападу, бо їх і не було, та й не було потреби, підсудного Романа Мицика арештовано, так

сказати б, «на гарячому вчинку» і він до нього признався. Зате обидва оборонці, д-р Володимир Старосольський та д-р Степан Шухевич, намагалися доказати, що підсудний Роман Мицик діяв під сильним моральним примусом і просили допитати цілу низку свідків на те та ще і щоб ствердити, що підсудний Роман Мицик людина дуже чутлива і легко піддається впливам. Внесення відкинено, також і друге, що його поставила оборона з обов'язку, а саме, щоб суд узнав себе некомпетентним судити справу в наглому поступованні.

Все йшло неначе в поспіху. Прокурор промовляв дуже сухо й коротко, просив признати підсудного винним злочину грабунку. Так само, як і в процесі за напад на пошту при вул. Глибокій, і в обвинуваченні і в процесі залишено на боці приналежність підсудного до Української Військової Організації.

Оборонну промову виголосив д-р Володимир Старосольський. Єдине, що він міг зробити, це показати на об'легшуючі обставини та на молодий вік підсудного Романа Мицика і просити вимірити кару так, щоб вона не зламала молодого життя.

По нараді трибуналу голова його проголосив присуд. Наглий суд засудив Романа Мицика на сім років важкої тюрми, загостреної що чверть року твердим ложем і раз на рік, у день виконання злочину, темницею. Підсудного зобов'язали заплатити листоноші Францішкові Кохановському десять золотих, як кошти лікування. Нічого не признано листоноші «за біль і страх», коли хоче, може домагатися того від засудженого звичайним способом у спорі перед цивільним судом.

XXVI. Розділ.

ГІРКИЙ ПРИСМАК

Легальщина тисне на УВО припинити бойову акцію. — Роман Барановський під загрозою суду УВО. — Його психічне заламання. — «Сурма» вияснює. — Наслідки смерти Любовича. — Його таємні похорони. — Маніфестація молоді над його могилою. — Як глядів на те десятилітній школярник. —

З вироком наглого суду на Романа Мицика спустилася занавіса над справою нападу на поштового листаря. Так усі сподівалися, та склалося інакше. Властиві наслідки тієї події щойно починалися та й ніхто їх не міг передбачити.

Передусім з кіл зорганізованої для легальної політичної акції української суспільності почався шалений тиск на верхівку Української Військової Організації, щоб вона припинила свою бойову акцію. Ці кола мали в своїх руках надзвичайно сильні атути — обидві останні невдачі, цебто напад на пошту при вул. Глибокій і на грошового листоношу при Городецькій вулиці. Не принесли вони ніякої користі Українській Військовій Організації, — так аргументовано в тих колах, — не здобула вона грошей на свою роботу, тяжко сказати, щоб вплелися через них нові листки в лавровий вінець її слави. Зате скільки людей пострадало! На довгі роки закрилися тюремні брами за юнаками, перед якими тільки починало сте-

литися життя і що не одне ще добро могли зробити для свого народу.

Воно ніби не можна б відмовити слушности такому розумуванню. Тільки було при тому одне маленьке «але». За тим крилася охота скористати з нагоди, щоб позбутися конкурентної сили і відсунути від неї молодь, що всім серцем горнулася до Української Військової Організації.

А йшов цей натиск тихцем, у розмовах та інтервенціях перед керівними організаційними чинниками в краю і за границею. В пресі про те не писалося, хіба натяками, або дуже короткими жалями над зламаною долею молодих людей.

Авже ж, Українська Військова Організація бойової акції покинути не могла, бо це було б рівнозначне з її самоліквідацією. Та й ситуація була така, що якби якимсь чином доведено до розв'язання УВО, в цій же хвилині на її місце станула б організація нова, під зміненою або якоюсь подібною назвою, з такими самими цілями, під проводом людей молодшого покоління, що незадовго ввійшло в Організацію Українських Націоналістів.

Під напором українського легального світу Команда Української Військової Організації почала слідство в справі нападу на грошового листоношу. Притягнуто до відповідальности Романа Барановського, як Бойового Референта в Крайовій Команді і виявилося, що вправді плян акції він Крайовій Команді пред'явив, та не ждав на затвердження. Чомусь воно відтягнулося і коли б чекати на нього, довелося б відкласти напад аж на початок квітня. Під свіжим враженням трагедії, ще перед закінченням процесу Романа Мицика, пішли не тільки докори Романові Барановському, але й погроза поставити його під організаційний суд.

І тоді, мабуть, Барановський заломився, в душі його стався переверот, це був момент, коли він пере-

хилився в сторону зла й пішов на службу польської поліції під впливом розчарування, почуття особистої кривди та понесений бажанням помсти.¹³¹⁾

Про такі заходи легальних українських політичних кіл перед Командою Української Військової Організації вимовно свідчить стаття в «Сурмі» з квітня 1929 року:

З приводу останньої події.

Спроба здобуття державних польських грошей, що мала місце у Львові дня 6 березня ц. р. покінчилася відомим вислідом: один член УВО та один поляк убиті під час погоні, один поляк ранений і врешті один член УВО зловлений і засуджений польським наглим судом на сім літ тюрми.

Нераз уже, за час існування УВО, приходилося їй здобувати на польському державному майні необхідні для її діяльності засоби. Різні теж були висліди таких заходів. Коли вони були вдачні, то проходили зовсім непомітно, бо ж не лежало в інтересі УВО їх розголошувати і тим самим вказувати польській поліції, де саме треба шу-

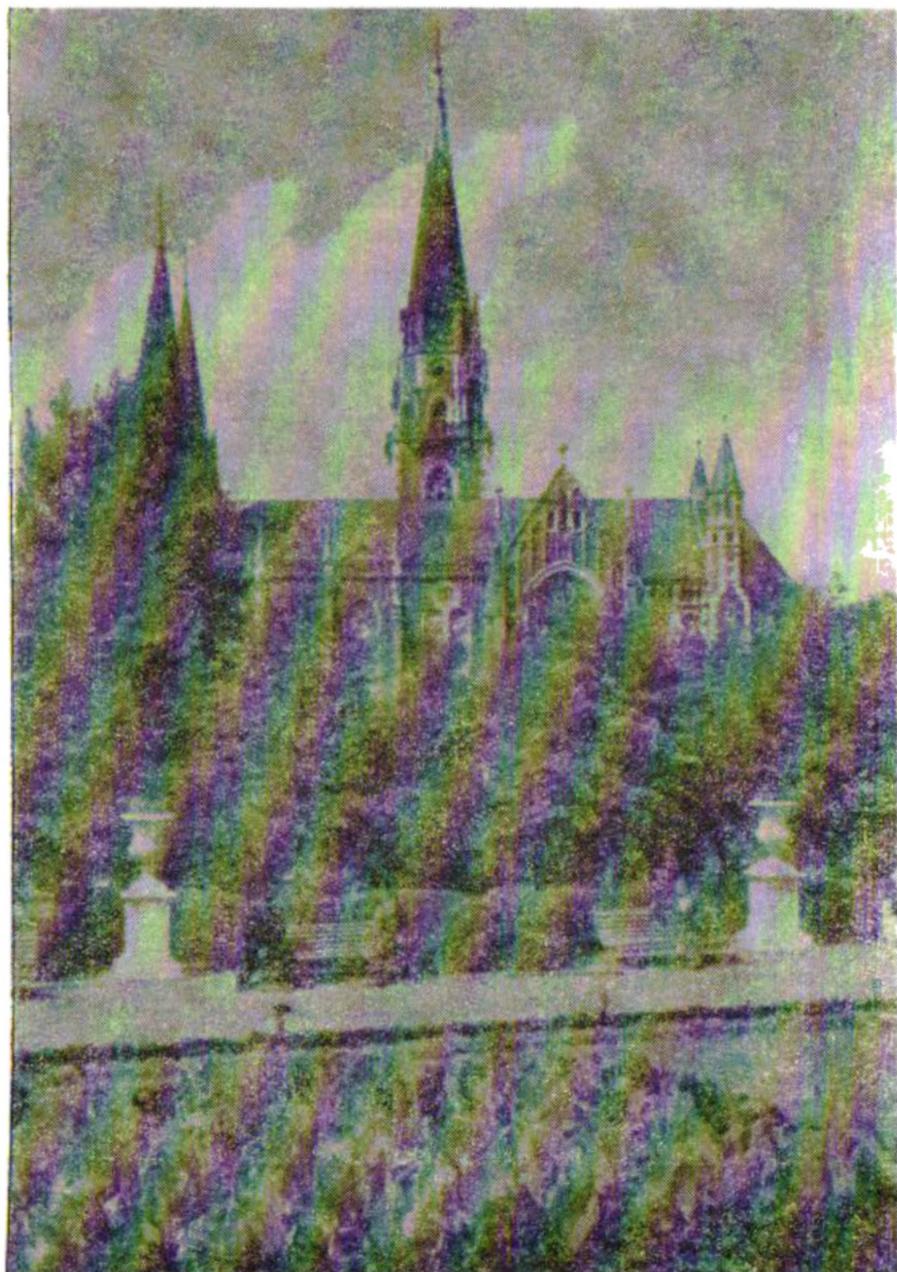
¹³¹⁾ В пізнішому, т. зв. самбірському процесі в справі за вбивство Тадеуша Голуфка, де на лаві обвинувачених за сідав Роман Барановський, поліційні свідки стверджували, що став він конфідентом убитого вже тоді підкомісаря Чеховського з початком місяця червня 1929 року. Згаданий у попередніх розділах "Павло" пересуває це майже на два роки назад, до хвилини, коли обидва брати Барановські — які, до речі, дістали дуже низький присуд, бо всього три роки тюрми, — вийшли з тюрми, просидівши всього по два роки, одну третину кари їм подаровано "за добру поведінку в тюрмі". Маю підстави думати — як це покажеться нижче — що перелім у душі Романа Барановського стався в перших днях після нападу на листаря і ще перед моїм арештом.

кати справників. Коли ж натомість цього рода спроби кінчалися невдачею, тоді польська поліція докладала всіх зусиль, щоб кожний такий випадок (а було їх досі тільки чотири на протязі довголітньої діяльності УВО) використати для своїх цілей. З одного боку старалася вона похвалитися перед польським громадянством своєю зручністю та «спренжистосцьон», з другого знов боку докладала всіх зусиль, щоб в очах українського громадянства безславити так саму УВО, як теж безпосередніх справників. Особливо для осягнення цієї другої цілі вона вживала всіх засобів, які мала в розпорядимости, а саме брехні в пресі та в часі зааранжованих процесів, різних наклепів на УВО, які пускала через своїх агентів безпосередньо в українське громадянство і т. і.

Отже рішаючися на здобуття необхідних грошей шляхом експропріацій, УВО мусіла завсіди рахуватися, що на випадок невдачі постануть для неї великі труднощі, зокрема на безпосередніх виконавців, на випадок арешту спадуть великі карі, коли не засуд смерті. Тому лише в крайній потребі уживано цього засобу добуття грошей.

Щобільше, після невдалої справи здобуття грошей на поштовому уряді у Львові, що мала місце в минулому році, видала Команда УВО наказ здержатися від дальших спроб здобування засобів шляхом експропріацій, бо досвід минулої спроби показав, що користі, що їх можна осягнути, не стояли в ніякій пропорції до втрат, які, при невдачі, мусіла понести УВО.

Однак сталося так, що один провідник відділу, сам по собі надзвичайно ідейна людина, з охотою прислужитися УВО, випрацював плян здобуття засобів шляхом нападу на грошового листаря. Вправді предложив його до затвердження Команді, але, не очікуючи остаточного її рі-

**Костьол св. Єлисавети на площі Більчевською, коло котрого
погона підстрелила Любовича.**

шення, в глибокому переконанні, що переведення пляну мусить йому вдатися, приступив до його виконання.

Висліди відомі. Слід ствердити, що сам плян був добрий, однак вибрані для переведення його люди не були належно підготовлені. Цею саме обставиною треба пояснити цей так болючий вислід. Поза браком належної підготовки, поведення самих учасників заслуговує на признання. Зокрема слід склонити голову перед сл. п. Ярославом Любовичем, який волів понести смерть, ніж потрапитися в руки польських посіпак.

Все ж обставини, на які вище вказано, приневолити Команду видати наказ перевести доходження в цій справі.

Які б одначе висліди цих доходжень не були, слід би застановитися над цею справою цілій українській суспільності. Але не критика революційної ідеї, не кидання каменем на УВО мають бути вислідом цієї застанови. Замість звертати очі поза себе, хай кожен запитає себе :чи сповнив він свій обов'язок супроти УВО? Чи причинився він до того, щоб найбільш ідейні одиниці **не мусіли** йти на смерть за пару тисяч злотих? Чи зробив він щонебудь, щоб люди, які можуть віддати користь на інших ділянках, не потребували займатися невідповідними для них справами? Ходить про усунення причин, що спонукують УВО послуговуватися такими засобами, а не про докори, обвинувачення або й порахунки різних політичних груп.

Тому відрадним явищем являється масова участь українського громадянства, зокрема молоді, робітництва й міщанства в похоронах сл. п. Ярослава Любовича. Не зважаючи на те, що вже саму участь у похоронах члена УВО польська поліція вважає злочином, зійшлося біля 3,000 осіб,

що маніфестували свої почування та симпатію з членом УВО, що впав у кривавій боротьбі. Ця подія свідчить, якою живою є ідея УВО в українських масах. Це свідчить, що зростають кадри тих, які стоять твердо при УВО та в яких кість увійшло переконання, що боротьба, яку веде УВО, це боротьба за кращу долю цілої української суспільності, а тому не кидати каменем на УВО, але подати їй помічну руку є повсякчасним обов'язком цілої української суспільності. Бо УВО — це частина тієї суспільності.»¹³²⁾

В цій статті з'ясовані погляди Української Військової Організації на потребу експропріаційних акцій і на зв'язані з ними небезпеки й наслідки. Одверто признається УВО, що запорядила слідство в справі цієї «останньої події» і це признання мусіло бути на ній виборене величезним натиском усього легального українського партійного світу.

Все те діялося, так сказати б, «на верхах» української суспільності. В той же самий час реакція внизу, а головню серед молоді, була куди-куди інша! Сказавши правду — не дуже було розумних підстав до ентузіязму. Білянс нападу представлявся сумно: напад не вдався, грошей не здобуто, один бійовик убитий, другий дався зловити і засуджено його на сім років, у частині суспільності завважилося негодування на Українську Військову Організацію. Процес Романа Мицика аж ніяк не представив її у грізному світлі.

Але саме трагічна і, на мою думку, не конче потрібна смерть Ярослава Любовича страшенне сколихнула душами української львівської молоді і сповнила їх національним патосом до небувалої досі температури. Як тоді, так і тепер, я вважаю, що Роман

¹³²⁾ "Сурма", ч. 14 (19), квітень 1929.

Мицик зробив розумніше. Революційне горіння не дійшло ще тоді до такої напруги, щоб кожен справу ставити на вістря життя або смерті! Трудно сказати мені тепер, як я сам поступив би тоді на його місці. Правдоподібно так само, як і Роман Мицик. Хоч невиключене, що з почуття сорому і в свідомості вищого щабля членства в організації, вступив би на шлях смерті, як Любович. Поведінка Романа Мицика після невдачного нападу тільки через різкий контраст з рівночасною смертю Любовича могла видаватися декому не такою, як повинна бути в бойовика. Вона впливала з розсудку. Але з Любовича говорила душа Української Військової Організації, що не знає капітуляції перед ворогом. Він бився за зброєю в руці до останнього віддиху і згинув у бою, сам собі смерть заподіявши, щоб не датися ворогові живим у руки. Це в одному моменті з'єднало йому подив і любов усього українського юнацтва всіх суспільних прошарків. І виявилось воно вже на похоронах, чи пак зараз після похоронів Ярослава Любовича, як про те читаємо в «Сурмі»:

Похорони Ярослава Любовича, студ. II року прав і члена УВО, що згинув у вуличній боротьбі з польською поліцією, мали відбутися у Львові в суботу, дня 9 березня 1919 р. о год. 15. Однак, передбачаючи, що похорони стануть великою маніфестацією українського громадянства, яке вповні солідаризувалося з «бандитом» (як покійного називала польська преса), поліція тайком похоронила тлінні останки сл. п. Ярослава Любовича вже о год. 11 ранком.

Тим часом о год. 15 зібралися товпи українського громадянства на означеному місці, щоб віддати останню прислугу молодому героєві. Три тисячна маса, довідавшись про небуденну поведінку поліції, уставилася самочинно в похід, який лавою рушив у напрямі кладбища, щоб на гробі

зложити вінки та відправити панахиду. В міжчасі однак наспіли сильні відділи пішої поліції, які біля брами цвинтаря старалися здержати похід, так, що лише незначній частині його учасників удалося дістатися на свіжу могилу. З черги поліція, якій прийшли на поміч кінні відділи, щоб розігнати похід, припустила шаржу, раничи багато учасників походу та тратуючи жінок і дітей. Дикі герці поліції тривали більше години. Числа ранених не вдалося устійнити тому, що заосмотрювали їх приватні лікарі, бо тих, які зголошувалися на рятункове поготівля, сейчас арештувала поліція.

В міжчасі на цвинтарі частина походу даремне ждала на других. Вкінці приступлено до торжественної відправи. Поліція однак не пошанувала релігійного обходу та не завагалась перед профанацією. Ледве пронеслися перші звуки панахиди, поліція почала розганяти присутніх, б'ючи їх прикладами крісів з насадженими штиками. І тут герці поліції тривали біля години.

Під замітом «гльорифікації бандита» арештовано 20 учасників.

Українське громадянство, що ризкуючи арештом і з нараженням життя прийшло вшанувати пам'ять погібшого члена УВО, доказало зайвий раз, що балачки про згідне польсько-українське співжиття є ніколи нездійсними нісенітницями». ¹³³⁾

Згаданий уже попередньо Т.М., автор допису в «Шляху Перемоги» про смерть Ярослава Любовича, описує, як знайдено могилу його і як дійшло до демонстрації на цвинтарі. Виглядає, що ця частина статті спірається на докладніших інформаціях:

¹³³⁾ "Сурма", ч. 4 (19), квітень 1919, "Хроніка".

«Ольга Хмарна з Личакова захопила своїх подруг і друзів зо школи до демонстрації проти польських окупантів — піти туди, де лежить тіло українського бойовика. Бо ж була вістка, що похорон українського героя відбудеться о год. З після обіду.

Українська студентська молодь, а з нею і старше громадянство, почали сходитися біля каплиці ще о 12-ій годині. Одначе каплиця була замкнена. Минула третя година і ніхто не приходив, щоб відімкнути каплицю, в якій лежало тіло героя. Тоді Юрко Лизонець і Славко Кульчицький пішли розвідатися, чому каплиця замкнена. Вони довідалися, що поліція забрала тіло ще о десятій годині ранку і таємно відвезла його на цвинтар. Лизонець і Кульчицький порадили зібраним ждати біля каплиці, а самі подалися на Личаківське кладовище, до адміністратора цвинтаря.

— Пане, — почав польською мовою Лизонець, — я родич похованого сьогодні рано, але спізнився, їдучи на похорони з Варшави. Хотів би помолитися над могилою свояка. Як ваша ласка, прошу мене завести на могилу. А за фатигу¹³⁴)... і Лизонець витягнув добру монету, як годиться панові з Варшави, та тицьнув її в руку адміністратора, — тут маєте на пиво.

Адміністратор на радощах покликав грабаря:

— Слухай, — наказав він, — покажи цьому панові з Варшави могилу того застріленого.

— Дякую тобі, колего, — ніби прашався Лизонець з Кульчицьким, що ти привів мене сюди, можеш іти, я самий вернуся до готелю.

Кульчицький, як годиться знайомому, розцілувався з Лизонцем і пішов повідомити демон-

¹³⁴) Труд.

странтів, щоб поспішили на цвинтар. Поки адміністратор цвинтаря зорієнтувався, в чому справа, сотні української молоді і старших, як стихія, ринули в перехід на цвинтар. Лизонець показав їм місце, де могила бойовика, і народ приклякнув, щоб помолитися за душу героя. Хтось почав співати панахиду, швидко склався хор і в той час, коли він з побожністю і в духовому піднесенні почав співати «Святий Боже, святий кріпкий...», на цвинтар вбігла польська поліція, що ударами гумових палиць намагалася розігнати зібраний народ.

Демонстранти поділилися на чотири частини і розійшлися на всі сторони цвинтаря, далеко від могили. Одна з тих груп почала співати «Не пора, не пора...» Поліція кинулася, щоб розігнати її палицями, а в той час ту саму пісню почала співати друга група. Так поліція бігала від однієї групи до другої і щойно тоді, коли прибула допомога — кінні й піші відділи — почалася погоня за демонстрантами між могилами. Кого спіймали — били, скільки вдалося.

Приловили поліцаї і Дмитра Палієва.

— Покажіть свої документи, — зажадав поліціант.

— Не покажу документів, бо я посол до польського союму. А про те, що так тяжко побиваєте людей, говоритиму в парламенті.

Хоч побиті, демонстранти були вдоволені, що віднайшли могилу борця. На ній не було жодного пам'ятника, але туди часто сходилася молодь, співала революційні пісні і не помагали побої поліції чи ув'язнення. Могили революціонерів-бойовиків, що полягли в боротьбі з ворогом, наснажували завзятих нових борців. Наснагою для укра-

їнської молоді тих часів була й могила Ярослава Любовича». ¹³⁵)

На підтвердження того, як великий вплив мали на львівську українську молодь такі події, як смерть сл. п. Ярослава Любовича, дозволю собі запросити до слова свідка його смерті, теперішнього мого товариша по пері, а тоді десятилітнього школярика:

«... Мені було тоді всього десять років і вірити, що по стільки роках я так точно затамив ту подію, здається, годі. Однак, часто в житті людини є речі, є події, що їх ця людина запам'ятує в найменших подробицях на ціле своє життя. Так само і ця небуденна подія, свідком якої мимовільно був і я, і яка в недалекій будуччині була причиною неодноразових «конфліктів» з «львовськімі дзєцьмі», закарбувалася в моїй свідомості на завжди.

І в ніякому разі не перебільшу факту, коли напишу, що саме на таких небуденних подіях, на діях УВО і пізніше ОУН, виховувалася й освідомлювалася національно ця, забута своїми і погорджувана чужими верства львівського суспільства, що мала відвагу говорити: «я русін греко-католик». Саме з того, здавалося б несвідомого свого національного «я» прошарку львівського суспільства, пробудженого діями УВО - ОУН, в недалекій майбутності вирости вояки Карпатської Січі, члени похідних груп ОУН, вояки УПА і Дивізії «Галичина». Для них світилом були бойовики УВО - ОУН, що так густо лляли свою кров на бруку Львова. Це не патос, це істина.

На підтвердження того хочу навести кілька силуеток моїх друзів, що, виховані на діях бойовиків УВО-ОУН, в недалекому майбутньому скла-

¹³⁵) Цитоване вище число "Шляху Перемоги".

Остап (Евстахій) Загачевський.

ли свої голови на полі бою, за ці самі ідеї, за котрі гинули їхні попередники. Нераз малими хлопчиськами продискутовували ми (якщо можна словом «дискусія» окреслювати розмови десяти-одиннадцятилітніх хлопчаків) дії Української Військової Організації, що відбувалися на наших очах, і в молодих серцях починало жевріти полум'я любови до свого народу, щоб потім спалахнути вогнем. Ось декілька з них.

Осип Вантух, мій шкільний товариш. Батько його був «оброньця Львова» і згинув у його обороні перед українцями, як вояк польської боївки. Мати, хоч неграмотна, посилала Осипа до «Рідної Школи» і була парохіянкою церкви св. Юра. Вдома розговірною мовою була польська, бо своєї не знала. Син згинув під Бродами, як вояк стрілецької дивізії «Галичина».

Роман Зуб, товариш дитячих забав і сусід по вулиці. Батько його був двірником у тій самій кам'яниці під числом 43 вулиці Шептицьких, де згинув сл. п. Ярослав Любич. Роман став членом ОУН — замордували його енкаведисти у львівських Бригідках 1941 року.

Іван Ошудлюк, товариш з робітничого товариства «Сила», член ОУН, згинув 1943 року в Жаб'ю в сутичці з Гестапо.

Сюди можна теж зарахувати Гвоздецького, сина львівського адвоката. Він був моїм шкільним товаришем у 1930 - 1932 роках. Батько, як умів, так хоронив його від впливу революційної діяльності української молоді і тому в колі шкільних товаришів кликали ми його «Нюня». Став він членом ОУН, вступив до стрілецької дивізії «Галичина», а по брідському бою перейшов до УПА і поляг у її рядах.

Важко мені пригадати всіх, що в молодих роках сиділи зо мною на шкільній лавці, а пізніше пірнули в революційну діяльність. А було їх немало...»¹³⁶⁾

¹³⁶⁾ Уривок листа Євстахія Загачевського до автора з дати 12 листопада 1965 року.

XXVIII. Розділ.

ПОПАВСЯ ЧОРТОВІ В ЗУБИ

Конспіративна квартира в огородника на Знесінні. — Нудьга вдень, мандрівки вночі. — Поліція на моєму сліді? — Зв'язковий з провінції в «Народньому Домі». — На галерії ждуть поліційні агенти. — Ніяк висмикнутися. — Поліцист виводить мене надвір, агенти назирцем за нами. — Тікати, чи не тікати? — Алярм на поліції. — Позбігалися комісари. — Безконечні допити і довжелезні протоколи. — Погрози на тлі чванькуватого просторікування. — Дають день до надуми. —

Може задалеко наперед забігли ми, щоб не переривати розповіді, і треба нам вернутися знову до того дня, коли стався напад на листаря.

Почувши вістку від Юрка Морачевського про невідомий ближче, але сумний вислід нападу і перечитавши перші газетні, дуже загальні повідомлення про ту подію, попросився я, здавлюючи схвилювання, і збіг на Снопківську вулицю, до найближчого газетного кіоску. Вже вийшли всі вечірні видання львівських газет і рясніли вони роздутими під сенсацію подробицями: один напасник схоплений, другий убитий, бореться зо смертю важко поранений трамвайний кондуктор, що пустився навздогін за Любовичем — за дівчиною заглух увесь слід. Зайняті описом самого нападу газети покищо тільки натякали на його пов'я-

зання з Українською Військовою Організацією, лайки і коментарі напевно прийдуть завтра.

Без найменшого сумніву цієї ночі будуть ревізії й арешти по українцях, нема як мені ночувати в Академічному Домі. Зайшов я туди під присмерк узяти кілька найпотрібніших речей, повечеряв нанизу в харчівні, ніхто не звертав на мене уваги і я спокійно вийшов шукати нічлігу. Цю ніч переспав я в студента Сливки на Жовківській вулиці чи якійсь бічній від неї. Його батько торгував садовою на «страгані» при Жовківській вулиці в дуже рухливому місці і там зручно було лишати всякі записки, повідомлення тощо. А жили вони в тіснуватому мешканні неподалік і я там представився як товариш їхнього сина, студент з провінції, що приїхав здавати іспити і шукає кімнати. І для них і для мене це було не вигідне, ще цього самого вечора скотактувався я з членкою УВО Стефою Шушкевич¹³⁷) і вона знайшла мені квартиру на Знесінні в члена чи ще тоді може тільки прихильника Української Військової Організації, Йосипа Наоревича. Хоч ще йшла зима і, здавалося, огородникові нічого робити надворі, та його майже ніколи не було вдома. Вставав раненько і приходив аж під вечір. Мені доводилося весь день сидьма сидіти в хаті, серед страшної нудоти. Вийти неможна, щоб не побачили сусіди, а там усі себе знали і зараз поцікавилися б новою людиною. Не було книжок, щоб читати, ввечері купував я газети і проводив над ними цілий день аж до наступного вечора. Коли стемнілося, виходив я на зустрічі по організаційним справам, зв'язковою була мені тоді Стефа Шушкевич, що або

¹³⁷) Вона походила з мішаної польсько-української родини, де мати і доньки були українські патріотки, а батько з синами — поляки. Брала участь у процесі за атентат на Східні Торги у Львові 1929 року. Ближче гляди про те в моїй книжці "Справа Східних Торгів у Львові".

сама туди приходила, або стрічався я з нею десь по дорозі в місто. Ішов тільки пішки, небезпечно всідати до ярко освітленого трамваю. Наорлевич мешкав на т. зв. Старому Знесінні, що нічим не різнилося від звичайного галицького села: такі самі вулиці з низенькими хатками, часом навіть соломою покритими, стайнями, стодолами і садочками. Моя вулиця йшла майже попід ту гору, що на ній стояв колись замок і що так і досі затримала свою назву «Високий Замок». Якби не те, що не пощезали ще сніги, дуже зручно було б видряпатися на гору і на половину скоротити собі дорогу в місто.

Все те були звичайні засоби обережності в таких випадках, навіщо лізти чортові в зуби? Переждати лихо, аж стане тихо.

Ревізія справді була тієї самої ночі в Академічному Домі. Вилегітимували всіх, хто там ночував, і годі було зорієнтуватися, чи шукають за кимсь, чи тільки обшукують дім, користаючи, що трапилася до того нагода. Були і в моїй кімнаті, переглянули речі, за мною не питалися. І нікого не заарештували.

Тим часом газети сповістили, що відбудеться наглий суд над Романом Мициком. Виливали помиї на Українську Військову Організацію, з чого собі ніхто нічого не робив, бо всі до того звикли. Кожна вістка чи нотатка кінчалася тим, що поліція день і ніч працює, зловила слід організатора нападу і от-от слід сподіватися сенсаційного арешту. Тільки таємнича Поля Бронфман зникла, як камфора, і заходить підозріння, чи не був це студент, переодягнений за дівчину. Показували б на те її високий ріст, холоднокривна поведінка і бравура, з якою вона одна-єдина виховзулася з цілої тої справи.

Весь час бився я з думками: витримає Мицик, чи сипне? Все виясниться по суді і тих два тижні треба пересидіти під землею. Як досі, перших два чи навіть три дні промовляли б за тим, що тримає він

язика за зубами. Це мене посмілило і я відважився піти на фортепіяновий концерт Любки Колесси, віддавна реклямований у пресі. Квиток на нього вже від тижня лежав у моїй кишені. Заля Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка була заповнена так тісно, що здається і миша не прошугнула б. Коли розходилася публіка — цілий будинок обставила поліція, бачив я, як кілька тайних агентів звихалися коло головного входу. Мені поталанило висунутися непомітно. В передсінку інституту побачив я дві знайомі студентки, взяв їх під руки і, скулившись, всунувся в найгустішу юрбу. Не знав я ще, що це мене ловила тоді поліція...

Тої ж самої ночі знову влетіла ревізія до Академічного Дому. Вже не було сумніву, що шукають за мною. Переглянули кожен шматок паперу в моїй кімнаті, питалися сторожа, управителя і других мешканців кімнати, куди я подівся, забрали старий університетський індекс і поліцейний підручник, як вести слідство. Побачивши, що з індексу віддертий фотознімок, впали в скажену лютю, їм здавалося, що ніби це я навмисне зробив, щоб поліція не мала мого знімка. Бо якось справді так склалося, що ніхто її не мав, навіть я самий, крім тих, що були наліплені на різних офіційних документах та легітимаціях. Та це був звичайний випадок, без ніяких особливих конспіративних намірів.

З Романом Барановським не міг я побачитися, він лежав у ліжку і не виходив надвір, а до нього йти виглядало мені ризиковно. Самому ж полагоджувати всякі поточні організаційні справи було дуже не вигідно, перший раз на собі самому досвідчив я всі невигоди нелегального життя в підпіллі. Трудно передбачити, як довго це затягнеться, а йде весна і з нею напевно пожвавіє діяльність організації. Треба мені рішитися: або підшукати когось і здати йому мої справи, або далі борсатися в непевності і тягнути

за нитки з підпільної схованки. Все те мало вияснитися після процесу Мицика, день його ще не був визначений, але по закону про наглі суди все мусіло скінчитися до трьох тижнів. Хіба, що прокурор протягнув би слідство, покинувши думку про наглий суд

Одного дня прийшла до мене зв'язкова з вісткою, що приїхав з провінції чоловік з якимись важними справами. Завтра він мусить вертатися назад і йому необхідно до того часу побачитися зо мною. Сюди його вести неможна, він буде на мене ждати в передсінку малої залі «Народнього Дому» цього вечора. По переданій кличці пізнав я, що це Володимир Сениця, студент ветеринарії з повіту Перемишлян. Правдоподібно не знав він, що поліція в мене на гарячому сліді, думав, що я скриваюся з загальної обережності, як і деякі інші члени УВО. Було безглуздям іти на стрічу до «Народнього Дому». Тим більше, що саме того вечора наша товаришка і членка УВО, Дарка Гординська,¹³⁸⁾ давала там фортепіяновий речіталь з приходом на допомогу політичним в'язням і можна було сподіватися, що поліційні агенти слідкуватимуть за всіма, хто туди прийде. Найрозумніше було б пустити все попри вуха і зовсім не піти на стрічу. Бо що ж таке важливе могло статися в Перемишлянах?

Вертівся я неспокійно в вузькій моїй кімнатці і вкінці переконав себе, що мушу піти, так наказує обов'язок. Прийду точно в назначеній годині, моргну на Сеницю, щоб вийшов за мною на вулицю і тоді підемо в якесь безпечніше місце. Коли прийшла мені пора виходити з хати, я машинально і без ніякої думки про те витягнув з кишені пістоль Ортгіс, за-

¹³⁸⁾ Пізніша наша славна піяністка Дарія Гординська-Каранович.

лишивши собі тільки т. зв. боксер.¹³⁹⁾ Скоро побачимо, які це мало для мене наслідки.

Прийшов я за скоро і станув собі в темному місці напроти входу до «Народнього Дому», пильнуючи, коли надійде Сениця. А його не було й не було. Що за лихо? Чи спізвився, чи може увійшов з іншого боку і крізь подвір'я перейшов до малої залі? Пішов я до середини. Обкинув оком малий вестибюль перед залю і сіни — нема мого Влодка Сениці. В моменті, коли я завернув назад на сходи, два типи з піднесеними хутряними комірами в плащах, що стояли в дверях до галереї, обернені боком до вестибюлю, рушили за мною. Мелькнуло мені в голові — шпіцлі? Обернувся я — і догори, а вони й собі те саме. Не може бути двох думок, чекали тут, сподівалися, може прийду. І тепер не випустять. Коли ввійду на залю, прикличуть допомогу, коли ж вийду на вулицю — там мене схоплять. В тих кількох секундах у мене зародився плян. Побачив я у вестибюлі мого товариша з коломийської гімназії, студента ветеринарії. Він якраз докурював цигарку, щоб увійти до залі. А був він майже такий самий заввишки, як і я, і прийшло мені на думку помінятися з ним у гардеробі плащами й капелюхами, він зійшов би сходами вниз і повів за собою тайних агентів, а я тим часом вислизнувся б через галерею до іншого виходу. Спихвату вияснюю це йому і водночас скидаю свою куртку, а він знімає плащ... і в тій хвилині входить до гардероби уніформований поліцист та й просто до мене.

— Вашу особисту виказку, будь ласка.

— Навіщо, що за справа?

¹³⁹⁾ Боксером у Галичині називали залізний обруч з дірами на пальці, щоб ліпше стиснути його в п'ястці. Міг він служити до нападу або оборони в бійці. Носив я його на всякий випадок для оборони перед польськими студентами.

— Нічого важного, маю тільки перевірити вашу тотожність.

Все ясно. Агенти заждали на поліциста,¹⁴⁰⁾ або й самі послали за ним, не хотіли в більшому гурті людей діяти самі. Що ж було мені робити? Тікати нікуди, битися з поліцаєм тут не буду, витягнув я й подав йому мою університетську студентську легітимацію. А він навіть і не глянув на неї, засунув у кишеню і сказав:

— Прошу за мною.

Ішли ми сходами, оглянувся я — не видно моїх двох типів. Що сталося? Може справді якийсь непорозуміння? Якщо я йтиму тільки за тим одним поліцаєм, неповоротним у тяжких чоботях і довгій шинелі — зіб'ю з ніг, а сам навітікача!

Дійшли ми до вулиці Гетьманські Вали. Це широкий бульвар, слабо освітлений у тому місці, звичайно повно там жидів, або сидять на лавочках, або стоять купками — тут же, зараз за Великим Театром починається їхня дільниця, «краківська». Поліцай казав пристанути. Бачу, вулицею Вірменською підходять обидва агенти, що їх бачив у «Народньому Домі». Ще мають яких сто кроків або й більше до нас, ідучи без поспіху.

І от у цій хвилині шаленим темпом застрибали мені розхристані думки по голові: тікати, чи ні? Втекти нетрудно — поліцай боксером по голові, звалити його на землю, а заки добіжать агенти, я пропаду в жидівських вуличках серед темряви по другій стороні бульвару. Але чи варто? Це ж усе одне, що назавжди спалити мости за собою, ніколи не вернутися до явного життя в краю, тинятися десь на еміграції

¹⁴⁰⁾ У польщі був звичай, що на театральні вистави, більші забави чи інші подібні імпрези з більшою кількістю публіки завжди приходив на службу поліцист і один або й два пожежники.

за кордоном. Та й що мені зроблять, коли зловлять? Нічого не знайшли, до нічого не признався, потримують та й пустять. Ні, що не кажіть, але втікати — це навіки пропасти для організації. Коли ж поталанить, то лишуся в краю і ще якась може користь буде з мене. Все те діялося в кількох секундах. Будь у мене в кишені пістоль — я в цій хвилині накивав би п'ятами. Ортгіс у молодого українця, це неначе членська легітимація до Української Військової Організації. Незалежно від моєї волі чи якихнебудь міркувань, самий дотик до нього несвідомо керував би моїми діями. Зідхнув я — що буде, то буде, гірше смерти не буде, лишаюся. І в тім же моменті дивний спокій розлився по мені. А не минуло двадцять чотирьох години і я кожним атомом тіла та кожною секундою думки страшенне і жагуче того жалів...

Прийшли шпіцлі, тепер я добре їм приглянувся і пізнав Будного та Хімяка, спеціалістів від українських справ у політичній бригаді львівської слідчої поліції. Про Хімяка подекуйвали, що це ренегат з українського роду, колись навіть служив в українській армії. Поглянули на легітимацію, що її подав їм поліцист, кивнули головами. Обмацали кишені, чи нема зброї, і забрали мій боксер, цмокнувши, не знати, чи з задоволення, чи з розчарування. Казали йти за собою.

— Куди?

— Побачите.

— Чого хочете від мене?

— Довідаєтеся.

Шкода слів на таку розмову. До слідчої поліції при вулиці Казимирівській число 30 недалеко, були ми там за яких десять-п'ятнадцять хвилин. По лівім боці від входових дверей була т. зв. дижурка, цебто кімната днювальних, куди кожен голосився, переступивши поріг будинку, якщо задалегідь не знав, до котрої кімнати в нього діло. В дижурці куняв якийсь поліцист за столом, два агенти сиділи, позіхаючи, під

підчу, в кутку третій намовлявляв якогось злодюгу признатися до крадежі, роз'яснюючи йому, які з того вийдуть йому полегші.

Будни шепнув щось днювальному. Відразу зникла в нього сонність, вхопив за слухальце телефону і до кількох хвилин кімната виповнилася поліцитами й тайними агентами. З мене тим часом стягнули одяг, геть чисто до гола роздягли, вивертали кишені, общипували кожен шев.

— І чого ви там шукаєте? Що можна захвати в шві?!

— А може маєте отруту, прийде вам охота ковтнути, а тоді всі гузя на вас: польська поліція вбиває людей!

— На той світ я ще не вибіраюся, я ж навіть не знаю, чого ви мене сюди привели.

— Говоріть своє! Ми вже не одне бачили, обережність не завадить.

Цей короткий діалог дав мені передсмак того, чого можна мені сподіватися на поліції. Видно вважають тут мене за не абияку особу.

Враження підтвердилося, коли відчинилися двері і до кімнати ввійшли якісь грубші риби, один з них в уніформі, обвішаний медалями на грудях. Гляділи на мене, як на чудовище з іншого світа. Що за мара?

— Ні, це неможливе, — сказав один з них, — та ж ви великан!

Тоді я того не розумів, пізніше аж збагнув, що мене підозрівали, наче б то я передягнувся за дівчину і персоніфікував Полю Бронфман, коли ж побачили, що я ростом вигнався під стелю, зрозуміли всю безглуздість такого підозріння.

Був це день 12 березня 1929 року, година дев'ята, а може й пізніше. Не забрали в мене покищо годинника й інших речей, якимось не цікавився я тоді часом. Після цієї прийомної церемонії повели мене нагору, на другий поверх, до якоїсь кімнати ліворуч схо-

дів по правій стороні коридору. Добре врізалися мені в пам'ять подробиці тих годин і днів.

І тоді почався допит. Зачалося опитом моїх особистих даних, віддали це якомусь молодому агентові, початківцеві в тій професії. Побіч, при бюрку сидів якийсь білявий тип з регулярними рисами обличчя, зодягнений у гранатовий поліцейський однострій без ніяких відзнак. Увесь час порпався в паперах, зиркаючи з-під лоба на мене. Ще далі, під стіною, Будни нотував собі щось. Він не пропустив ні одного допиту, та ніколи до нього не вмішувався. Протоколував Маріян Зяркевіч, дебелий шпіцель, з руками, як у гориля, більше здатним до стусанів попід ребра, як до того, щоб водити пером по папері.

Година за годиною, в безконечність тягнулися одні й ті самі питання: чи знав Любовича й Мицика, хто така Поля Бронфман, де я пропадав увесь тиждень від нападу до арештування, чому не ночував удома і т. д., а потім: відколи належу до Української Військової Організації, хто мене туди притягнув, яке я там займаю становище. Відповідав я спокійно, а все те пильно заносили в довжелезні протоколи. Що якийсь час змінювався агент для допиту, щоб відпочати, тільки білявий тип за бюрком і Будни від свого столика встали всього на кілька хвилин, щоб випити принесений їм чай.

Відповідь у мене була готова на все. Ніколи до УВО не належав, Любовича знав ще малим хлопцем у гімназії, Мицика зовсім не знав, про Полю Бронфман аж у газеті прочитав, тільки одну ніч не ночував удома, попарубочив і прийшов над ранком, уже після поліційної ревізії. А потім свідомо не приходив до Академічного Дому — вже близько до річних іспитів, мушу вчитися, а в Академічному Домі нема на те відповідної атмосфери та й поліція раз-у-раз налітає, нерви розколихує. Ночував то сям то там, де попало, іншим разом сказав би, тепер ні, бо поліція

буде чіпатися невинних людей. Найбільше і найчастіше бував я в судді Юрка Морачевського.

Коли вже так добрий десяток разів перемололи ми одне й те саме, роздратовано підвівся білявий тип і grimнув кулаком у стіл:

— Що ви тут дурниці варнякаєте? За кого ви нас уважаєте? Слухаю вашого патякання і дивуюся, чи ви дурний, чи нас на дурнів тримаєте? Ми й без вас про все знаємо, не з вами першим в нас діло. Я добре знаю, що ви були заводієм усієї тієї справи і коли я витрачаю час коло вас, то не на те, щоб вислухувати смалених дубів! Може ви не вірите, думаєте, от чванькуватий поліцай, нехай собі просто-рікує. Та я про дещо знаю більше від вас, я можу вам сказати, що діялося в вашій зас... Крайовій Команді, я навіть засекречене ваше псевдо знаю, Робертом ви себе називали, чи ж не так?

За весь цей час перший раз мені захололо в п'ятах. На два-три дні перед нападом була в нас зміна псевдонімів для референтів і підреферентів у Крайовій Команді. В кімнаті, де був тільки я один з братами Барановськими, обрав я собі нове псевдо Роберт, бо старе «Ренс» надто вже було знане. Славко Барановський назвався Оскаром, а Роман ще не міг рішитися, сказав, що повідомить нас за кілька днів, звідки цей тип знає про те? Невже помилково — бо ці псевда мали служити не для контакту з підлеглими, тільки для вжитку Крайової Команди — подав я це Романові Мицикові і він виговорився про те на допиті?...

— Вже скінчилася забава в сліпу бабку — далі горланив поліцист, — наш уряд уже досить має ваших витівок. Ваші контрпартнери в цій грі пішли під три чорти, тепер будете мати до діла з нами, стари-

ми пеов'язками,¹⁴¹⁾ а ми стріляні горобці і не з одної печі хліб їли, не заїмпонувати нам чимнебудь!

Це вже не був допит. Це був монолог, що тривав може годину, а може й більше. Що довше говорив підкомісар Білевіч — бо в міжчасі він назвав своє назвище — то більше захлистувався власними словами .

— Подріть цей протокол, — крикнув він Зяркевічеві, — все те несусвітні дурниці, шкода паперу й чорнила. А ви — це до мене — підете до сусідньої кімнати надумуватися. Мені потрібно знати, хто є Поля Бронфман, і горе вам, коли триматиметеся впертості! Я тут з вами не буду забавлятися в питання й відповіді, як у тому поліційному підручнику, що його знайдено в вас і з якого ви може вчилися самі й навчали других.¹⁴²⁾ У мене методи далеко простіші, зате вони ще ніколи не завели. Ви ще не знаєте, що таке біль, і почуємо, як завтра почнете співати!

Копнув ногою крісло і вийшов з кімнати під схвальне потакування всіх агентів.

Крізь вікно зазиравав хмарний ранок. Мене відвели до сусідньої кімнати.

¹⁴¹⁾ Члени Польської Організації Військової, від скорочених перших букв тої назви Пе-О-Ве.

¹⁴²⁾ Я й справді доповідав у різних ланках, чоловічих і жіночих, про методи поліційного слідства і не знав тоді, чи відоме це було Білсвичеві з доносів провокаторів, чи він так собі хляпнув язиком у запалі пишномовности.

XXVIII. Розділ.

БІЛЬ І ЖАХ

Сам у кімнаті з поліцистом. — Не дають ні їсти ні пити. — Невільно сидіти. — Увечері на допит скований. — Три катюги в темній кімнаті. — Один за горло, другий за ноги. — Прив'язаний до лавки. — Бастонада в п'яти. — Цілу ніч б'ють, як у бубон. — Безсилового заволокли до камери. — Білевіч заповідає другу операцію. — Три ночі б'ють по геніталіях і топлять водою. — Поліційний «чай». — Відобрало мову. — Чеховські скавулить і виправдується. — Несподіваним щастям подаю вістку на світ. — Шепоти комісарів з лікарем. — Невже пришиють шпигунство? — Білевіч спокушує пашпортом і грішми. — З нічим віддали до суду. — Добряга-ключник потішає. — Нотатка в «Новому Часі».

Кімната була пуста, тільки на стінах висіли карти Європи, Польщі, околиць Львова і плян міста. На кріслі коло дверей сидів мовчки поліцист і не спускав з мене очей.

Походив я трохи по кімнаті, роздумуючи про те, що довідався на допитах. Розбурхання нервів поволі вщухало. Тільки цвяхом сиділо в голові, звідки Білевіч знає моє нове псевдо, яким я навіть не мав часу користуватися. Не був я певний, чи не назвав себе «Робертом» перед Романом Мициком, а коли його мотлошили на поліції, щоб показав на того, хто

організував напад, він боронився, що не знає назвища, тільки псевдо і подав «Роберта». Та це так не було, значно пізніше довідався я, що Мицик так справді зробив, тільки сховав мене за видуманим псевдом «Брила» і йому повірили. Ані гадки тоді в мене не було, що про те міг сказати поліції Роман Барановський. Бо якщо так, то чому ж поліція не знала Полі Бронфман? Адже тільки дві особи на світі в той час знали про неї — Роман Барановський і я, і коли б він видав мене, то чому ж пожалів Полю? Не вглиблявся я тоді ще в психологію конфідентів, що ніколи не розкривають усіх карт, сиплять тільки потроху і часто лише натяками та посереднім шляхом.

Втомився я та й захотілося їсти. Сказав поліцистові, щоб принесли снідання, належиться мені хіба, а втім і за мої гроші можна купити. Здвигнув він раменами, йому звідси невільно рушитися, як прийде комісар, тоді скаже.

З нудів почав я студіювати мапи на стінах, а далі й те надоїло, щораз більше стало мене хилити на сон. Я присів на підвіконні.

— Невільно, — сказав поліцист.

— Чому невільно? Так давайте крісло.

— Заборонено сидіти й лежати, можете тільки стояти або ходити.

— Що за дурні порядки?

— Не сперечайтесь зо мною, я тут ні при чому, службу тільки роблю, так казав комісар.

По кількох годинах я так утомився, що не зважаючи на заборону поліциста присів у кутку між двома стінами. Поліцист стояв коло мене безрадий, не знав, що йому робити, чи копати мене чоботом, чи стукати до дверей і кликати агентів. Знову ж я не хотів устати. Нарешті ми погодились, що я сидітиму тихцем, а коли тільки почуємо, що хтось підходить, щоб відчинити двері, я встану на ноги.

Пополудні змінилися поліцейсти. З новим у мене склалося таке саме домовлення, бо й що він мав робити? Йому аби тільки своїх кілька годин відсидіти і щоб начальство на нього не кричало.

За весь цей час і носа ніхто не показав до нашої кімнати. На коридорі рух, грюкають дверима, з-далеку долинають крики. Поволі й те затихло, за-світили світла. Їсти я вже не впоминався, та й не було в кого, ждав на дальший допит. Нарешті стало зовсім тихо. Хтось підійшов і крізь відхилені двері пошепотів з поліцаєм.

— Зараз підете на допит, — сказав він до мене, — а перед тим наказали скувати вам руки.

Кайданки наложили аж після того, як вступив я до вбиральні, де берегли мене поліцейст і ще якийсь агент. Увійшли ми до тієї самої кімнати, де починався допит. На перший погляд, ніби нічого надзвичайного я там не завважив. У кутку при бюрку сидів один агент у чорних окулярах. Навіщо чорні окуляри взимі та ще й коли світло в кімнаті темне? Всього одна лампа на бюрку, прикрита зеленим абажуром, решта кімнати поринала в сутінках. Другий агент нагнувся коло шухляди сусіднього столика, третій поправляв гачком вогонь у печі. Обидва напів відвернені від мене плечима, та з першого ж погляду пізнав я їх усіх трьох: за столом сидів Огороднік, над шухлядою схилився Вісьневські, чорний і кремезний катюга, а коло печі порався рудий Прус, з гостроносим обличчям, як у щура.

Огороднік рухом руки показав мені на стілець без спинки, щоб сідати. Здавалося, зараз почнеться один з тих довгих допитів, що до нічого не доводять. Вржала тільки дивна тиша в цілому поліцейському будинкові. Не встиг я ще добре всадовитися на стільці, відповідаючи на перші питання, як один з агентів, підкравшись з-заду, закинув мені на голову куртку, що звисала в мене наопашки, і міцно стиснув рука-

ми за горлянку. В цій же хвилині другий схопив мене за ноги нижче колін. В напівсвідомому відрухові вирвав я ноги і з усієї сили штовхнув ними перед себе. Чув я що попав йому в живіт і що він з прокляттям перевернувся на стіну. І це був останній мій рух. Руки сковані, голова затиснута в куртку, аж віддих заперло, всі три катюги звалилися на мене і тепер я зрозумів, чому не давали мені цілий день їсти і не дозволяли сідати — хотіли втомити мене, щоб не мав сили боронитися. Все те тривало всього кілька секунд. Я лежав на підлозі, на мені сиділи два агенти, цупко тримаючи за ноги і сковані руки. За хвилину піднесли мене й поклали на лавку, мусіли її звідкись принести, не бачив її, коли входив до кімнати. Прив'язали до лавки, міцно оперезали мотузками на грудях, животі і нижче колін. А все те мовчки, без одного слова, тільки прискіпані віддихи було чути. Крізь куртку, що не дуже щільно прилягала до вух, чув я шурхіт ніг, якесь шарудіння по долівці, плюскіт води в мидниці або в ведрі? Навіщо вона? Здається мені, що спочатку був я більше заскочено-здивований, як переляканий. Не треба бути великим мудрієм, щоб здогадатися, що зараз будуть бити. Я був приготований на побої, проте сподівався чогось іншого: биття по обличчі, штурханців під ребра, копання чобітьми на підлозі — одним словом, брутальної бійки, а не рафінованих тортур. Їх приближала до мене кожна секунда і нерви аж скакали в тілі, ждучи, від чого почнеться. А ще ця несамоविта мовчанка... Нехай би кричали, лаялися, проклинали, може б це мобілізувало якийсь опір, упертість і завзяття — а вони мовчки готовляться до свого діла. По хвилині скинули мені черевики і шкарпетки та намастили стопи якоюсь мазюкою. Гострий її запах прoderся крізь куртку до моїх ніздрів і нагадував етер, що його вживають до характеристизації в театрах.

Аж тоді промовив Огороднік. Вже хіба бачу, що не думають жартувати, останній час мені до всього признатися і сказати, хто така Поля Бронфман. Правду сказавши, говорити я не міг, бо один з катюг сидів мені майже на устах — я лежав горілиць — і так придавив, що й віддиху не ставало. І почали бити по п'ятах, поволі, без поспіху, щоб біль мав час розходитися по тілі. А біль був страшний, з кожним ударом щораз більший, підступав щораз вище, до серця, до горла... Не здаючи собі з того справи, почав я рахувати удари. Мусіли й агенти це робити, бо з двадцятим ударом спинилися.

— Будеш говорити? Скажеш, хто є Поля?
Мовчанка.

А тоді знову давай смалити по ногах. Що якийсь час приставали, щоб спробувати, чи не схочу говорити, і далі, і далі. Дорахувався я до сотні, а потім почало мені каламутитися в голові і я вибився з рахунку. Змордували мене так, що ледве дихав. Кричати не міг, сидів же поліцай на мені, а потім уже й сили не було. Зняли з мене куртку, не боялися вже криків. Мені й дивитися на них тяжко було, наче крізь мряку бачив я їхні перекошені злістю обличчя. Вони теж утомилися і пристанули на хвилину, щоб закурити. Не можу зрозуміти, як я не зомлів.

Знову стали питатися, я не відповідав, почав говорити «Отче наш» пів шепотом, пів голосно. Один нахилився до мене, думаючи, що я щось хочу сказати.

— Та той с..... с.. молиться! Йому здається, що він під Юром присягу складає!

Скажена лють їх ухопила і почали дубасити, без рахунку, що сили, вже з криками й огидною лайкою, що вуха в'янули від неї.

Вже годі було те довше витримати і я зомлів. Навіть не счувся, коли. Хлюпнули водою і я прийшов

до себе. Дуже я боявся втратити притомність, щоб не наговорити чого в безпам'яті, бо доки свідомість при мені, доти я принаймні паном свого язика.

Надоїло їм бити по п'ятах. Розіп'яли штани, натягнули статеві органи і били по них якоюсь паличкою. Це було щось таке страшне, що ніякими словами не опишу. Біль чув я не тільки там, де били, але і десь у мізку, на кожному сантиметрі тіла. Серце тіпалося, як риба в ятері, от-от і вискочить з розбитого тлінного тіла... А надівсе, жах, шалений жах, щоб видержати, не піддатися, не признатися, не всипати! Не знаю, як інший на моєму місці, але я й десяти ударів не витримав, огорнула мене темнота. Де-кілька разів повторяли це, я млів, відливали водою, гаркотіли, як роз'юшені собаки, а мені хотілося тільки одного — щоб Бог послав мені смерть, щоб не прийшов уже до пам'яті, коли зомлію. Далі лупцювали всі три — а може й більше їх найшло в кімнату — один по п'ятах, другий по ядрах, третій сунув стусани під серце...

Може, якби про мене самого йшлося, я б не витримав і признався б. Але вони хотіли Полі Бронфман. І стануло мені перед очима, як сидять рядочком на канапі молоденькі дівчата, довірливо глядять на мене, з якоюсь побожністю слухають, що говорить їм представник Української Військової Організації, навчає їх вірності, обов'язку тримати тайну, ні під намовами ні під тортурами не зрадити товаришів... І тепер той самий, що навчав їх в ім'я України радніше смерть прийняти, як зрадити організацію, самий зрадив, віддав у руки катів одну з них! Це було щось таке нестерпне, що на саму думку про те я бажав смерті! Знялася мряка передо мною, здавалося мені, що дивляться на мене очі тих дівчат, що вони ось тут, зараз під стіною, німо й непорушно, з вірою і без докору глядять на мене... О Боже! Коли б зомліти, вмерти, згинути!...

Мусить бути якась границя, доки чути біль, і може я переступив межу між болем і затупінням, бо не чув я вже нічого, здавалося, що не лежу прив'язаний до лавки, підношуся в повітря в утраті свідомости існування. До вух долинав замогильний голос агента, я чув його, анічогісінько не розуміючи...

Коли спам'ятався, сидів на кріслі, вже взутий і без кайдан. Яким чином ноги не спухли і влізли в черевики — не знаю. Мабуть на те мастили їх тою мазюкою з гострим запахом.

Поліцаї сиділи при столі й розважалися грою в шахи. Ніхто й не глипнув у мій бік. Перша моя думка була — кинутися до вікна й забитися, вискочивши на подвір'я. Хоч думка й підказувала те, та не було сили підвестися з крісла, а коли торкнувся ногами підлоги — пекло вогнем.

В кишенях у мене не було нічого, забрали гроші, годинник, зняли підтяжки від штанів і шкарпеток, навіть шнурівки з черевиків. По приписам усе те мав я скласти в канцелярії за розпискою, а в тепершньому моєму стані й вигляді не хотіли мене показувати на очі навіть поліційному писарчукові.

На подвір'ї почався рух, близько було до світанку. Казали мені встати, відведуть до камери. Так само добре могли говорити до телефонічного стовпа — я й рушитися не міг. Тоді взяли мене попід руки і завели чи пак заволікли до камери. Треба було перейти через ціле подвір'я, арешти приміщені були з-заду поліційного будинку, від сторони вулиці Яховича. Коли виходили ми на подвір'я, минали двері до льоху. Один з агентів відчинив ці двері і вимахуючи мені пістолем під носом сказав:

— Там тобі буде й кінець, коли далі будеш такий упертий.

Ніякого це на мені не зробило враження, хоч після минулої ночі всього міг я сподіватися. Я був у

такому стані, що слова проходили крізь вуха, як через відчинене вікно, і пропали кудись безслідно.

Камера була вузька одиночка, на диво доволі чиста. Навіть ліжко було в ній, накривало і випхана сіном чи соломою подушка. Соромно признатися — я заснув і проспав камінним сном кілька годин.

Прокинувся від того, що хтось термосив мене за груди. Це ключник будив мене, знову прийшли брати на допит. Був ясний день, соняшне світло влилося крізь віконечко під стелею, пора показувала десь під полудне. Хоч сон безмірно скріпив мене, та йти все ще я не міг, ступав лише на кінчиках пальців, знову мусіли вести мене під руки.

За бюрком сидів Білевіч, у незмінному своєму кутку нотував щось Будни. Білевіч не міг приховати цікавості в своєму погляді і хоч як мало скидався я на «українського героя», непоголений, змолотшений і в пожм'яканих штанах, з його голосу можна було відчутти легкий відтінок респекту. А може це мені тільки в пізніших спогадах так здавалося. Як це було в нього звичаєм, допит хутко перейшов на його промову:

— Ви, як бачу, глухі до добрих порад. Тепер хіба вже переконалися, що не кидаю слів на вітер. Та хоч би ви як заперлися, ми зламаємо вас, мусимо зламати і, повірте мені, нічого нас у тому не спинить. Варшава хоче знати, хто такий Поля Бронфман, і щоб уся ваша організація цапки стала, хочби прийшлося нам на шматки вас кряти, ми те з вас видобудемо. Не таких уже бачили і не такі скавуліли в нас у ногах. Подумайте, велике цабе та ваша військова організація! Плювати мені хочеться на те все і я з ними інакше не буду говорити, ви ось мали маленький зразок тієї мови. Та й не гадайте собі, що це остання операція!

Що ж до мене, то я майже не говорив. Та й не дуже було нагоди говорити, Білевіч самий увесь час

пустодзвонив. А я такий був понівечений, голос у мене виходив, як якесь плаксиве пхенькання в той час як мені хотілося б гучно пробасити свою погорду до ляцької мерзоти, так що я сам свого голосу соромився і по найбільшій часті мовчав.

Білевіч відправив мене до камери з упімненням, щоб як тільки прийду до розуму, застукати в двері і ключник зараз його покличе. Інакше — було зле, а буде ще гірше!

Є щось страшне в безрадності між поліційними стінами. Я знав, що тільки настане вечір знову придуть по мене, віддухопелять ще гірше, як учора, а я все слабший і слабший і нема для мене оборони і хочби й смерть собі заподіяти, то нема чим. І що тільки задзвенів ключ у залізних дверях від коридору — я стрепенувся, чи не по мене це. Нарешті прийшла і та неминучість. Цим разом уже не церемонили, лавка вже ждала готова і мидниця з водою коло неї, всі три катюги поскидали піджаки, щоб зручніше, і тільки в камізольках з професійною справністю забралися до роботи. Я й не опирався, та й сили не було, за два дні хлепнув тільки трохи смердючої поліційної юшки.

Почалося знову від п'ят, та цим разом біль перевищав усі сподівання. Не треба й бити, вистачило торкнутися наболілих місць, щоб він огненними язиками повзав по всьому тілі. А коли били по ядрах, я не кричав ні стогнав, тільки тіло саме підкидалося на лавці, живіт корчився, рот ригав, хоч не дуже й було чим. Раз-по-раз я втрачав свідомість, що раз скоріше, в коротших відступах часу.

Може покмітили це поліцисти, з лютістю посідали на кріслах.

— Шкода часу воловодитися з тим бандитом дати раз по голові, щоб тут йому й амінь.

Зиновій Клиш-Ренс-Роберт.

Якщо коли бажав я собі чогось жагуче, то саме найбільше в цій хвилині хотілося, щоб це слово стало ділом...

До камери вже не зайшов, занесли. Ввесь день пролежав на ліжку, не то дрімав, не то на яві галюцинації якісь переживав. Час-до-часу колючий страх перед новими тортурами просверлював мізок — і знову здеревіння. А коли напів повели й напів понесли мене на третю ніч, я чомусь був певний, що вже не вернуся.

Взялися до нових способів. Прив'язали до лавки так, що голова звисала з неї, підклали під неї баняк з водою і задрали лавку, щоб голова впірнала в воду. Борсалася в ній кілька хвилин, та доки ж можна стримати віддих? Пив я воду, аж утопився, пережив правдиву смерть. Очунявся, коли поліцист гопався мені на череві, аж виплила проковтнута вода. То це так виглядає смерть, так переживає її людина, коли топиться? Може і страшно, коли несподівано і небажано, для мене ж це стояло на грані цікавості й байдужності.

Ані по п'ятах ані по ядрах уже не били, нінащо це не здавалося, я заскоро вмлівав. Ще раз топили, погрожуючи для більшого страху, що це вже кінець, крапка і смерть! Знову повернули до життя. А ще частували «чаєм». Вкладали до носа не то тоненьку лійку, не то гумовий вуж і вливали туди води. Вона розливалася кудись у середині, пекло несамовито, здавалося, що череп розтріснеться на дрібні кусники. По кількох таких «порціях чаю» я думав, що ще один раз і напевно згину. Але не згинув. Хоч яка смертна і тлінна людина, та життя нелегко її покидає...

Нагло спохватився я, що мені відобрало мову. Хотілося з болю проклясти ляхів і я почув, що замість слів виходить у мене якесь белькотіння. В першу хвилину холодний піт облив мене, невже ж

я онімів? Потім радість, дика, шалена радість, що це Бог мені рятунок послав, тепер же хочби й хотів говорити — не міг.

Вранці прийшов до мене до камери Чеховські, приніс булку з шинкою і кухлик теплого молока. Оправдувався, що він нічого з тим не має спільного, не він, тільки Білевіч веде слідство. Від себе він може тільки порадити, щоб я не впирався, себе тим не урятую, Білевіч хоче приподобатися Варшаві, що прислала його сюди як свого довіреного, він землю й небо порушить, щоб зловити Полю Бронфман, і що значити буде для нього затлумити мене до решти?

Випив я молоко, їсти не міг. До Чеховскогь не промовив ні слова, нервовий шок, що забрав мову, все ще не пускав і я злякався, чи так лишиться на все життя?

Мусів бути в моїх очах вираз якогось божевілля, бо Чеховські не вийшов, а просто втік з камери. За якої чверть години прийшов разом з Білевічем і ще кимсь, мабуть це був лікар, бо почав мене оглядати, міряти гарячку, обмацувати по ядрах, спухлих і набряклих від биття, обслухувати серце. Потім пошепотіли щось усі три в кутку і забралися без слова. Як вийшли, так і не бачив я їх цілий тиждень. Мабуть лікар відрадив їх від дальших «операцій» і залишили мене в спокою. З цілої розмови шепотом я схопив тільки одне слово «серце» і не розумів добре, що воно могло значити, серце ж у мене було молоде і здорове, які небудь серцеві комплікації асоціювалися тоді в мене зо старшим віком, а мені було всього 23 роки.¹⁴³⁾

¹⁴³⁾ Доля хотіла, що того самого лікаря стрінув я два роки пізніше в Бригідках, обвинуваченого за якісь зловживання чи надужиття своєї лікарської професії. Впізнав я його з першого ж погляду. Сидів він день чи два в тій самій ка-

Неймовірне, яка сила в молодості. Хоч як я був знесилений і змордований, хоч їв саму тільки «саламаху», що її напів холодною довозили з недалеких Бригідок, я не то з кожним днем, а просто з кожною годиною чув, як вливаються в мене нові сили. Тільки говорити все ще не міг. Перших кілька днів ні слова промовити не потрапив, а потім мова поволі верталася, тільки загикувався я з-часта і що два-три речення мусів відпочивати. Минули роки, а й сьогодні ще, коли схвилююся, язик стає рогом і слова з трудом вириваються з уст.

Не розумів я, чому не кличуть більше на допити. Все вияснилося, аж коли знайшовся я в слідчому арешті в суді. Саме тоді, коли попався я в руки поліції, був уже постановлений наглий суд над Романом Мициком. Конче хотіли мене прилучити до тієї справи, лишалося кілька днів законного реченця, тому й не робили передишки, три дні під ряд духопелили не даючи прийти до сил, а того й коняка не витримала б. Організм охляв і геть обезсилів, вже й на біль мало реагував. Пізнішими роками, коли поліції закон дозволяв тримати в'язня в її арештах навіть три місяці, били що другу, а то й що третю ніч, щоб могли відпочити і свіжо біль переживати. Зо мною їм було спішно, лупцювали безперобійно і, може, це мене й урятувало.

При тому дивувався я, чому не ведуть слідства звичайним порядком, чому не конфронтують з господинею мешкання, де відбувався напад, з урядничками на пошті, де надавав я поштові перекази, чи хочби і з Романом Мициком. Але й на волю після того, що діялося на поліції, вийти не сподівався. Хіба ж не пустять на волю живого свідка нових практик і метод поліційного слідства. Тільки величезна радість

мері, а потім його кудись забрали. Називався він, якщо не помиляюсь, д-р Ігнатовіч.

сиділа мені в грудях, що Господь поміг мені витримати, не зрадити Полі, не посоромити організації. Можливо, що менше тоді в мене було думки про ідею та організаційний обов'язок, як про власний сором та особисту амбіцію і честь — але вислід був той самий.

Один з ключників поліцейного арешту, лисуватий старший чоловік, особливо спочутливо ставився до мене. Він же й подав мені одного разу обід з Комітету Допомоги Політичним В'язням. Як довідався я пізніше, регулярно кожного дня приношено мені гарячий обід і холодну перекуску на вечерю, поліція все те приймала, звертала порожню посуду, а я про те нічого не знав. Чи то через забуття, а чи з милосердя, одного дня ключник подав мені обід. Страву з Комітету Допомоги приносили в трьох риночках, одна на другій, крізь вуха їм проходила залізна штабка, щоб трималися вкупі, а до ручки для ношення прив'язана була карточка з іменем в'язня, звичайно шпагатом, а в цьому одному, щасливому для мене випадку — дротиком. Завважив я це, коли хотів помити риночки. Дротик м'який, риночки вкриті твердою поливою, все таки з тяжким трудом удалося мені надряпати назовні дна одної риночки два слова: «б'ють, рятуйте». На моє щастя завважила це одна зо студенток, що носила в'язням обіди, Ірина Шкварківна, пізніша моя дружина Реня. Наробила руху й довела до того, що пішли інтервенції в прокуратурі, в суді, а навіть до поліції післали посла до варшавського сойму, о. прелата Леонтія Куницького. Це діялося, коли я вже приходив до себе, та хто знає, може б думали поліцаї спробувати ще раз і тепер, коли почався рух «на світі», могли звагатися.

По тижневі відпочинку я вже міг ходити, спершу на пальцях тільки, а потім зовсім на ноги ставати. Минало 14 днів, коли, за законом, мусіли мене або звільнити, або передати до суду. Авже ж, і не думав

я про волю, зате кожного дня нетерпляче вижидав, коли відставлять мене до слідчої судової тюрми.

Ще два рази водили мене на допит. За першим разом побачив я знайоме мені з політичних процесів обличчя поручника, знавця шпигунських справ. Прийняв мене надзвичайно чемно, далеко йому було до вайлуватих манер поліцейних комісарів, та не криюся, що зо страху сорочка прилипла мені до плечей. Мене огорнув жах, що хочуть мені пришити якусь шпигунську справу. Про розвідку не мав я поняття, в той час уже наша організація геть її закинула. Думав я — не можуть пришпилити до нападу на лис-таря, хочуть замішати в шпигунство.

Поручник розпитував мене про різних людей, подавав усякі назвища, з котрих одне тільки — покійного нашого члена Оленського, учасника процесу «поштовців» — було мені знайоме. Найдовше спинився коло якогось Сороки. Я з роду його не бачив і це була щира правда, та як це доказати? Тоді поручник витягнув якогось листа, наче б то писаного Сорокою до когось, а в ньому стояло написане: «передаю тобі потрібні речі, зголосися по них у Зенка Книша». В одній хвилині неначе блискавка прорізала мені темряву в голові. В студентській харчівні я продавав блочки на сніданки, обіди й вечері. Мав свій столик при вході, студенти купували в мене блочки і за них при віконці діставали страву. Тому, що я мусів сидіти при своєму столикові від самого початку аж до кінця видавання харчів, я звичайно бачив усіх харчівників і в мене лишали для передачі їм книжки, листи, гроші, переказували всякі справи — я це записував собі в нотатці і коли прийшов даний студент — полагоджував. Що було в тих листах і пакетах, не міг я знати, не розпечатував же ж їх, та й ніколи було те робити. Таких дрібних справ полагоджував я десятки кожного дня. Часом передані речі лежали в мене — або в іншого студента, що хвилево мене

заступав — навіть і по кілька днів. Правдоподібно цей Сорока¹⁴⁴) скористався цим способом, щоб передати свої шпигунські матеріали котромусь зо своїх спільників. Вияснив я це поручникові і порадив переконатися, зробити експеримент, послати когось з листом до блочкаря в харчівні, щоб прийняв його для передачі, а потім післати когось іншого, щоб цього листа відобрав.

Здається, що вдалося мені переконати того поручника про мою непричасність до тієї справи. Більше його я вже ніколи не бачив. І великий тягар спав мені з грудей — ще тільки бракувало мені, щоб змішатися в діло з польською дефенсивою. Військова польська контррозвідка ні трохи не рахувалася з людиною, що впала в її кігті, бувало, що люди пропадали в неї безслідно, як камінь у річку.

Другий раз покликав мене Білевіч на день або два перед тим, заки рішився віддати мене слідчому судді. Не впізнав би його тепер. Кудись поділися зарозуміла бундючність і пуста пишномовність, хоч ще й далі говорив він багато так, що мені припадала роля слухача.

— Нема в мене більше часу морочити собі з вами голову. Дістали ви по д... і не призналися, то й добре, так і повинно бути. Що ж то за член революційної організації, що пхенькає за кожну подряпину, а по кожному стусанові біжить до мами, щоб дала циці. Інша справа, що це вам анічогісінько не допоможе і від довголітньої тюрми не врятує. Пригадаєте це собі колись, якщо стрінемося ще за яких десять-дванадцять років. І не думайте, що це вам дешевше обій-

¹⁴⁴) В цей час дійсно ішло слідство до великої шпигунської афери, розгалуженої по цілій Польщі. За нею крилася советська агентура і вплуталося туди також кілька студентів, між ними і цей Сорока. Кілька літ пізніше стрінувся я з ним у тюрмі в Дрогобичі.

дється, ми не сиділи згорнувши руки і збирали доволі доказів, щоб ними вас притолочити в суді. Та це мене, правду сказавши, мало цікавить. Що для мене важне, це дістати Полю Бронфман. І за те я готовий багато дечого зробити, навіть від тюрми вас урятувати. Правда, нема мови, щоб уже тепер, у цій хвилині випустити вас на волю, за далеко зайшли ми в цій справі та й не тільки ми самі, в поліції, але і в прокуратурі та й у суді. Зате я вам можу зорганізувати втечу. Ось тут маєте пашпорт на ваше назвище, а в тій пачці знайдете 20,000 золотих. Покажіть довірену особу з вашої родини і ми їй це передамо, а вам гарантую офіцерським словом честі, що до місяця будете на волі.

Не хотілося мені непотрібно дратувати його, але мусіла в моїх очах пробиватися іронія, коли я скептично завважив, що він офіцером був колись, а тепер — поліцистом, а ледве чи знайшовся б хтось такий, що повірив би в щирість поліційних обіцянок. Поминувши те, що я Полі Бронфман не знаю і ніколи її на очі не бачив та й ніякого в мене до тих справ не було відношення, а прийнявши на хвилину, що я чи інший на моєму місці хотів би за ту ціну купити собі волю, то я так само заручився б своєю головою, як він ручається офіцерською честю, що Полю вони схопили б, а мене запроторили б, де козам роги правлять, і тоді щойно світа Божого певно я ніколи не побачив би. А зрештою, все те теоретичні дискусії, що було б, якби було б, і зайво на те витрачати час.

Білевіч не здавався. Запропонував мені гарантію кого тільки хочу з відповідальних і поважних поляків, хочби й самого львівського воеводи. Обіцявав, що відвезуть мене до Америки, де й дідько самий мене не знайде, допоможуть мені влаштуватися там, щоб жити спокійно і в безпеці. Всі ці спокуси спли-

вали мені, як вода по гусці, ані трохи мене це не марило. Не вибили буком, то не вимантять словом. Дивувався я лише, чому стільки галасу за одну дівчину. На те сказав мені Білевіч, що та одна дівчина варта для них більше, як десять увіствів, вона виявила притомність духа і повела себе краще, як не один досвідчений бойовик зробив би це на її місці, і для поліції це справа професійної амбіції дістати її в свої руки. Вони зроблять усе можливе, щоб її знайти і напевно знайдуть, про це можу бути певний.

— Ну, то підете до суду, — закінчив Білевіч, — але пам'ятайте, що ви самі припечатали свою долю.

Прийшов голяр, щоб побрити мене по двох тижнях гостювання в поліційних арештах, потім відтискали пальці, фотографували в різних позах і вполудне відпровадив мене до Бригідок той самий добряга ключник з зачервонілими від нічної служби очима. Заложив мені кайданки на руки, більше для форми, щоб дотримуватися припису, а по дорозі потішав мене, що напевно вийду на волю.

— Суд вас випустить, побачите. Ви ж не призналися до нічого, а доказів на вас ніяких нема. З поліції вас звільнити не випадало, то й післали до суду. А тут вас недовго потримають, згадаєте мое слово.

Не дуже я вірив тій добрій людині під поліційним мундиром, якось не вмещалася мені в голові така можливість. Та людська вдача така, що без надії жити не може, хочби й яка крихітна вона була. І з тою іскрою надії в серці переступив я поріг Бригідок.

Тоді аж поліція дозволила помістити в пресі вістку про мое арештування і кілька днів пізніше перечитав я її в тюрмі, коли моїм товаришам, політичним в'язням, пощастило передати мені газету:

Нові арештування в справі нападу на листаря. Студент прав Зиновій Книш має бути таємничим «Брилою». Посвідки на висилку переказів до Полі Бронфман.

Подаємо за польською львівською пресою:

Поліційна влада не перестала вести слідства в справі нападу на грошового листаря Кохановського при вул. Городецькій, за який засуджено одного з учасників, Романа Мицика, на сім років важкої тюрми. В часі наглого суду обвинувачений Роман Мицик сказав, що він виконував інструкції та накази чоловіка, якого він ближче не знав, а який називався «Брила». Поліція стала слідити за людьми, що бували в оточенні Мицика й особа студента прав Зиновія Книша видавалася їй підозрілою. В згаданого, що живе в Академічному Домі, переведено трус. Між іншим знайдено поштові посвідки на переказані Полі Бронфман гроші, з якими приходив до таємничої льокаторки Майблюмової листар Кохановскі. Знайдено також багато чеків та грошових переказів.

Книша арештували, бо поліційна влада стала на становищі, що він був автором пляну, організатором та аранжером нападу. Як доказ подають зізнання графологів, які ствердили, що перекази до Полі Бронфман писані рукою Книша.

В день нападу, цебто 6 ц.м., Книш ствердив, що все в порядку, в моменті наближення листаря зачекав на хід випадків на розі Городецької вулиці, а потім пішов під костел св. Анни, де учасники нападу мали віддати йому гроші. Зорієнтувавшись, що напад не вдався — втік».

Повно тут брехні й перекручень і шкода часу вдаватися в те, чи це поліція набрехала, чи польський редактор перестарався в сенсації.

Одне стало всім ясно після нападу на листаря Кохановського. Українська Військова Організація не послабила своєї діяльності після того, як покоління учасників визвольних змагань щораз більше переходило до звичайного життя й відсувалося від практичної революційної роботи; що нових членів їй не бракує; що вони готові й рішені ту боротьбу продовжувати і класти за неї жертви власного життя; що по-мимо невдач і браку досвіду є серед них уже, а згодом буде й більше, людей, що дають завдатки на добрих бойовиків та революціонерів; що з такою організацією вже дуже швидко боротьба буде більш завзята і тяжча, як з дотеперішніми військово-бойовими кадрами УВО.

XXIX. Розділ.

В СЛІДЧІЙ ТЮРМІ

Бригідки — тюрма з монастиря. — За трьома брамами. — В «кацябі». — Бруд і гидь. — Маневри блощиць на стінах. — Ключники в солом'яниках на ногах підглядають крізь «візитирку». — Тюремна комунікація через «посмітюхів». — В камері ч. 44. — «Свої хлопаки» і «злодійська зараза». — Мудрий Ян. — Тюремний побут. — До «рабіна». — Перевели в ліпшу камеру. — Відмова політичних прав. — Лейзор з Дубна. — Серія любовних листів та її наслідок. — «Баламути».¹⁴⁵⁾ — Зміна слідчого судді. — Німецькі студенти в Бригідках. — Зв'язок з товаришами. — Великдень. — На погибель Ляхам! — Голодівка. — Між комуністами-жидами. — Член ЦК КПЗУ¹⁴⁶⁾ Крилик-Васильків. — Большевицькі пісні. — Неждано вискочив на волю. — Прогуляли ніч до ранку. —

Колись «Бригідки» були жіночим монастирем св. Бригіди. Як же ж Галичина припала Габсбургам пі-

¹⁴⁵⁾ Баламутами називали в Галичині мішечки з вівсом, що їх прив'язували коням до голови і так вони їли овес, встроївши голову в мішок. У тюремній говірці баламут значило харчову передачу з волі. Ще інше слово вживалося, "валівка", не знаю його походження.

¹⁴⁶⁾ Центральний Комітет Комуністичної Партії Західної України.

сля розподілу Польщі, то за цісаря Йосипа II скасовано багато монастирів і тоді то Бригідки перемінилися на тюрму. Довший час це була карна тюрма, цебто така, де злочинці відбували свою кару в'язниці після засуду. Слідча тюрма приміщувалася в будинку на подвір'ї карного суду при вул. Степана Баторія. Після великої голодівки та демонстрації в'язнів восени 1925 року приїхала на розслід справи комісія з Варшави і ствердила, що тюрма при вулиці Баторія просякла цвіллю та й інші гігієнічні умови в ній такі, що годі там тримати в'язнів. Тюрму замкнули, в'язнів перенесли до Бригідок, що стали в той спосіб мішаною карно-слідчою в'язницею. Одне крило в ній, від фронту до Казимирівської вулиці, перебудували на бюра для слідчих суддів.

Був це великий двоповерховий будинок, що пригнітав своєю похмурістю і нераз, коли випало проходити повз нього, хотілося перейти на другий бік вулиці, щоб тільки подальше від заґратованих вікон. Входилося до нього через масивну на зелено розмальовану дубову браму. Хтонебудь мав туди діло, мусів найперше потягнути за ручку з дзвінком. Відчинялося в брамі маленьке віконечко і звідти виглядав ключник, хто і з якою справою приходить. За тією дерев'яною, була друга брама, а власне тільки тяжкі залізні ґрати, і коло неї тримав службу другий сторож з іншим ключем. Він перевіряв документи і впускав до сіней, звідки направо йшли двері до адміністрації тюрми, наліво до її господарських бюр. Нових в'язнів приводили до вартівні, що була в подвір'ї наліво зараз за сінями. Туди й пішов я з моїм поліцистом. Записали мене в книжку, як «цувакса»¹⁴⁷⁾ і передали ключникові, щоб завів до камери.

¹⁴⁷⁾ По-німецьки "приріст". Вся в'язнична термінологія, як і тюремна говірка, перебрала в спадку старі австрійські назви, часто перекручені на-половину по-польськи й по-укра-

Ідучи за ключником цікаво розглядався я, як виглядає моя нова квартира, де прийдеться мені невідомо який довгий час посидіти. По правій стороні — каплиця, по лівій — низький подовгуватий будинок вартівні. Між каплицею і стінами Бригідок з обидвох боків відгороджене високими залізними ґратами подвір'я, на них парами проходжувалися в'язні колицем. Були в своїх власних, цивільних одягах, дехто помахував мені рукою на привітання, не знав я, чи пізнав мене хтось з наших політичних в'язнів, чи може такий звичай вітати «цуваксів».

Головний корпус Бригідок розділяв тюремне подвір'я на дві частини. По другій стороні стояв шпиталь і різні верстати, де працювали засуджені на короткотермінові кари в'язні. Вироки повище трьох років тільки вийнято, по протекції, залишалися в Бригідках, їх звичайно що якийсь час відвозили транспортом до різних тюрем по цілій Польщі, пристосованих до того, щоб відсиджувати в них довші присуди.

Ключник відкрив перші двері в коридорі на партері. Це був якийсь добряга, говорив до мене по-українськи, коли ніхто не чув, і потішав, що тут тільки переночую, завтра приділять мене до котроїсь з камер нагорі, де матиму товариство, буде веселіше.

Камера волога, по кутках пліснява, темно, тільки невелике заґратоване вікно та ще й обтягнене сіткою — це тому, що на партері і щоб знадвору не просунути нічого крізь вікно. Поволі очі привикли до темноти і я почав розглядатися, як виглядає тюрма всеєдині. Брррр..! На стінах криваві плями від роздавлених блощиць. З одного боку гола дерев'яна прича, в кутку бляшаний кібель.¹⁴⁸⁾ Якись написи й по-

їнськи. Це в поточній мові, в урядових звітах обов'язувала польська термінологія, якої майже ніхто не розумів.

¹⁴⁸⁾ Параша, відро на відходи.

дряпини на стінах, годі відчитати, за темно. Бруд і гидь — навіть не хочеться сідати на причу.

Ходив я так по камері від стіни до стіни, не зважаючи на втому, і губився в здогадах, яка буде моя дальша доля. За хвилину відкрилися двері, принесли казан з вечірньою юшкою, що її тут подавали десь коло четвертої години пополудні. Посмітюх¹⁴⁹⁾ приніс бляшанку на їжу і ложку, налив якоїсь смердючої рідини. Від неї аж ніс заціпило, на поліції не давали такої гидоти. Пізніше довідався я, що це тільки в тимчасових камерах, т. зв. кацях, давали таке, що тільки найгірше лишалося з кухні. Зате мало воно добру прикмету — було гаряче. Прополоскав я шлунок цими гарячими помиями і якось трохи порожевів мені світ, став я дожидати ночі. Власне, в кацях і так була майже вічна ніч, без світла від маленької жарівочки високо під стелею видно тільки вікно і неясні обриси причі проти параші. Все ж таки вистачало того світла, щоб побачити блощиці на стіні, що відбували свої марші, може чули свіжу кров. Це сповнило мене такою огидою, що я постановив не лягати на причу, трохи переходив, а трохи перестояв цілу ніч, хоч і як боліли ноги, що не зовсім ще прийшли до себе після поліційних операцій. Часом тільки присів на хвилину, коли вже дуже втомився. Час-до-часу крізь «візитирку»¹⁵⁰⁾ заглядав ключник з нічної служби. Ноги в нього обмотані соломою, щоб не чути, як ходить. Але слух у мене вигострився за два тижні арешту і я завчасу чув, коли він підходив до дверей. Тоді й сідав я на хвилину на причу. Ключник світив світло — вимикач від електрики був на коридорі — заглянув та й пішов. За третим чи че-

¹⁴⁹⁾ Тюремний послугач.

¹⁵⁰⁾ Очко в дверях.

¹⁵¹⁾ Кавою в Бригідках називали якусь зафарбовану на чорно воду, може з паленого ячменю.

твертим разом порадив мені лягати на причу і старатися заснути, бо до ранку ще далеко. Не скористав я з тієї поради.

Ця перша ніч тягнулася мені вічністю. Та й змерз я дуже, камери не ogrівали, а надворі, хоч і кінець березня та й уже зламалася строга студінь тієї надзвичайно гострої зими, все таки ще тримав мороз. Ледве дочекався я світанку. Сподівався гарячої кави,¹⁵¹⁾ а тим часом на мою частину коридору припав кінець розносу, в казані вже мало що лишилося на дні тої рідини, вона зовсім простигла.

Що тільки застукали чоботи по камінному коридорі, я схалувався — може викличуть і поведуть нагору? Довелося ще одну ніч переночувати й аж на третій день перед обідом відкрилися двері, якийсь ключник з папером у руці викликав моє назвище і разом з групою якого десятка в'язнів пішли ми до купелі. Купальня брудна й заплъована, що ніякої з неї користи. Ще добре не роздягнувся, а вже кричать, щоб одягатися — привели нову партію. Обслуговували лазню два в'язні. Один роздавав по кусничкові твердого як камінь мила і по рушникові, другий пускав воду. Тут була тюремна пошта. Обидва вони розпитувалися, хто за яку справу прийшов і зараз же передавали це на всі закутини Бригідок через посмітюхів і других в'язнів, що приходили до купелі. Часом переказували щось або й грипси¹⁵²⁾ передавали. За місце в купальні старалися заздалегідь, бо за такі прислуги в'язні платили тютюном, харчами, а то й грішми, складаними «зо світа» на рахунок послугача в тюремній канцелярії. Щось там і мені наговорили, я в поспіху мало що з того зрозумів, хіба те, що перекажуть про мій прихід старості українських полі-

¹⁵²⁾ Записки, короткий лист.

¹⁵³⁾ Ідунки.

тичних в'язнів. Їх ділили в Бригідках на дві групи і називали коротко «комуністами» та «українцями».

Ще з'їв я обід у своїй кацябі і зараз після того завели мене на перший поверх. В канцелярії відділу урядував вусатий «старший», схожий на австрійського вахмайстра, Маліняк називався. Посмітюх дав мені наволочку на подушку, простираadlo й рушник — обидва такі куценькі, що трудно пізнати, котре з них простираadlo, а котре рушник, — і пару в'язничного білля, ніби свіжо випраного, але темного й полатаного. «Відділовий», цебто ключник, що мав службу на відділі, відкрив двері до камери майже в кінці темного коридора. Камера ч. 44. Щасливе число?

Замкнулися за мною двері, я стояв на порозі з вузликом у руках і здавалося мені, що це не тюрма, тільки божевільня: під стіною рядом ліжка, а по камері не то ходили не то бігали парами, рівним кроком, обертаючися як на військову команду. Ходили так швидко, що я не мав змоги рушитися з порога і стовбачив там кілька хвилин, доки один з в'язнів не вирвав на ходу мені вузлика з рук і кинув на незайняте ще ліжко — це був ніби знак, що ліжко моє. Позатим ніхто не звертав на мене уваги і я постояв ще трохи, аж дався чути рух на коридорі — відкривали й зачиняли двері. Розносили по обіді теплу воду і всі кинулися на полицю по свої «менажки».¹⁵³⁾ Зробилося вільніше в камері і тоді я дістався до свого ліжка.

З гарячої води запарювали собі чай, у кого він був, а хто не мав чаю й цукру, той або прав собі хустину чи шкарпетки, або просто хлєптав воду. В мене нічого не було і я сів собі на лавці коло стола. Підступив до мене один в'язень, представився, як комендант камери, і почав розпитуватися, хто я і за яку справу попався. Від нього довідався я, що тут сидять самі «свої хлопаки», цебто злодії, тільки він,

¹⁵³⁾ Ідунки.

Маріянко Хрущ, сидить за бійку. Він не належить до злочинської бранжі, але в Бригідках буває майже кожного року. Любить випити, а тоді не дай Боже пастися йому під руки — може голову розчерепити, така вже в нього погана натура. Відсидить своїх шість місяців — і дивись, за якийсь час уже знову в Бригідках. На світі він працює «на пляцу»¹⁵⁴⁾ в складі палива. Прилучився другий співрозмовець, що вже майже десять літ просидів за злочинство, один раз грозила йому поважніша кара, від неї урятувався, вдаючи божевільного. З того часу прилипло до нього прізвисьце «Мудрий Ян». Показував він мені «знатніших» своїх колегів у камері: цей з шапкою на голові, це Гусцьо Гуралевич, його спеціальність обкрадати перекупок «на пляцу», зокрема булочниці. А шапки він ніколи не скидає, навіть спить у ній, соромиться лисини. Мій сусід на найближчому ліжку, малого росту, «порядний хлопець і чесний злочин». От тільки пригода йому сталася, сифілісом захворів. І так далі по черзі, аж до останніх двох ліжок коло кібля. Там спить «злочинська зараза», злочини-початківці, що ще не набралися «злочинського гонору». До них належить служба в камері: позамітати підлогу й вичистити її «берлом», цебто шматами, почепленими до держака від мітли, приймати зупу на порозі для старших злочинців, помити їдунки й постелити їм ліжка.

Слово по слові і ціле те злочинське братство встряло в розмову. Найбільше їх цікавило, чи є в мене тютюн. Мусів їх розчарувати, що я не курець. А можна купити? Так, авже ж, що можна, у вівторок і в четвер виписують «кантину», хто має гроші в канцелярії, може купити тютюн, цукор, мило, всякі харчі і також газету, коли дозволить «рабін».¹⁵⁵⁾ Зав-

¹⁵⁴⁾ Площа Берестейської Унії на городецькій ділянці, недалеко залізничного двірця.

¹⁵⁵⁾ Слідчий суддя.

тра припадає день виписки і заспокоїв я їх, що випишу дві пачки махорки на привітання для камери. Це відразу з'єднало мені симпатії, почали мене потішати, щоб я не журився, ще день-два і почнуть мені приносити «комітет»,¹⁵⁶⁾ а коли піду до рабіна, треба мені попросити дозволу діставати з дому своє власне білля і газету. Білля дають щоправда у в'язниці, та що з того, коли «павутина»¹⁵⁷⁾ або закоротка, або за вузька, а в «настигах»¹⁵⁸⁾ часто одна штанка обідрана до половини. Та й на рубці треба пильно глядіти, там воші, що якимсь чином переживають прання. А щодо газети, то нема ліпшої, як «Век Нови». Там усі відомості, кого арештували й засудили, точно подають, кого привели «під Матку Боску»,¹⁵⁹⁾ кого до «бецирку»,¹⁶⁰⁾ а кого на цувакса до Бригідок.

Ліжко мені призначили під вікном, щоб менше сморід чути, наказали одному зо «зłodійської зарази» тримати його в порядку й послугувати мені, в чому потрібно, і так зараз установився між нами порядок співжиття. Їхній респект до мене помітно зріс, коли довідалися, за яку справу я попався, бо це «мокра робота»,¹⁶¹⁾ за яку грозить велика кара. А ще коли вийшло в розмові, що «гатраки»¹⁶²⁾ взяли мене на магель»¹⁶³⁾ і я до нічого не признався — моя репутація в Бригідках була раз на завжди устійнена. Так вона трималася мене, коли я пізніше вдруге примандрував туди, на довший час, і так тягнулася за мною тюремною поштою скрізь, де мені доводилося сидіти.

156) Т. з. харкі з Комітету Допомоги Політичним В'язням.

157) Сорочка.

158) Підштанки.

159) Арешти для волоцюг.

160) Арешти Повітового Суду для дрібніших справ.

161) Цебто така, де проллялася кров.

162) Поліційні агенти.

163) Допит з биттям.

За кілька днів покликали мене до «рабіна». Слідство зачав Янушевський, що мав титул апеляційного слідчого судді для справ вийняткового значення. Списав він зо мною коротесенький протокол, бо й не було що там писати: до УВО не належав, в підготові нападу на поштаря участі не брав, ані Полі Бронфман ані Романа Мицика не знав. Любовича знав малим хлопцем. Політикою не цікавлюся, хочу якнайшвидше скінчити студії — я ж уже на останньому році права — і стати адвокатом.

Почав я говорити про поліційні побої. Янушевські перервав мені, що це не належить до справи. Потім, коли скінчив протокол, подумав щось і хотів списувати цілком новий, окремий протокол про те. Тоді я відмовився — або все буде в одному протоколі, або я нічого додатково не буду говорити, шкода й кликати мене. Просив я перенести мене між українських політичних в'язнів і признати мені такі ж самі привілеї, як їм, цебто прохід два рази на день, право на газети і книжки. На те суддя сказав, що мені політичної справи не закидають і я політичним в'язнем вважати себе не можу. І жодних привілеїв він мені не признасть, доки не скінчить слідства. Газету можу собі виписати через тюремну адміністрацію, тільки польську. І казав відвести до камери.

Тим часом почали мені приносити харчі зо світа, приходив кожного дня «Век Нови», що його я виписав для підтримання добрих взаємин зо злочинським братством, і я поволі привикав до життя в Бригідках. Несподівано одного пополудня з'явився ключник у дверях, казав зібрати свої речі й іти за собою. Показалося, що перевели мене до іншої камери. Щоправда не до політичної, зате значно вигіднішої. Була це камера число 49, на чотири всього особи, зараз коло сходів. Застав я там цікаве товариство. Комендантом камери був якийсь Шустер, львов'янин, частий бувалець у Бригідках. Цим разом арештували

його за якесь обманство. Цілими вечорами розказував він смішні й цікаві історійки, це дуже цінується в тюрмі, проганяє нудьгу. Другий був якийсь Левицький, не то поляк не то українець, його замкнули за якісь шахрайства при парцеляціях великих земельних посіlostей. Людина він був небідна, приносили йому їсти й пити стільки, що на всіх нас могло вистачити.

Найцікавішою фігурою показався Лейзор, молодий жид з Дубна на Волині. Його батько, поважний купець і власник великого млина, відрікся його за непутяще життя. Лейзор злигався з якоюсь жидівкою-проституткою, обоє перенеслися до Львова і тут жили з того, що йшли на руку різним сексуальним збоченцям у заспокоюванні їхніх пристрастей, підшукували їм партнерів чи партнерок і відпускали на те своє мешкання в підозрілому готелику. Розказував він речі, що про них я ніколи ні не чув ні в книжках не читав і не сподівався, що така погань може діятися на світі. Для свого зайняття мусів він шукати собі якогось прикриття і працював збірщиком місячних рат у якомусь магазині одягових матеріалів. Понабирав грошей у людей, не віддавав їх до фірми і тепер стояв під слідством за обман. Ситуація в нього була така, що коли на волі — то грошей тьма, коли ж у тюрмі — то нужда й біда. Найбільше боявся він, щоб його коханка не знайшла собі іншого спільника в роботі, тоді він лишився б у тюрмі без ніякої допомоги. Порадив я йому написати їй гарного листа і просити, щоб прийшла на побачення. З пером у нього великої дружби не було і він попросив мене, щоб написати. Вистилізував я йому палкого любовного листа, а за два дні — дивись, приносять повний кошик усякого харчу, чоколяди, помаранчів, какао в баньці, різні речі, що їх тільки за дуже спеціальним дозволом можна приносити до тюрми. І того самого дня покликали його на бачення. Та й напивав я собі біди! Любов-

ного листа мусів я писати що другий день, вже й концепту не ставало, годі ж одне й те саме перемелювати. Виручила мене Реня Шкварківна, що приходила до мене на побачення. Прислала мені «Любовні листи» Петра д'Алькофорадо, що хоч писані перед майже п'ятсот роками, дали мені канву, на якій я майже місяць снував любовні мадригали для Лейзора. В тому всі ми були зацікавлені, бо його коханка з радості надсилала стільки всячини, що ледве ми з'їдали.

Змінили мені слідчого суддю. Замість Янушевського прийшов такий же самий апеляційний слідчий суддя для справ виняткового значення, Ояк. Я того Ояка знав, він був колись прокурором у Коломії. Виводився він з москвофільської т. зв. в Галичині кацапської родини, регулярно ходив кожної неділі до української церкви та й стільки всього, мабуть, було в нього зв'язку з українцями. А ще кохався він у рожках. Мій дядько Леонтій Кузьма, гімназійний учитель, теж плакав рожі в себе в садку і часом Ояк, хоч дуже рідко, заходив до нього поговорити про спільну їм обидвом годівлю рож. Мусів і мене він знати, так виходило б з його деяких питань у першому слідчому опиті. Потім він відзначився обвинуваченням гімназійних учнів з Коломийщини і Снятинщини за дрібні саботажі в 1927 році, за те підвищили його в чині та перенесли до Львова. Тільки один раз покликав мене, щоб повідомити, що слідство перейшло в його руки, а потім бачив я його на щотижневих побаченнях з рідними або близькими в його канцелярії. З пошепки на побаченнях кинених дрібних слів знав я, що допитує він масу людей у моїй справі, а все щоб розкусити мою вдачу й характер. Не стільки товаришів-студентів допитував він, але й декого з моїх професорів університету. Кликав навіть педеля¹⁶⁴) і цей виставив мені дуже гарне свідоцтво, хоч знав

¹⁶⁴) Головний сторож-портієр в університеті.

мене хіба з того, що передавав мені адресовані до мене в університет листи та грошеві посилки, за що діставав завжди від мене дрібні подарунки. Таке слідство пожирало багато часу, але й наводило думку, що не мають доказів, щоб поставити мене перед суд.

В камері товариство змінилося, Лейзор і Шустер вийшли на волю, замість них дали німецького студента й українця з Полісся. Перший з них належав до групки студентів, що приїхали відвідувати старі німецькі колонії здовж Підкарпаття. В тому часі счинилася якась авантюра на німецько-польській границі на Шлеську, німці арештували кількох поляків, а в відплату за те поляки посадовили під ключ трьох студентів-туристів, ніби то за шпигунство. Їх розсадили, кожного окремо, по ліпших камерах, хоч не політичних, стараючися, щоб був там хтось, хто розуміє по-німецьки. Одного такого, симпатичного високого бльондина, дали до мене і хоч німецька мова виходила в мене дуже покалічена й кострубата, все ж таки цей сердега радів, що має до кого промовити слово.

А поліщук сидів за старий конфлікт селян з поміщиками — зловили його в панському лісі, як «старав» дрова на паливо, і зробили з того політичну справу. Зігнали їх може зо дві сотні до Ковля, тюрма заповнилася, то й розвезли їх по різних містах, а йому на долю припав Львів.

Хлопець він був письменний, хоч цілком національно неосвічений. Поляків ненавидів з усієї душі і готовий був на пекло, коби тільки їх позбутися. Перший раз у житті почув він у Львові, що не тільки комуністи є проти польського володіння на Поліссі, але й українці національного напрямку боряться за те саме. Тоді я вже діставав часопис «Діло» і він кожного дня всисав у себе цілу газету від першого до останнього сло-

ва — цілком новий світ розкривався перед ним, ніколи він про нього не чував ані й не здогадувався.

Не знаю, за чиєю інтервенцією перенесено мене до камери ч. 49. Було строге доручення слідчого судді посадити мене так, щоб я найменшої змоги не мав порозумітися з Романом Мициком. А другого вечора після того, як прийшов я на «сорокдев'ятку», хтось постукав ослоном у підлогу над нашими головами. Не розумів я, що це має значити, і не звернув на те уваги. Зате старий горобець Шустер, що в Бригідках — як у себе вдома, відразу заметушився.

— Ксиву¹⁶⁵ хочуть послати. Це певно до вас, ми там нікого не знаємо. Дають знак, що спустять голоту.¹⁶⁶)

Зараз поставив Левицького наслухувати коло дверей, а сам тричі гримнув п'ястуком об ґрати, що сигнал прийнятий. За хвилину на нитці загойдався папірець перед вікном. Шустер швиденько відв'язав і смикнув, щоб тягнули «коня»¹⁶⁷) назад.

Показалося, що надо мною сидить Роман Мицик у такій же самій невеликій камері число 118 на чвірку людей, разом з засудженими в процесі за вбивство Собіньського Василем Атаманчуком та Іваном Вербицьким. Кожного вечора спускав він «голоту», як тільки посутеніло і нічна служба зміняла денних ключників. До всіх подробиць поінформував мене про все, що питалися в нього на поліції і в слідстві та що він зізнавав. Нічого воно не міняло в моїй обороні, що була дуже проста і полягала на заперечуванні всіх закидів. Одначе добре було про те знати, впевнитися, що слідство не може нічого знайти проти мене. Та уявляю собі, як посинів би з лютті суддя, коли б дові-

¹⁶⁵) Лист.

¹⁶⁶) Шнүрок, котрим спускали листа вниз.

¹⁶⁷) Це саме, що "голота".

дався, що помимо найсуворіших доручень обережності я так швидко нав'язав контакт з Мициком!

Через Атаманчука й Вербицького, що як уже за-суджені користувалися більшою вільністю рухів, мали частіші побачення і без строгішого нагляду, я переказав на світ про все, що діялося зо мною на поліції, що мені там говорено, що я довідався, а про що здогадувався. Спустили мені з-гори папір та олівець і все те я списав у формі репортажу так, щоб не могло бути вжите проти мене, якби нещасливим випадком попалося в непокликані руки.

Прийшов Великдень, спустили нам з-гори плящину з горілкою і на знак стукотом у підлогу випили ми всі на погибіль Ляхам! Випив з нами і студент-німець.

Так сидів би я там до кінця слідства, якби одної ночі не приловили нашого зв'язку. Саме коли нитка з листом зателіпалася перед вікном — блиснуло світло. Це ключник підкрався на солом'яних тихолазах, а ми так звикли до цієї щоденної пошти, що не дуже малися на обережності. Ключник був самий, а дверей відчинити не міг. Як тільки відійде денна зміна — забирає з собою ключі на вартівню. Заки ключник зателефонував з коридорної канцелярії на вартівню, нагорі зорієнтувалися, що не все в порядку, і підтягнули «коня». Коли прийшли з вартівні робити обшук — нічого не знайшли. Ми боронилися, що ключникові мусіло це привидітися, хоч він божився, що бачив мотузку з листом просто вікна. Начальник тюрми зам'яв справу, він боявся, щоб не донеслося до слідчого судді, що я сиджу в камері під Мициком такий довгий час. Пильнували тепер більше обидві наші камери і тільки вряди-годи вдавалося нам тою дорогою порозумітися.

Набридло мені сидіти між «посполитими» в'язнями. Тягнуло до своїх, на політичний відділ. Домагався я того в тюремній адміністрації, сказали мені, що

це залежить від слідчого судді. На найближчому побаченні зажадав я від Ояка перенести мене на політичний відділ, коли ж він мені відмовив, я об'явив голодівку. Було це зовсім дурне. Голодівка — єдина і zarazом найсильніша зброя політичного в'язня. Повинна вживатися тільки в крайній потребі, коли вичерпалися всі інші засоби і коли справа дійсно важна, не от собі така чи інша забаганка. Якби мене про те попередили, я б не починав, а раз зачав, не було як вертатися. Проголодував я три дні, а на четвертий прийшов начальник тюрми Маєвські і наказав перенести мене на політичний відділ до камери ч. 105. Перехитрив мене старий лис. Була це вправді політична камера, але сиділи в ній самі тільки комуністи, переважно львівські жиди. Нудно було там, що мухи на стіні дохли б. Вся та згряя найперше кинулася на мене, щоб пристати до «комуни», цебто до спільного господарства харчами. Харчів у них не бракувало, львівські жиди приносили їм усього вдосталь, може більше мали, як я. Але хай їм грець з їхніми достатками, просто не хотілося мені входити з ними в якісь ближчі взаємини. Відразу я заявив, що вони комуністи, а я націоналіст, нам з собою не подорозі, буду жити самий. Коли припаде на мене черга позамітати камеру, я це зроблю — та й стільки нашої співпраці. Можу теж обмінюватися книжками й газетами — тільки на засаді добровільності. І так між нами залишилося до кінця.

Щовечора вели вони між собою політичну гутірку. Старалися й мене притягнути до дискусії. Тримався я здалеку, та часом жидівська нахабність до живого допекла і тоді я вибухав. Власне, між усіма тими жидиками не було ні одної справді інтелігентної, освіченої і політично виробленої людини. Всі налігалися дешевої агітки і тим жили. Один тільки молодий жидок на прізвище Єкіль мав трохи більше знання, але й він не виходив поза мудроші пропаган-

дивних брошур. Говорив він чудовою літературною українською мовою і був у них за політрука. Спольщений українець Лотоцький, по фаху різницький челядник, признався мені потихеньку, що Єкіль більше року побував на вишкільних курсах у Советській Україні.

Кілька днів по моєму приході впустили до нашої камери ще одного в'язня. Представився як Крілик, комуніст, родом зо Знесіння. Був це один з головачів Комуністичної Партії Західньої України, брав участь у т. зв. святоюрському процесі КПЗ в 1921 році, а може це було в 1922, був засуджений на якусь там не дуже велику кару — в тих часах присуди рідко перевищали три роки — і втік до Данцігу. Хоч жив поза межами Польщі, ввесь час рахувався членом Центрального Комітету КПЗУ, був навіть його секретарем, виступав під псевдом Васильків. Можливо, що крадькома приїздив на засідання і на конференції. Пізніше, коли Сель-Роб¹⁶⁸) поділився на «лівицю» і «правицю», йому, разом з другим чільним членом ЦК КПЗУ, по псевду Турянським, пришили «правий ухил», попав він у неласку. Тепер хотів реактивізуватися і першим кроком до того мала бути реабілітація через тюрму. В товаристві адвоката зголосився в суді досиджувати кару.

Жидики заметушилися. Про Крілика та його діяльність вони зеленого поняття не мали, але знав про нього Єкіль. Сюди-туди розписав «грипси» до їхнього комуністичного старости, а через нього дістали доручення зо світа, щоб Крілика покищо прийняти до спільного життя, а далі буде залежати, як він поведе себе в часі проби. Крім того мав він написати покаянну заяву. В моїй присутності Єкіль подав це Кріликові до відома. Він на те погодився, додаючи, що це

¹⁶⁸) Скорочення з повної назви "Селянсько-Робітничка Партія", комуністична прибудівка.

для нього не новина, це все було узгіднене, ще заки він зголосився досиджувати присуд.

Тяжко знущалися над ним жидики. Вечорами я або проходжувався по камері, або сидів на своєму ліжку, читаючи книжку, а в той час при столі вони відбували звичайні свої курси політграмоти. Єкіль, що ні знанням ні інтелігенцією до пупа не міг дістати Кріликові, не проминав ніякої нагоди, щоб не напучувати його, пригадуючи йому помилки «правого ухилу» і за кожним разом вимагав від нього заявитися, признатися до помилкових поглядів у самокритиці. Мені дивно було, як людина з крихтою гідности може стерпіти нахабність зарозумілого шмаркача. Крілик мовчав, бо мусів, без того закрита була б йому можливість виїзду в Советську Україну. Раз я просто спитався його, чому не запротестує проти такого свідомого дратування і шарпання нервів. Відповів мені, що годі вимагати виховання і тактовности від неосвічених людей, яким до того здається, що своїм просторікуванням роблять велику політичну роботу.¹⁶⁹⁾

Дискусії велися в польській мові, тільки Єкіль і Крілик послуговувалися українською. Після гутірки, перед сном — на політичних камерах гасилося світло аж о 10 годині вночі, на всіх інших о 8-ій — всі проходжувалися «бригідським» способом по камері і півголосом співали маршових пісень. Були це пісні з 1918-1921 років, ніколи я їх досі не чув, деякі з них під направду гарні мелодії, а всі на бойовий лад і до маршу.

Настала весна. Кризь загразовані вікна вливали-

¹⁶⁹⁾ Досидівши свій час, Крілик поїхав до ССРСР і там загинув у часі великої чистки. Про його товариша Турянського, комуніста зо священничої родини в Теробовельщині, писали в газетах, що він згорів у московській в'язниці, ніби від цигарки зайнявся під ним сінник уночі.

ся з шпитального городу пахощі квіток і розцвілих дерев, ставало тужно за волею. Ввечері, коли вщухав галас на тюремних коридорах, долинали голоси радіо і гармонії з далеких ресторанів, де розважалися веселі львов'яни, довго не давали заснути — нило від того серце, перед очима пересувалися образи з вільного життя і сум налягав на душу...

Якось одного пізнього пополудня, коли днювальні в камері вже приготувлювали їдунки до вечірньої зупи, несподівано відчинилися двері і ключник гукнув:

— Книш! До судді!

Що воно може бути? За три місяці я вже встиг забути про суддю і слідство. Невже щось нове винуло?

В канцелярії сидів сам один Ояк, без протоколянта.

— Пане Книш — каже до мене — повідомляю вас, що ваше слідство закінчене. Я передав акти слідства до окружного прокурора і він мені їх звернув, не знайшовши достатніх підстав, щоб виготовити акт обвинувачення. Супроти того я дальше слідство припинив і ви вийдете на волю. Так, сьогодні ще вийдете на волю, — додав він, побачивши по моїх очах, що я не знаю, чи маю вірити йому, чи вважати це жартом.

Ключник стояв при тому, Ояк передав йому картку звільнення і ми пішли назад до камери. Я все ще не вірив власним вухам. Не могло мені вміститися в голові, що на поліції мене так важко побивали і тепер не змайстрували чогось, якогось шахрайства, щоб затримати в тюрмі.

Коли в'язень виходить на волю, ключник увесь час стоїть у відчинених дверях та пильнує, щоб нічого в'язневі не передано або не переказувано через нього яких вісток на волю. З поспіху мені тряслися руки, хутко позбирав я в плетений з лозини кошик пару книжок і все своє блаженське добро. На вартівні мене ще раз роздягнули, обмацали докладно весь одяг і знову

відкрилися обидві тюремні брами. Бригідські бувальці говорять, що коли входиш до Бригідок — розкривають тобі браму навстіж, що й возом проїхав би, коли ж виходиш — ледве просунешся крізь шпару, та й спішися, а то п'яти пооббивають, зачиняючи ґрати.

Неначе сьогодні пам'ятаю, було 6 червня 1929 року. Стояв чудовий, теплий день. На вулиці дзеленькотили трамваї, трубили авта, шумів людський потік, переливаючися попри мене в обидві сторони, а я стояв як ошелешений, і не знав, що з собою зробити. Нарешті, неначе хтось батогом хльоснув — чкурнув я на другий бік вулиці і за кілька хвилин опинився в Єзуїтському городі. Тепло так і гарно на округлому майданчику напроти університету. Навколо квіти, свіжобуйна зелень дерев, дівчата в ясних сукеночках зглядаються на мене, як на страшилище — я ж бо в зимовому одязі, як мене арештували перед трьома місяцями, в куртці і грубому кашкеті на голові — хоч у просо шпаки гнати! Присів я на хвилину на лавочці і чи то мені млісно коло серця стало чи в зворушенні сон мене зморив — почорніло мені в очах та й досі не знаю, скільки там просидів.

Ноги самі понесли мене до Академічного Дому. Один тільки Дзюник Попадюк був там з моїх товаришів, решта почала сходитися пізніше, на вечерю. На мене дивилися, як на поворотця з того світу, не хотіли очам вірити. Було відомо, що нема проти мене доказів, але поліція скаженіла з люті, що не вдалося їй піймати Полі Бронфман і всі, разом з адвокатами спеціалістами від політичних справ були тої думки, що поліцисти шукатимуть помсти на мені й за всяку ціну будуть старатися довести до суду перед присяжними. Такий суд — як лотерея, все залежить від примхи присяжних. Не дарма ж говорив хтось, що коли б почувався винним, то хотів би ставати перед судом присяжних, але коли б невинний — крий Боже перед ними!

Зійшлася братія і всі постановили вгостити мене доброю вечерею в місті, після тримісячної бригідської саламахи. Як вийшли ми ще перед вечером, то вернулись аж на другий день під полудне. Хтось налякався, а чи не роздумається поліція і ще тої самої ночі наскочить на Академічний Дім, щоб знову схопити. Краще зовсім удома не ночувати, давайте погуляємо по місті! Це було смішне, як би подумати на здоровий глузд. Та хто здорово думає в хвилині радості? Прогуляли ми нічку до ранку, потанцювали, стрічали схід сонця в Стрийському Парку, а потім пора на снідання і гляди — а сонце підійшло під полудне!...

ТАБОРИ УВО В КАРПАТАХ

Новий Крайовий Комендант — Урбан. — Відсунення Барановського. — Стріча з Сенником на Личаківському цвинтарі. — Наказ зникнути зо Львова. — Шукаю місця на табори УВО. — Хлоп'ячий табір у Жабйому, жіночий коло Березова. — Викладачі: Михайло Колодзінський і Ярослав Барановський. — Все йде, як по маслі. — Телеграма з Яремча. — Прощаємо Барановського. — А він нас продав...

Всього три місяці побував я в Бригідках, та багато дечого змінилося за цей час. Найперше, Роман Барановський уже не був Бойовим Референтом. Зараз на другий день після виходу з тюрми хотів я з ним сконтактуватися і мені сказали, що йому погіршилося на здоров'ї, поїхав лікуватися на свіже повітря. Насправді ж було так, що його відсунули не тільки від праці, але й від усякого зв'язку з Українською Військовою Організацією. Вже давніше стояв він під закидами нерозважного керування Бойовим Рефератом і нервовної похопливості. Гадалося спочатку, що це Крайовий Комендант Сич-Сушко не дуже його любляв персонально. Але в листопаді Сича арештували і відношення його тимчасового заступника до Романа Барановського не змінилося. Коли ж прийшов фатальний напад на грошового листаря при Го-

Омельян Семин-Грибівський.

родецькій вулиці, виточено Барановському слідство. Кілька тижнів пізніше вийшов на волю Сич. Бувши під сильним поліційним наглядом не міг він знову перейняти своїх обов'язків Крайового Коменданта УВО, порозумівся з Начальною Командою і звідти прислали делегата для впорядкування внутрішньо-організаційних відносин у краю та зорганізувати нову Крайову Команду. Цей делегат — подали мені тільки його псевдо «Урбан» — приїхав до Львова десь у половині травня, тимчасово перебрав на себе обов'язок Крайового Коменданта і першим його кроком було звільнити Романа Барановського. Жив він у підпіллі, зв'язковим до організації був у нього Дзюник Попадюк, а з жіночого відділу — «Ірма». Тільки вона знала, де він живе, з усіма іншими контактувався він або під голим небом, або на якійсь іншій конспіративній квартирі.

Урбан забажав познайомитися зо мною і визначив мені стрічу на Личаківському цвинтарі. Тоді вперше пізнав я Омеляна Сеника-Грибівського, це ж бо він скривався під псевдом Урбана. З першого ж погляду припав він мені до душі та й мене він собі сподобав і так зав'язалися між нами перші нитки приятні, що перетривали аж до передчасної його смерті. Побалакали ми тоді на цвинтарі добрих кілька годин. Урбан розпитувався в мене про положення в Бойовому Рефераті, про те, які в нас були пляни на 1929 рік, казав собі подати характеристику всіх знаних мені членів УВО, що мали відношення до Бойового Реферату. Офіційно сповістив мені, що Роман Барановський знятий з Бойового Реферату через хворобу, пішов на безреченцеву відпустку з Української Військової Організації, доки не вилікує грудей і не поправиться в нього нервовий стан. Пішов аж так далеко, що дораджував мені зовсім з ним не стрічатися, навіть у приватному й товариському житті, щоб не дражнити його жалю.

Відпустив і мене на три місяці. Казав якнайшвидше зникнути зо Львова, вступитися з очей поліції, що не може мені забути Полі Бронфман. Найкраще було б мені зашитися десь у глухе село, а щоб не марнувати часу — вчитися, це ж бо в мене вже останній рік права і шкода було б змарнувати студії. Коли я сказав, що не знаю такого місця на селі і поїду до Коломиї, Урбан погодився і прийшло йому тоді на думку, що там міг би я зробити прислугу для нашої організації. Організуються два вишкільні табори для членів УВО на вакаційний час у Карпатах, один для хлопців і другий для дівчат. Чи не міг би я підшукати для них доброго місця в горах? Найперше відбудеться чоловічий табір, а потім жіночий. Обидвох відбувати одночасно не можна, не стає інструкторів. Проводити їх будуть Михайло Колодзінський та Ярослав Барановський.

З тим я й поїхав до Коломиї. Пощастило мені знайти добрі місця на обидва табори. Дістав я ключку до Андрія Шекерика в Жаб'ю, був він тоді гімназійним учнем у Коломиї. Його батько, відомий суспільно-політичний діяч Петро Шекерик-Доників, посол до варшавського союму з рамени радикальної партії, мав велике господарство в Жабю. Там у лісах і на полонинах напевно знайдеться вигідне місце.

Вибрався я туди пішки. Неблизька дорога, 80 кілометрів, може було б краще поїхати автобусом. Але хотілося мені прорухатися після тримісячної бездіяльності в Бригідках. Вийшов я раненько до схід сонця і на полудне зайшов до Косова. Там зв'язковим Української Військової Організації був Володимир Дзись, учасник процесу за вбивство куратора Собіньського. Він знайшов собі працю в килимарні, що ткала гуцульські килими, власником її був утікач зо Східньої України, Куриленко називався, якщо не помиляюся. Дзись присів хвоста, щоб поліція забула про нього. За якийсь час увагу поліції привернули до

себе інші люди і йому стало вільніше дихати. В нього був зв'язково-інформаційний пункт УВО. Домовився я з Дзісем, що в переїзді до Жаб'юого спиняться в нього на відпочинок учасники табору, а також, якби з якихсь непередбачених причин не повелося нам у Жаб'юому, він постарається про запасне місце для табору на далекому передмісті Косова. Туди наїжджає повно літовиків кожного року в цю пору і нікому це не буде підозріле. А на вправи в стрілянні можна буде виходити на прогульку в гори.

Помандрував я далі, до Жаб'юого. Зовсім мені не спішилося, ішов поволі, на всі груди вдихаючи пахуче гірське повітря. Шекерики жили на горбі, доволі далеко від битого шляху, і коли я туди допитався, вже сонце сідало за верхи гір. Діло пішло гладко, Андрій Шекерик обіцяв усе підготувати, місць у нього підходящих кілька, не буде теж труднощів з поставчанням харчів. Та й не дуже будуть цікавитися табором, тут усі звикли, що коли прийде літо, звідусіль з'їжджаються люди на відпочинок і мандрівки по горах. Якби хто занадто допитувався, він скаже, що це до нього приятелі з'їхалися в гостину.

Переночував я розкішно на сніні і вранці хотів зловити автобус до Косова. Та ба! Була субота, власник автобуса — жид, і в шабас нікуди не рухався. Знову прийшлося дибати пішки.

Так само гладко пішла справа з жіночим табором. Василь Геник-Косій вертався на вакації з дому через Коломию, тут я його перехопив і він запевнив мене, що місце напевно знайде, дуже догідне для дівчат, десь між Березовом і Микуличином. Нехай зголосяться до нього, він усе приготує і заведе їх на місце.

В перших днях липня почали з'їжджатися учасники табору, з різних міст Галичини, по-одному або й по два. Всіх було кільканадцять. Голосилися на кличку в крамниці «Маслосоюза» при вулиці, що вела до

Михайло Колодзінський.

міста з залізничної станції і де працювала продавчицею наша членка. Кур'єри і кур'єрки з коломиїських членів ввесь час дижурували коло крамниці, щоб раз же відвести гостей на нічлігові квартири. Переночували і на другий день раненько групами по тричотири особи помаршували пішки на місце.

Два тижні пізніше те саме повторилося з дівчатами, з тою, хіба, різницею, що дівчат було трохи менше. Жалко мені було, що мусіли йти пішки такий далекий шлях, та що ж, це належало до бойової справи. Дві з них не мали відповідних черевиків, не дійшли б на місце в туфликах на високих закаблуках, довелося тому зарадити в прихильного нам шевця.

Так Андрій Шекерик як і Василь Генік-Косій блискуче виконали своє завдання. Місця піднайшли добрі й вигідні, забезпечення харчами було без закиду, обидва табори пройшли успішно. Мішко Колодзінський навчав військово-бойової сторінки, Славко Барановський — ідеологічно-політичної. Учасники й учасниці обидвох таборів вернулися в свої місця продовжувати працю найперше в Українській Військовій Організації, а пізніше в Організації Українських Націоналістів. Декому довелося і в тюрмі посидіти, дехто з них і життям пострадав, а в першу чергу обидва інструктори: Михайло Колодзінський, як полковник Михайло Гузар, упав від малярської кулі в Карпатській Україні, а Ярослав Барановський згинув від братовбивчої руки...

Коли вже відправив я таборовиків додому, обложився скриптами й підручниками, щоб наздогнати втрачений час і підготовлятися до мого останнього іспиту восени. Несподівано вирвала мене з того телеграма з Яремча: «Негаймо приїжджати», підписано — «Дзюник». Що це могло б бути? Хіба нова якась «всипа» у Львові? Може Урбан мусів тікати і в поворотній дорозі за кордон спинився в Дзюника, що поїхав на вакації до Яремча. Найближчий поїзд туди

відходив уранці і я того самого дня під полудне відшукав гуцульську хату, де Дзюник найняв кімнату. Даремний страх! Застав я там Романа Барановського зо своєю нареченою Дзюнею Герасимович, а на другий день приїхала «Ірма» з недалекого Делятина, гостювала там у своєї двоюрідної сестри. Дзюня Герасимовичівна виїжджала до Праги продовжувати свої музичні студії в тамошній консерваторії, а з нею і Роман Барановський лагодився виїжджати за границю, думав також записатися на якісь курси в університеті. Тут відбувалася наша прощальна зустріч — ми ж з Дзюником та й обидві студентки, Дзюня й «Ірма», найближче жили з Романом Барановським в останніх двох роках.

Хто міг знати, що Роман Барановський уже стояв на службі польської поліції і що це було перше доручення для нього: крутитися за кордоном коло керівного центру Української Військової Організації. Одного по другім продавав він нас поліції, як кролячі шкірки:¹⁷⁰⁾ Дзюника ще того самого року, мене рік пізніше, а ще пізніше пропонував поліції звести з цього світа «Ірму», підозріваючи, що вона його розшифрувала...

Та це була майбутність, закрита перед нами заклоною невідомого. А тим часом ми щиро жаліли нашого товариша, що мусить покидати край та миршавіти десь там в безділлі на еміграції. Згадувалися минулі два роки, нездійснені пляни, невиправдані надії. Чи зійдемося ще колись у цьому гурті? А може декого з-поміж себе востаннє бачимо?

Весело проходив час і думка тікала від непевного передчуття. Може ще довше пробули б ми так з собою, якби не вирвало одного з нас доручення пово-

¹⁷⁰⁾ На процесі в Самборі 1934 року за вбивство Тадеуша Голуфка, Роман Барановський подавав, як свою професію — "торгівлю шкірами".

роту до Львова. Це Дзюник дістав виклик від Урбана, їхав назустріч своїй долі.¹⁷¹⁾ Роз'їхалися й ми.

Передо мною ж стелився шлях збільшеної відповідальності і склалося так, що ввесь час ішов я ним у тіні зради і провокації...¹⁷²⁾

hurтом.com.
чovaniko

¹⁷¹⁾ Гляди про те далі "Справа Східніх Торгів у Львові".

¹⁷²⁾ Дальші події описані в книжці п. н. "Дрижить підземний гук".

ДЖЕРЕЛА

- I. Власні спогади
- II. Розповіді (в поазбучному порядку): Андрія Гаєцького, Олекси Ганкевича, Остапа (Євстахія) Загачевського, Володимира Кобзаря, Володимира Попадюка
- III. "Сурма":
 - 1928 — числа за серпень-вересень, жовтень, грудень
 - 1929 — числа за березень, квітень
 - "Новий Час", Львів,
 - 1926: чч. 78,79
 - 1928: чч. 88, 90, 136
 - "Шлях Перемоги", Мюнхен: ч. з 17 травня 1964
- IV. Володимир Мартинець: Від УВО до ОУН, 1949.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Альберт Анна 143
Ангельські Казимир, суддя 114, 123, 150
Антонєвіч, суддя 290
Атаманчук Василь 163, 265, 294, 339, 430, 431
Багринівський Микола 59, 60
Бадовські І. 290
Базюк, о. мітрат 227, 228
Балицький 10
Баран 157
Барановський Роман (Рибак) 54, 82, 84, 85, 87, 92, 109, 110, 206,
209, 212, 214, 222, 223, 319, 321, 332, 333, 334, 336, 338, 345,
371, 372, 389, 396, 399, 438, 440, 445
Барановський Ярослав 84, 110, 330, 339, 344, 396, 438, 441, 444
Барвінський Олександр, д-р 333
Бартович Іван 273
Басараб Ольга 145, 146, 184, 332, 338, 339, 340, 341, 343, 344
Басовець 286
Бендашевські 114
Березовський Амвросій 157
Бернат Ф. 290
Белецькі Б. 290
Библюк Іван 286
Бичківський 50
Білевіч 397, 398, 405, 406, 409, 413, 414, 415
Білостоцький Тиміш 288
Біляк Степан, д-р 45
Біржишка М., проф. 272
Богачевський Володимир 286, 316

Богачевський Євген 286
Боднарівч Осип 29, 37, 43, 44, 46, 47, 49, 66, 68, 69, 70, 72, 74, 75,
76, 86
Брикович, проф. 301
Брила (псевдо) 360, 362, 363, 367, 399, 416
Брікнер Генрих 162
Бронфман Поля 332, 346, 348, 350, 351, 352, 356, 363, 366, 368, 369,
388, 394, 395, 397, 399, 402, 403, 405, 411, 414, 426, 436, 441
Будзиновський Вячеслав 38
Будни Юзеф 301, 302, 393, 394, 405
Бялий Володимир 264, 269, 316
Бялковські 326
Вайншток Леопольд 118, 136, 138, 140, 142
Ванільоніс, проф. 273
Вантух Осип 384
Васильків (псевдо) — Крілик 418, 433
Вербицький Іван 163, 184, 265, 294, 430, 431
Вергановський О. 286
Верхола Омелян, сотн. 257, 258, 259, 286
Вестфалевіч, д-р, проф. 304
Витвицький Василь 320
Витвицький Іван 319, 320
Витвицький Тарас, інж. 315, 318, 319, 320
Вишиваний Василь, (архикнязь Габсбург) 253
Вишнівський Сергій 59
Вісьневські 400
Влодзічкова Гелена 285, 301, 303, 304
Войнаровський Тит, о. мітрат 228
Войцховські, агент 157, 184
Войцховські Станіслав, президент 204
Волошин Іван, д-р 117, 138, 158, 164, 171, 172
Волощук 203
Волощук Оля 322, 324, 343
Врецьона Євген 316
Врублевіч Ф., 290
Гасцький Андрій 203, 218, 219, 231, 249, 252, 316
Галушчинський Михайло, проф. 30

- Ганашевич Валя 345
Ганкевич Лев, д-р 117, 121, 123, 124, 126, 127, 134, 141, 147, 148,
149, 155, 156, 157, 164, 168, 176, 290
Ганкевич Олекса 249, 252, 260, 261, 286
Гапій Йосип 363
Гафткович Володимир 28, 288
Гвоздецький "Нюня" 384
Гевак 40
Гемерлінг Фердинанд 369
Герасимович Дарка 54, 301, 308, 445
Гладишовський 45, 46
Гладкий Ярослав 118
Глуцкевич Маріян, д-р 117, 119, 131, 134, 161, 162, 176
Гнатевич Богдан, д-р 288
Головатий Юрій 162
Головінський Юліян, сотн. 84, 88, 210, 213, 214, 215, 334, 337
Голуфко Тадеуш 373, 445
Гординська Дарка 301, 308, 390
Грибівський (Омелян Сенник) 439, 440
Григорцева 22
Грім (псевдо) 344, 354
Гузар Михайло (Колодзінський) 444
Гук 160
Гупало 27, 30
Гуртак (псевдо) 128
Габрусевич Іван 265
Гайчак 18
Ґела Степан 286
Ґенґало Павло 14
Ґеник Василь (Косій) 23, 42, 442, 444
Ґерстман Адам, ксьондз 27
Ґерц 289
Ґешвінд Анна 292, 303, 307
Ґіртлер, д-р 361
Ґрабовські, восвода 27
Ґрабовські, комендаант поліції 326
Ґрабські Станіслав 19

Грубец Софія 143
Гуралевич Гусцьо 424
Давдзвардас В., 273
Данилів 286
Дворжак 114
Дерлиця Йосип 163
Децикевич Володимир, д-р 221
Дзікевич Анна 144
Дзісь Володимир 163, 441, 442
Дзюня (Дарка Герасимович) 54, 56
Диденко Зенон 34, 35, 37, 39, 43
Добростаньска Казимира 118, 139, 167, 171
Добрянський-Демкович Михайло 12, 34, 43, 44, 72, 74
Донцов Дмитро, д-р 26, 35, 36, 38, 39, 49, 50, 51, 52
Донцова Марія 35
Драган Роман 238, 286
Дражньовський Омелян 42, 53
Дранчук Гриць 28
Дранчук Іван 28
Дубаневич 162
Дудикевич Богдан 31
Дужий Микола 286
Дума Станіслав 369
Душенко 246, 247
Еренфельд Е. М. 290
Ерстенюк Дмитро 7, 9, 11, 12
Єкіль 432, 433, 434
Єна, сержант 304
Журба Галина 49, 62
Завістовські 361
Загачевський Евстахій 127, 383, 385
Західний Михайло, д-р 38
Зварич 286
Згуральські 114
Згурські 290, 361, 366
Зельський Осип 22
Зуб Іван 359

Зуб Роман 384
Зубик Роман 316
Заркевіч Маріян 157, 184, 395, 397
Ірма (псевдо) 328, 330, 338, 440, 445
Кайдан Михайло 146, 184
Кальба Гриць 163
Каролько (псевдо) 346, 347
Касперські Марцін 369
Кассян 218
Качмарська Анна 160
Качмарський Володимир 24
Качмарський Євген 25, 105, 115, 116, 117, 118, 127, 128, 129, 138,
159, 160, 166, 168, 175, 178, 181, 184, 186, 198
Качмарський Йосип 160
Качмарський Роман 25, 119, 128, 142, 186
Квасниця Дмитро 28, 31, 34, 43, 85
Квятковські 21
Кльоц 326, 327
Книш Зиновій 407, 412, 416, 435
Кобзар Володимир 237, 240, 249, 252, 257
Ковалик Євген 160
Ковалисько Микола 14, 286
Ковальчиківна Степанія 118
Козак 286
Колесса Любка 389
Колодзінський Михайло 228, 438, 441, 443
Кольоньські І. 290
Конарські 251
Коновалець Євген, полк. 152, 155, 156, 210
Конрад Марія 285, 290, 291, 292, 300, 301, 303, 304, 308, 310
Конрад Ярослава 301
Коренець Денис 157
Костюк 260
Кохановські Францішек 360, 361, 364, 368, 370, 416, 417
Кравців Богдан 32, 43, 50, 213, 221, 249, 252, 253, 256, 258, 259,
260, 265, 285, 288
Кравців Зоня 306, 307

- Кравчук Михайло 22
Краєвська Вена 119, 184, 186
Крижанівський 244
Крілик (псевдо — Васильків) 418, 433, 434
Крушельницький Тарас 238, 239, 316
Кубів Володимир 119, 149
Кузьма Леонтій 428
Кузьмович Володимир, д-р 38
Кульчицький Славко 380
Куніцький Леонтій, о. прелат 411
Купчинський, радник 227
Купчинський Роман 320
Курilenko 441
Левицький 427, 430
Левицький Дмитро, д-р 38, 245
Левка (псевдо) 335, 338
Ленкавський Степан 32, 265, 335
Лепкий Лев 320
Лех Осип 7, 10, 11
Леснянські, д-р, проф. 304
Лизонець Юрко 380, 381
Лівицький Андрій 210
Лільбергер Стефанія 304
Ліщинський 45
Логаза 286
Лотоцький 433
Лужницький Григор, д-р 288
Луцький Остап 245
Любарський 46
Любінська Владислава 118, 139, 175
Любовицький Теодор 163
Любович Іван 346
Любович Ярослав 332, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355,
356, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 375, 376,
377, 378, 379, 382, 384, 386, 395, 426

Люпуль Володимир 162, 163
Ляховіч Францішек 369
Маєвські 432
Мазур Ян 162
Майблюм Анна 352, 360, 369, 416
Макарушка Любомир, д-р 45, 72, 73
Макарушка Ярослав 286, 301
Максимюк Микола 77, 102, 204
Малишжо 332, 336, 337
Маліновські Войцех 162
Маліновські Н. 162
Маліняк 423
Маліцкі 114, 127, 128, 135, 178, 179
Маркусь Володимир 286
Марта (псевдо) 354, 355, 356
Мартинець Володимир 238, 252
Матчак Михайло 25, 288
Мачурак Микола 160
Медвідь Антін 163
Мельник Андрій, полк. 3
Мельник Н. 163
Менш А., д-р 290
Мец Роман 158
Микитей Гриць, проф. 38
Миронюк Василь 21, 22
Миронюк Настя 21, 22
Мирош Володимир 105, 106, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 127, 128,
131, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 156, 157, 163,
166, 177, 178, 183, 184, 186, 198, 206
Мирош Теодор 163
Мицик Данило 360
Мицик Марія 361
Мицик Роман 332, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 360, 361, 362, 363,
364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 377, 378, 388, 390, 395,
398, 399, 410, 416, 426, 430, 431
Мігалі 361, 366, 367
Мітленер 146, 156, 149, 160, 184, 285, 301, 304, 305, 306, 313, 326

Мицкевічіюс В. Креве, проф. 273
Мойсеович Соня 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 302, 307, 310, 313
Морачевський Юрко 351, 386, 396
Мороз Зенон 159
Мочернюк Андрій 21
Мочернюк Дмитро 22
Мудрий Василь 220
Музячка Лесь (псевдо) 238
Мурин 286
Мурович Володимир, д-р 77, 78
Найман Йосип 131
Наорлевич Йосип 387, 388
Неділко, д-р 228
Нивинський 63
Нементовські, д-р 157
Німців Михайло 24
Новаківський Олекса 263
Новодворський Іван, д-р 78, 79, 80, 290
Новодворські 326
Огороднік 400, 402
Олексин Михайло 159, 160
Оленський 412
Онишкевич Юрій 163
Опінські, д-р, проф. 304
Ординець Володимир 94, 98, 105, 107, 108, 109, 114, 115, 117, 118,
121, 122, 123, 130, 131, 144, 146, 148, 150, 162, 163, 167, 170,
178, 179, 181, 183, 184, 186, 198, 209, 265, 302, 335
Ординець Теодор 163
Оскар (псевдо, Ярослав Барановський) 396
Отмарштейн Юрій, полк. 210
Охримович Степан 32, 265
Ощудлюк Іван 384
Ояк 428, 431, 435
Павлик Іван 28
Павло (псевдо) 49, 53, 56, 57, 75, 76, 82, 84, 85
Пазюк Микола 270
Палійчук, д-р 35

Паліїв Дмитро 31, 35, 38, 45, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 264, 381
Панкевич Ярослав 159
Панкевичева 52, 54
Панкевич Соня 52
Панкевич Петро 369
Парилевич 326
Паславський Іван 14
Петер, д-р 290, 298, 361, 367
Петрик Надя 345
Петрушевич Євген, д-р 38
Печенюк Дмитро 289
Пирогів, д-р 63
Підгірська 35
Підгірський Самійло 35
Підгорецький Григор 163
Піلسудські Йосип 9, 27, 124, 155, 178, 181, 203, 204, 205, 210
Плахтина Іван 115, 116, 117, 118, 128, 139, 146, 148, 160, 162, 166,
172, 175, 178, 179, 181, 183, 184, 186, 198, 209, 265
Повзанюківна 128
Поліньські 301
Полотнюк Платон 265
Полюга Іван 28
Попадюк Володими́р 23, 42, 53, 84, 85, 86, 88, 94, 96, 98, 99, 100
101, 102, 104, 107, 206, 207, 208, 335, 436, 440, 444, 445, 446
Прислопський, д-р 159, 175
Прокопишин Іван 253
Процишин Жигмонт 290, 291, 292, 294, 295, 305, 307, 308
Процишин Осип 290, 298, 305, 308
Процишин Ярослав 306, 307
Прус 400
Пуріцкіс, д-р 273
Радивил Олександр 286
Райнлендер, д-р 131, 245, 326
Ревюк Іван, сотн. 55
Ренс (Зиновій Книш) 106, 128, 396, 407
Респондек 326

Рибак (Барановський Роман) 87, 89, 94, 100, 107, 108, 109, 203,
208, 210, 212, 214, 216, 221, 222, 315, 335, 336, 337, 345, 346.
347

Ригель 22

Річинський Арсен, д-р 64

Роберт (Зиновій Книш) 396, 398, 399, 407

Росовська Агафія 143

Рудницький Іван 288

Сабат 160, 297

Саганек 289

Сарторі 156

Свенціцький Іляріон, проф. 30

Семенюк 63

Семкович Марія 142

Сена Євген 290, 291, 292, 298, 300, 308

Сенежак Володимир 286

Сеник Омелян 438, 439, 440

Сениця Володимир 286, 390, 391

Сениця Юзик 100, 101, 102, 104

Сенів Іван 265

Сивуляк 114

Сич (полк. Роман Сущко) 203, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 438, 440

Скалозуб Олекса 8

Скицька Юлія 158

Скицький Євген 116, 117, 119, 121, 129, 130, 138, 139, 144, 148,
158, 159, 164, 166, 167, 171, 172, 176, 178, 179, 183, 184,
186, 265

Скицький Іван 158

Скіпітіс Р. 273

Скрипник Микола 10

Сливка 387

Смольніцкі Тадеуш 145, 146, 147, 148, 149, 158, 184

Снядовські 246

Собек (Собко?) 301, 302

Собінські Ян 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 53, 160, 163, 197, 430, 441

Сорока 412, 413

Сохацький 286

Сталь, д-р 131
Станкевіч Ж. 290
Старкс С. 290
Старосольська Ляся 185
Старосольський Володимир, проф., д-р 35, 113, 117, 120, 121,
126, 132, 133, 147, 149, 152, 162, 166, 168, 170, 179, 285, 290,
302, 306, 311, 361, 368, 370
Стецюк Ірина 142
Стоцький 25
Стронціцький, студент 27
Стронціцький Андрій, д-р 117, 160, 172
Сушко Роман (Сич) полк. 209, 210, 211, 212, 215, 285, 288, 306,
334, 438
Тишковські 21, 22
Тишковські Єржи 160, 163
Тишковські Матек 160, 163
Трильовський Кирило, д-р 78
Туркович Зиновій 86
Туркевич Іван, о. 86
Туркевич Ірина 86, 87, 95, 106
Туркевич Ліда 86, 87, 95, 106
Турчманович Михайло 34
Турянський (псевдо) 433, 434
Түстановска Міхаліна 118, 136, 159, 167, 171
Урбан (Омелян Сеник) 438, 440, 441, 444, 446
Федак Степан 27
Федів Софрон 225, 226
Федорчак Теодор 159
Федунішин Юзеф 145, 148, 149, 150, 177, 184, 188
Філібувна Кароліна 303, 304
Філяс Михайлина 424
Француз Василь 34
Харкевич Євгенія 163
Хвильовий Микола 10
Хилінський 286
Хмарна Ольга (псевдо) 380

Хмілевський Ярослав 28
Хруцький Сергій 16, 46
Хрущ Маріанко 432
Хшан 246
Целевич Володимир 35, 38, 45, 46, 47
Цимбала 246
Чемеринська Нуся 98, 344
Червінські Петро 117, 128, 139, 142, 174, 175
Черкавська 62
Черкавський 49, 62
Чеховські Юльюш 105, 145, 150, 184, 203, 207, 398, 407
Чиж Марійка 213, 214, 290, 291, 292, 293, 294, 301, 303, 305, 306,
307, 308, 313, 314
Чиж Ярослав 213
Чмир Іван 162
Чолновські 290
Шевчук Семен, д-р 290, 298, 307, 309
Шекерик Андрій 441, 442, 444
Шекерик-Доників Петро 441
Шеліньські Е., д-р 290
Шемлей Йосип 50
Шептицький Андрій, митрополит 8
Шиманський Роман 118, 159
Шкварківна Ірина 411, 428
Шкварко Іван 39, 74
Штокало Іван 109, 116, 117, 118, 121, 129, 130, 131, 132, 140, 144,
148, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 176, 178, 183,
184, 186
Шүстер 426, 429, 430
Шүхевич Степан, д-р 117, 124, 290, 299, 305, 361, 370
Шүшкевич Стефа 387
Юнг С. 290
Юзьвяк Августин 319, 320
Юре А. 290
Юрчинська Наталія 344
Яворський Матвій 11

Яворський Федір 11

Яворські, брати 10

Яворські Т. 290

Янів Володимир 34, 70, 316

Янушевські 425, 426, 428

Ярніцкі Григор 369

Яценків Роман, о. 228

Яцюра Федір, інж. 315, 321, 322, 323, 324, 325, 329, 330, 332, 343

**СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ
НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД "СРІБНОЇ СУРМИ"**

за час від 1 січня 1966 до 30 квітня 1967 року.

Проф. Анастазієвський М., Ст. Пол, Мінн.	1.25
Андрійчук Юрій, Давнсвю, Онт.,	4.00
Бабиченко А., Торонто	2.25
о. Бабюк А., Торонто	2.00
Байрак М., Едмонтон	5.00
Бакович Петро, Нью-Йорк	10.00
Балабан Віктор, Гюстон, Тексас	6.25
Баніт Кость, Монтреал	1.25
Барило А., Берлінгтон, Онт.,	1.00
Бартків Петро, Честер, Па.,	6.25
Березецький Володимир, Чікаго	3.00
Боднар Йосип, Куксвіл, Онтаріо	1.25
д-р Бойко Йосип, Торонто	1.25
Борецький П., Форт Віліям, Онтаріо	2.50
Браєр Харитон, Торонто	4.50
Валюх Анатоль, Клівленд	1.25
Вирста Дмитро, Рочестер, Н. Й.,	1.25
Віндик Орест, Едмонтон	1.25
Віра В., Гамільтон	1.25
Ганкевич Олекса, Чікаго	1.25
Головата Степанія, Кантон, Огайо	6.26
Головатий Петро, Торонто	2.00
Гомонко Василь, Гамільтон	1.25
Городиський Іван, Клівленд	1.25
Гош Клявдія й Іван, Філадельфія	1.00
Гошовський Михайло, Мюз Джо, Саск.,	1.00
Григорчук Степан, Детройт	1.25
Гриньків М., Ошава, Онтаріо	2.00

Гугель Олександр, Детройт	1.25
Гутович Євген, Бруклін, Н. Й.	1.25
Гуцұл Катерина, Сомерсет, Н. Дж.,	1.15
Гуцұл Микола, Чікаго	2.00
Генгало Оксана й Павло, Філадельфія	1.25
Герчук Іван, Торонто	1.00
Гренюк Андрій, Віндсор, Онтаріо	1.00
Гула Степан, Торонто	2.25
Дашинич Дмитро, Ст. Петербург, Фльорида	1.25
Дверничук М., Вин'ярд, Саск.,	1.15
о. Двораківський А., Нортгемптон, Па.,	1.25
Дзуль Василь, Чікаго	1.25
Дзяба М., Чіпман, Алта.,	2.25
Діба Осип, Нью-Йорк	10.00
Дмитрів І., Картієр, Онт.,	1.00
Додяк Михайло, Торонто	2.00
Домбчевський Іван, Філадельфія	1.25
Дорожинський Павло, Нью-Йорк	3.75
Думин Роман, Торонто	6.00
Д. І., Монтреал	1.25
д-р Жуківський Антін, Стійл, Н. Дж.,	1.25
Забродська Анастасія, Лянсінг, Міч.,	2.00
Загачевський Остап, Рочестер, Н. Й.	1.25
Залуга Петро, Детройт	1.50
Захарчук В., Вінніпег	3.75
Заяць Ольга й Андрій, Торонто	6.25
Зелений Богдан, Віндсор, Онт.,	25.00
Іванів В., Гамільтон	1.25
Ільчишин Іван, Філадельфія	1.25
Кавка Микола, Клівленд	1.25
Качмар Степан, Форт Віліям, Онт.,	1.25
Квартюк І., Монтреал	1.25
Кваснюк Дарія, Льюс Анджелес	2.00
Кий Василь, Честер, Па.,	1.25
Кіра Петро, Н. Й.,	1.25
Кірчей Іван, Рочестер, Н. Й.,	1.25
Климюк Михайло, Вест Гілл, Онт.,	2.00

Кобилянський Юліян, Торонто	4.40
Ковалевич І., Вінніпег	1.25
проф. Ковальський Богдан, Монреал	6.25
д-р Копистянський Андронік, Юніондейл, Н. Й.,	1.25
Король Микола, Калгари, Алта.,	5.25
Кравчук Ярослав, Клівленд	1.50
Кришталович Д., Вудбайн, Н. Дж.,	1.25
Крупка Степан, Детройт	1.25
інж. Кунда Василь, Форт Саскачеван, Алта.,	1.25
Кунік Софія, Торонто	1.00
Курилів М., Беджер, Ман.,	3.75
Лаба Микола, Чікаго	5.00
Лабовський Семен, Сіймор, Конн.,	5.40
д-р Лебедович Омелян, Ляпір, Міч.,	10.00
Лесів Василь, Вудбайн, Н. Дж.,	1.00
Лехновський Іван, Рочестер, Н. Й.,	1.25
Лопчак Роман, Рівер Гров, Ілл.,	1.25
д-р Луговий Мирон, Плейнфільд, Н. Дж.,	7.00
Луцак Василь, Н. Й.,	1.00
Л. Р., Чікаго	1.25
д-р Малиновський Степан, Детройт	1.25
Марків Іван, Філядельфія	1.25
Маруненко Амброз, Бетлегем, Па.,	3.25
Мастикаш В., Асторія, Н. Й.,	1.25
Мигаль Кость, Торонто	2.25
д-р Михайлів Володимир, Нью-Йорк	5.00
д-р Мовчан Юліян, Мацедонія, Огайо	7.00
д-р Мулик Іван, Сарнія, Онтаріо	5.50
д-р Небелюк Мирослав, Саскатун	3.25
Назар Іван, Бостон, Масс.,	1.25
Н. Н. Льюс Анджелес	1.25
Н. Н. Монреал	5.00
Новаківський Сидір, Філядельфія	7.75
інж. Онишкевич Володимир, Нью-Йорк	1.25
Ординець Теодор, Торонто	3.00
Осадчук Дмитро, Бріджпорт, Конн.,	1.25
д-р Павлишин Дмитро, Клівленд	1.00

Павліш Ілля, Чікаго	1.25
д-р Падох Ярослав, Нью-Йорк	1.25
Пацула Ярослав, Клівленд	1.00
Петруняк Михайло, Чікаго	2.75
Пилипишин Степан, Сиракузи, Н. Й.,	2.00
Попадюк Володимир, Чікаго	5.00
Протасик Василь, Монтреал	1.25
Процик Володимир, Нью-Йорк	4.25
Пшик Василь, Торонто	1.00
д-р Решетило Т., Ляйма, Огайо	2.00
д-р Ричок Роман, Лейквуд, Н. Дж.,	1.25
Рожок Степан, Філядельфія	1.75
д-р Роздільський Б., Саскатун	1.25
Ройко Олекса, Торонто	1.25
Романюк Євген, Ньюкесл, Дел.,	2.00
Савчук Василь, Детройт	1.25
Саламаха Петро, Пеорія, Ілл.,	1.75
Саюк Василь, Нортгемптон, Па.,	2.00
Сверлик Р., Ст. Кетерінс, Онт.,	2.00
Селешко Степан, Нью-Йорк	1.25
Семаківський Теодор, Грес Велей, Каліф.,	1.25
Семотюк Йосип, Торонто	1.25
проф. Сенчина Ярослав, Торонто	6.25
Сеньківський Антін, Гейстінгс, Н. Й.,	1.25
Серна Йосип, Асторія, Н. Й.,	2.00
Синьків А., Гарлянд, Ман.,	1.00
Сироїд Василь, Еспанола, Онтаріо	6.25
Сікора Володимир, Детройт	1.25
Сірський Володимир, Торонто	5.70
Скэврон Володимир, Роял Овкс, Міч.,	11.00
Слонський Іван, Сиракузи, Н. Й.,	3.00
Смаль Йосип, Стемфорд, Конн.,	2.42
Сорочинський В., Вінніпег	1.00
Соє Володимир, Детройт	3.75
д-р Стахура Роман, Янгставн, Огайо	3.00
Стебельський Іван, Денвер, Кольо.,	3.25
Стецик Ірина, Торонто	12.25

проф. Стецик Степан, Нью-Йорк	1.25
Стира Тома, Мессей, Онтаріо	1.25
Сухар М., Монреал	2.25
д-р Суховерський Микола, Едмонтон	1.25
Сюркало Олекса, Торонто	1.00
Танчак П., Торонто	1.25
Тарнович М., Содбурі, Онт.,	1.25
Ткачук Василь, Нью-Вестмінстер, Б. К.,	1.00
Ткачук Григор, Клівленд	3.25
Турчак Григор, Феніксвіл, Па.,	4.25
Тяжкий Олекса, Амгерстбург, Онт.,	10.00
Федусь Теодор, Філадельфія	2.25
Фльора Тома, Чікаго	1.25
Худий Іван, Нью-Йорк	1.25
Цвик Ольга, Торонто	1.25
інж. Цеплий Олег, Детройт	1.00
Цибушник В., Монреал	2.00
д-р Тетяна і Зенон Цісики, Філадельфія	2.00
Червінський Микола, Гартфорд, Конн.,	1.60
Чорний Микита, Гамільтон	4.00
Шевчук Василь, Мейплвуд, Н. Дж.,	1.25
Шевчук Павло, Торонто	1.00
Юник І., Торонто	4.25
Юрків Володимир, Гарфільд, Н. Дж.,	1.25
Юськів Петро, Вал д'Ор, Кве.,	1.00
Ющевич Роман, Детройт	11.25
Яремчук Григор, Нью-Йорк	1.25
Н. Н., Ірвінгтон, Н. Дж.	1.75

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- Стор. 13 Український Академічний Дім у Львові
- " 23 В одній з кімнат Академічного Дому
- " 33 Академічна вулиця у Львові
- " 41 Оперний театр у Львові
- " 71 Володимир Янів, член Проводу Союзу Української Націоналістичної Молоді
- " 83 Роман Барановський
- " 91 Ситуаційний шкіц околиці поштового уряду при вул. Глибокій у Львові
- " 97 Шкіц кам'яниці при вул. Глибокій ч. 3, подвір'я і переходу на вулицю Снядецьких
- " 103 Володимир Ординець
- " 115 Засуджені в наглому суді за напад на пошту при вул. Глибокій у Львові
- " 125 Будинок Окружного Суду у Львові
- " 133 Проф. д-р Володимир Старосольський
- " 141 д-р Лев Ганкевич
- " 161 д-р Маріян Глушкевич
- " 173 Дівчата в трамваї везуть їсти політичним в'язням
- " 185 Студентки несуть обід політичним в'язням
- " 195 Вид на Високий Замок у Львові
- " 211 Полк. Роман Сущко-Сич, Крайовий Комендант УВО в 1927-1928 рр.
- " 219 Андрій Гасцький, управитель студентської харчівні
- " 229 Катедра св. Юра у Львові
- " 233 Панахида в катедрі св. Юра під 1 листопада 1928
- " 237 Володимир Кобзар
- " 243 Подвір'я кам'яниці "Просвіти" у Львові після погромницьких бешкетів польських студентів

- " 255 Зруйнована польською юрбою кімната в Академіч-
ному Домі
- " 261 Олекса Ганкевич
- " 269 Володимир Бялий, Голова Студентської Екзекутиви
- " 287 Соня Мойсеович, одружена Янів
- " 295 Жигмонт Процишин з дружиною
- " 299 д-р Степан Шухевич
- " 309 д-р Семен Шевчук
- " 323 інж. Федір Яцюра працює в тюремному верстаті
над дерев'яним годинником
- " 329 Дерев'яний годинник, що його змайстрував у тюр-
мі інж. Яцюра
- " 349 Плян околиці нападу на листаря у Львові
- " 357 Шлях відступу сл. п. Ярослава Любовича
- " 365 Ярослав Любович
- " 375 Костьол св. Єлисавети на площі Більчевського, ко-
ло котрого погоня підстрелила Любовича
- " 383 Остап (Євстахій) Загачевський
- " 407 Зиновій Книш-Ренс-Роберт
- " 439 Омелян Сенік-Грибівський
- " 443 Михайло Колодзінський

Знімки: до стор. 13 — з книжки "Від УВО до ОУН, до стор. 23 — від Володимира Попадюка, до стор. 33, 41, 195 і 229 — з довоєнних листівок з видами міста Львова, до стор. 71 і 287 — від підписаних під ними осіб, до стор. 83, 125, 141, 161, 211, 237, 299, 309, 407 і 443 — з давніших видань "Срібної Сурми", ситуаційні шкци до стор. 91, 97, 349 і 357 нарисував Остап Загачевський, до стор. 103 — Теодор Ординець, до стор. 115, 233, 243, 255 і 365 — з "Сурми", до стор. 133 — від д-ра Юрія Старосольського, до стор. 173, 185, 219 і 261 — від Олекси Ганкевича та д-ра Андрія Гаєцького, до стор. 295 — від Володимира Мокловича, до стор. 323 і 329 — від інж. Федора Яцюри, до стор. 375 і 383 — від Остапа Загачевського, до стор. 269 — від п-ні Бялої.

- Зиновій Книш: На порозі невідомого, спогади з 1945 року
- Зиновій Книш: Перед походом на схід — спогади й матеріялч до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках, частина I і II
- Зиновій Книш: Розбрат — спогади й матеріяли до розколу ОУН в 1940 року
- Зиновій Книш: Б'є дванадцята — спогади й матеріяли до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941
- Зиновій Книш: В яскині лева — українець у польському підпіллі, на підставі записок і матеріялів Тадея Гордона
- Зиновій Книш: За чужу справу, розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні й у польській армії ген. Андерса
- Срібна Сурма, спогади й матеріяли до діяння Української Військової Організації, збірник ч. 1
- Срібна Сурма, збірник ч. 2 — "Початки УВО в Галичині"
- Срібна Сурма, збірник ч. 3 — Зиновій Книш: Справа Східніх Торгів у Львові"
- Срібна Сурма, збірник ч. 4 — Зиновій Книш: Власним рұслом (Українська Військова Організація від осени 1922 до весни 1924 років)
- Зиновій Книш: Так перо пише... (вибрані статті)
- Над Прұтом у лузі: (Коломия в спогадах), збірник, за редакцією Зиновія Книша
- Д-р Юліян Мовчан: Що варто б знати, проблеми українського національно-державного визволення
- Голос з підпілля, розповідь Кривоноса, літературний запис Зиновія Книша
- Вогонь родиться з іскри, розповідь Степана Касіяна, літературний запис Зиновія Книша

ЗМІСТ

	стор.
Від автора	3
1. Розділ: Перша ніч в Академічному Домі	7
2. " Як і за що вбито Собінського	15
3. " Початки націоналістичної організації серед молоді	26
4. " Союз Української Націоналістичної Молоді	37
5. " Знову в УВО	49
6. " Вибори до Союму в Варшаві	66
7. " Повіяло новим вітром	82
8. " Напад на пошту при вул. Глибокій	89
9. " Непевні дні	100
10. " Наглий суд	110
11. " Шість днів нап'яття	121
12. " Що говорили свідки...	136
13. " ... А що сказала поліція	145
14. " І в неділю судять	152
15. " Сумний кінець	166
16. " Голос УВО і світло надії	181
17. " На вищій щабель	203
18. " Кривавий листопад у Львові	227
19. " Польські бешкети	241
20. " Оборона Академічного Дому	249
21. " Відгуки в світі	266
22. " Епілог листопадових подій	285
23. " Шум у Львові і бомба в "Слові Польським"	315

24.	"	Напад на грошового листаря при Городецькій вулиці	332
25.	"	Суд над Романом Мициком	360
26.	"	Гіркий присмак	371
27.	"	Попався чортові в зуби	386
28.	"	Біль і жах	398
29.	"	В слідчій тюрмі	418
30.	"	Табори УВО в Карпатах	438
		Джерела	447
		Показчик імен	448
		Список жертводавців	461
		Список ілюстрацій	466
		Видання "Срібної Сурми"	468
		Зміст	469

ЗАВВАЖЕНІ В ОСТАННІЙ ХВИЛИНІ ВАЖНІШІ ПОМИЛКИ ДРУКУ

Сторінка	рядок	надруковано	має бути
2	1 згори	застерігая	застерігає
9	15 згори	Не дуже	Недуже
17	11 знизу	Краківські	Краківський
27	12 згори	Козмира	Казимира
50	14 згори	Івана	Йосипа
66	2 знизу	австрійський	австрійських
76	5 згори	колимийській	коломийській
105	20 згори	Чеховського	Чеховского
152	1 згори	IV Розділ	XIV Розділ
160	8-9 згори	Собінського	Собінського
165	10 згори	наствілення	наствілення
198	8 знизу	експортовані	ескортовані
200	12 згори	по геройськи	по-геройськи
218	16 знизу	представити	представитися
241	14 згори	стаються	хвастаються
260	8 знизу	цю	ця
293	14 згори	Мойсейовичівна	Мойсеовичівна
306	14 знизу	Військової	Військової